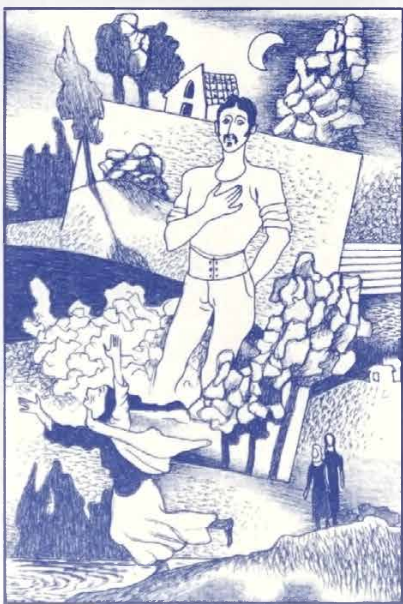
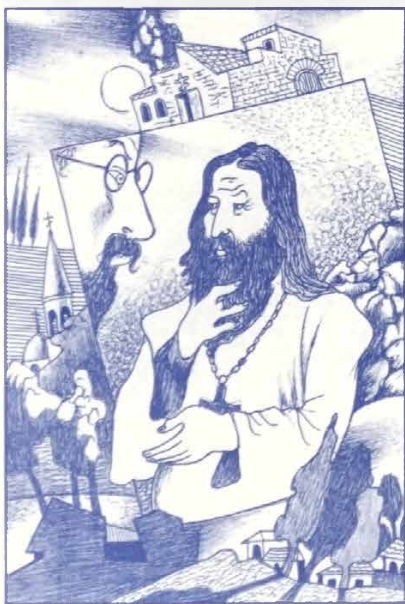
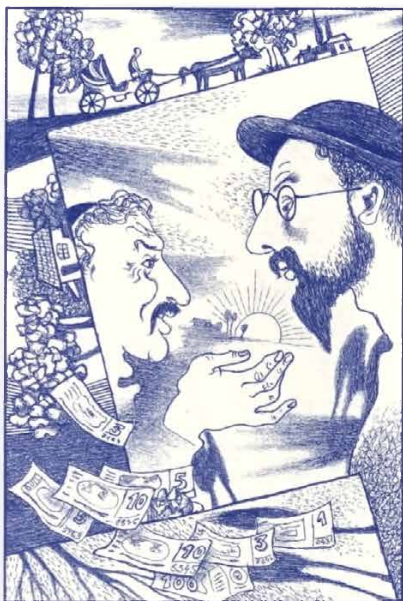
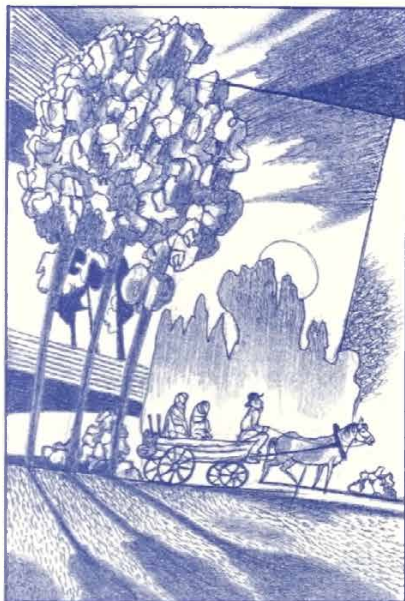
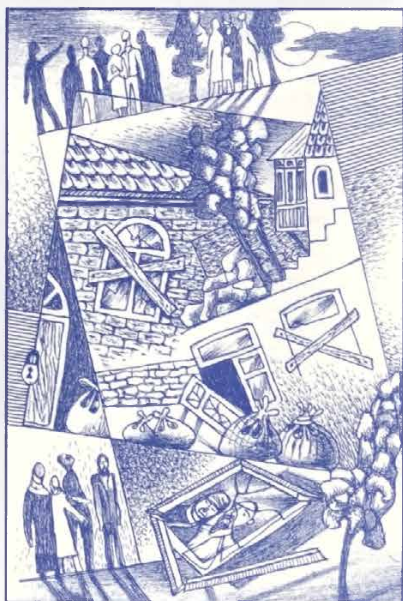
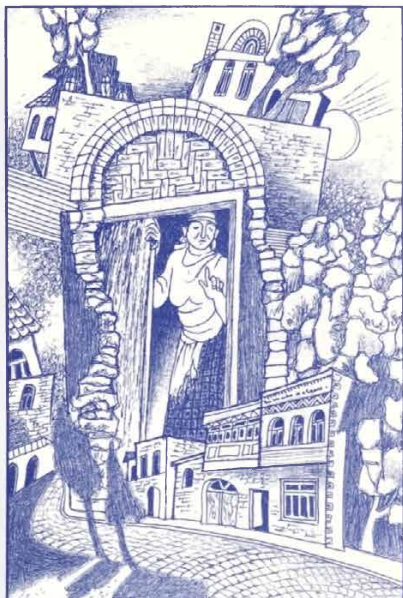
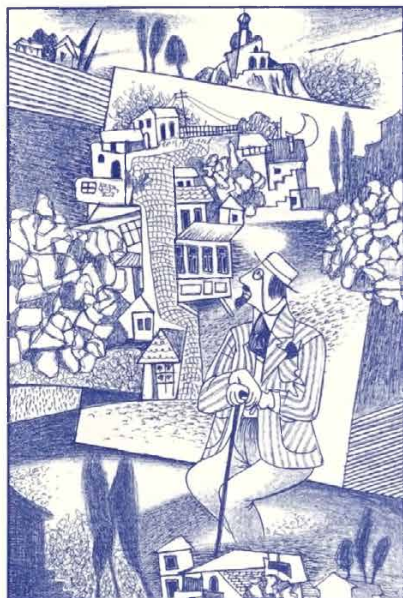

Şolom ALEYXEM

ŞÜDÜ
TEVİLE

Şolom ALEYXEM

ŞÜDÜ
TEVVE

Tərcümə edən Hacı HACİYEV

Bakı - 2006

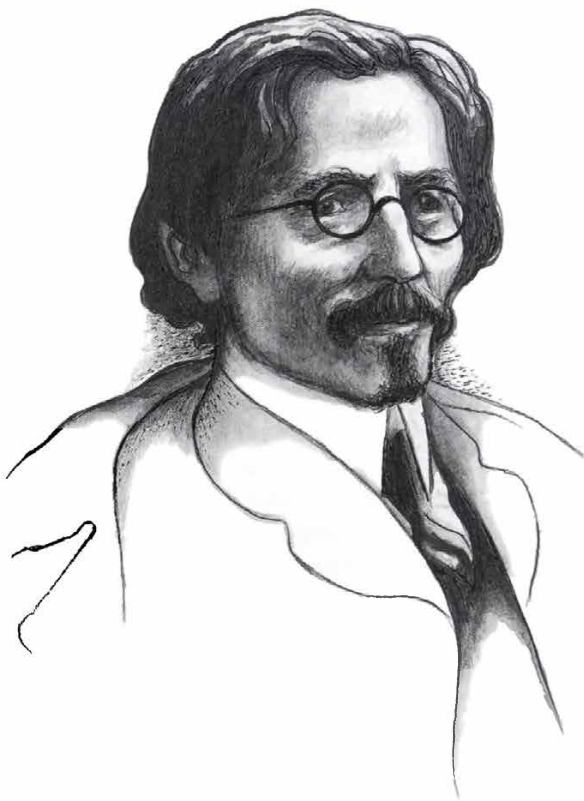
*İstedadlı jurnalist, etibarlı dost,
səmimi və qayğıkeş ata olan
Rəşbil Xaqayeviç Zaxaryayevin
əziz xatirəsinə*

Həmyerlimiz, tanınmış jurnalist Rəşbil Xaqayeviç Zaxaryayev uzun illər göstərdiyi jurnalistlik fəaliyyəti ilə yanaşı bir çox şerlərin, hekayələrin və publisistik yazıların müəllifi kimi tanınmışdır. Onun ən böyük arzularından biri də görkəmli yəhudi yazıçısı Şolom Aleyxemin əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmək olmuşdur. Lakin vaxtsız ölüm istedadlı qələm sahibi olan Rəşbil Zaxaryayevə bu arzusunu həyata keçirməyə imkan verməmişdir. 39 yaşında həyatını tərk edən bu səmimi və qayğıkeş insanın övladları atalarının istəyini həyata keçirmişlər.

Şolom Aleyxemin oxucularımıza təqdim etdiyimiz "Südçü Tevye" kitabı mərhum jurnalistin oğlu, "STMEGI" Beynəlxalq Xeyriyyə Fondunun prezidenti Qerman Zaxaryayevin köməkliyi ilə nəşr olunmuşdur.

Redaktor:
Rəssam:
Korrektor:
Dizayn:

Nəcəfqulu NƏCƏFOV
İsmayıl MƏMMƏDOV
Ülviyyə QASIMLI
Ramiz HÜMMƏTOV

Şolom Aleyxem
(1859-1916)

YAZIÇI HAQQINDA BİR NEÇƏ SÖZ

Şolom-Aleyxem adı bizə nə qədər tanışdır? Biz bu görkəmli yəhudi yazıçı haqqında nə bilirik? Azərbaycanda bu yazıçı çap olunubmu? Bu suallara birmənalı cavab vermək çətinidir. Amma bu ad yaddaşımızın bir güşəsində nə isə bir iz buraxmışdır. Bəlkə nə vaxtsa, biz onu oxumuşuq? Ola bilər. Əgər səhv etmirsə, gərək ki, orta məktəbin ədəbiyyat dərslərində onun adı var idi, indi bunu dəqiqləşdirmək çətinidir. Hər halda, bu gün xeyrixah şəxslərin təşəbbüsü ilə Şolom-Aleyxemi Azərbaycan oxucusuna tanıtdırmaq əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu yazıçının əsərlərində XIX əsrin axırları və XX əsrin əvvəlində yəhudi xalqı ilə bağlı olan hadisələr real səhnələrlə ifadə olunmuşdur. Oxucu bu səhnələri yazıçı təxəyyülünün uydurması kimi deyil, həqiqi hadisələrin təsviri kimi qəbul edir.

Çar Rusiyasında yəhudi xalqı acınacaqlı bir həyata məhkum olmuşdu. Onun ən böyük və faciəli problemi — oturaqlıq hüququnun olmaması idi. Bunun nəticəsində yəhudilər daim bir yerdən başqa yerə qovulmuşlar və bu səbəbdən onların əksəriyyəti sabaha inamsız nəzərlərlə baxmışdır. Rusiyanın hər yerində yəhudi talanları hökm sürmüşdür. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, o zamankı Rusiyada Bakı istisnalıq təşkil etmişdir və Azərbaycan xalqı, indiki kimi, o zaman da yəhudilərə şəfqət göstərmişdir.

Şolom-Aleyxemin əsərlərində o zamankı hadisələr, xüsusən oturaqlıq hüququnun məhdudlaşdırılması bədii və real əksini tapmışdır. Yazıçının əsas obyektı yoxsul zümrədir. Onun yaratdığı insan mənzərələri faciələrlə doludur. Bu insanlar adi hüquqlardan məhrum olmaqla, həm də xəstəlik və yoxsulluq onla-

rın ömür yoldaşdır.

Bu kitaba yazıcının məşhur "Südçü Tevye" povesti və bir neçə hekayəsi daxil olmuşdur ki, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu əsərlər, əksərən yəhudilərin faciəli həyatını təsvir edir.

Əsərlərindəki hadisələrin kəskinliyinə və bir çox hallarda faciəliliyinə baxmayaraq, yazıçı bunları ancaq özünə məxsus olan yumşaq üslub və dil ilə təsvir edir. Yazıcının bu üslubu yummordan da xali deyil. Bunu, xüsusilə südçü Tevyenin sərgüzəştlərində görə bilərik. Başı həmişə bəladə olan Tevye həyatın zərbələrini təbii qarşılayır və heç vaxt ruhdan düşmür.

Bəs Şolom-Aleyxemin özü kimdir?

Əsil adı Şolom Naximoviç Rabinoviç olan yazıçı 1859-cu ildə Ukraynada, Poltava quberniyasının Pereyaslav şəhərində doğulmuşdur. Uşaqlıq həyatı acınacaqlı keçmişdir, əvvəlcə anası, sonra atası vəfat etmişdir.

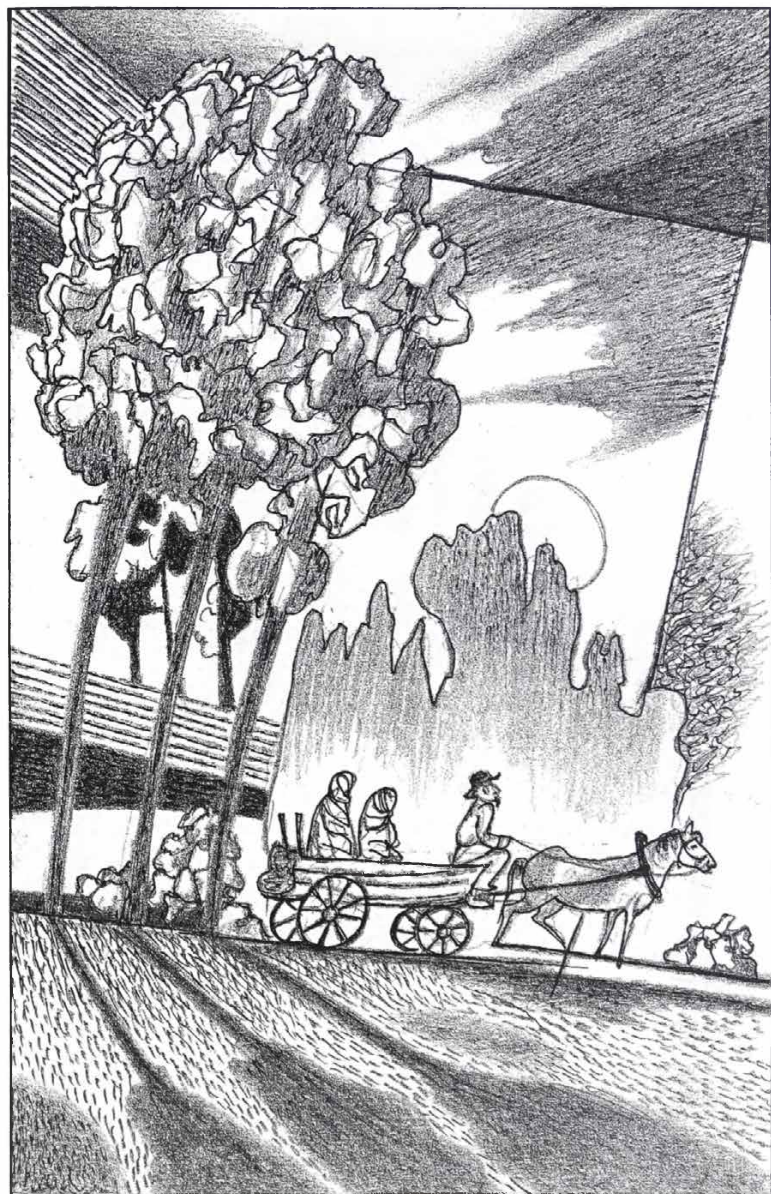
O, 1883-cü ildə çap olunmağa başlamışdır. Əsərlərinin geniş yayılmasına və şöhrət qazanmasına baxmayaraq, ali təhsil ala bilməmişdir. Lakin keçirdiyi acı həyat dərsi və şübhəsiz ki, böyük istedadı yadda qalan, həm də məşhur olan əsərlərini yaratmağa təkan vermişdir.

Şolom-Aleyxem Lev Tolstoy və Anton Çexov ilə məktublaşmışdır. Maksim Qorki onu "səmimi hörmətli sənət yoldaşı" adlandırmışdır. Şolom-Aleyxem 1903-cü ildə L.Tolstoya yazdığı məktubda özünü belə təqdim edir: "Bu sətirlərin müəllifi... nəinki əbədi olaraq təqib edilən, hüquqsuz, nifrət olunan, həm də özünə məxsus böyük xalqa məxsusam və bu xalqın duyğularını, fikirlərini və ideallarını bacardığım qədər ifadə edirəm. Qıssası — artıq iyirmi ildir ki, jarqon adlandırılan yəhudi danışq dilində xalqın məişətini qələmə alan yəhudi yazıçısıyam".

Müxtəlif dövrlərdə yazıcının külliyyatı və seçilmiş əsərləri çap olunmuşdur. "Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatı Şolom-Aleyxemin seçilmiş əsərlərini ümumdünya ədəbiyyatı seriyasına daxil etmiş və 1969-cu ildə bir cildə nəşr etmişdir.

Tale Şolom-Aleyxemi əvvəlcə Almaniyaya, birinci dünya müharibəsi başlananda isə Amerikaya gəlməyə məcbur etmişdir və 1916-cı ildə yazıçı Nyu-Yorkda vəfat etmişdir.

Yazıcının təsvir etdiyi səhnələr uzaq keçmişdə qalsa da, onun yaratdığı qəhrəmanlar öz təbiiliyi və canlılığı ilə yenə də oxucunu maraqlandırmaqda və cəlb etməkdədir.

"CAHİL LƏYAQƏTSİZ"

Südcü Tevyenin müəllifə məktubu

Mənim sevimli və əziz dostum reb Şolom-Aleyxem, Allah sizi və arvad-uşağınızı səlamət eləsin və sizə bərəkət versin! Ayaq basdığınız hər yerdə şad və xoşbəxt olasınız, — amin!

İsava qarşı yürüşə başlarkən Yaqub peyğəmbərimiz Allah-Təalaya yalvardığı zaman "Cahil ləyaqətsiz" dediyi kimi, yəni mən... Amma, bəlkə də bu yersiz görünə bilər, — xahiş edirəm məni qınamayın: mən adi bir adamam, siz, əlbət ki, məndən çox bilirsiniz, — məlum işdir! İlahi, bağışla məni, kənddə yaşayanda adam kobudlaşır, nə kitaba nəzər salmağa, nə də Müqəddəs kitabdan bir fəsil oxumağa vaxt qalır. Hələ xoşbəxtlikdir ki, yay zamanı Yequpets varlıları Boyberik bağlarına köçəndə, oxumuş adamlarla ara-sıra görüşmək, ağıllı bir söz eşitmək mümkün olur. İnanın, siz məndən bir az aralı olan meşədə yaşayarkən mənim boş söhbətlərimi dinlədiyiniz vaxtları xatırlayanda, bu mənə hər cür qazancıdan əhəmiyyətli gəlirdi! İndi mən başa düşə bilmirəm, nə böyük iş görmüşəm ki, siz mənim kimi cüzi bir adamla bu qədər əlləşirsiniz, mənə məktublar göndərsiniz, hələ mənim adımla kitaba da salmaq istəyirsiniz, mən "Cahil ləyaqətsiz" guya elə bir yağlı tikəyəm ki, məni bu cür böyüdürsünüz! Bəs bu halda mən "Cahil ləyaqətsiz!.." deməməliyəm. Doğrudur, mən sizin sadıq dostunuzam, sizə arzu etdiklərimin yüzdə birini Allah mənə əta edəydi! Fikirləşirəm ki, böyük bağ götürdüyünüz o gözəl zamanlarda sizin yolunuzda necə əlləşdiyimi özünüz də görə bilərdiniz, — yadınızdadır? Mən sizin üçün cəmi əlli rubla inək almamışdım, beləsinə heç əlli beşə də verməzlər. Amma üç gün sonra inək gəbərdi, mən nə edə bilərdim! Sizin üçün aldığım

ikinci inək də öldü!.. Siz özünüz də lap yaxşı bilirsiniz ki, bu məni nə qədər pərişan etdi, o vaxt mən lap başımı itirmişdim! Məgər mən çalışmırdım ki, nə yaxşı şey varsa, sizə çatdırım, Allah mənə də, sizə də qarşıdan gələn Yeni ildə kömək olsun, duada deyildiyi kimi: "Günümüzü keçmişdəkindən yaxşı elə..." İşlərimdə tanrı mənə kömək olsun! Mən də səlamət olum, mənim atım da, inəklərim də bol süd versin ki, bundan sonra da sizə sədaqətlə xidmət edim, sizə və Yequpets varlılarına pendir və yağ gətirim, öz işlərində Allah onlara yar olsun. Sizin mənim üçün göstərdiyiniz zəhmət və şərəfə görə bir daha təkrar edirəm: "Cahil ləyaqətsiz!" Bütün dünya xəbər tutanda ki, Boyberikin o biri tərəfində, Anatovkanın yaxınlığında südçü Tevye yaşayır, bu mənim üçün böyük şərəf olmazmı? Lakin görünür siz nə etdiyinizi bilirsiniz, mən sizin başınıza ağıl qoya bilmərəm; necə yazmağı özünüz yaxşı başa düşürsünüz, qalan məsələlərə gəldikdə isə hər şeyi sizin nəcib xasiyyətinizə etibar edirəm: ümidvaram ki, orada, Yequpetsdə bu kitabçadan mənə bir şey çatacağına çalışacaqsız. Bilirsinizmi, indi bu çox yerinə düşərdi: mən bu yaxında toy barədə fikirləşəcəyəm — qızı ərə vermək lazımdır. Sizin dediyiniz kimi, əgər tanrı həyat verirsə, ikisini birdən verir... İndi isə səlamət və həmişə xoşbəxt olun, sizin ən yaxşı dostunuz bütün qəlbi ilə bunu arzu edir.

Tevye

Hə! Ən vacibini unuttum. Kitab hazır olanda və siz mənə bir az pul göndərmək istəsəniz, lütfən pulu Anatovkaya, oradakı qəssabın adına göndərin. Mənim qışda iki ehsan günüm var: biri payızda, pokrov gününə az qalmış, biri də qışa yaxın, — həmin günləri mən şəhərdə keçirirəm.

Məktubları isə bir baş Boyberikə, mənim adıma göndərə bilərsiniz. Belə yazın: "Cənab Tevveye verilsin, südçü yəhudi".

XOŞBƏXTLİK GƏLDİ!

*Ailə qayğıları başından aşan, yoxsul südçü
Tevyeyə qeyri-adi hadisədən xoşbəxtlik
üz vermişdir ki, bunu təsvir etməyə dəyər.
Bunu Tevye özü danışmışdır və onun bütün
sözləri olduğu kimi verilmişdir.*

**Kül olmuş meyitdən yoxsulu,
Heçlikdən dilənçini oyadacaq...**
Zəbur, 113,7

Bilirsinizmi, pan Şolom — Aleyxem, əgər xoşbəxtlik olacaqsə, o sənin evinə özü gəlir! Necə deyərlər: "İşin gətirsə, atı çapanda da gətirər!" Bunun üçün nə ağıl gərəkdir, nə də bacarıq. Allah eləməmiş, əksinə olsa, — istəsən də, istəməsən də, lap özünü cırsan da, heç bir şey çıxmayacaq. İnsan əlləşir, canı çıxır, Allaha yalvarır, lap ölsə də bir şey əmələ gəlmir. Amma birdən görürsən ki, işin gətirir, -bilmirsən bu uğur haradan və nə üçün gəldi... "Yəhudilər üçün azadlıq və qurtuluş gələcək!" Bu sözləri sizə başa salmağa ehtiyac yoxdur, amma mənası belədir: nə qədər ki, canın bədəndən çıxmayıb, hələ bir damarın hərəkətdədir, ümidi itirmək olmaz. Bunu öz təhsilimdə də bilirəm. Doğrudan da necə olub ki, mən bugünkü məşğuliyyətimə yetişmişəm. Nə nənəm, nə də ulu nənəm heç vaxt süd satmayıblar. Yox, doğru söyləyirəm, sizin mənim sərgüzəştimi əvvəldən axıradək dinləməyinizə dəyər. Mən bir dəqiqəliyə burada, sizin yanınızda otun üstündə əyləşim, qoy atım da otlasın. Necə deyərlər: "bütün canlılar" — Allahın yaratmışdır.

Xülasə, pasxa vaxtı idi, yalan olmasın deyə, bayramdan bir həftə və ya iki həftə əvvəl... Bəlkə də bayramdan bir neçə həftə sonra. Unutmayın ki, bu məsələ bir il yox, doqquz il,

bəlkə də on ildən də bir artıq əvvəl olmuşdur.

O vaxt mən indiki kimi deyildim, əlbət ki, həmin Tevye idim, amma hər halda o deyildim, necə deyərlər, nənə həmin nənə idi, amma örtüyü başqa idi. Soruşa bilərsiniz ki, nə üçün? Ona görə ki, o vaxt mən lüt-ürvan, dilənçi kökündə idim... Digər tərəfdən, doğrusunu desək, indi də o qədər varlı deyiləm. Biz özümüə bu il yayda o qədər qazanc əldə etməyi arzulayaq ki, Brodskinin varidatına çata bilim... Amma o zamanına görə, indi mən demək olar ki, varlıyam: mənim öz at-arabam, gözə gəlməyim, iki südverən inəyim və bir boğaz inəyim var ki, bu yaxında doğmalıdır. Şikayətlənmək günahdır: hər gün təzə südüm, pendirim, xamam var — bütün bunları öz zəhmətimlə əldə edirəm, çünki bütün ailəmlə çalışırıq, heç kəs bekar durmur. Arvadım inəkləri sağır, qızlarım küpləri daşıyır, yağ çalır, mən özüm isə, gördüyünüz kimi, hər səhər bazaya gedirəm, Boyberikdə bütün bağları dolaşırım, onunla və bununla, Yequpetsdən olan ən varlı adamlarla görüşürəm... Bir adamla söhbət edirsən, — başa düşürsən ki, sən də bu dünyada özünə görə bir adamsan... Şənbə gələndə isə — heç bir söz ola bilməz! Şənbədə mən kral kimiyəm: kitabı vərəqləyirəm, Tövratdan fəsillərə nəzər salıram, "Ata öyüdləri", Zəbur surələrini və başqa-başqa şeyləri oxuyuram... Siz mənə baxırsınız, pan Şolom-Aleyxem və fikirləşirsiniz: "Aha, axı bu Tevye o qədər də adi adam deyil!.."

Nə isə, mən nədən danışırıdım? Hə... o vaxt mən, yəqin ki, Allahın köməylə, zavallı bir yoxsul idim, gündə üç dəfə, şamı hesaba almasaq, arvadımla və uşaqlarımla acından ölürdüm. Öküz kimi işləyirdim, ağzına qədər odunla yüklənmiş araba ilə meşədən vağzala odun daşıyırdım, elə olurdu ki, iki üç şahıya daşıyırdım, utanmağın yeri yoxdur, özü də hər gün yox... Belə qazanc ilə bir ev ağızı doydu, görüm necə doyduracaqsan, gözə gəlməsin, atı da yemləmək lazımdır, ona heç bir söz təsir edə bilməz: hər gün onu yemləməlisən, vəssalam!

Axı Allah var! Necə deyirlər, o, "hamını doyuzduraraq" dünyanı ağılla idarə edir... O, görür ki, bir parça çörəkdən ötrü əlləşirəm və deyir: "Tevye, yaqın sən elə bilirsən ki, hər şeyin axırı çatıb, qiyamətdir, göylər yerə tökülür? Görürsən, ağlın yoxdur, Tevye, necə də ağılsızsan! Görərsən, əgər Allaha xoş gələrsə, xoşbəxtlik sola fırlanacaq və hər yer aydınlıq olacaq!" Elə çıxır ki, yeni il duasında deyildiyi kimi olur: "Kimsə göylərə qaldırılacaq, kimsə yerlə yeksan olacaq", — kimsə atla çapır, kimsə yerlə sürünür. Əsas məsələ ümididir! Ümidlə yaşamaq lazımdır, ancaq ümidlə! Amma zaman-zaman dərd içində yaşayırıq, çünki biz yəhudilər, necə deyirlər, bu dünyada seçilmiş xalq olaraq həyat sürürük... Bütün dünyanın bizə həsəd aparması nahaq deyil... Bunu nəyə görə deyirəm? Ona görə ki, böyük Allah məni öz mərhəmətindən məhrum etməz... Bir qulaq asın, görün dünyada nə möcüzələr baş verir.

Günlərin bir günü, yay vaxtı axşamçağı boş arabada ilə meşə ilə evə qayıdıram. Başımı sallamışam, ürəyimdən qara qanlar axır. At ayaqlarını güclə çəkir, istəyirsən lap öldür...

— Yeri, — deyirəm, — bədbəxtin malı! Mənimlə öl, qurtar! Madam Tevyenin atı hesab olunursan bil ki, uzun yay günündə oruc tutmaq nə deməkdir!

Hər yer sükuta qərq olmuşdur. Hər dəfə qırmancı vuran da meşədə əks-səda verir. Günəş batır, gün başa çatır. Ağacların kölgəsi getdikcə uzanır. Qaş qaralır. Adamın ürəyi sıxılır. Adamın başına min fikir gəlir, çoxdan ölüb getmiş adamların surəti canlanmağa başlayır. Evi yadına gətirəndə dərd sənə basır! Ev zülmətdir, məyusluqdur, sağ olmuş uşaqların əyin-başı yoxdur, gözləri yoldadır ki, atası təzə çörək gətirəcək, təzə çörək olmasa, bulka gətirər! O, mənim qarım isə, — məlum məsələdir, arvaddır! — deyir: "Onun üçün uşaq doğmuşam, özü də yeddisini! İlahi, bağışla, adam istəyir hamısını diri-diri çaya töksün!" Belə söhbətləri eşitməyin mənası nədir!

Axı, hər halda qan bir, can bir insanıq. Danışmaqla qarın doymaz. Siyənək yeyəcəksən — çay istəyəcəksən, çay üçün qənd lazımdır, qənd isə, deyirsiz ki, Brodskidə olur...

— Bir parça çörəkdən doymuram, — arvadım deyir, — bəs eləmir. Səhər bir stəkan çay olmasa dolana bilmərəm: uşaq bütün gecəni əmib suyumunu canımdan çıxarır.

Amma, yəhudi olmağını yaddan çıxarmaq olmaz: günəş qürub edir... Dua etmək o qədər tələsik olmasa da, hər halda dua etməyin vaxtı çatıb... Əslində isə bu necə dua etməkdir! Təsəvvür edin: o vaxtki dinməzcə dayanmaq lazım gəlir, at yerindən qopub dəli kimi qaçır... Sən də arabanın ardınca qaçırsan, cilovları dartırsan və vird eləyirsən: "Həzrət İbrahim, ya İsa, həzrət Yaqub..." Belə də dua olar! Sən isə ürək-lə dua etmək istəyirsən ki, yüngülləşəsən...

Xülasə, arabanın ardınca qaça-qaça, sinaqoqdakı kimi avazla dua oxuyuram: "Hamı sənin lütfkarlığından ömür sürür". Rəhmətə gedənlər barədə də dua eləyirəm.

"Eh, deyə fikirləşirəm, axırımız dərin məzardır! Guya biz də bu dünyada ömür sürürük! Yaşamaq deyərəm Yequpets varlılarının güzəranına. Yayı Boyberikdə keçirirlər, yeyirlər, içirlər, yağın içində üzürlər! Eh, göyləri, yerləri yaradan pərvərdigar! Bu əzabı hansı günahlarıma görə verirsən? "Bizim miskin həyatımıza nəzər sal!" Yəni, bizim əzablarımıza bax, gör necə əlləşirik, biz yoxsulların dadına çat, çünki səndən başqa pənahımız yoxdur! "Bizə səlamətlik gətir ki, sağ olaq". Bizə səlamətlik göndər, onsuz da dərd-sərimiz çoxdur. "Xeyir-dua ver bizə..." Məhsulumuzun bol olması üçün bizə yaxşı il göndər — çovdarımız da, buğdamız da, arpamız da bol olsun... Digər tərəfdən, bütün bunların mən zavallıya nə xeyri? Mənim atım üçün, vələmirin ucuz və ya baha olmasının nə mənası var?

Lakin uca tanrının əməllərini biz qiymətləndirə bilmərik. Və yəhudi hər şeyə sözsüz əməl etməli və təkrarlamaqdır:

"Buna da şükür!" Görünür, Allahın məsləhəti belədir! Küfr söyləyənlər şəkk gətirərək deyirlər ki, Allah yoxdur, amma onlar qiyamətdə öz cəzalarına çatacaqlar... Artıqlaması ilə Allahın cəzasını alacaqlar. Onunla zarafat eləmək olmaz, onunla yola getmək, yalvarmaq lazımdır: "Rəhmli atamız! Sözüümüzü dinlə! Öz rəhmini bizim üstümüzdən əksik eləmə! — arvadıma və uşaqlarıma rəhmin gəlsin, — onlar yazıqdırlar, acdırlar. Sənin sevdinin xalqın üstündən lütfünü əsirgəmə, bir vaxtlar müqəddəs məbəddə baş kahin və levitlər..." Bu vaxt birdən at dayandı. Mən duanı yarıda kəsib başımı qaldırdım və gördüm ki, meşənin içindən qarşıma iki əcayib məxluq çıxır, əyin-başları da əcayibdir... "Quldurlar!" — deyə fikrimdən keçdi. Lakin tez özümə gəldim: "Fu, Tevye, gör nə axmaqsan! Gör neçə ildir gecə də, gündüz də bu meşədən keçirsən — nə oldu, gözünə birdən quldurlar göründü?"

— Vyu! — atı səslədim, özümü yığışdırıb heç bir şey görməmiş kimi bir neçə dəfə atı qamçıladım.

— Əzizim! Qulaq asın, dayıcan! — həmin məxluqlardan biri qadın səsilə mənə müraciət etdi və yaylığını yellətdi. — Zəhmət olmasa bir dəqiqəliyə dayanın, qaçmağa can atmayın, biz sizə zərər yetirmərik.

"Aha! Cindir! -deyə fikirləşdim və dərhal özümə dedim: — Başın xarəbdir! Necə ola bilər ki, birdən birə cin, şeytan varid olsun?"

Atı saxladım. Diqqətlə baxdım — qadınlar idi. Biri yaşlı idi, başında ipək yaylıq vardı, o biri bir az cavan idi — başına parik qoymuşdu. Hər ikisi qızarıb pörtmüşdü.

— Axşamınız xeyr! Hardan belə! — ucadan deyirəm, guya bu görüşdən sevinirəm. — Nə buyurursuz? Əgər bir şey almaq istəyirsizsə, heç bir şeyim yoxdur, acından qarnım ağrıyır, ürəyim də həmişə sancır, o qədər dərdim var ki, heç kəs tab gətirməz!

— Sakit! Hövsələ edin! — onlar cavab verdi. — Nə olub si-

zə! Arabacıya bir söz dedin, — peşiman olacaqsan! Eyib etməz, — dedilər, — heç bir şey almaq istəmirik, biz sizdən soruşmaq istəyirik ki, bəlkə biləsiniz, Boyberikə yol hardandır?

-Boyberikə? — saxta bir gülüşlə soruşdum. — Məndən ötrü bu sual o deməkdir ki, məsələn, məndən soruşsanız ki, bilirsinizmi sizin adınız Tevyedir.

-Doğrudan! — dedilər. — Sizin adınız Tevyedir? Axşamınız xeyr, reb Tevye! Biz başa düşmürük ki, burada gülməli nə var? Biz buralı deyilik, biz Yequpetsdənlik, Boyberikdə bağda yaşayırıq. Gəzməyə çıxmışdıq və səhərdən bu meşədə dolaşıırıq... Gəzirik, azırıq və heç cür yola çıxa bilmirik. Elə bu vaxt eşitdik ki, meşə ilə kimsə gedir. Əvvəlcə elə bildik ki, Allah eləməmiş, quldurdur! Amma yaxından görəndə, bildik ki, yəhudidir, ürəyimiz yerinə gəldi. Başa düşürsüz?

— Ha-ha! Əcəb quldurdur! — dedim. — Heç eşitməmişiz ki, yəhudi qulduru kiməsə basqın etsin və ondan iyləmək üçün bir parça tütün istəsin? İstəyirsiniz, — danışa bilərəm...

-Əhvalatı gələn dəfəyə qoyaq, — dedilər. — Yaxşısı budur bizə Boyberik yolunu göstərin.

— Boyberik yolunu? Bağışlayın! Elə bu əsil Boyberik yoludur! Əgər istəməsəniz də, bu yol sizi birbaşa Boyberikə aparıb çıxaracaq!

— Bəs niyə danışmırsınız?

— Necə, — deyirəm, — çığırmalıyam?

— Belə isə deyin görək, yaqin ki, siz bilirsiniz, Boyberik uzaqdadır?

— Boyberik uzaq deyil, — cavab verirəm, -bir neçə verstdir. Daha doğrusu beş-altı və ya yeddi, bəlkə də lap səkkiz.

- Səkkiz verst! — qadınlar bir səslə çığırdılar, az qala ağlayacaqdılar.

— Bağışlayın! Siz nə danışırırsınız? Başa düşürsünüz ki, nə deyirsiniz? Zarafatdır — səkkiz verst!

— Nə edək, — dedim, — mən nə edə bilərəm? Əgər mən-

dən asılı olsaydı, mən bu məsafəni qısaldardım! İnsan, gərək, hər cür əzaba dözsün. Yolda hər şey ola bilər... Elə vaxt olur ki, palçıqın içiylə dağa dırmaşırsan, özü də şənbə ərəfəsində, yağış üzünə vurur, əllərin donur, acından ölürsən, elə bu zaman birdən — trax — ox sındı...

— Çox yersiz söhbətdir! — dedilər. — Deyəsən aqlınız başınızda deyil! Bəlkə təmsil söyləyirsiniz, "Min bir gecə"dən nağıllar danışırırsız? Biz ayaq üstə dura bilmirik. Bütün günü ağızımıza bulka ilə bir stəkan qəhvədən başqa bir şey dəyməyib, siz bizə hər cür nağıl danışırırsız!

— Hə, bu başqa məsələ! — cavab verirəm. — Qarnın ac olanda oynamağın və zarafatın mənası yoxdur. Aclığın nə olduğunu isə mən yaxşı bilirəm, — bunu mənə danışmasanız da olar. Ola bilsin ki, qəhvə ilə bulkanın nə olduğunu neçə illərdir bilmirəm...

Bu vaxt mənim yadıma südlü qəhvə ilə təzə bulka və digər dadlı şeylər düşdü... "Bir bunun iştahasına bax... — deyə düşünürəm. — çox nəcib adətdir: bulka ilə qəhvə... Bir parça çörəklə siyənək necə — azardır?" Lənət şeytana, əl çəkmir: qəhvənin qoxusunu, yumşaq bulkanın dadını duyuram — nə qədər ləzzətlidir!..

— Bilirsiniz nə var, reb Tevye? — qadınlar mənə müraciət edirlər. — Burada dayanmaqdan, arabanıza minmək yaxşı olmazdı, siz də zəhmət çəkib bizi evimizə, Boyberikə aparardınız. Buna nə deyərsiz?

— Salam əleyküm! — deyirəm. — Mən Boyberikdən qaçıram, sizə isə Boyberikə getmək lazımdır! Bu, necə olacaq?

— Nə olar ki? — onlar cavab verirlər. — Bilmirsiniz, nə etmək lazımdır? Hər kəs, xüsusən oxumuş adam buna çarə qıla bilər: dişləri çevirir və geriye gedir. Narahat olmayın, reb Tevye, arxayın olun, — əgər siz bizi sağ-salamat evimizə çatdırsanız, Allahın köməyiylə, biz o qədər azar çəkək ki, siz də o qədər zərər görəsiniz..

"Onlar mənimlə nə işə tarabar dilində danışirlar! — deyə fikirləşdim. — Nə işə eyhamla danışirlar!" Bu vaxt ağılıma ölümlər, küpəgirənlər, cin, şeytan gəlir. "Axmaq kişi! — deyə fikrimdən keçir — Niyə durub dayanmısan? Atıl qozlaya, atı qırmancla və sür get!" Amma istəyimə rəğmən birdən deiy-rəm:

— Minin arabaya!

Sözümü eşidən kimi cəld arabaya dırmaşırlar... Onların ardınca qozlaya qalxdım, dişləni çevirib atı qırmancladım: "Bir, iki, üç — getdik!" Amma, nə olsun! İstəyirsən, lap öldür, yerindən tərpənmir. "Hə, fikirləşirəm, indi məlumdur ki, bu qadınlar kimlərdir! Mənim bir ağılıma bax, məni nə məcbur etdi ki, yolun ortasında dayanıb bu qadınlarla söhbət eləyim!.."

Başə düşürsüz? Hər tərəf meşə, sükut, qaranlıq düşür, bu-rada işə qadın qiyafəsində iki məxluq... Xəyallarım qol-qanad açdı! Yadıma meşə yolunda bir kisə vələmir görən arabacı düşdü. Tək tənha olan arabacı tənbəllik etməyərək yerə enib, sonra ağır kisəni güclə çiyinə aşırıb arabaya qaldırmışdı — və sürüb getmişdi. Bir verst gedəndən sonra əlini kisəyə atarkən, görüb ki, kisə yoxdur! Nə vələmir, nə kisə! Arabada saqqallı bir keçə uzanıb. Arabacı əlini uzadıb ona toxunmaq istəyəndə, keçə dilini bir qarış çıxararaq qəhqəhə çəkir — və yoxa çıxır!

— Nə üçün tərpənmirsiniz? — deyə sərnişinlərim soruşur.

— Nə üçün tərpənmirəm? Özünüz görürsünüz nə üçün at oynamaq istəmir, həvəsi yoxdur.

— Siz onu qırmanclayınız! — deyirlər. — Sizin ki, qırmancınız var.

— Məsləhət üçün sağ olun! — deyirəm. — Yaxşı ki, yadıma saldınız. Məsələ bundadır ki, mənim igidim belə şeylərdən qorxmur. Mən dilənçiliyə alışdığım kimi, o da qırmanca alışıb...

Zarafat öz yerində, amma qorxu məni bürüyür.

Xülasə, daha nə danışım, — bütün gücümü toplayıb yazıq atın canına düşdüm. Nəhayət, Allahın köməyilə, at yerindən qopdu və biz meşə ilə öz yolumuza başladıq.

Gedirik, amma başımda yeni fikirlər dolaşır: "Eh, Tevye, sən lap eşşəksən! Əgər sən belə tez təslim olursansa, deməli, necə dilənçi olmusan, elə dilənçi də olaraq qalacaqsan. Bir düşün, nəyə rast gəldin, axı belə şey yüz ildə bir dəfə olur, — nəyə görə əvvəlcədən şərt kəsmədin ki, biləsən, "bunun qiyməti nədir", nə qədər alacaqsan? Axı necə desən, — istəyirsən vicdanla, istəyirsən insanlığa görə, istəyirsən qanunla, nə ilə olursa olsun, — belə işdə qazanmaq günah deyil. Madam belə bir hadisə baş verib, nəyə görə bundan qazanmayasan. Atı saxla, eşşəyin biri, və söz-söhbətsiz onları başa sal ki, "Bu qədər verəcəksiniz, — yaxşı, — əgər vermirsizsə, onda xahiş edirəm arabadan düşəsiniz!" Amma, o biri tərəfdən düşünürəm ki, Tevye, sən doğrudan da, eşşəksən! Məgər sən bilmirsən ki, meşədə ayı dərisi satılmır?

— Bir az yeyin gedə bilməzsiz? — sərnişinlər məni dümsükləyərək soruşurlar.

— Hara belə tələsirsiniz? Asta gedən uzağa çatar, — yanakı baxaraq cavab verirəm.

Elə bil hər şey yaxşıdır... Qadınlara söz ola bilməz: biri ipək yaylıq örtmüş, o biri parikdə. Oturub bir-birinə baxır və pıçılдаşırlar.

— Hələ çox qalıb? — soruşurlar.

— Bu yerdən o qədər yaxın deyil! — cavab verirəm. — Baxın, indi dağdan enəcəyik, sonra dağa çıxacağıq; sonra — yenə eniş və yenə yoxuş və sonra böyük yoxuş başlayır, ancaq sonra yol birbaşa Boyberikin özünə doğru gedir...

— Belə də arabaçı olar! — qadının biri o birinə dedi.

— Lap zalimdir, — o biri dedi.

— Elə bir bu çatmırdı, — birinci qadın cavab verdi.

— Elə bil bir az axmağa oxşayır!..

"Əlbəttə, fikirləşirəm, axmaqdır ki, özünü ələ salmağa imkanverib!"

— Harada sizi ata bilərəm, — deyə soruşuram, — əziz qadınlar, harada sizi atım?

— Bu nə deməkdir, — soruşurlar, — "atım?" Bu atmaq nə deməkdir.

— Arabaçı dilində belə deyirlər, — onlara izah edirəm. — Bizim dilimizdə o deməkdir ki, yəni Boyberikə gələndə, tanrı bizi sağ-səlamət edərsə, sizi hara çatdırım! Necə deyərlər: bir dəfə səhv etməkdənsə, iki dəfə soruşmaq yaxşıdır.

— Hə, belə deyin. Siz bizi, zəhmət olmasa, meşənin o biri tərəfində, çay kənarındakı yaşıl bağa tərəf aparın. Bilirsiniz, haradadır?

— Əlbəttə, — deyirəm, — nə üçün bilmirəm? Boyberik mənim evim kimidir. Ora o qədər odun daşımışam, heç haqq-hesabı yoxdur. Keçən yay mən ora iki sacen odunu bir dəfəyə çatdırdım. Bağ Yequpetsdən olan bir varlı götürmüşdü, milyonçu, — onun yaqın ki, yüz, bəlkə də iki yüz mini var!

— O, yenə də orada bağ tutub, — hər iki qadın cavab verdi və hər ikisi bir-birilə pıçıldaşıb nəyəsə gülürdü.

— Bağışlayın, — deyirəm, — madam belə bir hadisə baş verib, ehtimal ki, sizin o varlı ailə ilə bir münasibətiniz ola bilsin... Əgər elədirsə, lütfən, bəlkə mənim barəmdə ona bir söz deyərsiniz? Bəlkə onun yanında mənim üçün bir iş oldu, nə bilmək olar? Bizim yaşadığımız yerin yaxınlığında bir oğlanı tanıyıram, adı İsrəyeldir... Sən deyən bir adam deyildi. Hansı yol iləsə varlıya yol tapıb, indi özünü dartır, həftədə iyirmi beş rubl qazanır, bəlkə də qırx!.. Kim bilir? Bəzi adamlarınkı gətir... Və ya, deyək ki, bizim qəssabın kürəkəninə nə çatmır? Əgər Yequpetsdən getməsəydi, güzəranı necə olacaqdı? Doğrudur, başına az bəlalar gəlməyib, neçə il əzab çəkib, az qala acından ölürdü. Amma indi — Allah mənə də qismət eləsin —

evlərinə pul göndərir. O, hətta arvadını və uşaqlarını da ora aparmaq istəyirdi, bəla burasındadır ki, onlara orada yaşamağa icazə vermirlər. Bəs necə olur ki, o özü orada yaşaya bilər? Aydın məsələdir — əzab çəkir... Amma, — deyirəm, — baxın! Hər şeyin axırı gəlib çatır: bu sizin çayınız, bu da böyük bağ ...

Arabanı çəkib artırmanın qarşısında saxladım. Bizi görən kimi sevindilər, çağırırbağırdılar.

— Ay nənə! Ana! Xala! İtginlər tapıldı! Gözünüz aydın! İlahi, harada qalmısınız? Biz lap başımızı itirmişdik... Bütün yollara adam göndərmişik... Fikir eləyirdik — nə istəsən ola bilər... Canavar... Allah eləməmiş, quldurlar... Nə olmuşdur?

— Qərribə hadisə oldu: meşədə azdıq, Allah bilir, yəqin on verst yol getdik... Birdən qabağımıza bir adam çıxdı. Bu adam kim ola? Həm də bu zavallının atı var idi... Bir təhər yola gətirdik...

— İlahi, gör nə iş açıblar! Tək tənha, bələdçi olmadan! Al-laha şükr etmək lazımdır...

Nə isə, artırmaya lampaları gətirdilər, stolun üstünə süfrə saldılar, qaynayan samavarları düzdülər, podnoslarda çay, qənd, mürəbbə, qaymaq, ətirli təzə bulkalar və hər cür şey — yağlı bulyon, qızardılmış ət, qaz ət, əla şərəblər, meyvə arağı... Kənarda dayanıb Yequpets varlılarının necə yeyib-içdiklərinə baxıram, Allah bəd nəzərdən saxlasın! "Hər şeyi verərdim, — deyə fikirləşirəm, — təki varlı olaydım!" İnanırsız, mənə elə gəlirdi ki, burada stoldan yerə düşənlər mənim uşaqlarıma bir həftə bəs edərdi, lap şənbəyə qədər. Cənab rəhimli Allah! Axı sən böyüksən, rəhimli və ədalətli-sən! Bu necə işdir ki, birinə hər şeyi verirsən, o birinə heç nəyi? Birinə yağlı bulka, o birinə əzab-əziyyətlə! Lakin, digər tərəfdən, — deyə fikirləşirəm, — Tevye, hər halda sən axmaq-sən! Bu nə deməkdir? Sən Allaha dünyanı necə idarə etməyi öyrədirsən?

Əgər o, belə məsləhət görürsə, belə də olmalıdır. Çünki başqa cür ola bilsəydi, onda elə başqa cür olardı. Başqa cür ola bilməməyin bir cavabı var: "Biz qul olmuşuq", — başqa söz yazma bilməzsən! Elə buna görə biz bu dünyada yəhudiyyıq. Yəhudi isə inam və ümidlə yaşamalıdır: Allaha etibar edib ümid bəsləməlidir ki, Allahın əmri olsa, bir zaman hər şey yaxşı olacaqdır...

— Yaxşı, o adam hanı? — kimsə soruşdu. — Qəribə adamdır, yəqin gedib?

— Allah eləməsin! — deyə cavab verdim. — Vidalaşmamış necə gedə bilərəm? Salam əleyküm, axşamınız xeyr! Allah stol arxasındakılara yar olsun! Nuş olsun! Nuşcanlıqla yeyin!

— Bir bura gəlin, — dedilər. — Niyə qaranlıqda durmusunuz? Bir baxaq görək kimsiniz! Bəlkə bir qədəh araq içəsiniz?

— Bir qədəh araq? Məmnuniyyətlə! — dedim. — Bir qədəhdən kim imtina edər! Müqəddəs kitabda deyildiyi kimi: "Kiminsə sağlığına, kiminsə dərd-sərinə". Bunu belə izah etmək lazımdır: şərab öz yerində, Allah öz yerində... Lexaim! — deyirəm və qədəhi başıma çəkirəm. — Allah sizə bərəkət və xoşbəxtlik versin! Yəhudilər daim yəhudi kimi qalsınlar. Bütün dərd-bəlalardan qurtulmaq üçün Allah onlara yar olsun!

Başına araqçın geymiş, görkəmli bir adam olan ev sahibi mənə müraciət etdi:

— Adınız nədir? Hardansınız? Harada yaşayırsınız? Nə ilə məşğul olursunuz? Evlisiz? Uşaqlarınız var? Çoxdur?

-Uşaqlar? — deyə cavab verirəm. — Şikayət etmək günahdır. Arvadım Qoldanın söylədiyi kimi, hər uşaq milyona dəydiyi kimi olsa, onda mən Yequpetsdəki hər bir dövlətlidən daha varlıyam. Fəlakət bundadır ki, yoxsulluq ilə varlı, axsaq ilə sağlam adam bir deyil... Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Bayramı adi günlərdən ayıran", — kimin pulu var, onun üçün həyat gözəldir. Pul isə Brodskidədir, məndə isə ancaq

qızlarımdır. Bilirsiniz ki, qızlar da dərddir, — zarafat deyil! Amma nə edək! Hamımız Allahın əmrinə tabeyik, yəni o yuxarıda oturur, biz isə aşağıda əzab çəkirik. Əlləşirik, odun daşıyıyıq, — nə etmək olar? Bizim müqəddəs kitablarda deyildiyi kimi: "Balıq olmayanda xərcəng də balıqdır..." Ən böyük bəla — yemək məsələsidir. Mənim rəhmətlik nənəm deyərdi: "Qarın ac olmasaydı, adamın başı qızıldan olardı..." Artıq danışdımsa, məni bağışlayın... Əyri piləkandan da düz şey, iti sözdən də küt şey yoxdur, özü də boş qarına araq içəndə...

Ev sahibi:

— Kişiyə yemək verin!

Dərhal stolun üstü doldu — nə istəyirsən vardı: balıq, ət, qızartma, toyuq, ciyər...

— Bir şey yeyərsiz? — məndən soruşdular. — Əllərinizi yuyun.

— Xəstədən soruşarlar, — dedim, — sağlam adamdan soruşmaq lazım deyil. Sizin səxavətinizlə! Bir qədər araq yaxşı idi, amma evdə arvadın, uşaqların, Allah canlarını sağ eləsin... belə bir vaxtda stol dalında oturub kef eləmək... Əgər siz lütf eləsəniz...

Nə isə, nəyə işarə etdiyimi başa düşdülər və kimi bulka, kimi balıq, kimi qızartma, kimi toyuq, kimi çay və qənd, kimi bir qab ərmiş yağ, kimi bir banka mürəbbə alıb arabaya daşıdılar.

— Bunları, — dedilər, — arvadınıza, uşaqlarınıza pay apararsız. İndi isə buyurun deyin, zəhmətinizə görə sizə nə qədər verməliyik?

— Bağışlayın, — cavab verirəm, — buyurmaq nə deməkdir? Bu sizin istədiyiniz kimi olmalıdır... Razılığa gələrik... Necə deyərlər, — bir onluq az, bir onluq çox... Dilənçi bundan kasıb olmaz...

— Yox! — onlar razılaşırlar. — Reb Tevye, biz sizin

özünüzdən eşitmək istəyirik! Qorxmayın! Bundan ötrü, Allah eləməmiş, başınızı kəsməzlər.

"Necə edim? — fikirləşirəm. — Yaxşı olmur: deyim ki, bir rubl verin, — azdır, bəlkə elə iki rubl almaq olar. Deyim ki, iki, — qorxuram: baxarlar, başı xarab olub, nədən ötrü iki rubl verməliyik?"

— Üç!.. — deyə ağzımdan qaçırdım və hamı qəh-qəhə çəkdi, lap yerə girəcəkdim.

— Bağışlayın! — dedim. — Bəlkə düz deməmişəm. Atın dörd ayağı olsa da səndələyir, adamın bir dili var, o daha bədtəkdir...

Daha da bərk güldülər. Lap qarınlarını tuturlar.

Ev sahibi:

— Bəsdir güldünüz, — dedi və yan cibindən böyük portmanat çıxardı, oradan, sizcə nə qədər pul götürsə, yaxşıdır? Hə, tapın görək! Onluq! Qırmızı, alışıb yanan onluq və deyir: — Bu sizə məndən, siz isə uşaqlar, nə qədər bilirsiniz, özünüzdən verin...

Xülasə, nə demək olar! Beşlik, üçlük, bir rublluq pullar stolun üstünə töküldü — mənim əllərim, ayaqlarım əsirdi, fikirləşirdim ki, tab gətirmərəm, bu saat bayılacağam.

— Hə, nə dayanmısınız? — varlı adam mənə dedi: — Pullarınızı yığışdırın və arvad-uşağınızın yanına gedin.

— Allah sizə artıqlaması ilə versin! — deyirəm. — Qoy varınız on qat, yüz qat artıq olsun! Güzəranınız yaxşı olsun, həmişə şad olasınız!

Və ikiəlli, saymadan pulları yığışdırmağa başladım, — heç saymağa vaxt var idi! — portmanetə və ciblərimə soxdum.

— Gecəniz xeyrə qalsın! — dedim. — Səlamət olun, Allah sizi və uşaqlarınızı, uşaqlarınızın uşaqlarını, bütün nəslinizi xoşbəxt eləsin.

Arabaya tərəf getdim. Bu vaxt varlı adamın arvadı, həmin ipək yaylıqlı arvad mənə yaxınlaşıb dedi:

— Dayanın, reb Tevye. Məndən ayrıca hədiyyə alacaqsız. Allahın köməyilə, sabah gələrsiz. Mənim boz bir inəyim var. Vaxtilə yaxşı mal idi, iyirmi dörd krucka süd verərdi. Onu gözə gətirdilər, südünü kəsdi... Daha doğrusu, sağılır, amma süd vermir...

— Allah ömrünüzü uzun eləsin! — cavab verirəm. — Nə rahat olmaya bilərsiz! Sizin inək bizdə sağılacaq və süd verəcək. Mənim arvadım çox bacarıqlıdır: heç nədən əriştə düzəldir, hər cür yemək hazırlayır, şənbəni heç bilmirsən necə yola verir, uşaqları döyə-döyə yatırdır... Bağışlayın, — deyirəm, — bir az çox danışdım. Gecəniz xeyrə qalsın, sağ olun, həmişə səlamət və xoşbəxt yaşayın!

Həyətə çıxıb arabanın yanına gəldim və gördüm ki, at yoxdur! Ah bu nə bəladır! Hər tərəfə baxıram, at yoxdur ki, yoxdur! "Hə, Tevye, düşünürəm, cəncələ düşdün!" Nə vaxtsa kitabçada oxuduğum hadisə yadıma düşür: şeytan dindar bir adamı şəhər kənarındakı saraya aparır, yedirdir, içirdir, sonra hansı bir qadınlasa tək buraxır. Qadın isə vəhşi heyvana dönür, vəhşi heyvan — pişiyə, pişik isə — heybətli bir şeyə... "Bir bax, Tevye! — özümə deyirəm. — Səni ələ salmırlar ki?"

— Nə orada vurnuxursunuz? Nə deyirsiniz? — məndən soruşurlar.

— Vurnuxuram... — deyirəm. — Bədbəxt olmuşam! Başma bəla gəlib: mənim atım...

— Sizin atınız tövlədədir, — mənə cavab verdilər. — Zəhmət olmasa, tövləyə gedin!

Tövləyə girib görürəm ki, doğrudan da mənim atım ağa atlarının içindədir, başını aşağı salıb yemlənir: vələmir yeyir və qulaqlarını da titrədir!

— Eşidirsən! — deyirəm ona. — Mənim ağıllı igidim, evə getmək lazımdır! Yemin üstünə belə düşmək olmaz! Çox yeyib sancılanarsan...

Nə isə, onu bir təhər yola gətirdim, arabaya qoşdum, se-

vinclə evə yola düşdük. Mən həтта bayram duası da oxudum. Atı heç tanımaq olmurdu, elə bil dəyişmişdi. Qırmancsız da qaçırdı. Evə gec gəlib çıxdım, arvadı oyatdım.

— Bayramın mübarək, — deyirəm, — təbrik edirəm səni, Qolda!

— Bu nə təbrikdir? — arvadım əsəbiləşdi: — Nə münasibətlə? Nə olub birdən-birə belə sevincək olmusan, kişi? Toydan gəlirsən, yoxsa doğum günündən, evin dirəyi?

— Hamısı bir yerdədir — toy da, doğum günü də! Arvad, dayan, gör nə xəzinə gətirmişəm! — deyirəm. — Əvvəlcə uşaqları oyandır, qoy onlar da Yequpets nemətlərinin dadına baxsınlar...

— Sənin ya ağlın çaşıb, ya başın xarab olub, ya da başına hava gəlib? İlahi bağışla, lap dəli kimi danışırısan! — arvadım mənə cavab verir və məni söyməyə başlayır.

— Arvadsan, — deyirəm, — arvad da qalacaqsan! Müdrik Süleyman nahaqdan demirdi ki, min arvadın içindən bir ağıllısını tapa bilmədim. Yaxşı ki, indi çoxarvadlılıq dəbdən düşüb...

Həyətə çıxaraq mənə verilənləri gətirib stolun üstünə düzdüm. Mənim uşaqlarım bulkaları görən kimi, ətin qoxusunu duyan kimi, yazıqlar, ac qurdlar kimi yeməklərin üstünə cumdular. Qaparaq əlləri əsir, dişləri işləyir... Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Dadını gördülər..." Bu o deməkdir ki, çəyirtgə kimi üstünü aldılar! Mənim həтта gözlərim yaşardı...

— Hə, söylə, — deyərək arvadım mənə müraciət etdi, — dilənçilər üçün bu qonaqlığı kim verib və ya kef məclisi olub?.. Və sən niyə belə sevinirsən?

— Dayan Qolda, — deyirəm, — hər şeyi biləcəksən. Sən bir samavarı sal, hamımız stolun ətrafına yığışaq, adama bir stəkan çay içək. İnsan bu dünyada bir dəfə yaşayır, iki dəfə yox. Həm də indi bizim öz inəyimiz var ki, gündə iyirmi dörd krucka süd verir, — sabah, Allah qoysa, onu gətirəcəyəm.

Hə, indi tap görüm burada nə qədər pul var?

Arvadıma baxdım, gördüm ki, rəngi ölü kimi solub və bir söz belə deyə bilmir.

— Allah sənə kömək olsun, canım Qolda, — deyirəm, — nədən belə qorxuya düşdün? Elə güman edirsən ki, mən bu pulları oğurlamışam və ya qarət etmişəm? Eyibdir! Neçə vaxtdır mənim arvadımsan. Heç ola bilər ki, mənim haqqımda belə fikirləşəsən? Ağilsız, bu pullar doğru yol ilə, mənim öz aqlım və əməyim sayəsində qazanılmışdır. Mən iki nəfəri böyük təhlükədən xilas etmişəm, — deyirəm. — Əgər mən olmasaydım, Allah bilir, başlarına nə gələcəkdi!

Nə isə, bütün hadisəni axıra qədər danışdım və hər ikimiz pulları bir neçə dəfə saymağa başladıq. Orada iki on səkkiz və bir dənə də artıq, bir yerdə, nə çox, nə az, otuz yeddi rubl oldu!..

Arvadım həтта ağladı.

— Nəyə ağlayırsan, ağilsız arvad?

— Bəs necə ağlamayım ki, ağlamağın özü gəlir? — dedi. — Ürəyim doludur, gözlərim də elə. Allahın işinə bax, — deyir, — hiss edirdim ki, sən xoş xəbərlə gələcəksən. Heç yadıma gəlmir ki, rəhmətlik nənəmi yuxumda görüm. Yatıram, birdən yuxuda görürəm ki, süd qabı ağzına kimi doludur. Nənəm Seytl, Allah ona rəhmət eləsin, süd qabını gətirir və göz dəyməsin deyə, önlüyü ilə onun ağzını örtür, uşaqlar isə çıxırırlar: "Ana, moni!"

— Dayan, canım, qabağa qaçma! — deyirəm. — Qoy sən nənən Seytl cənnətdə ləzzət alsın, bilmirəm ondan bizə nə xeyir dəyəcək. Amma, Allah belə bir möcüzə icad edib ki, bizim inəyimiz olsun, onda yəqin bu inəyin inək olmasına çalışacaq. Yaxşısı budur sən mənə, canım Qolda, məsləhət gör ki, bu pulları neyləyək?

— Yaxşısı budur, Tevye, de görüm bu pullarla nə etmək istəyirsən?

— Yox, — deyirəm, — sən, sən de, necə bilirsən, belə kapital ilə nə etmək olar?

Fikirləşməyə başladıq, götür-qoy elədik, belə ya başqa cür, xeyli başımızı sındırdıq, hər cür işə başlamaqdan danışdıq. O gecə daha nələrdən bəhs etmədik! Bir cüt at alırıq, dərhal da böyük mənfəətlə satırıq; Boyberikdə ərzaq dükanı açırıq və tezliklə bütün malı satıb qurtarıq və oradaca manufaktura ticarətilə məşğul oluruq; meşə sahəsi alırıq ki, sonradan ica-rəyə verib köçək; Anatovkada qutu yığılan sexi almaq fikrinə düşdük; pulu sələm...

— Başın xarab olub! — arvad əsəbiləşdi. — Pulu səpələ-mək istəyirsən ki, əliyalın qalaq?

— Sən elə bilirsən ki, taxıl alveri edib iflas olmaq yaxşıdır? O qədər adam var ki, taxıl alverindən var-yoxu əlindən çıxıb. Get, bir gör Odessada nələr baş verir!

— Sənin Odessan mənə çox lazım imiş! — arvad dedi. — Mənim babalarım və ulu babalarım orada olmayıblar nə qə-dər mən sağam, ayaq üstə dururam, mənim uşaqlarım da ora-da olmayacaqlar.

— Bəs nə istəyirsən? — soruşuram.

— Nə istəyəcəyəm? — deyir. — Mən istəyirəm ki, axmaq olmayasan və axmaq sözlər danışmayasan.

— Əlbəttə! — cavab verirəm. — İndi sən ağıllısan... Ki-min ki, yüz rublu var, o hamıdan ağıllıdır! Hələ varlı olma-mışdan, o hamıdan ağıllıdır!.. Həmişə belə olur!

Xülasə, bir neçə dəfə kəsib barişdıq, nəhayət mənə vəd edilən boz inəyin üzərinə gəldik, qərarlaşdıq ki, südverən bir inək də alaıq.

Əlbəttə, siz soruşa bilərsiniz ki, nə üçün at yox, inək alırsız? Buna mən cavab verə bilərəm: bəs nə üçün at? Nə üçün inək yox? Başa düşürsüz, Boyberik elə bir yerdir ki, bütün Yequpets varlıları oraya axışırlar və Yequpets varlıları isə uşaqlıqdan adət ediblər ki, əti də, yumurtanı da toyuğu

da, soğanı da, bibəri və hər şeyi lap onların qabağına qoyasan, bu halda nəyə görə pendiri, xamanı, yağı və bu cür şeyləri bir baş onların stoluna çatdırmayasan? Yequpetsə gələnlər yeməyi xoşlayırlar, pul isə onlar üçün heç nədir, deməli, malı asanlıqla satmaqla yaxşı qazanmaq olar. Əsas məsələ odur ki, mal yaxşı olsun. Məndə olan malı isə Yequpetsdə tapma bilməzsiz. Allah sizinlə məni xoşbəxt eləsin, dəfələrlə hörmətli ağalar, hətta xristianlar belə məndən xahiş ediblər ki, onlara təzə mal gətirim.

"Biz eşitmişik ki, sən, Tevye, xristian olmasan da, təmiz adamsan", — deyirlər. Elə bilirsiniz ki, özümüzünkülərdən belə tərif eşidərsən? Heç vaxt! Onlardan yaxşı söz eşitməzsən. Onlar ancaq onu bilirlər ki, lazım olmayan yerə burunlarını soxurlar. Tevyenin inəyini, təzə arabasını görən kimi başlarını sındırırlar: haradan onunçun? Bəlkə bu Tevye saxta pullarla alver edir? Bəlkə gizlicə spirt çəkir? "Ha-ha-ha! Sındırın başınızı, nə qədər istəsəniz!" İnanırsınızmı, siz birinci adamsınız ki, mən ona bu əhvalatı danışiram...

Amma mənə elə gəlir ki, çox uzunçuluq elədim. Məni qınamayın! İş haqqında düşünmək lazımdır. Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Hər qarğa özünkülərə məxsusdur", — yəni hər kəs öz işlə məşğul olmalıdır. Siz kitabçalarla, mən isə öz qab-qacağımla... Pan Şolom-Aleyxem, sizdən ancaq bir şey xahiş edirəm, — mənim haqqımda kitabçalarınızda yazmayın. Əgər yazsanız, heç olmazsa adımla çəkməyin.

Sağ-səlamət və xoşbəxt olasız!

XÜLYA

"İnsanın qəlbi niyyətlərlə doludur" — gərək ki, Müqəddəs kitabda belə yazılıb. Reb Şolom-Aleyxem, bunun mənasını sizə izah etməyə lüzum yoxdur: Amma bizdə belə bir məsəl var: "Çapan ata qırmanç, ağıllı insana məsləhət vacibdir". Kimin barəsində danışırım? Özüm haqqında. Əgər aqlım olsaydı və yaxın dostumun yanına gəlib hər şeyi olduğu kimi ona danışsaydım, yəqin ki, bu cür mənasız işə düşməzdim! Lakin "həyat da, ölüm də dilin ixtiyarındadır", yəni Allah adamı cəzalandırmaq istəyirsə, əvvəlcə onun aqlını əlindən alır. Axı mən özüm barədə dəfələrlə fikirləşirəm: "Tevye, eşşəyin biri, özün fikirləş! Axı, deyirlər ki, sən ağılsız adam deyilsən, — onda bəs necə oldu ki, səni ələ salmağa razı oldun? Özü də bu cür axmaqcasına. Sənin nəyin çatmırdı, məsələn, indi az da olsa, indiki qazancın müqabilində? Axı sənin süd məhsulların hər yerdə — Boyberikdə də, Yequpetsdə də, harada desən, ad çıxarıb... Yaxşı və ürəkaçıcı olardı ki, sənin pulların sandıqda, lap altda sakitcə qalardı və heç kəs bundan xəbər tuta bilməzdi? Həqiqətən! Kimi maraqlandırır ki, toz-torpaq içində olan Tevye dərddlidir, hər gün arvadı və uşaqları ilə üç dəfə acından ölürdü. Axı bu, sonra, tanrı öz nəzərlərini Tevveyə tərəf çevirəndə, birdən onu xoşbəxt edəndə oldu və Tevye özünə gəlməyə başladı və qara günü üçün xırda-para yığdı, hər yerdə onun haqqında söhbətlər getdi və onu artıq "reb Tevye" çağırırdılar — zarafatdır!" Və saysız-hesabsız dostlar peyda oldu! Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Hamı sevimli, hamı gülürüz", xülasə, "Allah qasıqla verdiyi kimi, insanlar da çəlləklə verirlər..." Hamı məsləhət verir: biri parça dükanı, o biri ərzaq dükanı açmağı, biri ev, digəri malikanə, üçüncüsü — meşə sahəsi, taxıl, ticarət təklif edir..."

— Qardaşlarım! — deyə yalvarıram. — Məndən əl çəkin!

Siz böyük səhv edirsiniz! Siz elə bilirsiniz ki, mən — Brodskiyəm? Mənim pulumun üç yüzə çatması qədər pulunuz olmasını arzu edirəm, hətta iki yüzə, hətta yüz əlli rubla! Başqasının varını görəndə, — deyirəm, — hamının gözləri parıldayır. Hər kəsə elə gəlir ki, o birinin üstündə parıldayan qızıldır, yaxına gələndə isə görürlər ki, parıldayan mis düymə imiş!

Sözün qıssası, hər halda gözləri dəydi, — onları heç xeyir görməisnlər! Allah mənə bir qohum nəsim edib... Hə, necə deyim: körpüdən keçəndə qohum olmuşuq. Adı Menaxem — Mendldir, — avara, yalançı, araqarışdıran bir adamdır! Yaxam əlinə keçib və başımı xülyalar, boş şeylərlə doldurub. Yəqin ki, siz soruşacaqsınız ki, axı bu necə olub? Mən, Tevye Menaxem — Mendlin əlinə necə keçmişəm? Buna mən belə cavab verərəm: görünür, belə olmalıymış. Qulaq asın.

Qışın əvvəllərində Yequpetsə getmişdim, özümle bir az da mal gətirmişdim — iyirmi girvənkədən bir az artıq yağ, — özü də nə yağ! — iki torba kəsmik, — kəsmik yox, qızıl! Hər ikimizə Allah belə bir ömür nəsim etsin! Hə, özünüz də başa düşürsüz, malları o saat qapa-qap etdilər, bir damcı da qalmadı. Hətta məni müqddəs kimi qəbul edən yaydakı müştərilərimə, Boyberik bağçılarına baş çəkməyə macal tapa bilmədim... Hə, burada qərribə nə var ki? Yequpets tacirləri lap partlasalar da, Tevye kimi mal təklif edə bilməzlər! Sizə deməyə lüzum yoxdur. Hədisdə deyildiyi kimi: "Qoy səni başqası tərifləsin", — yaxşı mal özü özünü tərifləyir...

Xülasə, malların hamısını satdım, atın qabağına saman tökdüm və şəhəri gəzməyə çıxdım. "İnsan torpaqdan yaradılıb", — biz insanların hamısı, biz adamlar Allahın xəلق etdiyi dünyanı görmək, təmiz hava almaq, Yequpets mağazalarının vitrinlərindəki cah-cəlala baxmaq istəyir. Baxmağına nə qədər istəyirsən bax, amma əl vurmaq olmaz! Böyük vitrinin qarşısında dayanıb yarımimperiallara, gümüş pullara, bank biletlərinə, digər pullara baxıram və öz özümə deyirəm: "İlahi, bura-

da düzülənlərin onda biri mənim olsaydı, — onda daha mənə nə lazımdır? Kim mənimlə bəhsə çıxıb bilər? İlk növbədə böyük qızı ərə verərdim, hədiyyələri, paltarları, toy xərcini saymasam, beş yüz rubl cəhiz qoşardım; atı araba ilə və inəkləri satardım, şəhərə köçərdim, sinaqoqun şərq divarının yanında özümə daimi yer alardım, arvadıma — Allah canını sağ eləsin, — bir neçə sap mirvari alardım, varlı sahibkar kimi sədəqə paylardım. Sinaqoqun üstünü dəmir ilə örtürərdim, daha indiki kimi damsız qalmazdı — az qalıb uçulsun; uşaqlar üçün məktəb düzəldərdim, kasıblar üçün xəstəxana tikdirərdim ki, daha onlar sinaqoqun çıpaq döşəməsində düşüb qalmasınlar, o həyasız Yanklı da oradan qovardım — bəsdir ictimai hesaba yeyib-içdi!.."

— Salam olsun, reb Tevye! — birdən arxadan məni səslədilər. — Necəsiniz?

Dönüb görürəm ki, nəyə tanışa oxşayır.

— Salam əleyküm, — deyər cavab verirəm. — Hardansınız?

— Hardan? Kasrilovkadan. Sizin qohumunuzam, — deyir. — Doğrudur, o qədər də yaxın qohum deyiləm: sizin arvadınız Qolda mənim uzaq qohumumdur.

— Bağışlayın, — deyirəm. — Hə, siz bəlkə Leya-Dvosinin əri Borux — Gerşanın kürəkənisiniz?

— Doğru deyirsiniz! — cavab verdi. — Mən Leya Dvosinin və Berux-Gerşin kürəkəniyəm, mənim arvadımın adı Şeyne-Şendldir, Leya-Dvosin Borux Gerşanın qızı! İndi sizə aydın oldu?

— Bir dayan, — dedim. — Sizin qaynananızın nənəsi, Sorre-Yenta və mənim arvadımın xalası, Frume-Zlata, elə bil doğma əmiqızı imişlər, siz isə, əgər səhv etməmişəm, Leya-Dvosinin əri Borux-Gerşanın ortancıl qızı ilə evlənmişsiniz. Amma, iş burasındadır ki, sizin adınızı unutmuşam, yadıma sala bilmirəm. Sizin əsl adınız nədir?

— Mənim adım Menaxem-Mendldir, — dedi, — Leya —

Dvosin Borux — Gerşin kürəkəni, — mənə Kasrilovkada belə çağırırlar.

— Belə olan halda, mənim əzizim Menaxem, — deyirəm, — sənə hörmətim var! Bir də görüm, əziz Menaxem — Mendl, burada nə edirsən, qaynana, qaynatan necədirlər! İşlərin necədir, özün necəsən?

— Eh! — cavab verir. — Özüm pis deyiləm, şikayətim yoxdur, bir təhər yaşayırıq. Amma işlər o qədər də yaxşı deyil.

— Allah rəhmədildir! — deyirəm və onun pal-paltarına nəzər salıram: əyni çox köhnədir, çəkmələri pis haldadır...

— Eybi yoxdur! Allah kömək edər. Elə bilirəm, işlər düzələr. Bilirsən, deyirlər ki, hər şeyin canı puldur, — bir gün orada olur, bir gün burada. Təki adamın canı sağ olsun! Ən vacibi isə ümiddir! Ümidi itirmək olmaz. Dərd çəkməyinizə gəldikdə isə, axı biz yəhudiyyik! Necə deyirlər: "Əgər əsgərsənsə, — barıtı iylə!" Amma bütün həyatımız yuxu kimi bir şeydir... Yaxşısı budur, canım Menaxem-Mendl, sən mənə söylə görək, necə olub ki, Yequpetsə gəlib çıxmısan?

— Necə yəni, "gəlib çıxmısan"? — deyə cavab verdi. — Mən artıq il yarımdır ki, burada yaşayıram.

— Belə de! — deyirəm. — Belə çıxır ki, sən buralısan, Yequpetsə sakinisən?

— Ş-ş-ş! — kənara baxaraq fısıldadı. — Reb Teveye, uca-dan danışmayın! Buralı olmağına buralıyam, amma öz aramızda qalsın!..

Durub dəliyə baxan kimi ona nəzər salıram.

— Nə danışırısan? — soruşuram. — Qaçaqsan? Yequpetsdə bazarın ortasında gizlənirsən?

— Soruşmayın, reb Teveye, — deyir. — Bunların hamısı düzdür. Yəqin ki, siz Yequpets qanun-qaydalarını bilmirsiniz... Gedək, — təklif edir, — mən hər şeyi sizə danışaram, bilərsiz ki, buralı olmaq, eyni zamanda, buralı olmamaq nə deməkdir...

O, burada adamların nə əziyyətlə yaşadığından xeyli danışdı.

— Mənə qulaq as, Menaxem-Mendl! — ona dedim. — Bir günlüyə kəndə, mənə qonaq gəl. Dincələrsən, sümüklərin yumşalar. Əziz qonağımız olarsan! Bizim qarı səni görüb sevinər!

Nə isə, razı oldu: gedirik. Evə gəldik — sevindilər! Qonaq gəlib! Özü də necə qonaq! Doğma xalauşağı! Zarafatdır? Yad deyil — özümüzünküdür! Söz-söhbət başladı: Kasrilovkada nə var, nə yox? Borux-Gərş dayı necə dolanır? Leya-Dvosi xala necədir? Bəs İosl-Menaşe əmi? Bəs Dobriş xala? Uşaqları nə edirlər? Kim ölmüş? Kim evlənmiş? Kim boşanmış? Kimin nəyi doğulub və kimin arvadı hamilədir?

— Ay arvad, — deyirəm, — başqalarının toyundan, doğulmağından sənə nə var? Yaxşısı budur, yemək üçün bir şey verəsən. Ac qarına nə söhbət? Əgər borş varsa, lap yaxşı, yoxdursa, piroq da olar, ya da varenik, qaluşka, ya da blin, təki tez olsun!

Sözün qısa, əllərimizi yuyub yaxşı, necə lazımsa yedik.

— Ye, Menaxem — Mendl, — deyirəm, — bu dünyada həqiqət yoxdur, hər şey saxtadır. Mənim rəhmətlik nənəm Nexama deyərdi ki, sağ-səlamətliyi nimçədə axtar. Ağıllı arvad idi.

Qonağım, — yazığın əlləri əsirdi, — arvadımın ustalığını çox bəyəndi və təriflədi, and içdi ki, o, çoxdan belə gözəl südlü yeməklər, piroqlar və vertutlar görməyib.

— Boş şeydir! — dedim. — Hələ onun zapekankasını və ya lapşevnikini görəydin — onda bilərdin ki, yerdə cənnət nə deməkdir!

Yeyib dua oxuduq, hər kəs öz dərdi-sərindən danışdı. Mən oradan-buradan, o isə Odessadan, Yequpetsdən, özünün necə birdən varlanması, sonra isə dilənçi kökünə düşməsindən bəhs etdi... Elə işlərlə məşğul olub ki, mənim heç başım çıxmırdı.

Amma söhbət on mindən, iyirmi mindən gedirdi... Pul elə bil xəzəl idi!

— Sənə doğrusunu söyləyim, Menaxem — Mendl, — ona deyirəm, — sənın danışdığın qərribə işləri görmək üçün çox bacarıqlı olmalısın... Lakin bir şey mənə aydın deyil: sənın arvadını tanıdığımıza görə, çox təəccüb edirəm ki, necə olur o sənə belə işləri görməyə imkan verir?

— Eh, — köks ötürərək cavab verir. — Reb Tevye, yaxşısı budur bunu heç yadıma salmayın... Onsuz da ondan çox zülm çəkirəm... Həmişə belədir... Onun mənə nə yazdığına qulaq asaydınız, — onda siz özünüz deyərdiniz ki, mən mömin adamam! Amma bütün bunlar boş şeylərdir, arvaddır, ölənə kimi əl çəkməyəcək. Bundan da pis şeylər var. Qaynanam da mənimlə olur. Onun barəsində danışmağımın mənası yoxdur, — siz özünüz onu tanıyırsız!

— Nə isə, — deyirəm, — sənın işin Allaha qalıb, dərd dərd üstündədir!

— Tamamilə doğrudur, reb Tevye! Siz doğru dediniz ki, dərd dərd üstündədir!

Xülasə, bu qayda ilə gecə yarıya qədər söhbətləşdik. Bütün bu əhvalatlardan, yuxarı-aşağı qalxıb düşən minlərdən, Brodskinin əsrarəngiz var-dövlətindən başım gicəlləndi... Bütün gecəni gözümlə Yequpets, yarımimperiallar, Brodski, öz qaynanası ilə Menaxem — Mendl görünürdü... Ancaq sabah səhər nəhayət ki, o, niyyətini açıq söylədi. Nə olub?

— Madam ki, Yequpetsdə indi pul qızıla bərabərdir, — deyir, — və malın qiyməti düşür, siz, reb Tevye, yaxşı qazana bilərsiz, mənə də kömək etmiş olarsız, məni lap dirildərsiz!

— Sən lap uşaq kimi danışırсан! — deyə cavab verdim. — Sən elə bilirsən ki, məndə Yequpetsdə olan pullar, yarımimperiallar var? Ağlısızsan! Allah eləsin ki, Pasxaya kimi sənınlə şərikli o qədər qazanaq ki, Brodskiyə çata bilim!

— Əlbəttə, — deyir, — mən özüm də başa düşürəm... Am-

ma, siz elə bilirsiniz ki, bundan ötrü çox pul lazımdır. Siz mənə yüz verin, — deyir, — üç-dörd gün içində mən onu iki yüz, üç yüz, altı yüz, yeddi yüz eləyim, — nə üçün həтта minə çatdırmayım?..

— Çox ola bilər ki, Müqəddəs kitabda yazıldığı "Qazanc əlinin altındadır, cibin isə çayın o biri sahilindədir" kimi olsun. Əgər risk etməyə bir şey olsaydı, bütün bunlar yaxşı nəticə verərdi. Amma necə edəsən ki, heç yüz də yoxdur? Belə çıxır ki: "Tək gəlirsən, tək də gedirsən".

— Boşlayın! — deyir. — Reb Tevye, yüz tapa bilərsiniz! Gözə gəlməsin sizin qazancınız, sizin adınız-sanınız... müqabilində...

— Mənim ad-sanımdan nə fayda var? — deyirəm. — Ad-san, əlbəttə, yaxşı şeydir, amma bədbəxtlik ondadır ki, ad-sanım olmasına baxmayaraq, pul hər halda Brodskidədir... Əgər düzünü bilmək istəsən, yüzü mən güclə toplaya bilərəm. Onunla da min dəşiyi tutmaq lazımdır: birincisi, qızı ərə vermək...

— Elə məsələ də ondadır! — deyə sözümü kəsdi. — Reb Tevye, bir də nə vaxt əlinizə belə fürsət düşəcək ki, cəmi yüz qoyub, Allahın köməyiylə, o qədər götürəsiniz ki, toyuna da və hələ başqa işlərə də çatsın?

Yenidən üç saat lağlağıya getdi. O, mənə izah etməyə başladı ki, bir rublu necə üç, üçü necə on eləmək olar. Deyir ki, lap əvvəlcə on dənə alırsan, — nə olduğu yadımda deyil, — sonra bir neçə gün gözləyirsən ki, həmin şeyin qiyməti artsın... Bu vaxt harasa teleqram göndərirlər və tapşırırlar ki, onu satsınlar, verilən pula isə iki dəfə çoxunu alsınlar və bu qayda ilə yüz iki yüzə, iki yüz dörd yüzə, dörd səkkizə, səkkiz on altıya çevrilir. Möcüzədir, vəssalam!

O, Yequpetsdə elələrinə rast gəlib ki, bir neçə vaxt əvvəl heç ayaqqabıları da yox idi, nökrəçilik edirdilər... İndi onların öz evləri, daş binaları var, mədəsindən əziyyət çəkən ar-

vadları müalicə üçün xaricə gedirlər... Özləri Yequpetsdə rezin şinli təkərlərlə çapırlar, heç kəsi tanımırırlar!

Xülasə, daha nə deyim! Mənimlə çox əlləşdi! Fikirləşirəm ki, dünyada daha nələr olmayır! Bəlkə elə tale onu mənə qismət edib? Axı, mən də eşitmişəm ki, Yequpetsdə adamlar heç nədən varlanırlar! Mənim onlardan nəyim əskikdir? Menaxem-Mendl yalançıya oxşamır, bu cür möcüzələri özündən uydurmur ki! Fikirləşirəm ki, doğrudan da, birdən iş elə gətirdi ki, bəxtim açıldı, Tevye bu qoca yaşında adam arasına çıxıb bildi? Həqiqətən, nə vaxta qədər işləyib əldən düşəcəksən? Gündüz də, gecə də ancaq at və arabanı, pendir və yağı bilir-sən... Tevye, deyirəm, dincəlmək, insan kimi yaşamaq, tez-tez sinaqoqa getmək, yəhudi kitablarını oxumaq zamanıdır... Bəs birdən belə olmadı, iş düz gətirmədi, hər şey başqa cür oldu, onda necə? Lakin, hər halda, hər şeyin yaxşı olacağına nə üçün ümid bəsləməyim?

— Hə? Nə deyirsən? — qarıma müraciət etdim. — Qolda, onun planı xoşuna gəlir?

— Nə deyə bilərəm? — arvad cavab verdi. — Bilirəm ki, Menaxem-Mendl küçə adamı deyil, bizi aldatmaq istəməz. O, Allah eləməmiş, dərzilərdən, ya çəkməçilərdən deyil! Atası ləyaqətli adamdır, babası isə çox mömin idi, gözləri tutulsa da gündüz-gecə Tovratı oxuyurdu. Nənəsi Seytl isə, — Allah ona rəhmət eləsin, — adi qadın deyildi...

— Boş seylər danışma, — deyirəm. — Burada söhbət işdən gedir, o isə pryanik bişirən Seytl nənədən danışır ki, əlində qədh babası ilə cənnətə getdi... Arvad arvad olaraq qalır! Çar Süleyman nahaq deməyib ki, bütün dünyanı gəzdim, başında ağı olan bir qadın tapa bilmədim...

Qısaı, bu qərara gəldik ki, kompaniya düzəldək: mən pul verirəm, Menaxem-Mendl-fərasətini, Allah nə yetirsə, — yarınbayarı.

— İnanın mənə! — Menaxem -Mendl dedi. — Mən sizin

borcunuzu qaytaracağam, reb Tevye, Allah qoysa, vicdanla, ləyaqətli adam kimi və siz, ümidvaram ki, bundan xeyir görəcəksiniz!

— Amin, — dedim. — Sizə də bunu arzulayıram. Allah sənə xeyir versin. Ancaq başa düşə bilmirəm ki, pişik Vaska çayı necə keçəcək? Başa düşürsən... Mən burada, sən orada... Pul — bilirsən də, axı çox incə materiyadır... Amma incimə, bunu başqa fikrə düşmədən deyirəm. Yadındadır, İbrahim peyğəmbərimizin dediyi kimi: "Göz yaşı ilə əkən, nəgmə ilə yeyər". Yəni, əvvəlcədən sövdələşək ki, sonra göz yaşı axıtmayaq...

— Ah! — dedi. — Bəlkə siz iltizam istəyirsiniz? Buyurun, məmnuniyyətlə verərəm!

— Dayan, — dedim. — Bu işə başqa cəhətdən baxsaq, ikisindən biri olacaq: əgər sən məni öldürmək istəyirsənsə, iltizamın nə xeyri ola bilər? Necə Talmudda deyilir: "Oğurlayan siçan deyil, yuvadır..." Pulu veksəl vermir, adam verir. Hə, nə etmək olar? Olana çarə yoxdur.

— İnanın mənə! — yenə təkrar etdi. — Öz adımla sizə and içirəm, reb Tevye. Allah mənə kömək olsun! Reb Tevye, sizi aldatmaq fikrim yoxdur, Allah eləməsin! Mən ancaq bir şeyi fikirləşirəm: vicdanla, vicdanla və ləyaqətlə sizinlə yarıbayarı bölüşmək, bərabər, yarı sizə, yarı mənə: mənə yüz, sizə yüz, mənə iki yüz — sizə iki yüz, mənə üç yüz — sizə üç yüz, mənə dörd yüz — sizə dörd yüz, mənə min — sizə min...

Nə isə, pulları götürdüm, üç dəfə saydım, — əllərim əsirdi, — qarını çağırdım, bir daha Menaxem-Mendli başa saldım ki, bu pulları qanımın hesabına qazanmışam, ona verərək yan cibinə qoyub tikdim ki, Allah eləməmiş yolda oğurlamasınlar. Belə razılaşdıq ki, gələn həftədən gec olmayaraq hər şeyi mənə təfsilatı ilə yazacaq, necə lazımsa vidalaşdıq, qohum kimi ürəkdən görüşdük.

O, yola düşdü, tək qalandan sonra ağılıma müxtəlif fikirlər gəldi, elə bil oyaq ola-ola yuxu görürəm, — hər halda xoş yu-

xular idi, istəyirdim ki, bu yuxular daim davam etsin, axırı çatmasın. Təsəvvürümə şəhərin mərkəzində üstü dəmirlə örtülmüş böyük ev, içi hər cür şeylərlə dolu anbarlar gəlirdi. Ev sahibəsi isə belindən asılmış açarlarla hər tərəfə göz qoyur: bu mənim arvadım Qoldadır, amma onu tanımaq olmur, dəyişib lap başqa adam olub! Varlı qadının buxaqları iki qat sallanıb, boynuna mirvari taxmışdır. Lovğalanır və nöqərlərə əbəs yerə acıqlanır. Uşaqlar bayramsayağı geyinmişlər, boş-boşuna gəzişirlər, əllərini əllərinə belə vurmurlar. Həyat toyuqlar, qazlar və ördəklərlə doludur. Evimdə hər şey par-par parıldayır, sobada od yanır — şam yeməyi hazırlanır, samovar da pıq-pıq qaynayır! Ev sahibi, yəni Tevye xalatda, başında araqcın stolun başında əyləşib, ətrafında isə hörmətli adamlar toplaşmışdır, hamı onun qarşısında yaltaqlanır: "Bağışlayın, reb Tevye!", "Qınamayın, reb Tevye!..". "Eh, — deyə fikirləşirəm, — pul, atan, bütün nəslin tünbətün olsun!"

— Kimi söyürsən? — deyə Qolda məndən soruşur.

— Heç kəsi! — cavab verirəm. — Elə belə, xəyala dalmışdım... Hər cür fikirlər gəlir, boş şeylərdir... bir de görüm canım Qolda, sənın qohumun, Menaxen-Mendl nə alverlə məşğuldur?

— Əcəb işmiş! — deyir. — Dünən və srağagün yuxuda gördüklərim düşmənlərimin başına gəlsin! Onunla oturub bir sutka uzun-uzun söhbətləşmişən... sonra da məndən soruşsan ki, o, nə alver edir! Axı siz bir yerdə sövdələşirdiz!

— Doğrudur, — deyirəm, — sövdələşməyimizə sövdələşirdik, amma, öldür məni, nə sövdələşdiyimizi bilmirəm... Ancaq bunun başqa şeyə dəxli yoxdur, — sən narahat olma, arvad, eybi yoxdur... Ürəyim mənə deyir ki, biz qazanacağıq, necə lazımsa, qazanacağıq! "Amin" de və şam yeməyi hazırla.

Beləliklə bir həftə, iki həftə və üç həftə keçdi, — mənim kompanyonumdan məktub gəlmədi! Özümdən çıxıram, başımı itirirəm, heç bilmirəm nə edirəm! Ola bilməz ki, məktub yaz-

maq yadından çıxsın: o çox yaxşı bilir ki, biz məktubun intizarındayıq. Amma ağıma bir şey gəlir: birdən o, məsələn, bütün qazancı özünə götürsə və desə ki, heç bir qazanc olmayıb, mən ona nə edə bilərəm? İndi gəl baş çıxart! "Ola bilməz! — özüm özümə deyirəm. — Axı bu necə ola bilər? Mən onunla yaxın adam, qohum kimi dolandım! Necə ola bilər ki, o məni ələ salsın?" Lakin dərhal ağıma başqa fikirlər gəlir: heç qazancdan danışmağa dəyər? Təki adamın canı sağ olsun! Allah kömək olsun ki, necə var, elə də yaşayaq! Məni hətta tər basdı. "Axmaq kişi!" — deyirəm özümə. — Cibini gen aç, eşşək baş! Bu yüz rubla bir cüt gözəl at almaq, arabanı təzə minik arabasına dəyişmək olardı!.."

— Tevye, nə üçün sən heç bir şey fikirləşmərsən? — arvad mənə deyir.

— Necə yəni fikirləşmirəm, — deyirəm. — Fikirləşməkdən lap başım çatlayır, bu mənə deyir nə üçün fikirləşmirəm!..

— Başqa şey deyirəm, bəlkə yolda başına bir iş gəlib. Bəlkə quldurlar basqın edib soyublar, Allah eləməmiş, bəlkə xəstələnib, bəlkə, Allah eləməmiş, ölübdür!.

— Canım, sən daha nə uydura bilərsən? — deyər cavab verirəm. — Quldurlar elə belə, heç bir şey olmadan!

Özüm isə fikirləşirəm: yolda adamın başına hər şey gələ bilər!

— Arvad, sən həmişə bəd şeylərdən danışırısan, — deyirəm.

— Onun bütün ailəsi belədir, — arvadım cavab verir. — Onun anası, Allah qarşısında bizə kömək olsun, bu yaxında lap cavan ikən öldü, ikincisi, əksinə, ərə getdi, necə oldusa hamamda soyuqladı, o da öldü, üçüncüsü isə ilk doğuşdan sonra ağılı başından çıxdı, əzab çəkdi və o da canını Allaha tapşırırdı.

— Nə olsun ki? — deyirəm. — Qolda, bizim hamımız öləcəyik. Adam xarrat kimidir: xarrat yaşayır, yaşayır, sonra ölür, adam da elə...

Nə isə qərara gəldik ki, Yequpetsə gedim. Elə bir az da mal

— pendir, yağ, xama yığılmışdı. Mal-birinci növ! Atı qoşdum və Yequpetsə yol aldım. Gedirəm, təsəvvür edin, ürəyim sıxılır, qəm içindəyəm: meşədə tək-tənha, başımda da hər cür xəyallar, fikirlər doludur.

Maraqlı olacaq, deyə düşünürəm: gəlirəm, öz dostumu soruşmağa başlayıram və mənə deyirlər: "Menaxem Mendl? Hə-hə! Qol-qanad açıb! İndi ona yaxın düşmək mümkün deyil! Öz evi var! Karetada gəzir. Onu tanımaq olmur!" Budur, təsəvvür edirəm ki, özümü toplayıb bir baş evinə gedirəm. "Dayanın! — deyirlər mənə və sinəmdən itələyirlər. — Ay dayı, soxulmayın, bura soxulmaq olmaz!" — "Axı mən özümüzküyəm, qohumam! O, mənim arvadımın xalauşağıdır!" — "Sizi təbrik edirik! — mənə cavab verirlər. — Çox xoşdur! Ancaq deyirlər ki, qapıda gözləyə bilərsiz, heç bir şey olmaz..." Başa düşürəm ki, qapıçını razı salmaq lazımdır: hörmət eləməsən, bir şey çıxmaz... Özüm onun yanına çıxıram. "Salam əleyküm, reb Menaxem-Mendl! — deyirəm". Heç bir şey çıxmır! Bir cavab gəlmir! Heç tanımır da! "Nə istəyirsiniz?" — deyə soruşur. Az qala bayılıram. "Bu necə işdir? — deyirəm. — Qohumunuzu tanımırsız? Mənim adım Tevyedir". — "Necə? — cavab verir. — Tevyə? Belə ad yadıma gəlir..." — "Doğrudan? — deyirəm. — Yadınıza gəlir? Onda siz mənim arvadımın bilinçliklərini, pi-roqlarını, qaluşkalarını yadınıza salmağa çalışın. Yadınıza salmağa..." Bu vaxt qarşımda tamam başqa mənzərə canlanır: Menaxem-Mendlin yanına gəlirəm, o isə sevinc və hörmətlə yerindən qalxıb mənə tərəf gəlir: "Qonaq! Gör necə qonaq! Əyləşin, reb Tevyə! Necəsiniz? Arvadınız necədir? Çoxdan sizi gözləyirəm: haqq-hesab çəkmək lazımdır!" — dolu papaq yarımimperialı qarşıma tökür. "Bu qazancdır, — deyir, — əsas kapital iş üçün qalır. Nə qədər qazansaq, yarı böləcəyik, yarıbayarı: yüz mənə — yüz sizə, iki yüz mənə — iki yüz sizə, üç yüz mənə — üç yüz sizə, dörd yüz mənə — dörd yüz sizə..."

Xəyala daldıqca mürgələdim və heç bilmədim ki, atım yol-

dan dönüb necə ağaca ilişib... Arxadan elə təkan dəydi ki, gözlərimdən od saçdı. "Yenə yaxşıdır! — dedim. — Yaxşı ki, ox sınımayıb!"

Yequpetsə gəldim, ən əvvəl mallarımı satdım, həmişəki kimi ləngimədən hər şeyi tez həll etdim və öz şarikimi axtarmağa getdim. Bir saat, iki, üç saat dolaşıram, "amma uşaq yoxdur", — heç yerdə görünmür. Adamlardan soruşmağa başladım:

— Menaxem-Mendl tanıyırsız, onu görməmişiz ki?

— Menaxem — Mendl, yeyib krendel — deyirlər. — Dünyada o qədər Menaxem-Mendl var ki!

— Siz onun familiyasını bilmək istəyirsiniz? Xəbərim yoxdur! Hətta onun vətəninə, yəni Kesrilovkada, bilmək istəyirsinizsə, onu qaynanasının adını — Menaxem — Mendl Leya-Dvosi çağırırlar. Bundan artıq bir şey bilmirəm, — qayınatası yaşlı adamdır, onun adı Borux-Gerş Leya-Dvosidir. Yəni qaynana, Leya-Dvosinin özünü Borux-Gerş Leya-Dvosinin arvadı Leya Dvosi çağırılır... İndi başa düşdünüz?

— Başa düşməyinə başa düşürük! — cavab verirlər. — Amma bu azdır. Onun sənəti nədir, sizin bu Menaxem-Mendl nə ilə məşğul olur?

— Nə ilə məşğul olur? — cavab verirəm. — O, burada yarımimperial alıb satır, nəse "bes-mes", Potivilovla məşğul olur, Peterburqa da, Varşavaya da teleqramlar göndərir...

— Hə-ə! — gülməkdən uğunurlar. — O, keçən ilki qar ilə alver edən Menaxem-Mendl deyil ki? Onda, zəhmət olmasa, o biri tərəfə keçin, — orada belə fırıldaqçılar çoxdur, sizinki də orada ola bilər...

"Nə qədər çox yaşayırsan, o qədər çox yeyirsən, — deyə firləşirəm. — Fırıldaqçı, nə bilim, keçən ilki qar?"

O biri səkiyə keçdim, — o qədər məxluq var ki, yarmarkadakı kimi, ayaq basmağa yer yoxdur! Basırıqdır — keçmək mümkün deyil! Ağlını itirmiş adamlar kimi vurnuxurlar, bir-birinin başına çıxırlar...

Basabas, hərcmərclik, hamı danışır, çığırır, əllərini yellədir-lər: "Potivilov!", "Bərkdir, bərk!", "Sözümüz sözdür!", "Behi sırıdı!", "Mənə dəllal haqqı düşür!", "Fırıldağcının biri!", "Tüpür onun üzünə!", "Başını əzərim!", "Bu da mənim üçün möhtəkirdir!", "İflas!", "Nökər!", "Atan lənətə gəlsin!"

Yumruq iyi gəlir! "Yaqub qaçdı, — özümə dedim. — Qaç, Tevye! Rədd ol, buradan, yoxsa, sənə də çatar!.. Hə... — fikirləşirəm. — Tanrı-atadır, Şmuye-Şmelkes — onun vəkili, Yequpets — şəhər, Menaxem Mendl — onun pul qazananı... Xoşbəxtliyin quyruğunu burada tuturlar? Yarımimperiallar? Onlar üçün işlə məşğul olmaq bu deməkdir? Öz xəyallarınla bədbəxt oldun, Tevye!"

Çoxlu şalvar düzülmüş vitrinin qabağında ayaq saxladım və birdən şüşədə əziz qohumumun əksini gördüm. Mən onu görəndə ürəyim qopdu, elə bil canım çıxacaqdı... Menaxem-Mendlin görkəmini mən ancaq düşmənlərimə rəva bilərəm! Nə pəncək! Nə ayaqqabı! Hələ sifəti! Elə bil tabutdadır! "Hə, Tevye, — fikirləşdim. — Ya xeyir olur, ya da heç nə! Başına daş! Pulların getdi! Necə deyərlər, "nə ayı var, nə meşə" — nə mal var, nə pul, — ancaq dərd var!"

Onun özü də, görünür, özünü lap itirdi. Hər ikimiz yerə mıxlanmış kimi dayandıq, bir söz deməyə belə təqətimiz olmadı, xoruz kimi bir-birimizə baxırıq, elə bil demək istəyirik ki: "Hər ikimiz müflislik! Bizə bu qalır ki, boynumuza torba salıb dünyanı dolaşaq!"

— Reb Tevye! -o, astadan dilləndi və göz yaşları elə bil onu boğurdu. — Reb Tevye! Bilirsiniz, yaxşı olardı ki, bədbəxt heç dünyaya gəlməyəydi! Belə həyatdansa... Asmaq, — deyir, — mənim başımı vurmaq lazımdır...

Və bundan artıq bir söz deyə bilmir.

— Əlbəttə, — deyirəm, — səni, Menaxem-Mendl, bu işdən ötrü, bax burada, Yequpetsin ortasında elə yandırmaq lazımdır ki, nənən Seytli o dünyada görəsən! Özün fikirləş ki, nə elə-

misən? Bütün bir ailəni bədbəxtliyə düşər eləmisən, bıçaqsız bu qədər cana, bədbəxt, heç bir günahı olmayan adamlara qəsd eləmisən. De görüm indi mən öz arvadımın, uşaqlarımın yanına nə üzlə qayıdım? Yox, özün də, qanıçən quldur, cani!

— Doğrudur! — divara söykənərək dedi. — Tamam doğrudur, reb Tevye! Vicdan haqqı...

— Cəhənnəmə gedəsən, axmaq adam, cəhənnəm də sənə azdır!

— Doğrudur, reb Tevye! Hamısı doğrudur... Vicdan haqqı... Belə həyatdansa, reb Tevye... Belə yaşamaqdansa... — təkrar etdi və başını aşağı saldı.

Dayanıb bu bədbəxtə baxıram, onun divara söykənərək başını necə aşağı saldığına, şapkasının əyildiyinə nəzər salıram, onun hər ahı və iniltisi ürəyimi ağrıdır.

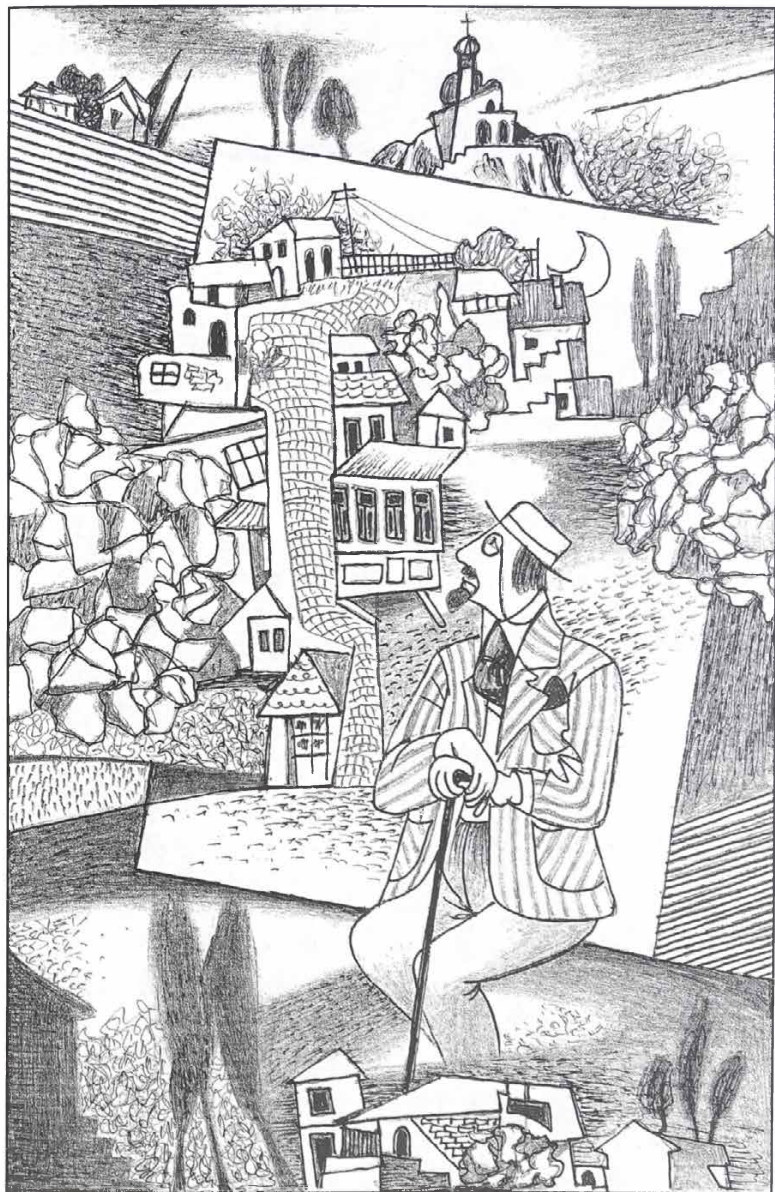
Əgər bu məsələyə digər tərəfdən nəzər salsaq, — deyirəm — onda tamamilə aydındır ki, bəlkə bu işdə sənə heç təqsirin yoxdur. Əgər lazımı qədər məsələyə yanaşsaq, ikisindən biri olacaq: bunu sənə bilərəkdən etməyini fikirləşmək, — ağılsızlıqdır, — axı sən də mənim kimi kampanyondun, qazancı bərabər bölməliydik. Mən pul qoydum, sən fərasət. Dərd mənimkidir! Əlbəttə, necə deyərlər, sən "zərər etməyə deyil, xeyir götürməyə" ümid etmisən. Əgər ümidlərimiz puç olubsa, — deməli, belə yazılıbmış. Necə deyərlər: "Gələcək günlə öyünmə", — insan nəzərdə tutur, Allah isə bildiyi kimi edir. Məsələn üçün, elə mənim işimi götür. Elə bilirsən ki, asan işdir? Elə bil sənə barəndə deyilib, keçən payızda mənim inəyim xəstələndi, ucuz ətliyə getdi, amma dəyəri əlindən aşağı olmazdı, onun ardınca — qırmızı düyü naxoşladı, ondan ötrü heç iyirmi rubl da toplaya bilmədim... Nə qədər fikirləşsən də, çarə qıla bilməzsən! Əgər işin gətirmirsə, nə qədər əlləş, bir şey çıxmayacaq... Mən hətta səndən soruşmuram ki, mənim pullarım haradadır. Özüm bilirəm ki, qanım bahasına qazandığım, başabəla pullar harada ola bilər! Kağızlara qoyulub, xülyala-

ra... Əgər mən özüm günahkar deyiləmsə, bəs kimdir? Özümü dilə tutmağa imkan verdim ki, yüngül yol ilə çörək qazanın, heçdən qazanc əldə edim... Qardaşım, pulu ağır zəhmətlə, qan-tərlə qazanırlar! Səni ölənəcən döymək lazımdır! İndi mənim çıxır-bağır salmağımın nə əhəmiyyəti var? Müqəddəs kitabda deyildiyi kimi: "Cavan qız hönkürüb ağladı" — öluncə ağla! Ağıl və peşimançılıq — bunların hər ikisi həmişə gec gəlir. Tevveyə varlı olmaq qismət deyilmiş. Məsəllərdə deyildiyi kimi: "Mikitanın qəpiyi olmayıb, olmayacaq da!" Görünür, Allah belə məsləhət görüb. "Allah verir, Allah da alır", bunu belə izah etmək lazımdır: gedək, qardaş, — deyirəm, — adama bir qədəh vuraq!...

— Bax belə, pan Şolom-Aleyxem, mənim xülyalarım bu cür başa çatdı! Siz elə bilirsiniz ki, pullarımın batması məni kədərləndirdi? Doğrudan da yox! Biz səninlə bilirik ki, Müqəddəs kitabda necə yazılıb: "Günəş də mənimdir, qızıl da", — pul boş şeydir! Əsas — insandır, yəni insan insan olmalıdır! Bircə ona təəssüf edirəm ki, qızıl yuxum bitdi! Amma heç nə edə bilməzsən! Belə deyilib: "İstədiyin kimi yaşaya bilməzsən", — ayaqqabını öz istəyinlə cırmırsan! Allah deyir ki, Tevye, sənin işin boş xəyallar yox, pendir ilə yağıdır! Bəs ümidlər? Bu — öz yerində. Dərdin nə qədər çox olarsa, ümidin də o qədər çox olar, nə qədər yoxsul olsan, o qədər də ümidin olacaq... Çünki...

Mənə elə gəlir ki, bu dəfə lap çox danışdım. Getmək, işlə məşğul olmaq zamanıdır, necə deyərlər: Hər adam aldadıcıdır, yəni hərənin öz azarı var.

Sağ-səlamət və həmişə xoşbəxt olun!

İNDİKİ UŞAQLAR

Bunu mən, sizin "indiki uşaqlar" sözünüze görə deyirəm...

"Mən öz uşaqlarımı böyüdüb yetişdirmişəm..." Demək asandır — uşaqları törət, əlləş, onların xatirinə özünə qıyma, gündüz və gecə çalış... Nəyin xatirinə? Daim düşünürsən: ya belə, elə, ya başqa cürə, — hər kəs öz ağılına və imkanına görə hərəkət edir. Əlbəttə, Brodskiyə çatmaq uzacdır, amma özümü ağır hesab etmək fikrində də olmamışam, lap ayaq altında qalanlardan da deyilik, mən də, arvadım da, canı sağ olsun, dərzilərdən və çəkməçilərdən törənməmişik... Buna görə ümid edirdim ki, qızlar dadıma çatarlar. Nəyə görə? Birinci, tanrı mənə gözəl qızlar bəxş edib, sizin dediyiniz kimi, gözəl sima, — cehizin yarısıdır. İkinci, mən özüm də, Allahın köməyli, keçmişlərdə olduğum Tevye deyiləm, — ən yaxşı adaxlı tapa bilərəm, hətta Yequpetsin özündən, belə deyilmi? Amma dünyada Allah var, rəhmli Allah, — bax o mənə öz möcüzələrini göstərir, məni istiyə, soyuğa salır, gah yuxarı, gah aşağı atır. "Tevye, — deyir mənə, — başından boş şeyləri at, qoy hər şey necə var, o cür getsin!.." Baxın, qulaq asın görün nələr olur. Belə əhvalatlar kimin başına gəlir? Əlbəttə, Tevye kimi xoşbəxtlərin.

Uzatmağın nə mənası var? Siz, yəqin ki, bu yaxınlarda başıma gələn əhvalatı unutmamısınız, — yadınızdadır, mənim qohumcığazım Menaxem-Mendl ilə olan əhvalatı deyirəm — o vaxt biz onunla Yequpetsdə yarımimperiallarla və "Potivil" aksiyaları ilə uğurlu iş görməliydik? Düşmənlərimin hamısına belə uğurlar arzulayıram! O vaxt mən necə də pərişan olmuşdum! Fikirləşirdim ki, Tevyenin axırı çatıb, süd təsərrüfatının axırıdır!

Bir dəfə qarım mənə:

— Axmaqsan, — deyir. — Bəsdir dərd çəkdin, bunun işə xeyri yoxdur! Ancaq özünü əldən salırsan. Bəlkə, birdən quldurlar sənə basqın edib soysaydılar... Yaxşısı budur, — deyir, — get Anatovkaya, qəssab Leyzer-Volfun yanına, deyir ki, sən ona çox lazımsan...

— Nə olub? Nəyə görə mən ona belə təcili lazım olmuşam? Əgər, — deyirəm, — söhbət bizim boz inəkdən gedirsə, bu axmaq məsələni başından çıxarsın!

— Nə olub ki? — arvad cavab verir. — Bu inək sənə yəni o qədər pendir, o qədər yağ verir ki!

— Məsələ onda deyil, — cavab verirəm. — Elə belə. Birinci, belə inəyi kəsməyə necə vermək olar? Adamın yazığı gəlir... Bizim Müqəddəs kitabda yazılıb ki...

— Bəsdir, Tevye! Bütün dünyaya məlumdur ki, sən Müqəddəs kitabın bilicisisən, — deyir. — Mənə, arvadına qulaq as, get Leyzer-Volfa baş çək. Hər dəfə, cümə günləri bizim Seytlət almaq üçün onun dükanına gələndə, o qızı təngə gətirir: atana de ki, onunla vacib işim var...

Nə işə, bir dəfə də olsa, arvada qulaq asmaq lazımdır, elə deyilmi? Qərara gəlirəm və Anatovkaya, Leyzer-Volfun yanına yollanıram. Bizdən ora üç verstdir. Əlbəttə ki, onu evdə tapıb bilmirəm.

— Haradadır? — deyər otaqda vurnuxan yastıburun qadından soruşuram.

— Sallaqxanadadır, — deyir, — səhər tezdən orada buğa kəsirlər. Tezliklə qayıtmalıdır...

Leyzer-Volfun evini tək dolaşıram və onun təsərrüfatını gözə keçirirəm. Ev, gözə gəlməsin, — qab-qacaqla doludur, Allah mənim bütün dostlarıma bundan əskiyni qismət eləməsin: şkaflar mis qablarla doludur — yüz əlli rubla alıb bilməzsən; samovar, sonra daha bir samovar, mis padnos və sonra daha biri — Varşava malı, iki dənə gümüş şamdan, qızıl suyuna çəkilmiş qədəhlər, yeddi şamlıq tökmə şamdan və da-

ha nələr-nələr! "Göyləri xəlq edən Tanrı! — deyə fikirləşirəm. — Mənim uşaqlarımın da bu qədər varı olaydı, Allah canlarını sağ eləsin! Bu qəssabın bəxti gətirir də! Bu qədər varlı olmasına rəğmən, cəmi iki qızı var, onlar da ərddəirlər, özü dul qalıb..."

Nəhayət Allahın rəhmi gəldi, qapı açıldı, Leyzer — Volf əsəbi halda, qəssabı söyə-söyə içəri girdi. Qəssab onun işini pozub, lənətə gəlmiş, sağlam buğanı brak edib, boş şeydən ötrü murdar sayıb, nə var ki, ciyərində sancaq başı boyda yara tapıb, Allah belasını versin!

— Salam əleyküm, reb Teveye! — deyir. — Sizi heç cür çağırmaq olmur! Necəsiniz, nə iş görürsüz?

— Nə deyim sizə? — cavab verirəm. — Nə isə bir iş görürük, amma yerimizdə dururuq... Müqəddəs kitabda deyildiyi kimi: "Nə iynəsi sənindir, nə balı", — nə pul var, nə də sağlamlıq, bir dəqiqə də rahatlıq.

— Günahdır, reb Teveye, — deyir. — Bir vaxtlar olduğuna nisbət, siz indi, varlısınız!

— Allah hər ikimizə o qədər versin ki, nə qədər mənə çatmır, — dedim. Amma mən narazılıq eləmirəm, buna da şükür. Talmudda, — deyirəm, — belə yazılıb: "Askakurdo demaskanto dekurnose defarsmaxto..." Özüm isə fikirləşirəm: həmişə başına belə gəlsin, soyğunçu, heç buna oxşar bir şey eşitməsən! Heç belə söz də yoxdur...

— Siz, — deyir, — həmişə müdrik sözlər söyləyirsiniz. Yaxşı ki, reb Teveye, hər sözü düz ifadə edirsiniz. Lakin bu müdriklik və elmi bilik nəyə lazımdır? Yaxşısı budur, öz işimizdən bəhs edək. Əyləşin, reb Teveye. — Və əmr edir: — Çay!

Bu vaxt yastıburun qadın sanki yerin altından çıxaraq samovarı qapır və bir baş mətbəxə yollanır.

— İndi, — deyir Leyzer-Volf, — biz tək qalandan sonra, öz məsələmizdən danışa bilərik. Bilirsiniz, məsələ ondadır ki, reb Teveye, çoxdan bu barədə sizinlə danışmaq istəyirdim, si-

zin qızınıza neçə dəfə demişəm ki, zəhmət olmasa, mənim yanıma gələsiz... Bilirsiniz, mənim gözümə xoş...

— Bilirəm, — deyə sözünü kəsdim, — bilirəm gözüünüzə kim xoş gəlib, amma nahaq yerə, boş yerə əlləşməyin, bu işdən heç bir şey çıxmaz, reb Leyzer-Volf, heç bir şey.

— Nə üçün? — soruşur və qorxuya düşmüş kimi mənə baxır.

— Ona görə, — deyirəm. — Mən hələ gözləyə bilərəm, tələsmirəm, qiyamətdir məgər?

— Gözləmək nə üçün, halbuki bu saat həll etmək olar.

— Birincisi budur, — davam edirəm, — ikincisi isə, onun üçün ürəyim ağrıyır, ona yazığım gəlir...

— Bir işə bax! — Leyzer-Volf istehza ilə dedi. — Bizim yoxsulluğumuzda bu qədər naz olar! Kənardan eşidən olsa, elə bilər ki, o sizin yeganə qızınızdır. Mənə elə gəldi ki, reb Teveye, göz dəyməsin, sizin kifayət qədər...

— Qoy elə olsun, — cavab verirəm, — qoy yaşasınlar. Kim ki, mənə həsəd aparır, qoy onunku heç olmasın...

— Həsəd aparır?.. — deyir. — Bunun həsədə nə dəxli? Əksinə, məhz ona görə ki, gözə gəlməsinlər, onların hamısı çox qəşəngdirlər, mən istərdim ki. ... Əlbəttə, siz məni başa düşürsüz? Unutmayın ki, reb Teveye, bunun sizə xeyri olacaqdır.

— Hə, hə, — cavab verirəm, — sizin səxavətinizdən adamın gözü kəlləsinə çıxar... Sizdən qışda qar almaq olmaz... Bu, bizə çoxdan məlumdur...

— Ah! — o, şirin səslə dedi. — Reb Teveye, siz keçən zamanları indi ilə müqayisə edirsiniz? O vaxt başqa idi, indi isə tamam başqa: indi biz qohum olmağa hazırlaşırıq, elə deyilmi?

— Necə qohum olmağa?

— Sadəcə, — deyir, — qohum olmağa.

— Bağışlayın, reb Leyzer-Volf, siz elə bilirsiniz ki, biz nə bərdə isə sövdələşirik?

— Hə, deyin görək, reb Teveye, biz nədən bəhs edirik?

— Necə yəni? — deyirəm. — Məndən almaq istədiyiniz boz inəkdən.

— Ha-ha-ha! — qəhqəhə çəkdi. — Əcəb inək imiş, özü də boz inək! Ha-ha-ha!..

— Bəs söhbət nədən gedir, reb Leyzer-Volf? Deyin, mən də gülüm.

— Sizin qızınızdan, — deyə cavab verir. — Biz sizin Seytl barədə danışırıq! Axı siz bilirsiniz ki, reb Tevye, sizdən uzaq, dul qalmışam. Odur ki, mən fikirləşdim: xoşbəxtliyi kənarda axtarmaq, elçilik eləmək kimə lazımdır? Axı biz ikimiz də bir yerdəyik, mən sizi tanıyıram, siz məni, onun özü də mənim xoşuma gəlir, cümə axşamları onu dükanda görürəm, onu danışdırmağa da çalışmışam, — görünür sakit qızıdır... Bildiyiniz kimi, mən özüm varlı adamam, göz dəyməsin, öz evim, iki anbarım, təsərrüfatım var, özünüz də görürsünüz, — şikayət etmək günahdır; hələ çardağda dəri ehtiyatım, sandıqda da bir az pulum var... Reb Tevye, qaraçılar kimi oyun çıxarmaq nəyimizə gərəkdir? Bir, iki, üç, — bir-birimizin əlini sıxaq — vəssalam! Başa düşdüz ya yox?

Bütün bunları o mənə söyləyəndən sonra, gözlənilməz xəbər alan adam kimi, mən quruyub qaldım. Dərhal başımdan belə fikir keçdi: Leyzer-Volf... Seytl... Onun artıq Seytl kimi qızları var... Dərhal da özümə etiraz etdim: ilahi, xoşbəxtlikdir! Çox xoşbəxtlikdir! Qız üçün yaxşı olar! Doğrudur, o çox da səxavətli deyil. Amma indiki zaman üçün bunu, əksinə, yaxşı xasiyyət hesab etmək olar! Necə deyirlər: "İnsana ən yaxın hesab olunan, elə onun özüdür", — insanlar üçün yaxşı olan, özünə yaxşı deyil. Doğrudur, onun həddindən artıq sadə olması, yaxşı deyil... Amma heç bir şey etmək olmaz! Hamı oxumuş ola bilməz axı! Anatovkada, elə Mazerovkada, hətta Yequpetsdə varlı və hörmətli adamlar azdır ki, onların savaddan xəbərləri yoxdur? Amma hər halda xoşbəxtdirlər, hörmətləri var. Allah mənə də qismət eləsin, Müqəddəs ki-

tabda deyildi ki kimi: "Ruzi olmasa, savad da olmaz", yəni bilik sandıqdadır, müdriklik cibdə...

-Hə, reb Teveye, — deyir, — nəyə susursuz?

— Nəyə çıxırmalıyam ki? — guya tərəddüdlə deiyərəm. — Bu, reb Layzer-Volf, başa düşürsüz, elə bir işdir ki, necə lazımsa, hər tərəfdən yaxşı-yaxşı düşünəsən. Axı, zarafat deyil: mənim birinci uşağımdır.

— Məhz belədir, — deyir, — məhz birinci uşaq olduğuna görə təxirə salmaq olmaz. Sonra isə, Allahın köməyiylə, siz ikinci, sonra üçüncü qızı ərə verərsiz. Başa düşürsüz?

— Amin! — cavab verirəm. — Sizə də! Ərə vermək — böyük şey deyil, təki Allahın razılığı olsun...

— Yox, — deyir, — mən o barədə demirəm, reb Teveye, mən tamam başqa şeydən danışiram. Cəhiz istəmirəm, qıza lazım olan şeyləri də, öz üzərimə götürürəm, sizə də, mənə, bəzi şeylər düşəcək...

— Fu! — cavab verirəm. — Bağışlayın, mənimlə elə danışsınız ki, elə bil ət dükanındayıq. Nə deməkdir "düşəcək?" Mənim qızım Seytl, Allah eləməmiş, elə qız deyil ki, onu pul satsan. Fu! Fu!

— Nə olar, — dedi. — "Fu" qoy "Fu" olsun. Mən isə əksinə, istəyirdim ki, mümkün qədər yaxşı olsun... Madam ki, siz deyirsiniz "Fu", qoy "Fu" olsun. Sizin istəyiniz mənə qəbuldur. Əsas məsələ, — təxirə salmadan xanımı evə gətirməkdir! Başa düşürsüz?

— Mənlik, — deyirəm, — bir mane yoxdur. Amma qarı ilə də danışmaq lazımdır. Belə işlərin ixtiyarı ondadır. Zarafat deyil, Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Rahil, öz oğlanları üçün ağlayır", bu, o deməkdir ki, ana hamıdan üstündür. Nəhayət, deyərlər, bütün ailəni toya göndərirlər, bəyi isə evdə qoyublar...

— Boş şeydir! — deyə cavab verir. — Soruşmaq? Reb Teveye, ancaq demək lazımdır. Evə gəlib demək ki, baxın, mə-

sələ belədir, və dərhal da evlənmək...

— Elə deməyin, reb Leyzer — Volf, elə deməyin! Qız dul deyil...

— Hə, əlbəttə, — deyə cavab verir. — Qız qızıdır, dul deyil... Buna görə də əvvəlcədən şərtləşmək lazımdır. Gərək, başa düşürsüz, pal-paltar və xırda-mırda şeylər... Reb Tevye, bəlkə, hələlik adama bir az vuraq, yoxsa lazım deyil?

— Nə üçün yox? — deyirəm. — Birinin o birinə dəxli yoxdur. Necə deyərlər: adam adam yerində, şərab da şərab yerində. Bizim Talmudda belə bir kəlam var...

Guya ki, Talmuddan olan kəlamları söyləməyə başladım... Bir-birinin ardınca, ağılıma nə gəlirdisə danışdım: "Nağıllar nağılından", "Pasxa haqqında dastandan" şerlər deyirdim...

Nə isə, acı içgidən, Allahın əmrilə necə lazımsa, içdik. Bu vaxt yastıburun qadın samovarı gətirib gəldi və biz adama bir stəkan punş düzəlttik. Dost kimi söhbət edirik, bir-birimizə arzularımızı bildirir, toydan söz salır, oradan-buradan və yenə də toydan söhbət açırıq.

Reb Leyzer-Volf, — deyirəm, — bunun necə brilyant olduğunu bilirsiniz?

— Bilirəm, — cavab verir, — inanın mənə, bilirəm. Əgər bilməsəydim, heç danışmazdım.

İkimiz də birdən danışırıq. Mən çıxırıram:

— Brilyant! Almaz! Siz bunu qiymətləndirə bilərsiz? Qəsab olduğunuzu unudun...

O isə:

— Narahat olmayın, reb Tevye! Onun adı günlərdə bizdə yediyni sizdə heç bayram günlərindədə yeməyib...

— Boş şeydir! — deyirəm. — Yemək böyük bir şeymiş! Varlılar onluqları udmurlar, kasıblar da daş yemirlər. Siz çox adi adamsız, onu necə qiymətləndirəcəksiz! Bilirsiniz necə bişirir. Necə balıq hazırlayır, reb Leyzer — Volf! Onun balığının

dadına baxmaq üçün gərək ona layiq olasan...

O isə:

— Reb Tevye, bağışlayın, lap əldən düşdük. Adamları tanımırırsız, reb Tevye, məni tanımırırsız...

Xülasə, bu qayda ilə xeyli danışdıq, hər ikimiz də, bir az kefli idik, çünki mən evə qayıdıb gələndə çox gec idi, ayaqlarım ardımca gəlmirdi... Allah canını sağ eləsin, arvadım dərhal duydu ki, mən kefliyəm, necə lazımsa danladı.

— Yavaş, Qolda, əsəbiləşmə! — deyirəm və sevincdən elə bil uçuram. — Çığırma, əzizim, bizi təbrik eləmək olar!

— Təbrik? Nə münasibətlə? — cavab verir. — Boz inəyi itirdik, Leyzer-Volfa satdın?

— Ondan da pis, — deyirəm.

— Başqasına dəyişdin? Leyzer-Folfu aldatdın? Onun halına yananı yoxdur...

— Daha pis!

— Adam kimi de görək, nədir! — deyə arvad çıxırır. — Bir işə bax, ondan söz çəkmək olmur!

— Qolda, səni təbrik edirəm! — yenidən söyləyirəm. — Bir-birimizi təbrik edək! Bizim Seytl nişanlanıb.

— Əgər belədirsə, — deyə cavab verir, — onda sənin başın lap xarab olub! Nəsə ağılsız sözlər danışırısan! Görünür, lap çox içmişən!

— Bir qədər, — deyirəm, — həqiqətən biz Leyzer-Volf ilə adama bir qədər içmişik, sonra da bir stəkan punş, amma mənim ağlım hələ başımdadır. Sənin məlumun olsun ki, Qolda, bizim Seytl — xeyirli olsun — ona, Leyzer — Volfa nişanlanıb.

Və bütün əhvalatı əvvəldən axıra kimi, heç bir xırda şeyi də ötürmədən ona danışdım.

— Bilirsən, Tevye, — arvadım mənə deyir, — axı, doğrudan da ürəyimə dammışdı, — Allah mənə kömək olsun! — hiss edirdim ki, Leyzer-Volf səni nahaq çağırır! Amma bu

barədə düşünməyə də qorxurdum, birdən bütün bunlar sabun köpüyü olar. Şükür olsun sənə, ilahi, sağ ol, rəhmli ata! Qoy bu həqiqətən xeyirli olsun! Qoy qızımız onunla var-dövlət içində qarısın, çünki Leyzer-Volfun arvadı Fruma — Sora — Allah ona rəhmət eləsin! — elə bil onunla xoşbəxt deyildi. O qadın — zəhlətökən idi, bağışlayın məni, heç kəslə yola getməzdi, bizim Seytl isə xoşxasiyyətdir. Şükür olsun, şükür cəlalına, ilahi! Hə, Tevye, sənə nə deyirdim, mənim ağıllı ərim! İnsan dərd çəkməlidirmi? Olacağa çarə yoxdur, əgər qismətdirsə, özü gələcək.

— Nə demək olar! — cavab verirəm. — Belə bir surə var...

— Sənin surələrinin nə faydası? — deyir. — Toya hazırlaşmaq lazımdır. Hər şeydən əvvəl toy üçün Seytlə lazım olan şeylərin siyahısını hazırlayıb Leyzer-Volfa vermək lazımdır. Onun bir dənə də olsun alt paltarı, heç corabı da yoxdur. Sonra — paltar: ipək gəlinlik paltarı, bir dənə yay üçün, digəri qış üçün yun paltar və iki dənə pambıq paltar və iki dənə alt yubka, və şubalar, istəyirəm iki dənə olsun, — deyir, biri adi gün üçün pişik burnusu və o biri şənbədə geyinmək üçün tülkü dərisindən; sonra — kabluklu uzunboğaz, əlcək, burun yaylıqları və qıza indiki zamanda lazım olacaq hər cür şeylər...

— Canım Qolda, — deyirəm, — sən bu fintiflyuşkaları hardan bilirsən?

— Bəs necə, — deyir, — mən adam arasında olmuram? Yoxsa, elə bilirsən ki, burada, Kasrılovkada adamların nə geyindiklərini görmürəm? Qoy onunla mən özüm danışım. Leyzer-Volf, Allaha şükür, varlı adamdır, mənə o, özü istəməz ki, adamların dilinə düşsün.

Sözün qısa, sübh açılana qədər söhbətləşdik.

— Arvad, — deyirəm, — pendiri, yağı yığışdır, hələlik Boyberikə getmək lazımdır. Əlbəttə, bütün bunlar çox yaxşıdır, amma işi özbaşına da qoymaq olmaz. Necə deyərlər:

"Ürəyi Allahnandır, kürəyi ki, varlınıdır", bu, o deməkdir ki, "İşi yaddan çıxarmaq olmaz!"

Səhər sübhdən, işıqlanmağa başlayan kimi atı qoşub Boyberikə yollandım. Bazara gəldim — aha! Bizim adamlar sirt saxlayar?

— Allah xoşbəxt eləsin, reb Tevye! Allahın köməyilə, toy nə vaxtdır?

— Sağ olun! — cavab verirəm. — Sizə də qismət olsun. Məsəldə deyildiyi kimi: atası hələ doğulmayıb, oğlu damda böyüyüb...

— Boş şeydir! — çıxırırlar. — Reb Tevye, heç bir şey sizə kömək edə bilməz! Bu münasibətlə içmək lazımdır. Gözə gəlməsin, xoşbəxtlikdir! Lap qızıl quyusudur!

— Hə, — deyirəm, — bu, nənənin fala baxması kimi bir şeydir: qızıl axıb gedə bilər, quyunun dibi isə qalar... — Bununla belə kompaniyadan geridə qalmaq olmur, — özünü donuz kimi aparmaq olmaz! Mən ancaq bunu Yequpetsdəki müştərilərimlə qeyd edirəm, burada içki də var, yemək də... Fikir eləmə, yaşa! Necə deyiblər: "Sevin və şadlan!" — göz dolan, yoxsul!..

Xülasə, həmişəki kimi, alverimi tezliklə başa vurdum, dostlarla bir qədər içdik, bir-birimizə uğur arzuladıq, sonra arabaya minib şad və xürrəm evə qayıtdım.

Meşə ilə gedirəm, yay vaxtıdır, günəş yandırırsa da, ağaclar hər iki tərəfdən kölgə salır, şam ağacının ətri gəlir — cənnətdir! Ağa kimi arabada uzandım, cilovları buraxdım, atıma sərbəstlik verdim: yəni, get, mehriban ol, özün yolu tanıyır-san... səsimə güc verib oxumağa başladım. Ürəyim sevinclə doludur, yadıma tövbə duaları düşür. Yuxarı, göylərə baxıram. fikrim isə burada, yerdədir.

"Göylər, — duadakı sözlər yadıma düşür, — göylər — Allahın qəsridir", "yerləri isə" o, "Adəmin uşaqlarına" verib, yəni insan oğullarına, — yəni, qoy başlarını divara vursunlar,

şan-şöhrət üstündə pişik kimi didişsinlər... "Allaha ölülər dua etmirlər", onlar yaxşı başa düşürlər ki, onun əta etdiyi nemətlər üçün ona necə şükr eləmək lazımdır. "Bəs biz..." Lakin, biz yazıqlar, bir günümüz xoş keçən kimi, Allaha şükr edib onu tərifləyirik və deyirik: "Rəhm edir", — ilahi, mənim səsimi və dualarımı eşitdiyinə görə, hər tərəfdən məni yoxsulluq və dərd əhatə edərkən qulağını mənə tərəf çevirdiyin üçün səni sevirəm. Bədbəxtlik və bəla isə hər tərəfdən səni əhatə edir: günün günorta çağı inəyin düşüb ölür, gah görürsən ki, Yequpetsdən olan kütbeyin qohumcıgəzin Menaxem — Mendl kimi birisi axırıncı qəpiyini əlindən alır və bu vaxt sənə elə gəlir ki, hər şey bitib, dünya dağılır, "adamların hamısı yalançıdır", yer üzündə həqiqət yoxdur... Bəs Allah nə edir? Leyzer-Volfa təlqin edir ki, mənim Seytlimi alsın, necə var o cür, cehizsiz... Sənə təkrar-təkrar dua edəcəyəm, ilahi, çünki sən özün nəzərini Tevyenin üzərinə çevirdin, mənim köməyimə gəldin. Uşağımı xoşbəxt elədin... Qızıma qonaq gələcəyəm, onu bir ev sahibəsi kimi görəcəyəm... pal-paltarları şkaflar tutmur, anbarlar qaz yağı və mürəbbələrlə dolu bankalardan partlayır, həyatda toyuq, qaz və ördək əlindən tərpənmək olmur.

Birdən atım təpə aşağı getdi, başımı qaldırıb harada olduğunu bilmək istəyəncən, gördüm ki, bütün boş qab-qacaqla birlikdə yerdəyəm, araba isə mənim üstümdədir. Çox çətinliklə, bir təhər əzgin və dilxor arabanın altından çıxdım, bütün acığımı atın üstünə tökdüm:

— Başın batsın sənin! Kim səndən xahiş edib ki, başı aşağı qaçıb öz ustalığını göstərəsən? Az qala məni bədbəxt edəcəydin, şeytanın balası!

Nə qədər lazımsa, dərslərini verdim. Görünür, mənim igidim özü də səhvini başa düşmüşdü, südü sağılan inək kimi başını aşağı salmışdı.

— Öləsən səni! — deyirəm, arabanı qaldırıram, qab-qacağı yığışdırıram, sonra da "getdik" deyib yola düşürəm. "Yaxşı

əlamət deyil, — öz-özümə deyirəm, — görəsən evdə bir şey baş verməyib ki".

Elədir ki, var. İki verst gedəndən sonra, evə yaxınlaşarkən, yolda, mənə tərəf gələn bir qadın fiqurası görürəm. Yaxınlaşanda görürəm ki: Seytldir. Bilmirəm nə üçün, amma onu görəndə ürəyim düşdü. Arabadan atıldım.

— Seytl, sənsən? Burada nə edirsən?

O isə ağlayaraq boynuma atılır.

— Allah köməyin olsun, qızım, — nə üçün ağlayırsan?

— Ah, — cavab verir. — Ata, ata!

Və göz yaşları axır. Gözlərim qaralır, ürəyim sıxılır.

— Sənə nə olub qızım, de görək, nə olub? — deyirəm və onu qucaqlayıb mehribanlıqla öpürəm.

O isə:

— Ata, əzizim, canım mənim! Üç gündə bir dəfə çörək yeyəcəyəm... Mənə yazığın gəlsin, mənim cavanlığıma yazığın gəlsin! — Yenə göz yaşları tökür, heç bir söz deyə bilmir.

"Başıma gör nə bəla gəldi! — fikirləşirəm. — Məsələni artıq duyuram..."

— Daha niyə ağlayırsan? — deyirəm və başına sığal çəkirəm. — Ağlın yoxdur, nəyə ağlayırsan? Neyləmək olar, — yox deyirsən, yox, heç kəs səni məcbur etməz. Biz səndən ötrü əlləşirdik. Əgər sənin ürəyindən deyilsə, — neyləmək olar? Görünür qismət deyilmiş...

— Sağ ol, ata! — qız cavab verir. — Allah sənin ömrünü uzun eləsin! — yenə mənim sinəmə qısılır, məni öpür və göz yaşları axır.

— Amma, — deyirəm, — göz yaşları kifayətdir! Hər şeyin axırı var — Vareniki də yeyilib qurtarır. Qalx arabaya, gedək evə. Anan yaqın fikrini dəyişib.

Sözün qısa, arabaya mindik və mən onu oradan-buradan danışmaqla sakitləşdirdim.

— Bilirsən, məsələ necədir, — deyirəm. — Biz, əlbəttə ki,

heç bir pis şey nəzərdə tutmamışdıq. Allah şahiddir, — biz istəyirdik ki, hər ehtimala qarşı, uşağımızı ağ günə çıxaraq. Madam ki, bu işdən bir şey çıxmır, deməli, Allah belə məsləhət görür. Qızım, sənə hər şeyi hazır görmək, belə bir var-dövlətin sahibəsi olmaq, qismət deyilmiş, biz isə qocalana qədər əziyyətlə dolanmalıyıq: gündüz də, gecə də, eləbil, arabaya bağlanmış, — bir dəqiqəmiz də xoş keçmir — nə edirsən et, ancaq kasıbçılıqdır, ehtiyacdır, bir də uğursuzluq!..

— Ah, ata! — qız cavab verir və yenə ağlayır. — Mən qulluqçuluğa gedərəm, palçıq tutaram, yer qazıyaram!..

— Nəyə ağlayırsan, ağılsız qız! — deyirəm. — Məgər mən səni qınayıram? Ya da səndən bir şey tələb edirəm? Ancaq onu deyirəm ki, həyatımız acıdır, xoş deyil, — bax, mən ürəyimi açıram, onunla danışırım, böyük Allahla ki, nə üçün o bizimlə belə dolanır. O rəhimli atanın mənə yazığı gəlir, öz gücü ilə öyünür — belə sözlərdən ötrü mənə cəzalandırmasın! — nə istəyirsən elə, lap fəryad elə — mənimlə haqq-hesab çekir. O, yuxarıdadır, biz isə — aşağıda, yerin lap dibində... Buna görə də, biz deyirik ki, o, həmişə haqlıdır, onun hökmü ədalətli-dir. Amma, buna başqa tərəfdən baxanda, mən ağılsız deyiləm məgər? Nə olub? Nəyə görə mən hiddətlənirəm? Bu, necə olur — mən, torpaqla sürünən həşərat, miskin məxluq, o, istəsə bir anlığa mənə yer üzündən süpürüb aparar, — mən öz ağılsız sözümlə ona yol göstərməyə cəsarət edirəm ki, dünyanı necə idarə etmək lazımdır? Madam ki, o, hökm edir ki, belə olmalıdır, başqa cür yox, deməli belədə olmalıdır, — heç bir şikayətin faydası yoxdur! Bizim müqəddəs kitablarımızda yazıldığı kimi, uşağın əmələ gəlməsindən qırx gün qabaq mələk ananın bətninə qonub elan edir: "Flankəsin qızı — flankəsə!" Tevyenin qızı Zoraxın oğlu hansısa Qetslə qismətdir, qəssab Leyzer-Volf öz istəklisini başqa yerdə axtarsın. O şey ki, onun qismətidir, ondan yaxa qurtara bilməz, qoy Allah sənə sənənin sevdiyini göndərsin, ləyaqətli adam olsun, bir az da

tez. Amin! Hər şey onun əlindədir! Anan çox çığır-bağır salmasın... Oh, gör başıma nə gətirəcək!..

Nə isə, evə gəlib çıxdıq, atı açdıq, evin yanında otun üstündə oturduq və fikirləşdik ki, vəziyyətdən necə çıxacaq, arvadıma danışmaq üçün nə uyduraq, "Min bir gecə" nağlından hansı nağlı söyləyək ki, bu belədən qurtara bilək.

Axşam düşürdü. Günəş batmaqda idi. Bürküdür. Uzaqda qurbağalar quruldayır, cıdarlanmış at ot yeyir, naxırdan ayrılıb gəlmiş inəklər südlərinin sağılmasını gözləyərək dayanmışlar; hər tərəfdən otların ətri gəlir — elə bil cənnət yerə enib. Oturub bütün bunlara baxıram və fikirləşirəm ki, ilahi, bu dünyanı necə də müdrikliklə qurub. Hər bir məxluq — adamdan tutmuş deyək ki, inəyə qədər — hamı öz çörəyini qazanmalıdır, heç bir şey havayı verilmir! Sən, mənim inəyim, yemək istəyirsən, — süd ver, evin kişisini, onun arvadını, uşaqlarını yedirt. Sən, mənim atım, gövşəmək istəyirsən, — hər dəfə səhəng qabları Boyberikə daşı və geri gətir. Adam da belədir: bir parça çörək istəyirsən, — zəhmət çək çalış, inəyi sağ, qabları daşı, yağ çək, pendir tut, sonra isə atı qoş və sübh açılan kimi Boyberik bağlarına get, baş əy, Yequpets varlılarının qabağında ikiqat ol, gülümsə, yaltaqlan, hər birinin qəlbinə gir, elə et ki, razı qalsınlar, Allah eləməmiş onları zərərə salmayasan!.. Doğrudur, bir məsələ qalır: "Nə ilə fərqlənir?" — belə fərq nədəndir? Harada deyilib ki, Tevey səhərin gözü açılmamış, Allahın hələ yatdığı vaxt onlar üçün çalışmalıdır? Nəyin naminə? Onların səhər yeməyinə təzə yağ və pendir çatdırmaq naminə... Harada deyilib ki, Tevey bir şorba və yarma naminə əlləşməlidir, onlar isə, Yequpets varlıları əllərini əllərinə vurmadan mütləq piroq, bilincik və vertut yeyib kef çəkməlidirlər? Məgər mən onlar kimi adam deyiləm? Məgər ədalətli olmazdı ki, heç olmasa bir yayı Tevey bağda yaşasın? Amma yenə də sual olunur: onda pendir ilə yağı haradan alacaqlar? İnekləri kim sağacaq? Heç olmasa onlar da,

Yequpets aristokratları... Bu cəfəng fikri başımdan keçirəndə özüm də qəhqəhə çəkdim... Bu barədə məsəl var: "Varlı axmaqlara qulaq versə, — dünya belə olmazdı..."

— Axşamınız xeyir, reb Tevye! — kimsə məni adımla çağırır.

Dönüb baxıram — tanışdır: Anatovkada dərzilə köməkçisi Motl Kamzol.

— Sənin də axşamın xeyir! — deyirəm. — Bu da qonaq! İndi belə qonağa rast gəlmək asandır... Otur. Motl Allahın torpağına. Nə əcəb səndən?

— Çoxdan sizin yanınıza gəlmək istəyirəm, reb Tevye, — deyir, — amma vaxt tapa bilmirəm. Bir sifarişə təhvil verirəm, o birisinə başlayıram. İndi özüm üçün işləyirəm, şükür Allaha, iş də çoxdur. Bütün dərzilə dükanları sifarişlə doludur: bu il yay belə gəlib — toylar bir-birinin ardındadır. Berl Fonfaç qızını ələ verir, İosl Şeyqets toy edir, Mendl Zaika toy edir, Yankl Piskaç toy edir. Moyşə Qordl da, Meyer Krapiva da, Haim Loşak da toya hazırlaşırlar, hətta dul arvad Trequbixanın da toyu olacaq.

— Bütün aləm toy edir, — deyirəm, — təkcə mənimki gətirmir. Görünür Allahın rəğbətini qazanmamışam.

— Yox, Motl cavab verərək qızlarıma baxır, — siz səhv edirsiniz, reb Tevye. Əgər istəsəydiniz, indi siz də toya hazırlaşırdınız... Sizdən asılıdır.

— Məsələn? — soruşuram. — Nəyə görə? Bəlkə mənim Seytlim üçün adaxlı seçmişən?

— Elədir ki, var! — deyər cavab verir.

— Yaxşı adamdır? — soruşuram və fikirləşirəm: əgər o, qəssab Leyzer Volfu nəzərdə tutursa, fəndgirliyini göstərəcək.

— Yaxşı kəsilib, möhkəm də tikilib! — deyər o, dərzilə dilində cavab verir və qızlarıma baxmaqda davam edir.

— Adaxlı haradandır? — soruşuram. — Hansı yerdəndir?

Əgər ondan ət dükəninin iyi gəlırsə, heç bir şey eşitmək istəmirəm!

— Allah eləməsin! — deyə cavab verir. — Ondən heç bir ət dükəninin iyi gəlmir. Reb Tevye, siz ki, onu yaxşı tanıyırsız!

— Amma bu — əlverişıli məsələdir?

— Bəs necə! — deyir. — Əlverişılidən də əlverişıli! Hər şeyi yerində!

— Maraqlıdır, görəsən bu kimdir?

— Kimdir? — soruşur və gözünü qızlarımdən çəkmir. — Adaxlı, mən özüməm, reb Tevye, başa düşürsüz, mənim özümdür.

Bu sözləri deyəndə sanki başıma isti su tökdülər, dərhal yerimdən sıçradım, o da mənim ardımca. Bir-birilə döyüşən xoruzlar kimi qabaq-qabağa dayandıq.

— Dəlisən, ya ağılı başımdən çıxıb? — deyirəm. — Sən həm şadxen, həm elçi, həm də adaxlısan? Toy, necə deyərlər, öz sazəndəsilə? Heç yerdə eşitməmişəm ki, oğlan özünə elçilik etsin.

— Dəliliyə gəldikdə, — deyir, — qoy düşmənlərimiz dəli olsunlar. Mənim isə, inana bilərsiz, ağılı başımdadır. Sizin Seytllə evlənmək üçün heç də dəli olmaq lazım deyil. Nahaq deyil ki, bizim yerdə ən varlı adam olan Leyzer — Volf da sizin Seytli olduğı kimi almaq istəyir... Siz elə bilərsiz ki, bu bir sirrdir? Artıq burada hamı bilir... Sizin dediyiniz: "Özün, şadxensən", — mən həqiqətən sizə, reb Tevye, təəccüb edirəm: siz axı görüb götürmüş adamsız... Uzun söhbətin nə əhəmiyyəti var? Məsələ burasındadır ki, mən və sizin qızınız Seytl çoxdan, bir ildən də bundan əvvəl bir-birimizə söz vermişik ki, evlənək...

Ürəyimə bıçaq soxsaydılar, bu sözləri eşitməkdən yaxşı olardı. Birincisi, dərzi Motl Tevyenin kürəkəni olmağa layiqdirmi? İkinci, bu nə deməkdir — "onlar bir-birinə söz vermi-

şlər ki, evlənəcəklər"!

— Bəs mən? Mən hardayam? — soruşuram. — Mənim də elə bil ki, qızıma bir söz deməyə haqqım var! Yoxsa, daha məndən heç bir şey soruşmaq lazım deyil?

— Nə danışsınız, bağışlayın! — deyir — Bəs mən elə ondan ötrü gəlmişəm ki, sizinlə danışım. Bir ildən artıq sevdiiyəm qızınızın Leyzer — Volfa nişanlanma söhbətini eşidən kimi...

— Bir işə bax! — deyirəm. — Tevye'nin Seytl adında qızı var, sən isə adın Motl Kamzoldur və sən dərziliklə məşğul olursan, — sən onda nə nöqsan tapa bilərsən ki, onu sevməyəsən?

— Yox, — deyər cavab verir, — məsələ bunda deyil, siz məni düzgün başa düşmədiz. Mən demək istəyirdim ki, sizin qızınızı sevirəm, sizin qızınız da məni bir ildən çoxdur sevir, bir-birimizə söz vermişik ki, evlənək. Mən necə dəfə sizinlə danışmaq istəmişəm, amma tikiş maşını almaq üçün bir az pul yığana qədər, həm də əyin-başımı, necə lazımsa, düzəldənə kimi bu işi təxirə salmışam. Çünki indiki zamanda hər adi oğlanın da gərək iki kostyumu və bir neçə jileti olsun...

— Lənətə gələsən! — deyirəm. — Uşaq kimi danışsınız. Toydan sonra nə edəcəksiz? Ağzınızı bağlayacaqsız və arvadını ciletlərlə yedirdəcəksən?

— Sizə təəccüb edirəm, reb Tevye, sizdən heç belə şey eşitmək olar? Mən elə bilirəm ki, siz evlənərkən, xüsusi daş eviniz yox idi, amma indi görürsüz... Adamlar necə, mən də elə... Axı, mənim əlimdə heç olmasa, sənətim var...

Xülasə, çox danışmağın nə mənası — o, məni dilə tuta bildi. Özünü aldatmağın da faydası yoxdur, — bizdə cavan adamlar necə evlənilirlər? Belə şeylərə fikir versək, onda gərək biz vəziyyətdə olanlar heç vaxt evlənməsinlər... Ancaq bir şey mənə yer eləyirdi və bunu heç cür başa düşə bilmirdim: onlar bir-birinə söz veriblər — bu nə deməkdir? Bu necə həyatdır ki, davam edir? Oğlan qızla görüşür və qıza deyir: "Bir-birimi-

zə söz verək ki, evlənəcəyik..." Sadəcə, acəb həyatdır? Lakin, mənim Motlıma baxanda, gördüm ki, günah işlətməmiş kimi başını aşağı sallayıb, nə demək olar, ciddi idi, başqa fikri ola bilməzdi. Gəl, deyə fikirləşirəm, bu işə başqa tərəfdən baxaq: nəyə görə tərslik edirəm və haqq-hesab çəkirəm? Mən özüm hansı nəsildənəm? Yoxsa, qızıma zəngin cehiz, bu qədər gözəl pal-paltar verəcəyəm? Əlbət ki, Motl Komzol ancaq dərzidir, amma yaxşı oğlandır, çalışqandır, arvadını dolandıra bilər, həm də təmiz adamdır. Onda artıq mənə nə lazımdır? "Tevye, — özüm özümə deyirəm, — bəsdür lovgələndin və Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi söylə: "Sənin sözüünə inanıram!" Allah xoşbəxt eləsin!"

Yaxşı, bəs qarı ilə neyləyim? O, başıma elə bir iş açar ki, gəl görəsən! Ona necə yanaşasan ki, razı salmaq mümkün olsun?

— Motl, bilirsən nə var? — yeni peyda olmuş adaxlıya deyirəm. — Sən get evə, mən isə burada hər şeyi qaydasına salaram, onunla — bununla danışiram. Esfira haqqında hədisdə deyildiyi kimi: "Məclis təmtəraqla gedirdi", bütün bunları yaxşı-yaxşı fikirləşmək lazımdır. Sabah isə, Allah qoysa, fikrini dəyişməsən, yəqin ki, görüşərik.

— Fikrimi dəyişməsəm? — deyə cavab verir. — Fikrimi dəyişməsəm? Bu yerdən heç tərpnə bilməyim! Daşa dönüm!

— Sənin andın nəyimə gərəkdir? — deyirəm. -And içməsən də mən sənə inanıram. Səlamət ol, gecən xeyrə qalsın, yuxun da şirin olsun...

Mən özüm də yatmağa getdim, amma yuxum gəlmirdi. Başım şişir: ya bir, ya başqa şey fikirləşirəm. Bax, gör Tevyenin başına nə fikirlər gələ bilər.

Gecə yarı, — evdə hamı yatmış, kimi xorna çəkir, kimi fit verir, — bu vaxt birdən özgə səslə çıxırıram. Əlbəttə, bütün evi ayağa qaldırdım. Qolda yerindən birinci atılaraq mənə sil-kələyir:

— Tevye, Allah köməyin olsun! Oyan! Nə olub? Niyə çıxırırsan?

Mən gözlərimi açıram, kimisə axtarırmış kimi, ətrafa boy-lanıram və titrəyən səsimlə soruşuram:

— Hanı o?

— Kim? Kimi axtarırsan?

— Frume-Sorani, — cavabını verirəm, — Leyzer Volfun arvadı Fruma — Sora — indicə burada dayanmışdı:..

— Sən sayıqlayırsan, Tevye! — arvadım deyir. — Allah köməyin olsun! Leyzer — Volfun arvadı Frume-Sora, — biz-dən uzaq, — çoxdan o biri dünyadadır:..

— Bilirəm ki, o ölüb, — deyirəm, — hər halda indicə o, bu-rada idi, lap çarpayının yanında, mənimlə danışdı. Boğa-zımdan tutub boğmaq istəyirdi:..

— Özünə gəl, Tevye! — arvadım mənə deyir. — Nə boş şeylər danışırısan? Yəqin ki, yuxu görmüsən. Üç dəfə tüpür, sonra danış mənə görüm gözüne nə görünüb, mən yuxunu xeyirə yozaram:..

— Allah canını sağ eləsin, Qolda, — cavabını verirəm. — Sən məni özümə gətirdin. Əgər sən olmasaydın, ürəyim qor-xudan partlardı:.. Bir qurtum su ver içim, sonra yuxuma nə gəldiyini danışım. Amma, qorxma Qolda və ürəyinə başqa şey gəlməsin.

Bizim müqəddəs kitablarda deyilir ki, yuxunun üçdə biri çin ola bilər, qalanları isə — boş, mənasız şeylərdir:..

— Əvvəlcə yuxuda gördüm ki, bizim evdə təntənədir, — deyə başladım, — bilmirəm toy, ya nişan, — çox adam gəlib: qadınlar, kişilər, ravvin, qəssab:.. Bir də musiqiçilər!... Bir-dən qapı açılır, sənin nənən Seytl daxil olur, Allah onu rəh-mət eləsin:..

Seytl nənənin adını eşidən kimi, arvadımın üzü ağappaq oldu və soruşdu:

— O, üzdən necə görünürdü? Əyninə nə geymişdi?

— Üzdən? — deyə cavab verirəm. — Bütün düşmənlərimizə belə üz qismət olsun: mum kimi sarı, əyni də, əlbəttə, ağ idi, kəfənə... "Təbrik edirəm!" deyir Seytl nənə. — Mən çox məmnunam ki, mənim adımla daşıyan qızınız Seytl ərə vermək üçün belə yaxşı, ləyaqətli adaxlı seçmisiz. Motl Kamzoldun adı, dayım Mordxanın şərəfinə bu adı daşıyır, dərzi olsa da, çox təmiz oğlandır.

Qolda:

— Bu dərzi haradan çıxdı? — deyir. — Bizim nəsldə mela-medlər, kantorlar, sinaqoq xidmətçiləri, qəbirqazıyanlar, lap dilənçilər olsa da, nə dərzi, Allah eləməmiş, nə çəkməçi var...

— Sözümlə kəsmə, Qolda! — deyirəm. — Yəqin ki, sən nənən Seytl daha yaxşı bilir... Bu təbriki eşidəndən sonra mən ona deyirəm: "Nənə, siz nəyə görə deyirsiniz ki, Seytlin adaxlısının adı Motldur və o, dərzidir? Onun adı Leyzer — Volfdur və o, qəssabdır!" — "Yox, — deyə Seytl nənə cavab verir, — yox, Tevye, sən Seytlinin adaxlısının adı Motldur, o, dərzidir, Seytl onunla qocalana qədər gözəl güzəran və şərəfli həyat yaşayacaqdır" — "Yaxşı, nənə, deyirəm, bəs onda Leyzer-Volf ilə nə edək? Axı mən ona dünən söz vermişəm". Bu sözləri deyər-deməz, gördüm ki, Seytl nənə yoxa çıxdı! Onun yerində Leyzer-Volfun arvadı Frume-Sora peyda oldu və mənə bu sözlərlə müraciət etdi: "reb Tevye, mən həmişə sizi ləyaqətli və Allahdan qorxan adam hesab etmişəm... Necə ola bilər ki, siz belə bir işə qərar vermisiz: necə razı olmusuz ki, sizin qızınız mənim varisim olsun, mənim evimdə yaşasın, mənim açarlarımı gəzdirsin, mənim paltomu geysin, mənim bəzək şeylərimi, mirvarimi taxsın?" — "Mənim günahım nədir? — cavabını verirəm. — Sizin Leyzer-Volf belə istəyir!" — "Leyzer Volf? — deyir. — Leyzer Volfun axırı pis olacaq, sizin Seytl isə... ona yazığım gəlir! Üç həftədən çox onunla yaşaya bilməyəcək. Üç həftə keçəndən sonra, gecə vaxtı mən gəlib onun boğazından, bax belə yapışacağam!.." Bu vaxt, —

deyirəm, — Frume-Sora boğazımdan yapışib var gücü ilə məni boğmağa başladı... Əgər sən məni oyatmasaydın, mən çoxdan uzaqlardaydım...

— Tfu, tfu, tfu! — arvadım üç dəfə tüpürdü. — Qoy bunların hamısı suya batsın, yerə girsin, çardaqda yox olsun, meşədə qalsın, bizə və uşaqlarımıza toxunmasın! Butun bəlalər qəssabın başına gəlsin! Qoy cəhənnəm olsun, Motl Kamzol dərzi olsa da, o, onun dırnağına da dəyməz. Madam ki, mənim əmim Mordxenin adını daşıyır, deməli o, əsil dərzi deyil... Madam ki, rəhmətlik nənəm təbrik üçün o dünyadan zəhmət çəkib gəlmişdir, onda biz deməliyik: onun dediyi kimi olsun, Allah xeyir versin! Amin!

Xülasə, çox danışmağa nə hacət? Mən o gecə dəmirdən də möhkəm idim ki, adyalın altında uzanıb gülməkdən özümü güclə saxlayırdım... Duada deyildiyi kimi: "Məni qadın yaratmadığı üçün tanrıya minnətdaram!", — arvad arvad olaraq qalır. Aydındır ki, o biri gün bizdə nişan oldu, az sonra — toy, — necə deyirlər — yubanmadan! Allaha şükür, cavanlar yaxşı dolanırlar. O, dərziilik edir, Boyberikə gedir, bir bağdan o birinə keçir, sifariş yığır, qız isə gündüz də, gecə də çalışır: bişirir-düşürür, yuyur-sərir, su daşıyır. Güclə bir parça çörək qazanırlar. Əgər mən ara sıra süd məmulatı, bəzən bir az pul gətirməsəm, heç yaxşı olmazdı. Qızıdan soruşsan, — deyəcək ki, Allaha şükür, bir təhər yaşayırlar, təki onun Motlu səlamət olsun... İndiki gənclər belədirlər, nə etmək olar.

Elə çıxır ki, əvvəl dediyim kimi: "Uşaqları böyüdüb yetişdirirsən", — uşaqların naminə öküz kimi işləyirsən, özünü balıq kimi buza çırpırsan, — onlar isə hər şeyi səndən yaxşı bildiklərini deyirlər. Nə istəsən də — bizim uşaqlar çox ağıllıdırlar!

Lakin, gərək ki, bu dəfə sizin başınızı çox ağrıtdım. Qınamayın, sağ-səlamət olun və sizə uğurlar arzulayıram!

QODL

Pan Şolom-Aleyxem, siz yəqin təəccüblənirsiniz ki, Tevveni çoxdan görmürsüz? Arıqlayıb, deyirsiniz, saç-saqqalı ağarıb? Eh-eh-eh! Əgər bilsəydiniz ki, Tevve necə bəlalər çəkir, qəlbi necə sıxılır! Orada deyildiyi kimi: "Torpaq olur və torpaqdan canlanır", — insan milçəkdən də zəif, dəmirdən də möhkəmdir. Lap mənim haqqımda kitab da yazmaq olar! Nə bəla olursa, nə bədbəxtlik baş verirsə, nə azar gəlirsə — məndən yan keçməz! Bu nədən belədir? Bilmirsiniz? Bəlkə ondan əmələ gəlir ki, mən həddindən artıq hər şeyə inanmam. Tevve unudur ki, bizim müdriklər min dəfə demişlər: "Onu vəsf elə, eyni zaman şübhələni!", yəhudicə bunun mənası belədir: "İtə inanma!" Amma, söyləyin görək, mənim xasiyyətim belə olduğu halda nə etmək olar? Sizə bəlli olduğu kimi, mən ümidlə yaşayıram və olacaqdan şikayətlənmirəm — o, nə yaradırsa, hər şey xeyirədir! Digər tərəfdən, şikayətlən görüm, — sizə bir şey kömək edəcək? Madam ki, duada deyirik: "Canım da, cismim də sənə məxsusdur", bu halda insan nə başa düşə bilər və onun mənası nədir? Mən daima qarı ilə mübahisə edirəm və deyirəm:

— Qolda, sən günah işlədirsən? Bizim Müqəddəs kitabda deyilir:

— Sənin müqəddəs kitabın mənim nəyimə lazımdır! — cavabını verir. — Bizim qızımız ərə getməlidir. Bu qızdan sonra, gözə gəlməyə, ikisi də var, onlardan sonra — daha üçü!

— Eh! — deyirəm. — Bütün bunlar boş şeylərdir, Qolda! Bizim müdriklər burada da öz sözlərini demişlər. İzah kitabında belə bir...

Amma o, danışmağa imkan vermir.

— Yetişmiş qızların özləri də yaxşı izah kitabıdır, — deyər sözümü kəsir...

İndi gəl arvada başa sal!

Nə isə, sizə aydın olmalıdır ki, gözə gəlməsin, məndə kifayət qədərdir, "mal da" yaxşıdır, şikayətlənmək günahdır! Bir-birindən gözəldirlər! Əlbəttə, öz uşaqlarını tərifləmək yaxşı deyil. Amma, adamların dediklərini eşidirəm: "Gözəldirlər!" Həmıdan yaxşısı — böyük qızıdır, adı Qodldır, Seytldən sonra ikinci qız. Yəqin yadınızdadır, Seytl dərziyə ərə getmişdi. Mənim ikinci qızım, Qodl, necə deyim, çox qəşəngdir! Lap eləbil Esfir dastanında yazıldığı kimi: "Öz siması ilə sevimlidir", — qızıl kimi parıldaıyır. Tərslikdən, qız həm də ağıllıdır: həm yəhudicə, həm də rusca yazıb oxuyur, kitabları isə qaluşka kimi, bir-birinin ardınca lap udur. Siz, ola bilər ki, soruşasız: Tevye pendir, yağ satdığı halda, onun qızının kitablarla nə əlaqəsi ola bilər? Bax, elə mən də onlardan bunu soruşuram, ifadəmə görə bağışlayın, əyinlərinə geyməyə tumanları olmadıqları halda, necə olur ki, bu gənclər oxumağa bu qədər həvəs göstərirlər. "Pasxa dastanında" deyildiyi kimi: "Bizim hamımız müdrik olmuşuq", — hamımız oxumaq istəyirik, "hamımız biliciyik", — hamı savadlı olmaq istəyir... Onlardan soruşun: nəyi öyrənirsiniz? Oxumaq nəyə lazımdır? Axı onları heç yerə buraxmırlar! Orada necə deyiblər: "Əllərini uzatma!" — yağa yaxın gəlmə! Amma, bir baxaydınız ki, necə oxuyurlar! Kimlər? Sənətkarların, dərzilərin, çəkməçilərin uşaqları? Yequpetsə və ya Odessaya gedirlər, çardaqlarda gün keçirirlər, əllərinə nə düşdü yeyirlər, aylarla ət üzü görmürlər. Altı nəfər bir yerə toplaşb bulka ilə siyənəyi ötürür və "bayram günündə sevin", — göz dolan!

Nə isə, belə cavanlardan biri özünü bizim evə soxuşdura bilmişdir. Bizə yaxın olan yerlərdən birində yaşayan görkəmsiz oğlandır. Mən onun atasını tanıyırdım, o, yoxsul papiros satan idi, — bağışlayın məni, — beləsinə heç yerdə rast düşməzdin! Amma məsələ bunda deyil. Nə etmək olar! Əgər bizim böyük alimimiz İoxnan Qasandlərə ayaqqabı yamamaq

eyib deyildisə, bu halda o, heç utanmamalıdır ki, atası papiros satan olub. Lakin bir şeyi mən başa düşə bilmirəm: bu dilənçinin oxumaq, savadlı olmaq nəyinə lazımdır? Doğrudur, lənətə gəlməsin, bu oğlanın ağı başındadır, ağı işləyir! Bu fərsizin adı Perçikdir, biz isə onu, yəhudicə, "Fefer" adlandırırıq. O, hələ perçikə — bibərə də oxşayır, görkəmsiz, arıq, qarayanız oğlandır — amma başı var, dili də alov saçır!

Bir dəfə belə bir hadisə oldu. Bütün mallarımı — bir araba pendir, yağ, xama və digər məhsulları satandan sonra Boyberikdən evə qayıdıram. Oturub həmişəki kimi müxtəlif yüksək materiyalar barədə, onun, bunun haqqında, gözə gəlməsinlər, işləri yaxşı gətirən Yequpets varlıları, gecə-gündüz əlləşən uğursuz Teveye və onun atı, digər şeylər barədə fikrə getmişdim.

Yay vaxtıdır. Günəş yandırır. Milçək sancır. Hər tərəf cənətdir! Dünyanın ənginlikləri qarşında uzanıb gedir, istəyirsən pərvaz elə, istəyirsən lap üz!

Baxıram — görürəm ki, qumun üstü ilə boğçası qoltuğunun altında, tər içində, güclə nəfəs alan bir oğlan gedir.

— Maşın, dayan! — deyirəm ona. — Əyləş, bir az apararam, onsuz da boş gedirəm. Bizdə deyildi ki: "Dostunun eşşəyinə rast gəlsən, köməkdən çəkinmə", o ki, qaldı adam ola...

— Oğlan, məsələn, hardan belə addımlayır? — deyə soruşuram.

— Yequpetsdən.

— Sənin kimi bir oğlan Yequpetsdə nə edirdi? — soruşuram.

— Mənim kimi bir oğlan, — deyir, — imtahan verirdi!

— Bu oğlan kim olmaq üçün oxuyur? — soruşuram.

— Bu oğlan heç özü də bilmir ki, kim olmaq üçün oxuyur, — cavabını verir.

— Nəyin xatirinə, — soruşuram, — nədən ötrü bu oğlan boş yerə başını ağrıdır?

— Siz, reb Tevye, narahat olmayın! — cavab verir. — Bu oğlan, nə etdiyini bilir.

— Bağışlayın, sən məni tanıyırsansa, onda bəs sən kimsən?

— Mən kiməm? Mən, — deyir, — insanam!

— Görürəm ki, at deyilsən, — deyirəm. — Kimin oğlusan?

— Kimin? — cavab verir. — Allahın!

— Bilirəm ki, Allahın oğlusan! — deyirəm. — Bizdə belə deyirlər: "Bütün vəhşilər və bütün heyvanlar..." Soruşuram ki, haradansan? Hansı yerdənsən? Bizim yerlərdən, yoxsa bəlkə Litvadansan?

— Nəslim Adəmdən başlayır, — deyir. — Amma mən buralıyam. Siz, yəqin ki, məni tanıyırsız.

— Bəs atan kimdir? De, bilək.

— Mənim atamı Perçik çağırırdılar, — deyə cavab verir.

— Tfu, lənətə gəlmiş! Bəs onda nə üçün uzun-uzadı başımı xarab edirdin? Deməli sən papiros satan Perçikin oğlusan?

— Deməli mən — papiros satan Perçikin oğluyam.

— Özün də "məktəbdə" oxuyursan?

— "Məktəbdə" oxuyuram, — cavab verir.

— Hə, nə olur ki! "Qapka da — adamlardır, Yuxim də adamdır!" Əzizim, indi söylə görək, məsələn, nə ilə dolanırsan?

— Mən yediyim ilə dolanıram, — deyir.

— Belə də! Afərin! Bəs nə yeyirsən? — deyə soruşuram.

— Nə versələr, — deyir.

— Başa düşürəm ki, sən tələbkarlardan deyilsən, — deyirəm. — Təki bir şey olsun. Əgər bir şey olmur, dodaqlarını çeynəyirsən və ac qarnına yatırsan. Bütün bunlar "məktəbdə" oxumaq üçündür? Yequpets varlıları ilə bərabər olmaq istəyirsən? Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Hamı sevimli, hamı məşhur..."

Mən onunla bu tərzdə, danışırəm, Tevyenin bacardığı qədər məsələlər, rəvayətlər söyləyirəm. Amma, siz elə bilirsiniz ki,

o, Perçik borclu qalır?

— Varlılar onlarla bərabərləşəcəyimi görə bilməyəcəklər, — deyir. — Tüpürüm onlara!

— Deyəsən sənın varlılarla ədavətin var! Bəlkə ata mirasını onlarla bölüşdürə bilməmişən...

— Sizə məlum olsun ki, mənim, sizin və bizim hamımızın, bəlkə də onların miraslarına daha çox haqqı var.

— Bilirsən nə var? — ona cavab verirəm. — Yaxşısı budur sən sus!... Amma görürəm ki, sən dərrakəli oğlansan, dilindən çəkmək lazım deyil... Əgər vaxtın olarsa, bugün axşam bizə gəlsən, söhbət edərik, həm də, şam yeməyi yeyərik...

Əlbəttə, bizim bu oğlan dəvəti təkrar etdirməzdi və vaxtında özünü çatdırdı, bu vaxt borş artıq stolun üstündə, pirockilər də tavada qızarmaqda idi.

— Yaxşıdır, — deyirəm, — nənəsi çalışanın bəxti gətirər. Əllərini yuya bilərsən, elə-belə də otura bilərsən. Mən Allahın vəkili deyiləm, məndən ötrü heç kəs səni öldürməz.

Biz onunla bu tərzdə söhbətləşirik və hiss edirəm ki, mən bu oğlana bağlanıram. Nə üçün, — özüm də bilmirəm, amma bağlanıram. Bilirsiz, söz anlayan adamı sevirəm — bəzən onunla eyham ilə, bəzən əhvalat barədə danışırım. Yüksək materiyan, ondan-bundan bəhs edirsən... Tevye bu cür adamdır.

O vaxtdan dostum, demək olar, hər gün bizə gəlirdi. Dərslərini hazırlayandan sonra dincəlmək və söhbət etmək üçün mənə baş çəkirdi. Bunların necə dərs olduğunu və ona nə verdiyini təsəvvür edə bilərsiz, halbuki, bağışla ilahi, bizdə ən iri varlı ayda üçlükdən artıq verməməyə adət etmişdir, hələ üstəlik müəllim onun teleqramlarını da oxumalı, ünvanları yazmalı və bəzən tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün ora-bura qaçmalıdır... Nə üçün də yox? Axı aydın deyilib: "Bütün canın və bütün qəlbinlə", — əgər çörək yeyirsənsə, bilməlisən ki, nədən ötrüdür...

Yaxşı ki, o, əsasən bizdə yeyirdi. Bunun müqabilində bir az qızlarımla məşğul olurdu. Necə deyirlər: "Göz gözə..." Beləliklə, o, bizim öz adamımız oldu. Uşaqlar ona bir stəkan süd gətirir, qarı isə əynindəki köynəyin və corablarının təmiz olmasına baxırdı. Elə o vaxt biz onu "Fefər!" adlandırdıq, yəni onun adını yəhudi tərzinə çevirdik. Demək olar ki, bizim hamımız onu doğma adam kimi sevdik, çünki təbiətən o, siz bunu bilməlisiz, doğrudan da yaxşı oğlan idi, hiyləgərliyi yox idi: mənim-sənin, sənin-mənim bilməzdi, ürəyi açıq idi...

Amma bir şeydən ötrü ondan acığım gəlirdi: bir də görərdin ki, səbəb olmadan itib-batırdı. Gözlənilmədən qalxır, gedir, Perçik yoxdur, tap görüm, necə tapırsan! "Harada idin, mənim balam?" Balıq kimi susur... Sizi bilmirəm, mənim sirr saxlayan adamdan xoşum gəlmir. Mən Müqəddəs kitabda yazılanı sevirəm: "Nə bilirsən, onu da söylə!" Bununla belə, digər tərəfdən, başqa bir yaxşı cəhəti də var idi: əgər danışmağa başladı, heç qarşısını almaq olmaz. Dili bəladır! Allaha və onun yerdəki elçisinə qarşı çıxır, daha çox — elçisinə qarşı... Planları isə qorxulu, mənasız, ağılasıxmazdır, hər şey başay-aqdır. Məsələn, varlı, onun dediyinə görə, heç nədir, yoxsul isə, əksinə, böyük adamdır, ustadır, fəhlələr-torpağın duzudur, deyir ki, əmək başlıca, hər şeyin əsasıdır.

— Hər halda, — deyirəm, — bunları pul ilə müqayisə etmək olmaz.

Bu vaxt o, özündən çıxır və məni inandırmağa başlayır ki, pul bütün dünyanın bəlasıdır. Deyir ki, yer üzündəki hər cür alçaqlıq puldan əmələ gəlir, ümumiyyətlə, yer üzündə nə baş verirsə, hamısı ədalətin olmamasıdır. On min cür sübut söyləyir, misallar göstərir və bütün bunlar mənim üçün mənasız şeylərdir.

— Belə çıxır ki, sənin dediyinə görə, inəyi sağmaq və ya atı arabaya qoşub sürmək də — ədalətsizlikdir?

Mən ona bu cür dolaşlıq suallar verirəm, necə deyirlər, onu

hər addım başı divara diriyirəm, Tevye bunu bacarır! Laikn mənim Feferlim də bunu bacarır, özü də necə! Kaş bacarmayırdı. Amma ürəyində bir şey olan kimi, — dərhal açıb deyəcək.

Bir dəfə, axşamçağı evin yanında oturub danışır, əllaməlik edirik... Birdən o, yəni Feferl mənə deyir:

— Bilirsiniz, reb Tevye? Sizin çox yaxşı qızlarınız var!

— Doğrudan? — cavab verirəm. — Yaxşı xəbəərə görə sağ ol! Kiməsə oxşamalı idilər.

— Biri, — davam edir, — böyüyü, çox ağıllıdır! Sözü əsil mənasında insandır!

— Sənsiz də bilirəm! — deyirəm. — Alma alma ağacından uzaq düşməz...

Bunu ona deyirəm, amma, sözləri ürəyimə yayılır. Deyin, hansı ataya onun uşaqlarının təriflənməsi xoşa gəlməz? İndi gəl, tap görək, bu cür tərifdən, Allah eləməmiş, məhəbbət alovunu qopmayacağı mı! Hə, qulaq asın.

Sözü qısa, bu hadisə Boyberikdə axşam düşərkən baş verdi. Öz arabamla bağlara gedərkən, birdən məni kimsə saxlayır. Baxıram — Şadxen Efraimdir. Sizə deməliyəm ki, Efraim bütün elçilər kimi elçidir, yəni elçiliklə məşğul olur. Boyberikdə məni görüb saxladı.

— Bağışlayın, reb Tevye, mənim sizə sözüm var.

— Nə olar! Təki yaxşı söz olsun, — cavab verirəm və atı saxlayıram.

— Reb Tevye, sizin deyirlər qızınız var.

— Mənim yeddi qızım var, — cavab verirəm, — Allah onları sağ eləsin!

— Mən bilirəm ki, yeddidir! — deyir. — Məndə də yeddidir.

— Deməli, belə çıxır ki, — söyləyirəm, — ikimizin düz on dördü var.

— Zarafat, öz yerində, — deyir. — Məsələ bundadır ki, reb

Tevye: bildiyiniz kimi, mən elçiyəm. Odur ki, mənim sizin üçün bir adaxlım var — bütün adaxlıların adaxlısıdır! Əla növ!

— Məsələn? Sizdə "bütün adaxlıların adaxlısı" nə deməkdir? Əgər, — deyirəm, — dərzi və ya çəkməçidir, ya melameddirsə, qoy yerində otursun, Midraşda deyildi ki: "Azadlıq və qurtuluş başqa yerdən gəlir". Özümə tayı başqa yerdən taparam...

— Siz elə öz məsələlərinizdən əl çəkmirsiniz! — deyir. — Sizinlə danışmaq üçün — gərək yaxşı hazırlaşasan! Sözlər və məsələlər deməyə başlayırsız! Yaxşısı budur, qulaq asın, görün Efraim — şadxen sizə nə təklif edir. Siz ancaq qulaq verin və susun.

Efraim mənimlə belə danışır, yəni məsələnin məğzini açır... Hə, sizə nə deyim? Həqiqətən, qeyri-adi bir şey! Birincisi, çox yaxşı bir ailədən, hörmətli valideynlərin oğludur, əsil nəcəbətsiz bir adam deyil, siz bilməlisiz ki, bu, hər şeydən vacibdir, çünki mən özüm də əskik adamlardan deyiləm. Mənim ailəmdə, necə deyirlər, sadə adamlar da var, ustalar da var, sahibkarlar da. Bundan başqa bu adaxlı həm də savad sahibidir, hər şeydən başı çıxır, bu isə məndən ötrü böyük şeydir — cahillərdən zəhləm gedir! Mənim aləmində cahil arvaddan min dəfə pisdir! Papaqsız gəzə bilərsiz, başayaq durmaq olar, amma Rəşidən başımız çıxırsa — mənim adamımsan. Tevye belə adamdır.

— Sonra, — deyir Efraim, — o varlıdır, pulu çoxdur, iki atlı karetdə elə çapır ki, toz göyə qalxır...

Nə olar ki, deyirəm, bu böyük nöqsan deyil. Yoxsul olmaq-dansa, qoy varlı olsun. Necə ki, deyiblər: "Yoxsulluq İsrailə yaraşır" — Allahın özü də yoxsulu sevmir. Əgər Allah yoxsulu sevsəydi, yoxsul yoxsul olmazdı!

— Hə, sonrasına qulaq asağ!

— Sonra, — deyir Efraim, — o sizinlə qohum olmaq istəyir, adam lap ölür, dərd çəkir. Yəni sizdən ötrü yox, qızınızdan

ötrü. O, gözəl qız istəyir.

— Beləmi? — cavab verirəm. — Qoy dərd çəksin! Kimdir o, belə, sizin təriflədiyiniz? Subaydır? Duldur? Boşanmışdır? Şeytandır, nədir?

— Subaydır! — cavab verir. — Doğrudur, bir az yaşlıdır, amma subaydır.

— Bəs onun müqəddəs adı nədir?

Öldürsən də, demək istəmir.

— Qızı Boyberikə gətirin, onda deyərəm!

— Qızı gətirmək nə deməkdir? — deyirəm. — Atı yarmar-kaya gətirirlər, inəyi satmağa...

Xülasə, özünüz də, bilirsiniz, şadxen divarı da söküb keçə bil-lər. Qərara gəldik ki, gələn həftə, Allah qoysa, qızı Boyberikə gətirim. Başıma gözəl, şirin xəyallar gəlir: təsəvvür edirəm ki, mənim Qoldam ikiatlı karetdə necə gedir. Hamı həsəd aparır... Təmtəraqlı ekipacdən çox mənə həsəd aparırlar, çünki varlı qızımın sayəsində mən də yaxşı işlər görürəm, ehtiyacı olanlara kömək edirəm, borc verirəm — kiməsə iyirmi beş, kiməsə əlli, kiməsə lap yüz...

Bu qayda ilə fikrə gedirəm, axşam evə qayıdıram, atımı qır-manclayıram və onunla at dilində danışırım.

— Vo! — deyirəm. — Ayaqlarını işlət görək, cəld ol, — bir porsiya vələmir alacaqsan... Çünki bizdə belə deyilir: "Çörək-siz elm də yoxdur", — həvəsləndirməsən, getməzsən...

Öz atımla belə danışa-danışa görürəm ki, meşə ilə iki nəfər gedir: kişi ilə qadına oxşayır. Yanaşı, lap bir-birinə söykənmiş halda gedir, nə isə qızgın danışirlar. "Buraya kim gəlib çıxa bil-lər?" — fikirləşirəm və günəşin şüaları içindən diqqətlə baxı-ram. And içərəm ki, bu, Fefərldir! Bu gec vaxtda kiminlə gə-zir? Günəşin işığından qorunmaq üçün əlimi gözlərimin üstünə tuturam və diqqətlə baxıram: bəs bu qadın kimdir? Ah, deyəsən, Qodldır! Bəli, odur, özüdür... Belə de! Deməli, onlar qramatikanı bu cür öyrənirlər, bu cür kitab oxuyurlar! "Eh,

Tevye! Axmaq adamsan!" — fikirləşirəm. Atı saxlayıb onlara müraciət edirəm:

— Axşamınız xeyir! — deyirəm. — Müharibədən nə xəbər var? Necə olub bura gəlib düşmüşüz? Kimi gözləyirsiniz? Dünənki günü?

Mənim belə bir salamımı eşidərək sanki göy ilə yerin arasındakı kimi ayaq saxladılar, — özlərini itirib qızardılar... Bir neçə dəqiqə durub susaraq gözlərini aşağı saldılar. Sonra mənə baxdılar, mən də onlara baxdım, onlar da bir-birinə...

— Hə, — deyirəm. — Nə mənə belə baxırsız, elə bil mənə çoxdan görməmişiz. Mən həmin Tevyeyəm, necə vardım,sa, eləyəm, heç dəyişməmişəm.

Bu sözləri deyərkən mən nə kədərlənirəm, nə də onları ələ salıram. Qızım, yəni Qodl isə daha çox qızarmışdı, mənə dedi:

— Ata, bizi təbrik etmək lazımdır...

— Təbrik edirəm! Allah xoşbəxt eləsin! Nə münasibətlə? Meşədə xəzinə tapmışız? — soruşuram. — Yoxsa böyük bəladan qurtulmuşuz?

— Bizi təbrik etmək lazımdır, — oğlan deyir, — biz adaxlıyıq!

— Necə yəni adaxlısınız? — soruşuram.

— Siz bilmirsiniz ki, adaxlı olmaq nədir? — oğlan cavab verir. — Adaxlı olmaq o deməkdir ki, mən — onun adaxlısıyam, o isə — mənim adaxlımdır!

Fefər belə deyir və düz gözümün içinə baxır. Mən də onun gözünün içinə baxıb soruşuram:

— Bəs sizin nişanınız nə vaxt olub? Bu mərasimə mənə niyə çağırmadınız? Mən hər halda doğmayam... Elə deyilmi?

Zarafat edirəm, başa düşürsüz, amma ürəyimdən qara qanlar keçir. Eyib etməz! Tevyə — arvad deyil. Tevyə axıra qədər qulaq asa bilir...

— Başa düşürəm, — deyirəm. — Bu necə nişanlanmaqdır ki, nə elçi var, nə də nişan mərasimi?

— Elçi bizim nəyimizə gərək? — Fefər! cavab verir. — Biz artıq çoxdandır ki, adaxlıyıq.

— Eləmi? Lap möcüzədir! Bəs onda nəyə görə indiyə kimi susurdunuz? — deyirəm.

Burada daha hövsələm çatmadı... Necə deyərlər, "Su boğ-aza dayanıb", — lap yarama toxundu. O, "adaxlı" deyəndə, yenə dərd yaradır, bir-birinin xoşuna gəlirlər, amma deyəndə ki, nişanlanmışıq, bunu ağılıma gətirə bilmirəm. Oğlan yəqin başa düşdü ki, bu hadisədən mən özümü itirmişəm, odur ki, dedi:

— Başa düşürsüz, reb Tevye, məsələ burasındadır ki, mən buradan yola düşməyə hazırlaşıram.

— Nə vaxt gedirsən?

— Tezliklə.

— Məsələni, hara?

— Bunu sizə deyə bilmərəm, — söyləyir, — bu sirrdir.

Başə düşürsüz? Sirrdir! Hə, xoşunuza gəlirmi? Belə bir Fefər, balacaboy, qarayanız bir oğlan gəlib özünü adaxlı elan edir, nişanlanmaq istəyir, yola düşmək istəyir, getdiyi yeri də demir. Çatlamaq olar!

— Nə olar! — deyirəm. — Sirrdir, qoy sirr olsun... Sənin hər şeyin sirrdir... Ancaq, qardaşım, sən mənə söylə görək: axı sən həmişə ədalətdən dəm vurursan, sən insanlara sevgi bəsləyirsən, — onda bəs necə olur ki, birdən Tevyenin qızını alıb onu sağ-səlamət əri ola-ola dul qadın edirsən? Bu, sənə ədalətdir? İnsanlara sevgi? Yaxşı ki, sən hələ məni talan etməmişən, evimi yandırmamısan...

— Ata! — Qodl deyir. — Sən heç bilmirsən ki, biz nə qədər xoşbəxtik, mən də, o da hər şeyi sənə danışdıq. Üstümüzdən elə bil, daş götürüldü! Bura gəl, öpüşək!

Çox fikirləşmədən, hər ikisi məni iki tərəfdən tutub qucaqlamağa və öpməyə başlayır... Onlar məni, mən onları, orada fürsət tapıb bir-birini öpürlər! Məzhəkədir, vəssalam! Teatr...

— Bəlkə öpüşmək kifayətdir! — deyirəm. — Məsələdən danışmaq lazımdır.

— Hansı məsələdən? — deyə soruşurlar.

— Cehizdən, pal-paltardan, toy xərcindən, — və sair, və sairədən.

— Bizə heç bir şey lazım deyil, — söyləyirlər! Heç bir şey!

— Onda sizə nə lazımdır?

— Bizə ancaq nigah lazımdır... — deyirlər.

Eşitdiz sözlərini? Burada daha nə danışasan! Heç bir şeyin köməyi olmadı. Nigah kəsdirməli olduq. Nigah, əlbəttə, nigahdır! Nə deyim, Tevyenin düşündüyü kimi olmalıdı. Bir işə bax... Necə deyim, sakit bir toy... Bu tərəfdən də arvad mənə əzab verir, əl çəkmir, deyir ki, qızı başa salım: bu tələsiklik nəyə lazımdır? İndi gəl, arvadı başa sal ki, yağındır, tez eləmək lazımdır!.. Səs-küy salmamaqdan ötrü miras haqqında, Yequpetsdən olan varlı xalası barədə qəribə bir əhvalat uydurmaq lazımdır, yalandan bir şey demək gərəkdir ki, tək arvad yaxamdan əl çəksin. Həmin gün, o tərifli toydan bir neçə saat sonra atı qoşdum, üçümüz — mən, qız və bir də mənim kürəkəncigazım bir baş Boyberikə yola düşdük. Arabada oturub kənardan bu qoşa balalarımıza baxıram və fikirləşirəm: Allahımız böyükdür və görəsən o bu dünyanı necə idarə edir? Onun yaratdığı nə qədər mənasız, əcaib məxluq var! Budur, indicə evlənmiş ər-arvad: ər gedir, yeri də məlum deyil, arvad isə burada qalır, — heç olmasa ədəb xatirinə gözləri yaşardı! Amma-susuram. Tevye — arvad deyil. Tevye tab gətirə bilər. Susub baxıram, görək sonrası nə olacaq... Əsil dilənçi kökündə, cındır ayaqqabılı iki gənc görürəm, gəliblər ki, mənim bu başabəla kürəkənimlə vidalaşırlar. Kəndli paltarında olan gənclərin biri, bağışlayın, köynəyini də şalvarının üstündən sallamışdır, mənim kürəkənim ilə pıçıldaşır... "Fikirləşirəm ki, Tevye, bir bax, at oğrularının, cibgirlərin, quldurların və ya saxta pul kəsənlərin kompaniyasına düşməmi-

sən ki?"

Geri dönəndə, Qodl ilə Boyberikdən qayıdarkən özümü saxlaya bilmədim və düşündüyümü açıqca qıza söylədim. O isə gülür və məni inandırmağa çalışır ki, onların hamısı namuslu adamlardır, çox ləyaqətli, gözəl insanlardır, bütün həyatlarını başqalarının nəfinə həsr edirlər, hətta özlərini fikirləşmirlər...

— Köynəkdə olan oğlan, — deyir, — çox varlı ailədənir! Yequpetsdə valideynlərini atmışdır, onlardan bir qəpik belə almaq istəmir.

— İşə bir bax! Lap möcüzədir! — deyirəm. — Çox gözəl oğlandır, amma köynəyinə müvafiq uzun saç saxlasaydı və əlinə qarmon alsaydı və ya it gəzdirsəydi — onda çox yaxşı göründü!

Bu tərzlə bütün acığımı qızın, onunla birlikdə kürəkənimin üstünə tökürəm... Bəs qız? Heç nə! Özünü başa düşməyən kimi göstərir. Mən ona — "Fəferl deyirəm, o isə mənə — "ümumi rifah, fəhlələr", keçən ilki qardan danışır.

— Sizin ümumi rifahınızın və sizin fəhlələrinizin mənə nə dəxli var, — deyirəm, — halbuki hər şeyi gizli edirsiniz? Belə bir məsələ var! "Gizli şey təmiz olmur..." Sən mənə açıq de görüm, Fəferl nə üçün və hara getdi?

— Hər şeyi deyərəm, amma onu yox! — cavab verir. — Yaxşısı budur, heç soruşma! İnan ki, vaxtında biləcəksən! Allah qoysa, eşidərsən, bəlkə də tezliklə çox yeni, çox yaxşı şeylər eşidəcəksən!

— Amin! — deyirəm. — Allah eləsin! Sənin sözlərin bal kimidir! Sizin bu məşğuliyyətinizi mən ancaq düşmənlərimə arzu edərdim!

— Məsələ də ondadır ki, sən bunu başa düşmərsən! — cavabını verdi.

— Yəni, bu o qədər müəmmalı işdir? Gərək ki, mən, Allahın köməyiylə, daha dolaşlıq məsələlərdən baş çıxarıram...

— Bunu ancaq ağılla başa düşmək olmaz, — deyir, — bu-

nu qəlbin ilə hiss etməlisən...

Qız, yəni Qodl mənə belə deyir və bu vaxt onun sifəti alışb yanır, gözləri parıldayır. Lənətə gələsiz sizi, Tevyenin qızları! Əgər bir işə baş qoşdular, onların qarşısında dayanmaq olmaz!

Qısaca sizə söyləyim: bir həftə keçdi, iki həftə oldu, dörd, beş, altı, yeddi — nə cavab var, nə salam. "Nə səs var, nə səmir", məktub da yoxdur, xəbər də.

— İtdi bizim Fefər, — deyirəm və öz Qodluma nəzər yetirirəm. Rəngi qaçmışdır. Yazıq qız evdə özünə bir iş axtarır, görünür, dərini boğmaq istəyir.... Heç olmasa onu yada salaydı! Sakitdir! Elə bil ki, heç vaxt Perçik adlı adam olmayıb!

Amma bir gün belə bir hadisə oldu: evə gəlirəm və görürəm ki, mənim Qodlum ağlayıb, gözləri şişib. Soruşmağa başlayıram, məlum olur ki, bir az əvvəl uzunsaçlı bir gənc gələrək onunla, yəni Qodl ilə pıçılşaşıbdır. "Aha! — fikirləşirəm. — Yəqin ki, valideynlərinin yanından qaçan və köynəyini şalvarının üstündən buraxan o gənkdir..." Çox fikirləşmədən Qodl səsleyirəm və dərhal sorğu-suala başlayıram.

— Qızım, de mənə, ondan xəbər tutmusan?

— Hə.

— O, sənin oğlanın haradadır?

— Uzaqdadır! — deyir.

— Nə ilə məşğuldur?

— Həbsdədir.

— Həbsdədir?

— Həbsdədir.

— Harada? Nə üstündə?

Susur. Gözlərimin içinə baxaraq susur.

— Qızım, bir söylə mənə, — deyirəm, — bildiyimə görə, onu oğurluq üstündə həbs etməyiblər. Buna görə də mən ağlıma gətirə bilmirəm: madam ki, o, oğru və xəspuş deyil — onda bəs nəyə görə həbs olunub, hansı günahına görə?

Susur. "Demirsən, — fikirləşirəm, — lazım deyil! Sənin cənindir, mənim yox!" Cəhənnəm olsun!" Amma ürəyim ağrıyır. Axı hər halda atayam! Dua edərkən nahaq demirlər: "Atanın öz uşaqlarına rəhmi gəlir", — ata ata olaraq qalır.

Sözün qisası, bayramın yeddinci günü idi. Bayramda özüm də dincəlməyə, atıma da istirahət verməyə adət etmişəm, Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Sən və sənin öküzün, və sənin eşşəyin və sən dincəl, arvadın və atın..." İndi Boyberikdə bir iş qalmayıb: payızın əlaməti görünən kimi, bağçılar qaçıb gedirlər və Boyberik çöllüyə dönür. Bu vaxt mən evdə torpaq üstündə oturmağı sevirəm. Bu, mənim üçün ən yaxşı zamandır. Hər yaxşı gün Allahın nemətidir. Günəş artıq yandırmır, adama ləzzət verir, ürəyinə yayılır. Meşə hələ yaşıldır, şam ağaclarından hələ də qətran iyi gəlir, mənə elə gəlir ki, hər yer gözəlləşmişdir. Fikirləşirəm ki, Allah bayramını burada keçirir. Burada, insanların dəli kimi ora-bura qaçdıqları, bir parça çörək üçün vurnuxmaları pul, pul, yenə də pul dedikləri səs-küylü şəhərdə yoxdur! Axşam düşəndə də özü də bu cür bayramda — bura elə yerə enmiş cənnətdir: mavi göylər, insan kimi göz vuraraq sayrışan ulduzlar. Bəzən elə olur ki, ulduz ox kimi uçur və özündən sonra bir saniyəliyə yaşımtıl iz buraxır — bu, kiminsə ömrünün bittiyinə, xoşbəxtliyinin sonunun çatdığına işarədir. Axı hər bir ulduz kiminsə taleyidir.... "Təki mənim uğursuz taleyim olmasın", — deyə fikirləşirəm və mənim Qodlumu yadıma salıram. Bir neçə gündür ki, özünə gəlib, canlanıb, tamamilə dəyişib. Kimsə ona məktub gətirmişdi, görünür, ondan, Perçikdəndir. İstəyirəm, çox istəyirəm ki, nə yazdığını öyrənəm, amma soruşmaq istəmirəm. Susur — mən də susuram. Elə bil ağzına su alıb. Tevye — arvad deyil. Tevye gözləyə də bilər.

Elə bu vaxt Qodl özü də çıxıb gəldi və mənim yanımda torpağın üstündə oturdu, o tərəfə baxaraq astadan deyir:

— Ata, bilirsən? Mən sənə bəzi şeyləri deməliyəm: bu gün

mən səninlə vidalaşıram... Həmişəlik...

Qız güclə eşidilən səslə astadan danışır və mənə elə qərribə nəzərlə baxır ki, ömrümün axırınadək bu baxışları unutmayacağam. Başımdan belə bir fikir keçir: "Özünü boğmaq istəyir. Bu dəhşətli fikir haradan gəldi? Məsələ burasındadır ki, qonşuluqda belə bir hadisə olmuşdu: yəhudi qızı kəndli oğlana vurulmuşdu və onun xatirinə... əlbəttə, başa düşürsünüz? Anası dərddən xəstələnib öldü. Ata isə nəyi vardı xərcləyib yoxsul oldu. Oğlan isə fikrini dəyişib başqası ilə evləndi. Bundan sonra qız çaya gedib özünü suya atdı və boğuldu...

— Bu nə deməkdir ki, sən mənimlə həmişəlik vidalaşırsan? — deyə soruşuarm və başımı aşağı salıram ki, o mənim nə günə düşdüyümü görməsin.

— Bu o deməkdir ki, sabah səhərdən mən yola düşürəm... — deyə cavab verir. — Biz bir daha görüşməyəcəyik... heç vaxt.

Ürəyim bir az sakitləşdi. "Buna görə də Allaha şükür" — fikri başımdan keçdi — Bu yenə yaxşıdır — bundan da betəri ola bilərdi, yaxşıya isə ümid çoxdur..."

— Məsələn, hara gedirsən, əgər mən bu cavaba layiqəmsə, söylə.

— Mən onun yanına gedirəm.

— Onun yanına? İndi o haradadır?

— Hələlik həbsxanadadır, — qız cavab verir, — amma tezliklə onu sürgün edəcəklər.

— Deməli, sən onunla vidalaşmağa gedirsən? — özümü axmaq kimi göstərirəm.

— Yox, — deyir, — mən onunla ora gedirəm.

— Oraya? Axı haraya? O yerin adı nədir?

— Yerinin adı hələ məlum deyil, — deyir, — amma çox uzaqdadır, çox uzaqda...

Mənə elə gəlir ki, o, Qodl bu sözləri iftixarla deyir, sanki oğlan elə bir iş görüb ki, bir pud ağırlığında medalla təltif et-

mək lazımdır! Buna nə cavab vermək olar? Belə söhbətdən ötrü ata əsəbiləşməlididi, onu sillələməli idi və yaxşıca dərslərini verməli idi! Amma Tevye — arvad deyil. Mən belə hesab edirəm ki, əsəbiləşmək — şeytana aldanmaqdır. Və mən, adətım üzrə, Müqəddəs kitabdan surələr oxuyuram.

— Qızım, mən görürəm ki, sən Allahın əmrini yerinə yetirirsən: "Buna görə tərk edir..." Perçikin xatirinə atanı və ananı tərk edib yad ölkələrə, boş qalmış yerlərə və donmuş dənizə yola düşürsən, bir vaxtlar Makedoniyalı İskəndər gəmi ilə bu dənizdə səfərə çıxmış və uzaq bir adaya, vəhşi adamların yanına düşmüşdür. Mən bunu hansısa kitabda oxumuşam...

Bunu mən yarızarafat, yarıəsəbi deyirəm, amma ürəyim qan ağlayır. Amma Tevye — sən arvad deyilsən. Tevye özünü saxlayır. O da, Qodl da, ruhdan düşür. Təfərruati ilə, tələsmədən, fikirləşərək cavab verir. Tevyenin qızları danışmağı bacarırlar.

Mən, başımı aşağı salıb yumulu gözlərlə otursam da, elə bil onu görürəm. Onun simasını — yorğun simasını görürəm, ay kimi solduğunu, mənə elə gəlir ki, səsi bir qədər batıqdır və titrəyir. Atılım onun boynuna, xahiş edirəm və yalvarım ki, getməsin? Amma bilirəm ki, bundan bir şey çıxmaz! Mənim qızlarımdan başı batsın! Əgər birinə bənd oldular, deməli, bütün ürəkləri, bütün qəlblərilə olacaqlar!

Nə isə, torpağın üstündə xeyli, az qala bütün gecəni oturduq. Danışmaqdan çox susurduq, danışanda da astadan danışırıdık... O danışır, mən danışırım... Ancaq bir şeyi soruşdum: harda görünüb ki, qız ancaq ona görə ərə gedir ki, sonradan ərinin ardınca cəhənnəmə qədər getsin? O isə mənə:

— Onun ilə lap cəhənnəmə gedərəm!

Mən, əlbəttə, çalışıram ona başa salım ki, bu ağılsızlıqdır. O isə mənim başa düşə bilmədiyim tərzdə, özü bildiyi kimi izah edir. Onda mən belə bir misal çəkirəm: toyuq ördək çıxarır. Ördək balaları yumurtadan çıxan kimi çaya qaçır — suya

baş vurur, yazıq toyuq isə qaqqıldayıb durur.

— Buna nə deyə bilərsən, qızım? — soruşuram.

— Mən nə deyə bilərəm? — söyləyir. — Əlbəttə, toyuq yazıqdır. Amma toyuğun qaqqıldamasına görə ördək balaları üzüməməlidirlər?

Görün nə söhbətdir? Tevyenin qızı boş yerə danışmaz...

Beləliklə, vaxt gəlir. İşıqlaşmağa başlayır. Arvadım deyir. O, artıq bir neçə dəfə bizi evə çağıtdırıb. Görəndəki, gəl-mirik, o, pəncərədən başını çıxarıb necə varsa, məni danladı.

— Tevye, nə fikrə getmisən?

— Sakit, Qolda! — deyirəm. — Müqəddəs kitabda deyilir: "Camaat, hiddətlənmək nəyə lazımdır?" Sən yəqin unutmusan ki, bu gün hansı bayramdır. Bu gecə göydə bizim taleyimiz həll olunur. Bu gecə yatmaq olmaz. Qulaq as mənə, Qolda, zəhmət olmasa, samovara od sal, çay içərik, sonra atı qoşaram. Qodl ilə qatara gedərik.

Həmişəki kimi, təp-təzə yeni bir uydurma söyləyirəm, guya ki, Qodl Yequpetsə gedir, oradan da o biri tərəfə, həmin mə-sələni, miras məsələsini həll edəcəkdir. İş gətirsə, bəlkə bütün qışı orada qalacaqdır, bəlkə də qışı və yayı və daha bir qışı. Buna görə də, deyirəm ki, yol üçün nə lazımdırsa, hazırlamaq lazımdır: bir az alt paltarı, balınc üzü, pal-paltar, hər şey...

Göstərişlər verirəm və tapşırıram ki, heç bir göz yaşı olmasın. Bu gün hər yerdə bayramdır! "Bu gün ağlamaq olmaz! Qanunda belə yazılıb!" Siz elə bilirsiniz ki, qulaq asdılar qanun-dan qorxdular? Nə danışsınız! — ağlayırlar.

Vidalaşmaq vaxtı gələndə, hamı, ana da, uşaqlar da, onun özü, Qodl da ağlaşmağa başladılar. Böyük qızım Seytl ilə vi-dalaşmaq xüsusilə ağır oldu (bayram günlərində o, əri Motl Kamzol ilə bizə gəlir). Bacılar bir-birinin boynuna sarıldılar, onları güclə ayırdılar. Ancaq təkcə mən özümü ələ almışdım, daş kimi dayanmışdım. Əlbəttə, bu, adama belə gəlirdi... İçə-ridə hər şey samovar kimi qaynayırdı... amma mən bunu bi-

ruzə vermirdim. Tevye — arvad deyil... Boyberikə çatana kimi bütün yolu susduq, ancaq stansiyaya yaxınlaşanda ondan xahiş etdim ki, onun, Feferlin nə etdiyini mənə başa salsın. "Axı, hər şeyin bir mənası olmalıdır!" Qız özündən çıxdı və and içməyə başladı ki, o, şüşə kimi təmizdir!

— O, elə adamdır ki, hamıdan az özü haqqında düşünür, — deyir. — Onun bütün qaygısı — başqalarının rifahı, ümumi rifah üçündür, başlıcası isə fəhlələr, əməkçi xalq üçündür!

— Deməli, o, yer üzündə hamının qaygısını çəkir? — deyirəm. — Əgər o belə yaxşı adamdırsa, bəs niyə yer üzünü onun qaygısına qalmır? Hə, məndən ona, sənin Aleksandr Make-donskinə salam yetir, ona söylə ki, mən onun ləyaqətinə etibar edirəm, — axı o başdan ayağa ədalət mücəssəməsidir, ümid edirəm ki, o mənim qızımı aldatmaz və bir vaxt qoca ataya məktub yazar.

Mən belə danışarkən, qız birdən qoynuma atıldı və ağlamağa başladı.

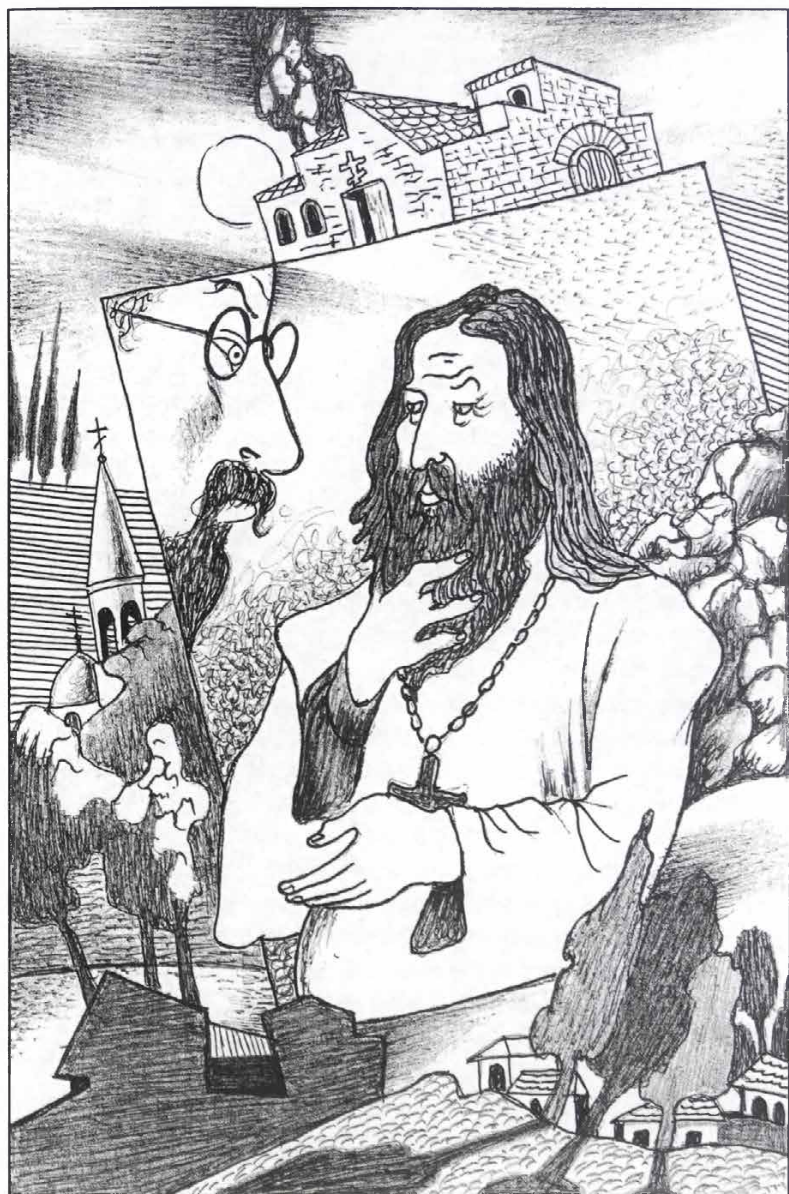
— Vidalaşaq, — dedi. — Səlamət ol, ata! Allah bilir, bir də nə vaxt görüşəcəyik!..

Bitdi! Burada daha mən özümü saxlaya bilmədim...

Bilirsiz, xatirimə həmin Qodl gəldi, onda o, lap körpə idi... balaca uşaq idi... qucağımda gəzdirdirdim onu... qucağımda... Siz məni bağışlayın ki, mən özümü bu cür... lap arvad kimi... Amma, əgər siz bilsəydiniz ki, Qodl nədir! Əgər bilsəydiniz! Onun məktublarını oxuyardınız! Bax. İndi mənim o qızım... dərinlərdə — dərinlərdədir... Yox, bütün bunları ifadə edə bilmirəm...

* * *

Bilirsiniz nə var, pan Şolom-Aleyxem? Gəlin bir az şən şeylərdən danışaq. Vəba barədə Odessadan nə xəbər var?

XAVA

"Allaha dua edin, çünki o rəhmlidir" — ulu tanrı necə məsləhət görürsə, elə də yaxşı olur, yəni, yaxşı olur, demək məcburiyyətindəsən, zira ağıllısan daha yaxşı elə! Mən də ağıllı olmaq istədim, məsəlləri bu cür, ya o cür izah etdim.... Görəndə ki, bir şey çıxmır, əl çəkib öz-özümə dedim: "Tevye, sən ağılsızsan! Sən dünyanı düzəldə bilməyəcəksən. "Uşaqları tərbiyə etmək əzabını" bizə qadir Allah göndərib, bunun mənası belədir: uşaqlar kədər gətirir amma bunu səadət kimi qəbul etmək lazımdır". Məsələn, böyük qızım Seytl dərziyə, Motl Kamzola bənd olub. Hə, bunun üçün mən nə edə bilərəm? Doğrudur, o, sadə adamdır, savaddan o qədər güclü deyil. Axı nə etmək olar? Sizin dediyiniz kimi, hamı elmlə ola bilməz axı! Amma ləyaqətlidir, işgüzarıdır, öz çörəini alın tərilə çıxarır. Amma onların evi, gözə gəlməsinlər, qarniaçıq uşaqlarla doludur! — onların hər ikisi səhər — axşam əlləşirlər... Amma bir qızdan soruşun, deyəcək ki, yaxşı dolanırlar, bundan da yaxşı olmaz... Ancaq bir şey yaxşı deyil: yeməyə çatmır. Necə deyərlər, bu da sizin üçün nömrə bir.

İkinci qızım, Qodl barədə sizə nə danışım: özünüz bilirsiniz. Mən onu uduzdum, həmişəlik itirdim! Allah bilir, mənim gözlərim bir də onu görəcəkmə, görsə də o biri dünyada, yüz iyirmi ildən sonra... Onun barədə danışarkən, — indiyə qədər özümə gələ bilmirəm, — ömrümün sonu çatıb! Deyirsiniz ki, unudum! Axı can bir olan adamı necə unudasən? Özü də Qodl kimi övladı? Siz, bir onun mənə yazdıqlarını oxuyaydınız, — ölmək istəyirsən! Yazır ki, orada çox yaxşı yaşayırlar. Oğlan həbsdədir, qız isə qazanc dalınca gedir. Paltar yuyur, kitab oxuyur və onunla həftədə bir dəfə görüşür. Ümidvardır ki, burada hər şey dəyişəcək, günəş çıxıb hər yeri nura qərq

edəcək, bu vaxt onu başqaları ilə birlikdə qaytaracaqlar, — bax, ancaq o zaman əsil işə girişəcəklər və dünyanı alt-üst edəcəklər. Necədir, xoşunuza gəlir? Bəs böyük tanrımız nə edir? Axı, sizin dediyiniz kimi, Allah rəhmlı və şəfqətlidir... Budur o, mənə deyir: "Səbr elə, Tevye, mən elə edəcəyəm ki, sən bütün dərdlərini unudacaqsan!.." Doğrudan da, qulaq asmağa dəyər. Başqasına danışmazdım, çünki dərd böykdür, biabırçılıq isə — ondan da böyük! Hə — orada necə deyilib: "Mən İbrahimdən bir şey gizlədirəmmi?" — sizdən gizli bir şeyim yoxdur. Hamısını, necə var, olduğu kimi ərz edirəm. Ancaq bir şeyi xahiş edirəm: bu, qoy öz aramızda qalsın. Çünki — təkrar edirəm — dərd böykdür, biabırçılıq isə — ondan da böyük!

Sözün qısa, "Atalar nəsihətində" deyildi ki: "Allah qəlbini təmizləmək istədi", — Tanrı Tevveyə mərhəmət göstərdi və ona bir-birindən gözəl, ağıllı, qəşəng, sağlam, şam ağacı kimi qızlar nəsib etdi! Eh, kaş onlar görkəmsiz, kifir olaydılar, — onda onların özləri üçün də, məndən ötrü də yaxşı olardı. Yoxsa, deyin görüm, əgər yaxşı at tövlədə qalırsa, onun nə xeyri olacaq? Yoxsa, kəndxuda Anton Poperiladan, və ya başını tük basmış, uzunboğaz çəkməli yekəpər mirzə Fedka Qalaqandan, zəhlətökən keşişdən başqa adam üzü görünməyən bu ucqarda qəşəng qızların nə xeyri var! Onun adını belə eşitmək istəmirəm — ona görə yox ki, yəhudiyyə, o keşişdir. Əksinə, neçə illərdir biz onunla tanış, bir-birimizə qonaq gedirik, rast gələndə salamlışıq, bu dünyada nə var, nə yox, deyər soruşuruq... Onunla uzun söhbətdən xoşum gəlmir, başlayır boşboğazlığa: bizim Allah, sizin Allah... Əlbəttə ki, mən geri çəkilmirəm, sözünü məsəllər ilə kəsirəm, misal üçün, deyirəm ki, bizdə belə bir məsəl var... Amma o da mənim sözümü kəsir və deyir ki, məsəlləri məndən pis bilmir, bəlkə də yaxşı bilir. Bir də görürsən ki, Tovratı əzbərdən, özü də qədim yəhudi dilində, özü bildiyi kimi əzbər deyir... "Be-

reşif bara eloxim..." Həmişə də eynilə. Buna baxmayaraq yenə də sözünü kəsib deyirəm ki, bizdə Midraş... "Midraş elə Talmuddur", — deyir, — Talmudu isə sevmir, onun fikrincə, Talmud — xalis xəspuşluqdur... Burada mən özümü saxlaya bilmirəm, ağlıma nə gəlersə deyirəm. Siz elə bilirsiniz onun vecinədir? Yox. Mənə baxaraq gülür və saqqalını qaşır. Axı, dünyada adamı söyməkdən, onu bulaşdırmaqdan da pis şey ola bilməz, o isə susur. Sənin ödün ağzına gəlir, o isə oturub gülür!

O vaxt mən başa düşmürdüm, indi onun gülüşünün səbəbi mənə aydındır.

Bir gün axşam evə qayıdıram və görürəm ki, mirzə Fedka Qodldan sonra üçüncü qızım olan Xava ilə küçədə dayanmışdır. Oğlan məni görən kimi dönüb mənim önümdə şapkasını çıxartdı və getdi.

Xavadan soruşuram:

— Fedka burada nə edirdi?

— Heç nə! — deyir.

— Necə yəni "heç nə"?

— Söhbət edirdik! — qız cavab verir.

— Sənin Fedka ilə nə işin ola bilər? — soruşuram.

— Biz, — deyir, — çoxdan tanışıq.

— Belə tanışlıqla səni təbrik edirəm! — deyirəm. — Fedka — sənin üçün yaxşı kompaniyadır!

— Məgər sən onu tanıyırsan? — deyir. — Onun kim olduğunu bilirsən?

— Onun kim olduğunu bilmirəm, — deyirəm, — nəsil tarixini də görməmişəm. Başa düşməyinə-başə düşürəm ki, o, çox məşhur nəsilədən olmalıdır: atası, yəqin ki, ya çoban olub, ya gözetçi, ya da ki, adi əyyaş...

Bu vaxt qız mənə cavab verir:

— Onun atasının kim olduğunu bilmirəm və bilmək də istəmirəm, — mənim üçün bütün adamlar bərabərdir. Amma

onun qeyri-adi adam olduğunu, yaxın ki, bilirəm...

— Məsələn, — soruşuram. — O, necə adamdır axı? Hə, de bilək...

— Mən sənə deyərdim, amma sən başa düşməzsən. Fedka — ikinci Qorkidir.

— İkinci Qorki? Bəs birinci Qorki kim olub?

— Qorki, — qız cavab verir, — o, indi az qala dünyada birinci adamdır!...

— Sənin o müdrik dediyin harda yaşayır, — söyləyirəm, — nə işlə məşğuldur və yaydığı fikir nədir?

— Qorki məşhur yazıçıdır, — Xava cavab verir, — kitablar yazır, həm də nadir, gözəl, təmiz adamdır, o da sadə ailədən çıxıb, heç yerdə oxumayıb, öz-özünə savadlanıb... Bax, bu onun portretidir.

Xava cibindən bir kartoçka çıxarıb mənə göstərir.

— Sənin inandığın reb Qorki budur? — soruşuram. — And içərim ki, onu haradasa görmüşəm: ya stansiyada kisələri yükləyirdi, ya da meşədə odun daşıyırdı...

— Nə olsun ki, səncə adamın öz əlilə çörək qazanmağı əskiklikdir? Sən özün çalışmırsan? Biz özümüz əlləşmirik?

— Hə, hə, — cavab verirəm. — Əlbəttə, sən haqlısan! Müqəddəs kitabda elə belə deyilir: "Əllərinin bərəkətindən yeyəcəksən" — işləməsən, — dişləməzsən. Amma, hər halda mən başa düşürəm ki, Fedkanın burada nə işi var? Məncə, sən onunla uzaqdan-uzağa tanış olsaydın, yaxşı çıxardı. Sən unutmamalısən ki, — deyirəm, — "hardan gəlib, hara gedir-sən", sən kimsən, o kimdir.

— Allah, — deyir, — bütün insanları bərabər yaradıb.

— Elədir, elədir! Allah Adəmi özünə oxşar yaradıb. Amma unutmaq olmaz ki, hər adam özünə layiq adam tapmalıdır; Müqəddəs kitabda da belə deyilir: "Hər kəs öz imkanına görə".

— Qəribə işdir! — qız sözümü kəsir. — Hər şeydən ötrü sə-

nin məsəlin var. Adamların özlərini yəhudilərə və qeyri-yəhudilərə, ağalara, varlılara və dilənçilərə bölməsi haqqında sən bir məsəlin yoxdur?

— Hə-hə-hə! — cavab verirəm. — Sən çox uzaqlara getdin!

Onu başa salıram ki, dünya yaranandan belə olmuşdur.

— Nəyə görə belə olmuşdur?

— Çünki Allah dünyanı belə yaradıb!

— Nəyə görə Allah dünyanı belə yaradıb?

— Hə, bilirsən, — deyər cavab verirəm. — Əgər biz başlayıb soruşsaq ki, nədən ötrü, nə üçün, onda sualların sonu olmayacaq!

— Allah bizə ağılı ona görə verib ki, suallar verə bilək...

Onda mən qıza deyirəm:

— Bizdə belə adət var: əgər toyuq xoruz kimi banlamağa başlasa, dərhal onu qəssaba verirlər, duada deyildiyi kimi: "Xoruza ağıl verən..."

— Bəs deyil çərənlədiz? — evdən çıxan mənim Qoldam sözümü kəsir. — Bir saatdır borş stolun üstündədir, o isə elə doğrayıb tökür.

— Ay, xoş gördük! Müdriklər nahaqdan deməyiblər ki: "Arvadın sözlərini on qutuya da yerləşdirmək olmaz". Biz burada ciddi məsələlərdən danışırıq, o isə südlü borşdan dəm vurur!

Qolda:

— Südlü borş ola bilər ki, sənə ciddi şeylərdən daha ciddi şey olsun... — deyir.

— Təbrik edirəm! — deyirəm. -Təzə filosof peyda olub, ocaqdan indicə çıxıb! Qızların belə ağıllı olması birtərəfə, Tevyenin arvadı bacadan göyə uçmağa başlayıb!

— Madam ki, göydən başladın, onda elə gir yerə!

— Ac qarına bu cür təbrik xoşunuza gəlirmi?

Xülasə, kitablarda yazıldığı kimi, şahzadə qalsın, şahzadə

qızıdan, yəni keşişdən danışaq...

Bir gün axşamçağı boş qab-qacaqla evə qayıdarkən, kəndin kənarında ona rast gəlirəm. Minik arabasında oturub, atları özü sürür, külək daraqlanmış saqqalını dalğalandırır. "Ah, lənətə gələsən, gör necə rast gəldim!"

— Axşamın xeyir! — deyir. — Məni tanımadın, nədir?

— Tez bir zamanda dövlətli olacaqsız, müqəddəs ata! — cavab verərək papağımı çıxarıram və yolumu davam etdirmək istəyirəm.

— Bir az dayan, Tevye. — deyir. — Hara belə tələsirsən? Sənə iki kəlmə sözüm var.

— Nə olar ki! — cavab verirəm. — Əgər yaxşı bir şey varsa, buyurun! Əgər yoxdursa, — ayrı vaxta da saxlamaq olar.

— Sənin bu "ayrı vaxtın" nə deməkdir?

— Ayrı vaxta, — deyirəm, — yəni məsihin zühuruna qədər.

— Məsih artıq gəlib... — deyir.

— Hə, bilirəm, bunu ilk dəfə eşitmirəm. Siz, müqəddəs ata, yeni bir şey fikirləşəydiniz...

— Elə ona hazırlaşırıam! — cavab verir. — Səninlə elə sənin özün haqqında, daha doğrusu, sənin qızın barədə danışmaq istəyirəm...

— Mənim qızlarım, — deyirəm, — Allah göstərməsin, elə qızlar deyil ki, onların barəsində danışasan: onlar özlərini qorumağa qadirdilər.

— Amma, iş burasındadır ki, qız özü bu barədə danışa bilmir, — deyə cavab verir. — Burada başqa adam danışmalıdır, çünki söhbət vacib məsələdən, yəni onun taleyindən gəlir...

— Mənim uşağımın kimə nə dəxli var? — deyirəm. — Mənə elə gəlir ki, əgər söhbət taledən gedirsə, mən yüz iyirmi ilə qədər qızımın atasıyam, elə deyilmi?

— Əlbəttə, — deyir, — sən öz uşağının atasısan. Amma

sən korsan, görmürsən ki, sənin uşağın özgə aləmə can atır, amma sən onu başa düşmürsən, ya da başa düşmək istəmirsən...

— Mən onu başa düşmürəm və ya başa düşmək istəmirəm, — bu barədə danışmaq olar. Amma, müqəddəs ata, bunun sənə nə dəxli var?

— Mənə onun çox dəxli var, — deyir, — çünki qız mənim ixtiyarımdadır...

— Necə yəni — sizin ixtiyarınızda?

— Bu, o deməkdir ki, o, mənim himayəmdədir... — keşiş cavab verərək gözümün içinə baxır və qəşəng qalın saqqalını darayır.

— Kim? — yerimdən atılıram. — Mənim uşağım sizin himayənizdədir? Nə haqq ilə? — deyirəm və hiss edirəm ki, özümdən çıxıram.

— Sən hirsələnmə, Tevl! — gülümsəyərək soyuqqanlı cavab verir. — Yaxşısı budur, bu məsələni sakit müzakirə edək. Sən bilirsən ki, yəhudi olsan da mən sənə, Allah eləməmiş, düşmən deyiləm. Sən bilirsən ki, mənim yəhudilərə hörmətim var, — deyir, — onların tərsliyinə görə, onların inadına görə, yaxşılığı başa düşmədiklərinə görə, ürəyim ağrıyır.

— Müqəddəs ata, mənimlə yaxşılıqdan danışmayın, — deyirəm, — çünki sizin hər sözünüz ürəyimə bir damcı zəhərdir, ürəyimə güllədir. Əgər siz həqiqətən məni dost hesab edirsinizsə, sizdən ancaq bir şey xahiş edirəm: mənim qızımı sakit buraxın...

— Ağilsız adamsan! — deyir. — Sənin qızına, Allah eləməmiş, heç bir şey olmaz. Onu xoşbəxtlik gözləyir, o, yaxşı bir adama ərə gedir, mənə qismət olaydı...

— Amin! — guya zarafatla deyirəm, amma ürəyimdən qara qanlar axır. — Əgər bilməyə layiqliyəmsə, məsələn, o adaxlı kimdir?

— Yəqin ki, sən onu tanıyırsan. O çox gözəl, təmiz adam-

dır, özü öyrənsə də, savadlıdır; o sənin qızına vurulub və ona evlənmək istəyir, amma bunu edə bilmir, çünki yəhudi deyil...

"Fedka" — fikrimdən keçdi və bu fikir od kimi məni yandırdı, sonra məni soyuq tər basdı, arabada güclə oturdum. Amma, düşdüyüm vəziyyəti biruzə vermədim — bağışlayın, o bunu görə bilməyəcək! Cilovları çəkdim, atı qırmancladım, haydı, hətta vidalaşmadım da...

Evə gəlirəm, — ilahi! Hər şey başayaqdır. Uşaqlar başlarını balısa soxub ağlayırlar. Qolda — ayaq üstə güclə dayanır... Xavanı axtarıram... Xava hanı?.. Xava yoxdur! Hara da olduğunu soruşmaq istəmirəm. Nəyi soruşmalıyam, başıma bəla gəlib! Cəhənnəm əzabı çəkirəm, yanıb yaxılıram, səbəbkarı da bilmirəm. Özüm özümü döymək istəyirəm. Uşaqların üstünə gedirəm, acığımı arvada tökürəm. Özümə yer tapa bilmirəm. Ata yem vermək üçün tövləyə gedirəm, görürəm ki, at dolaşıb, bir ayağı taxtanın o biri tərəfinə düşüb dayanıb. Özümdən çıxdım, ağacı götürüb nahaqdan atı vurmağa başladım: "Səni yanasan, ölmüş! Vələmir istəyirsən? Bəs necə, sənin üçün tədarük eləmişəm! Səni elə belə dolanasan! Əgər istəyirsən, dərdim sənə gəlsin, bütün bəlalər, azar-bezarım sənə keçsin!"

O yazığa söyüşlər yağdırıram, birdən özümə gəlirəm: onun günahı nədir? Nəyə onun üstünə düşmüşəm? Qabağına bir az yarma tökürəm, "şənbədə, Allah qoysa, deyirəm, ibadət vaxtı sənə saman göstərərəm..." Evə qayıdıram, uzanıb başımı balısa soxuram, ürəyimdən qara qanlar keçir, fikirdən başım partlayır: "Bunlar nə deməkdir? Mənim taqsırım nədir və nə günah işlətmişəm? Mən, Tevye, bu dünyada hamıdan çox günah işlədib? Nəyə görə hamıdan çox mən cəzalandırılıram? Ah, ilahi, ilahi, göyləri, yerləri xəlp edən! Biz nəyik, bizim həyatımız nədir? Mən kiməm ki, heç məni yaddan çıxarmırsan, heç bir dərdi, bəlanı, heç bir bədbəxtliyi məndən əsirgə-

mirsən?"

Bu qayda ilə, elə bil odun üstündə uzanmışam və yazıq arvadımın necə ahu-zar etdiyini eşidirəm, — adamın ürəyi parçalanır.

— Qolda, — deyirəm, — yatırsan?

— Yox, — cavab verir, — nə var?

— Heç nə, — deyirəm, — iş pisdir, Qolda... İstəyirsən, lap yerə gir! Bəlkə məsləhət görəsən, neyləyək?

— Məndən məsləhət soruşursan? — deyər cavab verir. — Dərdim çox acıdır. Uşaq səhər durdu, sağ-səlamət idi, geyindi və birdən boynuma atıldı, öpüb, qucaqladı məni və heç nə demədi. Elə bildim ki, Allah eləməmiş ağı başından çıxıb. Soruşuram: "Qızım, sənə nə olub?" Cavab vermir. Bir dəqiqəliyə inəklərin yanına qaçır və yoxa çıxır. Bir saat, iki, üç saat gözləyirəm, — Xava hanı? Xava yoxdur. Bu vaxt uşaqlara deyirəm: "Gedin keşişin yanına!.."

— Qolda, bəs sən hardan bildin ki, o, keşişin yanında ola bilər?

— Hardan bildim? — arvad cavab verir. — Başım bəlalıdır! Məgər görmürəm, gözüm yoxdur yoxsa? Yoxsa, ana deyiləm?

— Əgər gözün varsa, — deyirəm, — və əgər sən anasansa, onda bəs niyə susurdun və mənə heç nə demirdin?

— Sənə nə deyim? Sən nə vaxt evdə oturursan? Əgər mən desəm də, sən qulaq asırsan məgər? Sənə deyəcəyəm, sən də məsəl ilə cavab verəcəksən. Başını məsəllərlə doldurmusan, bununla da yaxanı kənara çəkirsən.

O, Qolda mənə belə deyir və qaranlıqda necə ağladığını eşidirəm... Fikirləşirəm ki, bir cəhətdən o, haqlıdır, yoxsa arvad nə başa düşür? Ondən ötrü ürəyim ağrıyır, necə ağladığını və inildədiyini eşitmək istəmirəm.

— Görürsən, Qolda, — ona müraciət edirəm, — hər ehtimal üçün məsəlim olduğuna görə narazılıq edirsən. Buna mən

məsəl ilə cavab verməliyəm: "Atanın uşaqlarına necə rəhmi gəlir", — ata öz uşağını sevir. Nə üçün deyilməyib ki: "Ananın uşaqlarına rəhmi gəlir?" Çünki, ana-ata deyil; ata uşaqları ilə başqa dildə danışır. Görərsən, sabah, Allah qoysa, onunla görüşəcəyəm...

— Allah eləsin, — deyir, — qızla görüşə bilsən, onunla da. O, keşiş də olsa, pis adam deyil. Adamlara yaxşı münasibət bəsləyir.

— Kim? — soruşuram. — Keşiş? Mən hələ ona təzim etməliyəm? Sənin başın xarab olub? "Şeytanı əyləndirmək üçün ağuşunu açma!" Düşmənlərim bunu görə bilməyəcəklər.

— Görürsən, — arvad cavab verir, — sən elə öz bildiyindənəsən.

— Bəs sən nə fikirləşirdin? — deyirəm. — Mən arvadın məsləhətilə oturub-durmalıyam? Sənin arvad ağlınla yaşamaıacağam!

Bütün gecə belə söhbətlərlə keçdi. İlk xoruz banını zorla gözlədim, qalxıb dua etdim, qırmancı alıb keşişin həyətinə getdim... Arvad — elə arvaddır ki, var, bəs mən hara getməli idim? Məzara?..

Sözün qısaı, keşişin həyətinə gəlirəm və bu vaxt itlər qabağıma çıxır, mənim kaftanımı qaydaya salmaq, baldırlarımın dadına baxmaq istəyirlər — görsünlər dişlərinə yatır, ya yox...

Xoşbəxtlikdən, qırmancı özümlə götürmüşdüm, onlara məsəli anlatdım: "Qoy köpək dişlərini qıcırtdımasın", yəni: "Boş yerə, hürmə köpək..." səsə keşiş və arvadı çıxdılar, çətinliklə şən kompaniyanı dağıtdılar və məni evə dəvət etdilər. Məni hörmətli qonaq kimi qarşıladılar və hətta samovar da salmaq istədilər. Mən dedim ki, samovar lazım deyil, mən onunla, yəni keşişlə göz-gözə söhbət etməliyəm. O, əlbəttə ki, işi başa düşdü, arvadına işarə etdi ki, o, zəhmət çəkib qapını o biri tərəfdən örtsün. Mən isə müqəddiməsiz işə başladım:

qoy əvvəlcədən desin ki, Allaha inanır? Sonra cavab versin ki, atadan öz sevimli uşağını ayırmaq nə deməkdir? Sonra isə söyləsin ki, Allaha xoş gedən nədir, günah nədir? Bir də ondan bunu öyrənmək istəyirdim: başqasının evinə soxulub, orada hər şeyi baş-ayaq etmək, stulları, stolları, çarpayıların yerini dəyişdirmək istəyən adam haqqında onun fikri nədir?..

Əlbət ki, o, özünü itirdi və dedi:

— Tevl, sən ağıllı adamsan, bəs bu qədər sualı mənə necə verirsən və istəyirsən ki, buradaca hamısının cavabını verim? Dayan, hamısına bir-bir cavab verərəm.

— Yox, — deyirəm. — Sən mənə, əziz ata, heç vaxt cavab verə bilməzsən. Bilirsən nə üçün? Çünki, sənin fikirlərini əvvəldən bilirəm. Yaxşısı budur, sən mənə də görüm: öz uşağımı bir daha görməyə ümid edə bilərəm, ya yox?

— "Bir daha" nə deməkdir? — keşiş həyəcanlandı. — Sənin qızına heç bir şey ola bilməz! Əksinə...

— Bilirəm! — onun sözünü kəsdim. — Bilirəm, siz onu xoşbəxt eləmək istəyirsiniz? Amma mən o barədə danışmıram. Mən bilmək istəyirəm ki, qız haradadır və onu görə bilərəmmi?

— Hər şey mümkündür, — deyir, — ancaq ondan başqa.

— Hə, belə deyin! Qısa və aydın! Səlamət olun və qoy Allah sizə əvəzini artıqlaması ilə versin!..

Evə qayıdıb Qoldanı çarpayıda gördüm, büzüşərək uzanmışdı və daha ağlaya bilmirdi.

— Qalx, arvad, — deyirəm ona, — ayaqqabısız döşəmədə əyləşək — Allahın məsləhətilə Matəmi qeyd edək. "Allah vermiş, Allah da alır", biz nə birinciyik, nə axıncı. Elə bilək ki, bizim heç vaxt Xava adlı qızımız olmayıb... Məsəl üçün elə Qodlu götürək, heç bilmirik ki, bizdən ayrılıb haraya gedib, Allah bilir, bir də onu görəcəyik ya yox. Qadir Allah mərhəmətlidir, hər şey onun əlindədir!

Öz kədərini bu cür ifadə edirəm, göz yaşlarından boğulu-

ram və qəhərlənirəm. Amma Tevye — arvad deyil. Tevye özünü saxlaya bilir. Turalım, necə deyərlər "özünü saxlaya bilər", birincisi, bir fikirləşin, necə biabırçılıqdır... İkincisi, özünü necə saxlaya biləsən ki, belə uşağı, belə brilyantı, mənim və anasının ən istəkli olan belə bir qızı itirəsən? Nə üçün, mən özüm də bilmirəm. Bəlkə ona görə ki, uşaqlıqda o, tez-tez və uzun zaman naxoşlayardı, yazıq qız hər cür əzablarla dözərdi. Biz bütün gecəni onun yanında oturardıq, dəfələrlə onu ölümün pəncəsindən xilas etmişik, sonra ona qulluq edərdik, — əgər Allah istəyirsə, ölünü dirildir, necə ki, duada deyilir: "Ölməyəcəyəm, amma yaşayacağam!" — əgər ölmək qismət deyilsə, onda ölmürlər. Bəlkə ona görə ki, o çox mehriban idi, hər ikimizi ürəkdən sevirdi. Onda bəs nəyə görə o bizə bu qədər kədər verdi? Görünür bizim qismətimiz bu imiş. İkincisi isə, bu — müəmmadır, cadugərlikdən doğan xətdir! Mənə gülə bilərsiz, amma sizi inandırırıram ki, mən o qədər də geridə qalmış axmaq deyiləm ki, şeytana, cinə və digər zir-ziblə inanım. Bilirsiniz, cadugərliyə mən inanıram, çünki, əgər bu cadugərlik deyilsə, bəs nədir. İndi qulaq asın, görün sonra-sı nə oldu, — onda siz mənimlə razılaşaçaqsız...

Əgər bizim müqəddəs kitablarda yazılıb ki: "İnsan öz iradəsilə yaşamır" — insan özü özünü həyatdan məhrum etmir, — deməli bu, nahaqdan deyilməyib: dünyada elə bir yara yoxdur ki, müalicə olunmasın, və elə də bir dərd yoxdur ki, unudulmasın. Amma unutmağa, unutmayacaqsan, ancaq neyləmək olar? "İnsan heyvan kimidir", insan bir parça çörəkdən ötrü çalışmalıdır, əlləşməlidir, dərd çəkməlidir. Bizim hamımız işə başladığımız arvad və uşaqlar — qab-qacaqla, mən — at-araba ilə, və "dünyada hər şey öz qaydası ilə gedir" — həyat davam edir. Evdə tapşırdım ki, heç kəs Xavanın adını çəkməsin, — Xava yoxdur! Xətt çəkildi — qurtardı! Mən bir az mal yığıb Boyberikə, müştərilərimizin yanına yollandım.

Boyberikə gəldim — hamı sevindi:

— Necəsiz, reb Tevye? Çoxdan görünmürsüz?

— Necə olacağam? — cavab verirəm. — Belə söz var: "Bizim günləri keçmişə qaytar!" Əvvəllər də necə uğursuz idim, yenə elə. İnəyim öldü...

— Bu nədir, — deyirlər, — həmişə başına bir möcüzə gəlir?

Hər biri, ayrıca, məndən soruşur ki, hansı inəyin ölüb, nəçyə dəyərdi, indi mənim nəçə inəyim qalıb... Eyni zamanda gülüşür, əylənirlər... Məlumdur ki, varlılar uğursuz yoxsulları ələ salmaqdan xoşlanırlar, xüsusən nahardan sonra, bu vaxt rahatlıq duyurlar, istidir, hər tərəf yaşıldır, adam mürgü vurmaq istəyir... Amma Tevye onlardan deyil ki, onunla zərəfat edəsən. Boş söhbətdir, əgər bilsəydiniz ki, ürəyimdən nələr keçir! Müştərilərlə qurtarandan sonra, boş araba ilə geri qayıdırəm. Meşə ilə gedirəm, atı öz başına buraxmışam, qoy sürünsün — və xəlvəti otlasın... özüm isə fikrə dalmışam, ağılımdan hər cür fikirlər keçir: həyat və ölüm barədə, bu dünya və o dünya haqqında düşünürəm, Allahın yaratdığı bu dünya nədir və insan nədən ötrü yaşayır... Düşünürəm, çalışıram ki, Xavanı yada salmamaq üçün fikrim dağılsın... Amma, tərslikdən, ağıma elə o, ancaq o gəlir... Gah onu şam ağacı kimi hündür boylu, qəşəng və qamətli şəkildə görürəm, gah da əksinə, onu qucağımda, balaca, xəstə, arıq təsəvvür edirəm, elə bil lap cücədir, boynunu bükərək başını çiynimə qoymuşdur: "Nə istəyirsən, Xavele? Bir az çörək? Süd?" Bir anlığa onun törətdiklərini unuduram və o, məni çəkir, ürəyim ağrıyır, darıxır... Amma, yadıma düşən kimi, — qanım qaynayır, yanıb tökülürəm, qıza da, oğlana da, bütün dünyaya da, özümə də nifrət edirəm: nə üçün bir dəqiqə də olsun, onu unuda bilmirəm, nəyə görə mən onu ürəyimdən silməyi, qoparmağı bacarmıram? Məgər o, buna layiq deyil? Tevye bütün ömrünü bundan ötrümü əlləşir, dərd çəkir, burnunu torpağa soxur, uşaqları böyüdür ki, sonra birdən ondan qopsunlar,

qoza kimi ağacdən tökülsünlər, hara gəldi, çıxıb getsinlər? Məsələn, meşədə şam ağacı göyərir... Əlində balta biri gəlib onun bir budağını, ikinci, üçüncü budağını kəsir... Budaqsız ağac nəyə gərəkdir? Həmin adam elə ağacı dibindən vuraydı — vəssalam. Budaqsız ağacın meşədə qalmasının nə faydası var?

Bu cür fikirlərin içində ikən, birdən hiss edirəm ki, at dayandı! Nə oldu? Başımı qaldırıb baxıram — Xava! Həmin, əvvəlki Xavadır, heç dəyişməyib, əynindəki də həmin paltar dır!.. Fikrimə birinci gələn o olur ki, arabadan atılıb, onu qucaqlayıb öpüm... Amma, özümü ələ alıram: "Tevye, sən arvadsan, nədir?" Cilovları dartıram: "Hə, ölvay!" — və sağa döndərirəm. Görürəm ki, qız da sağa dönür və əlini yellədirək, sanki deyir: "Bir dəqiqə, mənim sənə sözüm var..." İçərimdən nəse düşür, əllərim və ayaqlarım mənə qulaq asır... İndicə arabadan atılacağam! Ancaq özümü ələ alıram və sola döndərirəm. Qız da sola dönür, hədəqəsindən çıxan gözlərilə mənə baxır, üzü meyit rəngi almışdır...

"Nə edirəm? — fikirləşirəm. — Dayanım, yoxsa yolumu davam edirəm?" Amma baxmağa macal tapmamış, görürəm ki, o, atı yüyənindən tutub saxlayıb.

— Ata! Əgər yerindən tərpənsən, qoy mən ölüm! Səndən xahiş edirəm, əziz ata, əvvəlcə məni dinlə! Ata!

"Ehe!" — fikirləşdim. — Mənə güc göstərir? Yox, əzizim! Görünür, sən atanı tanıyırsan... Və düşdüm atın üstünə! At yerindən tərpəndi, çapmağa başlayır, amma başını geriye çevirir və qulaqlarını tərpədir.

— Hə-hə! — deyirəm. — "Bardağa baxma" — mənim ağillı atım, lazım olmayan yerə baxma!..

— Elə bilirsiniz ki, onun qaldığı yerə özüm dönüb baxmaq istəmirdim? Amma yox, Tevye — arvad deyil. Tevye şeytanla necə rəftar etməyi bilir...

Xülasə, uzatmaq istəmirəm — sizin vaxtınıza heyfim gəlir.

Əgər o dünyadakı əzablar mənə qismət olacaqsa, əlbəttə ki, mən bunları artıq çəkmişəm, müqəddəs kitablarda göstərilən cəhənnəmin, cəhənnəm odunun və başqa dəhşətlərin nə demək olduğunu soruşun, mən sizə söyləyim. Bütün yolu mənə elə gəlirdi ki, o, ardımca qaçır və çıxırır: "Qulaq as mənə, ata, valideyn!" Başımdan belə bir fikir keçdi: Tevye! Sən lap ağ eləmişən ki? Əgər bir dəqiqəliyə dayanıb onun nə istədiyinə qulaq versən, sənə nə olacaq? Bəlkə o, elə söz deyəcəkdi ki, sən bunu bilməlisən? Bəlkə elə, kim bilir, peşiman olub və qayıtmaq istəyir? Bəlkə qız onunla dolana bilmir və səndən xahiş edir ki, cəhənnəmdən qurtarmaq üçün ona kömək edə-sən?.. Bəlkə belə, bəlkə elə, belə "bəlkələr" çox ola bilər fikirləri beynimdən keçir, mən onu yenə uşaq kimi təsəvvür edirəm və bir məsəl yada düşür: "Atanın öz uşaqlarına necə rəhm-gəlir", — yəni, atanın pis uşağı yoxdur, və əzab çəkirəm, özüm haqqında deyirəm ki, "rəhmə layiq deyilsən" — bu dünyada yaşamağa haqqın yoxdur! Nə olub? Nə özündən çıxırısan, ağılsız inadkar? Nə səs-küy salmışan? Döndər, çevir dişləni, onunla barış, axı o, başqasının yox, sənin uşağındır!.. Başıma qeyri-adi, qəribə fikirlər gəlir. "Yəhudi və yəhudi olmayan nə deməkdir? Allah yəhudiləri və yəhudi olmayanları nəyə görə yaradıb?" Hər şeyi kitablardan başqaları kimi bilməməyim, bütün məsələlərə tutarlı cavab vermək üçün savadlı olmamağım mənə ağır gəlir.

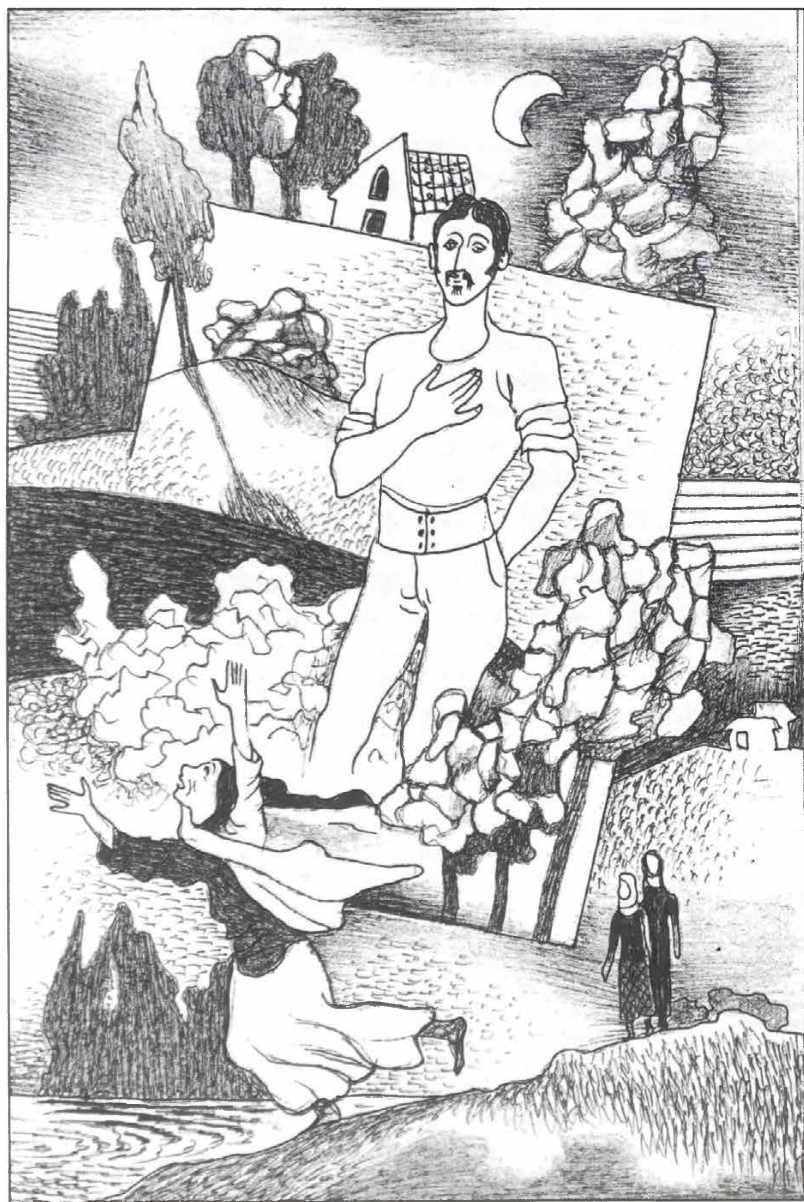
Fikrimi dağıtmaq üçün axşam duası oxumağa başlayıram: "Sənin dərgahında..." Necə lazımsa, ucadan, avazla dua edirəm.

Ürəyimin dərin guşələrində "Xa-va! Xa-va!" səslənərkən avazla oxuduğum duanın nə faydası! Duanı nə qədər ucadan desəm də içimdə "Xa-va" oxuyur, onu nə qədər unutmaq istəsəm də, qarşımda daha parlaq canlanır, mənə elə gəlir ki, onun: "Qulaq as mənə, ata!" səsinə eşidirəm. Eşitməmək üçün qulaqlarımı tuturam, görməmək üçün gözlərimi örtürəm, dua

oxuyuram və ağzımdan çıxan sözləri eşitmirəm, sinəmə döyürəm, səbəbini bilmirəm... Bütün həyatım puç olub, özüm də puç olmuşam, onu gördüyümü heç kəsə demirəm, heç kəsdən onun, Xavanın barəsində soruşmuram, halbuki, bilirəm, yaxşı bilirəm ki, haradadır, o da, oğlan da və onlar nə ilə məşğuldurlar... Fəqət, heç vaxt və heç kəs məndən heç nə öyrənmə bilməz! Kimə şikayət edəcəyimi düşmənlərim görə bilməyəcəklər! Bax, Tevye belə adamdır!

Mən bilmək istərdim ki, görəsən, bütün kişilər belədir, yoxsa elə bir mən bu cür dəliyəm? Məsələn, bəzən belə şeylər olur... Mənə gülməyəcəksiz ki? Qorxuram — güləcəksiz... Bəzən elə olur ki, şənbə kaftanımı geyib stansiyağa yollanıram.... Qatara minib onların yanına getmək istəyirəm, — harada yaşadıklarını bilirəm. Kassirə yanaşıb biletdən istəyirəm. "Hara?" soruşur. "Yequpetsə", — deyirəm. O isə: "Məndə belə şəhər yoxdur..." — Bu halda mən təqsirkar deyiləm... — söyləyirəm və evə qayıdıram. Şənbə kaftanımı çıxarıb və yenə işə başlayıram... Orada necə deyilir: "Hər kəs öz məşğuliyyətində, hamı öz işində", — dərzi-qayçı ilə, çəkməçi — dəzgahı ilə... Mənə gülürsünüz? Mən də belə demişdim... Mən hətta bilirəm ki, nə düşünürsünüz. Siz deyirsiniz ki: "Tevyenin başı xarab olub!..."

Buna görə də belə hesab edirəm ki, bu dəfəlik bəsdir. Sağ-səlamət olun və məktub yazın. Amma, Allah xatirinə, sizdən xahiş etdiyimi unutmayın! Yəni bunlardan kitab düzəltməyin! Yazmalı olsanız, başqalarından yazın, məndən yox. Məni unudun. Müqəddəs kitabda deyilən kimi: "Onu unutdu", — südçü Tevye daha yoxdur!

ŞPRİNSA

Sizə səmimi salamlarımı çatdırıram, pan Şolom-Aleyxem! Siz də, Siz və uşaqlarınız da sağ-səlamət olsunlar! Yüz ildir sizinlə görüşürük! Görün, nə qədər zaman keçib! Hər ikimiz, həm də bütün xalqımız bu neçə ildə nə qədər bəlalara düşər olmuşdur. Kişinyov, "kosnetusiya", talanlar, hər cür dərd-bəla, — ah ilahi, göylərin sahibi! Mən hətta sizə təəccüblənirəm, — axı siz zərrə qədər də dəyişməmisiz, — tfu, tfu, gözə gəlməyəsiz! Bir mənə baxın: hələ altmış yoxdur, görün Tevyenin başı necə ağarıb! "Uşaqları tərbiyə etmək əzabı" — zarafat deyil, onlardan nə bəla istəsən, gözləmək olar! Onların üzündən çəkdiyim o qədər bəlaları kim görə bilər? Mənim başıma yeni bəla gəlib — qızım Şprinsanın üzündən, elə bəladır ki, əvvəllər olduğu ilə müqayisə etmək olmaz. Buna baxmayaraq, gördüyünüz kimi, dolanırıq... Orada deyildiyi kimi: "İnsan öz iradəsilə yaşamır", lap partla, mahnı oxu

*Həyatın, həm də dünyanın nə mənası,
Xoş güzəran, bir də pulun yoxdursa?*

Beləliklə, Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Qadir Allah sənə öz mərhəmətini əta edib", — Allah öz yəhudilərinin həyatını yaxşılaşdırmaq istəyib, və bu tərəfdən də başıma yeni bəla, yeni bədbəxlik — kosnetusiya gəlib. Kosnetusiya da bir şeydir. Yequpetsdən xaricə qaçmağa başlayıblar, ilıq sular uydurublar, əsəblər, duzlu vannalar, keçən gün, keçən ilki qar... Hə, madam ki, Yequpetsdən dağılıb gediblər, Boyberik də öz havası, meşəsi və bağları ilə səhralığa dönüb... Amma, Allahımız böyükdür, o, mürgüləmir və biz yoxsulların bu dünyada əzab çəkməsi üçün yorulmadan diqqətini bizdən ayırmır, — bu yay çox gözəl keçdi — qiyamət! Odessadan, Rostovdan,

Yekaterinoslavdan, Moğilyovdan, Kişinyovdan minlərlə varlı, pullu, milyonçular axışıb bizim tərəfə, Boyberikə gəldi! Görünür, həmin Kosnetusiya orada, bizim Yequpetsdəkindən daha şiddətlidir, çünki oradan dayanmadan, arxaya baxmadan qaçıb gəlirlər. Siz, soruşa bilərsiniz ki, nə üçün qaçıb bizim tərəfə üz tuturlar? Bunun bir cavabı var: bəs bizimkilər onların yanına nə üçün qaçırlar? Allaha şükür, belə adət olunmuşdur: talan barədə söz düşən kimi, yəhudilər bu şəhərdən o birinə qaçırlar, necə ki, Müqəddəs kitabda yazılıb: "Yola düşdülər və dayandılar, dayandılar və yenə yola düşdülər", — bu da o deməkdir ki, biz sizə, siz bizə... Bu arada Boyberik, təsəvvür edə bilərsiniz, böyük bir şəhər olub, adamlarla, qadınlarla və uşaqlarla doludur. Uşaqlar isə yemək istəyirlər, onlara daim süd və yağ ver... Süd məhsullarını Tevyedən başqa, kimdən almaq olar? Sözü qısa, Tevyə moda olub. Hər tərəfdən: Tevyə və Tevyə! Reb Tevyə, zəhmət olmasa, bura gəlin! Reb Tevyə, bir bizə baş çəkin! Zarafat deyil, Allah istəsə...

Bir dəfə belə bir hadisə oldu. Bayramqabağı idi... Mən öz mallarımla müştərim olan qadınlardan birinin, Yekaterinoslavdan gəlmiş varlı dul qadının evinə gəldim. O, oğlu Aronçiklə yayı keçirmək üçün Boyberikə köçmüşdülər, bildiyiniz kimi, birinci mənimlə tanış olmuşdular.

O, yəni dul arvad deyir:

— Sizi mənə məsləhət görüblər. Deyiblər ki, ən yaxşı süd məhsulu sizdə olur.

— Bəs necə! — cavab verirəm. — Çar Süleyman nahaqdan deməyib ki, nəcib ad, şeypurdan da bərk səslənir. Əgər istəsəniz, — deyirəm, — Midraşda bu yerin necə izah olunduğunu da söyləyə bilərəm...

Amma o, yəni dul qadın sözümü kəsərək deyir ki, mən dulam və belə şeylərdən başım çıxmır. Yəni, bunun nə ilə yeyildiyindən xəbəri yoxdur... Əsas məsələ yağın təzə, kəsmiyin

dadlı olmasıdır... İndi gəl, qadını başa sal!

Nə isə, Yekaterinoslavdan gəlmiş dul qadına həftədə iki dəfə — lap təqvim üzrə bazar ertəsi və cümə axşamı baş çəkməyə başladım. Lazım olub-olmadığını soruşmadan mal gətirirəm. Və yaxın adam oldum, adət üzrə, evdəki qayda-qanuna nəzər saldım, mətbəxə də burnumu soxdum, lazım bildiyim şeyləri də söylədim. Əvvəlcə, qulluqçu qadının mənə acığı tutdu, dedi ki, qarışmayım, başqasının künc-bucağına baxmayım. Ancaq, o biri dəfə mənim sözlərimə qulaq asırlar, sonradan mənimlə məsləhətləşməyə başladılar: dul qadın Tevyenin kim olduğunu başa düşdü. Sonra əlaqə artdı, bir dəfə o, mənə öz ürəyini açdı. Onun Aronçiklə işi düz gətirmir! Bir baxın, oğlanın iyirmidən çox yaşı var, ancaq işi-gücü atlardır, bir də balıq ovu, deyir ki, daha başqa şey bilmək, istəmir. Nə isə bir iş görmək, nə pul barədə heç eşitmək fikrində deyil. Atası ona əməlli miras qoyub, bir milyon olar, o isə heç maraqlanmır da! Ancaq xərcləməyi bilir, əlində pul saxlaya bilmir!

— Haradadır o, sizin oğulcığanız?— soruşuram. — Onu bura gətirin, bir az onunla söhbət eləyim, bir az aqlını başına qoyum, bir-iki məsəl söyləyim!

Qadın gülür:

— Nə danışırırsız! Siz ona atdan və "lisaped"dən danışın, məsəllərdən yox!

Söhbət edirik, elə bu vaxt "uşaq varid oldu" şəxsən Aronçikin özü gəlib çıxdı... Yekə, şam ağacı kimi qamətli bir oğlan idi. Geniş kəmərinə, bağışlayın, şalvarın üstündən taxmışdı, cibində saati, qollarını da dirsəkdən yuxarı çırmalayıb.

— Harda idin? — anası soruşur.

— Qayıqda üzürdüm, — cavab verir, — balıq tuturdum...

— Gözəl məşğələdir, — özü də sizin kimi bir oğlan üçün. Burada bütün evi dağıda bilərlər, siz isə orada balıq tutursuz!

Mən qadına nəzər saldım, — lalə kimi qızarmışdı, hətta üzünün ifadəsi də dəyişmişdi. Yəqin fikirləşir ki, oğlu yaxam-

dan yapışb nə qədər lazımsa əzişdirər və sınımış qab kimi bayıra atar... Axmaq söhbətdir! Tevye belə zarafatlardan qorxmur. Mənim — ağılımdakı dilimdədir!

Siz nə fikirləşirsiniz? Bu sözləri eşidəndən sonra, oğlan bir addım geriye getdi, qollarını arxasında çarpazladı, özünə məxsus bir fit çaldı, başdan ayağa qədər mənə nəzər salaraq qəhqəhə çəkdi! Biz bir az qorxduq da, — ağılı çaşmayıb ki? Bilirsiniz sizə nə deyim? — həmin vaxtdan biz dostlaşdıq, yaxın dost olduq! Etiraf etməliyəm: oğlan hər dəfə mənə daha xoş gəlirdi. Doğrudur, — bədxərkdir, veyildir, pulun sayını bilmir və bir az da gicbəsərdir. Məsələn, dilənçiyə rast gələr, əlini cibinə soxar və saymadan verir. Hə, kim belə edə bilər? Və ya təp-təzə paltosunu çıxarıb yoldan keçən bir adama verir... Hə, nə demək olar, madam ki, adamın ağılı başında deyil! Anasına adamın lap yazığı gəlirdi! Bəzən ağlayırdı — nə etməli? Məndən xahiş edir ki, onunla danışım. Əlbəttə, mən razı oldum: məndən nə gedir ki? Xərc çəkmək lazımdır? Mən ona əhvalatlar, misallar, dastanlar, hekayələr danışmağa başladım, — Tevye belə şeyləri bacarır. Onun isə mənə qulaq asmaqdan xoşu gəlirdi, mənim dolanmağım barədə, evdəki vəziyyət haqqında suallar verirdi.

Bir dəfə o:

— Reb Tevye, — dedi, — istərdim bir sizə baş çəkim.

— Burada nə var ki? Tevyenin evində olmaq istəyirsiniz, bir dəfə bizim xutora gəlin. Sizin kifayət qədər atınız və lisapediniz var. İstəsəniz, lap piyada da gəlersiz, — əgər yorulmasanız! Ora çox uzaq deyil, ancaq meşəni keçmək lazımdır...

— Bəs siz nə vaxt evdə olursuz? — deyə soruşur.

— Məni evdə ancaq şənbə və bayramda tapa bilərsiniz, — deyirəm. — Dayanın, bilirsiniz nə var? Gələn cümə bayramdır. Əgər istəyirsinizsə, gəzə-gəzə gəlin bizim xutora, arvadım sizi südlü blinçikə qonaq edir... — və qədim yəhudicə əlavə edirəm: — beləsini heç bizim əcdadlarımız Misirdə də yemə-

mişlər...

— Bu nə deməkdir? — soruşur. — Siz bilirsiniz ki, qədim yəhudicə mən o qədər də güclü deyiləm.

— Bilirəm, — deyirəm, — siz o qədər də güclü deyilsiz. Əgər siz Xederdə oxusaydınız, siz bəzi şeyləri anlayardız. Bir vaxtlar mən Xederdə oxumuşam...

O, gülərək dedi:

— Yaxşı! Sizin qonağınız olacağam: bayramın birinci günü, reb Tevye, tanışlarımdan bəzilərilə, blinçik yemək üçün gələcəyəm, ancaq, — deyir, — baxın, isti olsun!

— Od kimi, yana-yana! — cavab verirəm. — Tavadan bir baş ağzına!

Evə gəlirəm və öz qarıma deyirəm:

— Qolda, bayramda qonaqlarımız olacaq.

— Təbrik edirəm! — deyir. — Kimdir onlar?

— Sonra bilərsən, — deyirəm. — Sən bir az çox yumurta tədarük elə; pendir, yağımız kifayət qədərdir. Üç adama blinçik bişirərsən, yeməyə ustadırlar, Müqəddəs kitabdan isə başları çıxmır!

— Yəqin ki, — deyir, — aclıq çəkən quberinyalardan hansı fərsizlər isə dəvət eləmişən?

— Ağılsızsan, Qolda! Birincisi, — deyirəm, əgər bayram blinçiklərilə yoxsul bir adamı yedirtsək böyük ziyan olmaz. İkincisi, sənə məlum olsun ki, mənim əziz, sevimli, nəcib və fəqir arvadım xanım Qolda, qonaqlarımızdan biri dul arvadın oğlu, haqqında sən danışdığım həmin Aronçik olacaq.

— Bu, başqa məsələ! — deyər o, cavab verir.

Bax, budur milyonun gücü! Hətta mənim Qoldam da pulun qoxusunu duyan kimi tamam başqa adam olur. Dünyanın işi belədir, nə demək olar! Duada deyildiyi kimi: "Gümüş və qızıl insan əlinin məhsuludur", — pul insanı məhv edir.

Qisası, — gözəl, yaşıl bayram gəldi. Bizim xutorda bu zaman necə qəşəng, yaşıllıq, gözəl hava olduğunu sizə söyləməyə

ehtiyac yoxdur. Sizin şəhərdə ən varlı adam arzu edərdi ki, belə bir mavi səmanın altında, yaşıllıqlar içərisində olsun; şam ağacları ətir saçır, inəklərin yemi üçün yaşıl otlar göyərmişdir, inəklər dayanıb otlayır və sizin gözlərinizin içinə baxır, elə bil bu sözləri deməyi arzulayırlar: "Siz həmişə bizə belə otlar yedizdirin, biz də sizdən südümüzü əsirgəmərik".

Yox, nə deyirsinizsə, deyin, mənə ən gəlirli iş təklif edin, amma əgər kənddən şəhərə köçmək lazım gəlsə, mən sizinlə dəyişdirmərəm. Sizin şəhərdə heç belə səma olur? Duada deyildi ki: "Göylər — Allahın dərgahıdır", — belə səma ancaq Allaha yaraşır! Şəhərdə, başını qaldıranda nə görürsən? Ev, dam, boru. Heç orada belə ağaclar var? Əgər bir ağaca rast gəlsən də, onun üstündən pal-paltar asırsınız.

Bir sözlə, qonaqlarım bizim xutora gələndə tamaşa edə bilmədilər. Onlar, dörd cavan atla gəlmişdi. Atlar bir-birindən qəşəng idi. Aronçikin atı aygır idi. Əsil at idi! Beləsini üç yüz rubla da almaq olmaz.

— Buyurun, əziz qonaqlar! — deyirəm. — Bayram olduğuna görə atla gəzirsiniz? Eybi yoxdur! Tevye lap elə mömünlərdən də deyil, amma, Allah qoysa, o biri dünyada bundan ötrü sizi cəzalandırsalar, — onda mənim canım ağrımayacaq... Ey, Qolda! Bir bax, blinçiklər hazır olsun, qoy stolu bura çıxarsınlar, həyətə, evdə qonaqlara bir şey göstərə bilmirəm... Ey, Şprinsa, Taybl, Beylka! Harada batmısınız? Tərpənin!

Bu cür tapşırıqlar verirəm və stolu, stulları, süfrəni, nimçələri, çəngəlləri, duzu gətirirlər və elə bu anda mənim Qoldam bir başa tavadan götürdüyü isti, od saçan blinçiklərilə gəlir — nə blinçiklər — dadlı, yağlı — ləzzətdir! Qonaqlarım tərifləyə bilmirlər...

— Nə dayanmısan? — arvada deyirəm. — Bayram naminə təkrar etmək lazımdır! Bugün əllinci gün bayramıdır, bugün isə "Şükür sənə" duasını iki dəfə söyləyirlər!

Qolda çox ləngimədən blinçikləri nimçəyə doldurur, Şprin-

sa isə süfrəyə qoyur. Birdən Aronçikə baxıram, görürəm ki, gözü mənim Şprinsamdadır — gözlərini ondan ayırmır. O, qızda nə görüb?

— Yeyin! — deyirəm ona. — Nə üçün yemirsiniz?

— Bəs sizcə mən neyləyirəm? — deyə soruşur.

- Siz, — deyirəm, — mənim Şprinsama baxırsınız...

Qəhqəhə qopdu, hamı gülür, Şprinsa da gülür. Hamı şənlənir, hamı sevinc içərisindədir... Gözəl, şanlı bayramdır! Hər kəs biləsən ki, bu sevinc bəla ilə, bədbəxtliklə, Allahın mənim başıma gətirdiyi cəza ilə bitəcək... Nə deyim axı? İnsan ağılsızdır! Ağıllı adam hər şeyi ürəyinə salmamalıdır, bilmək lazımdır ki, hər şey necə var, elə də olmalıdır. Məgər biz Zəburda oxumuruq ki: "Allaha sığın", — yəni, sən ancaq ona ümid bəslə, o isə çalışacaq ki, sənə zülm etsin... Sonra da deyəcəksən: "Buna da şükür!" İndi qulaq asın, görün dünyada nələr baş verir, amma xahiş edirəm, diqqətlə qulaq asın, çünki əsil əhvalat indi başlayır.

"Həm axşam idi, həm də səhər", — bir gün axşam, Boyberikdəki bağları gəzib dolandıqdan sonra, qan-tər içində evə qayıdıram və evin yanında qapıya bağlanmış tanış atı görürəm. And içirəm ki, bu, Aronçikin atıdır, həmin at ki, ona üç yüz qiymət qoymuşdum. Ata yaxınlaşıb əlimi onun sağrısına döydüm, əzizim, burada neyləyirsən? O isə qəşəng başını mənə doğru çevirib ağıllı gözlərilə mənə baxır, sanki deyir: "Məndən nəyə soruşursan? Sahibimdən soruş". Evə girib arvadın yaxasından yapışıram:

— Bir de görüm, əzizim Qolda, Aronçik burada neyləyir?

Arvad:

— Mən hardan bilim? — cavab verir. — O ki sənin dostlarındandır.

— Bəs haradadır?

— Uşaqlarla meşəyə gəzməyə getdi, — deyir.

— Bu necə gəzintidir? — deyirəm və yemək gətirməyi tap-

şırıram.

Şam edib fikirləşirəm: "Nə üçün qanını qaraldırsan? Adam sənə qonaq gəlib, burada nə nigarançılıq ola bilər? Əksinə..."

Bu vaxt görürəm ki, qızlarım bu oğlanla gəlirlər, irəlidə kiçik uşaqlar — Taybl və Beylka, əllərində gül, arxada isə Şprinsə Aronçiklə.

— Axşamınız xeyir!

— Salam!

Aronçik mənə yaxınlaşdı — nəsə qərribə idi, atı tumarlayır, ağzında tutduğu otu çeynəyirdi.

— Reb Tevye, — deyir, — sizinlə sövdələşmək istəyirəm. Gəlin atlarımızı dəyişək.

— Ələ salmağa adam tapmırsan? — deyirəm.

— Yox! — cavab verir. — Ciddi deyirəm.

— Belə? Ciddi? Sizin atınız neçəyə dəyər?

— Mən ona, qorxuram deyim, üç yüz rubl, bəlkə də bir az çox!

O isə gülür və deyir ki, üç qat artıqdır.

— Neçə? Dəyişirik?

Bu söhbət xoşuma gəlmədi: axı, bu nə deməkdir — o öz atını mənim ölvayıma dəyişir? Təklif etdim ki, bu söhbəti gələn dəfəyə qoyaq və zarafatla soruşdum: doğrudan da elə bundan ötrü gəlib? "Əgər elədirsə, deyirəm, nəhaq zəhmət çəkmişdir..." O, isə mənə ciddi deyir:

— Əslində, başqa məsələyə görə gəlmişəm. Əgər istəsəniz, bir az gəzişək.

"Bu nə gəzintidir?" — fikirləşirəm və onunla meşəliyə yollanıram. Günəş çoxdan batıb. Meşəlik qaranlıqdır, qurbağalar bəndin yanında quruldayır, otlar ətir saçır — cənnətdir! Nəhayət, o dayanır, öskürərək deyir:

— Reb Tevye, əgər mən sizə bildirsəm ki, sizin qızınız Şprinsanı sevirəm və onunla evlənmək istəyirəm, siz buna nə deyərdiniz?

— Nə deyərdim? — cavab verirəm. — Mən deyərdim ki, bir dəlinin adını pozmaq, onun yerinə sizi yazmaq...

O, mənə baxıb soruşur:

— Bu nə deməkdir?

— Elə o deməkdir! — söyləyirəm.

— Başa düşmürəm.

-Deməli, dərrakən çatmır, — deyirəm. — Müqəddəs kitabda deyildiyi kimi: "Ağıllının gözləri başındadır..." Bunu belə başa düşmək lazımdır: ağıllıya — göz vurmaq, ağılsıza ağac ...

— Mən sizinlə açıq danışiram, — incik söyləyir, — siz isə zarafatla və məsəllərlə yaxa qurtarırsız...

— Nə olar ki, — deyirəm. — Hər kantor bildiyi kimi oxuyur, hər vaiz də özü üçün dua oxuyur... Əgər bilmək istəyirsiniz ki, siz niyə dua edirsiniz, əvvəlcə öz ananızla danışın, — o, sizə hər şeyi təfərrüatı ilə başa salar...

— Sizcə mən uşağam ki, anamdan soruşmalıyam?

— Əlbəttə, — deyirəm, — siz ananızdan soruşmalısınız. Ananız isə, yəqin sizə deyəcək ki, aqlınız başınızda deyil və haqlı olacaq.

— Haqlı olacaq?

— Əlbəttə, haqlı olacaq, — deyirəm. — Özünüz düşünün, sizdən mənim Şprinsama necə adaxlı çıxar? O, sizin tayınızdır? Əsas budur ki, sizin ananız mənimlə necə qohum ola bilər?

— Əgər belədirsə, — deyə cavab verir, — onda siz, reb Tevye, çox səhv edirsiniz. Mən on səkkiz yaşlı uşaq deyiləm və anam üçün qohum axtarmaq fikrim də yoxdur. Mən sizin və sizin qızınızın kim olduğunu bilirəm... Mənim ondan xoşum gəlir, mən belə istəyirəm, belə də olacaq!

— Bağışlayın ki, sözlünüzü kəsirəm, — deyirəm, — Gördüyüm kimi, birtərəfi razı salmışız. O biri tərəfdə vəziyyət necədir?

— Nə dediyinizi başa düşmürəm.

— Mən, qızım Şprinsanı nəzərdə tuturam... Onunla artıq danışmışız? O, sizə nə deyib?

O, sanki incidi və sonra gülərək dedi:

— Bu, nə söhbətdir! Əlbəttə, onunla da danışmışam, özü də bir dəfə yox, bir neçə dəfə. Axı mən bura hər gün gəlirəm.

Başə düşürsüz? O bura hər gün gəlir, mənim isə bundan xəbərim yoxdur! Eh Tevye, Tevye! Başə boş! Səni samanla yedirtmək lazımdır! Əgər imkan versən ki, səni belə ələ salsınlar, səni bir quruşə alıb satarlar, eşşəyin birisi!

Belə fikirləşəndən sonra Aronçiklə evə döndük. Mənim camaatımla xudahafizləşəndən sonra atılıb bir baş Boyberikə yol aldı.

Siz öz kitablarınızda yazdığınız kimi, şahzadəni buraxıb, şahzadə qızdan, yəni Şprinsadan danışaq...

— Bir de mənə, qızım, səndən soruşmaq istəyirəm, — deyirəm ona, — bir mənə söylə görüm mənim icazəm olmadan Aronçik sənənlə nə razılığa gəlib?

Heç ağacdən cavab almaq olarmı? Ondan da bu cür! Qızardı, gəlin kimi başını aşağı saldı, ağzına su alıb — susur! Yaxşı, fikirləşirəm, indi danışmaq istəmirsən, sonra danışarsan... Tevye — arvad deyil. O, gözləyə də bilər. Bir az gözlədim, sonra onunla üzbəüz qalanda fürsət tapıb dedim:

— Bir mənə söylə, Şprinsa, səndən soruşmaq istəyirəm: Sən heç olmasə bu Aronçiki tanıyırsən?

— Əlbəttə, tanıyıram! — qız cavab verir.

— Bilirsən ki, o — veyildir?

— Veyl nə deməkdir?

— Boş qozdur, — deyirəm. — fit verir.

— Səhv edirsən! — qız cavab verir. — Arnold — yaxşı adamdır.

— Onu sən Arnold adlandırırısan, — deyirəm, — Aronçik şarlatan yox.

— Arnold şarlatan deyil, — cavab verir. — Onun ürəyi təmizdir. Arnold əskik adamların içində yaşayır, onların da bildiyi ancaq pul və puldur!

— Belə de! — söyləyirəm. — Sən də, Şprinsa, artıq filosofluq edirsən? Sən də pula nifrət edirsən?

Nə isə, söhbətdən belə başa düşürəm ki, onların məsələsi çox dərinləşib, mən isə gec ayılmışam — geriye döndərmək olmayacaq. Mən özümükləri tanıyıram! Mən sizə bir dəfə demişəm ki, Tevyenin qızları əgər birinə yapışdılar, bu var qəlbi və canı ilə olacaq! Və fikirləşdim: "Ağılsız! Hamıdan ağıllı olmaq istəyirsən? Bəlkə elə bu, Allahın məsləhətidir? Bəlkə qismət belədir ki, yaşadığın bütün əzab-əziyyətlərin əvəzini elə bu sakit Şprinsanın vasitəsilə alacaqsan? Bəlkə qismətdir ki, bu qoca vaxtında rahatlıq nə olduğunu hiss edirsən və bu dünyada yaşamağın mənasını başa düşürsən? Bəlkə elə milyonçu qızının olması sənin qismətində imiş? Bəs necə? Sənə haramdır? Harada deyilib ki, Tevye gerek bütün ömrünü yoxsulluqla keçirməlidir, atı ilə əlləşməlidir, Yequpets varlılarına pendir ilə yağ daşmalıdır, çalışmalıdır ki, onların həmişə yeməyi olsun? Kim bilir, bəlkə elə bu Allahdandır ki, mən qoca vaxtımda nə-sə yaxşı bir iş görüm, xeyriyyəçi, qonaqpərvər olum, elmlı adamlarla oturub-durum və müqəddəs kitablarla məşğul olum?" Başım belə gözəl, qızıl kimi fikirlə dolur... Duada deyildiyi kimi: "İnsan qəlbində çox fikir var", — və ya bizim kəndçilərin dediyi kimi: "Axmaq adam xəyallarla varlanır..." Evə girib qarını kənara çəkirəm və onunla söhbətə başlayıram.

— Necə olardı ki, — deyirəm, — birdən Şprinsa, məsəl üçün, milyonçu arvadı olaydı?

— "Milyonçu" nə deməkdir?

— Milyonçu — yəni milyonçunun arvadı?

— Milyonçu nə deməkdir?

— Milyonçu o deməkdir ki, adamın milyonu var...

— Milyon nə qədərdir?

— Əgər sən axmaqsansa və milyonun nə qədər olduğunu bilmirsənsə, onda səninlə nə danışım?

— Səndən xahiş edən var?

O da haqlıdır. Xülasə, bir gün keçir, evə gəlirəm.

— Aronçik gəlmişdi?

— Yox, gəlməyib.

Bir gün də keçir.

— Oğlan gəlmişdi?

— Yox, gəlməyib...

Bir bəhanə ilə dul arvadın yanına getmək yaxşı düşməz: elə bilər ki, Tevye qohumluğa can atır... Bundan başqa hiss edirəm ki, bütün bunlar o qadın üçün boş şeydir. Amma səbəbini başa düşə bilmirəm. Ona görə ki, mənim milyonum yoxdur? Axı indi mənim qudam milyonçudur! Onun qudası kimdir? Dilənçi, yoxsul südçü Tevye! Kim qürrələnməlidir — mən ya o? Təmiz vicdanla sizə deyə bilərəm ki, mən bu nigahı nigah xatirindən daha çox, özümü qalib hiss etmək xatirinə arzu edirdim. "Lənətə gəlmiş Yequpets varlıları qoy bilsinlər ki, Tevye kimdir! Yoxsa elə indiyə kimi hamı Brodski, yenə Brodski deyir, guya qalanları adam deyil!"

Bir dəfə Boyberikdən evə qayıdarkən bu cür fikirləşirdim. Evə gəlirəm, qarı şad xəbərlə qarşıma çıxır: indicə dul qadın Boyberikdən adam göndərmişdi ki, bu saat, lap gecə yarı olsa da ora gəlim "Nə olursa olsun, atı qoş yola çıx, sən onlara çox lazımsan!"

— Nə istəyirlər, — deyirəm, — nə vacib olub? Nəyə belə tələsirlər?

Şprinsaya baxdım. Susur, amma gözləri nə isə deyir, — özü də necə! Heç kəs mənim kimi onun qəlbini başa düşə bilməz... Mən həmişə qorxurdum ki, — nə desən, olar, — birdən bu əhvalatdan heç bir şey çıxmaz! Necə bacarırdımsa, bunu Aronçikə söyləmişəm. Amma görürdüm ki, bunların təsiri yoxdur,

— Şprinsa şam kimi əriyirdi.

Atı qoşdum və axşamüstü Boyberikə yola düşdüm. Yolda isə elə fikirləşirəm: "Görəsən nə üçün məni belə tələsik çağırırlar? Razılıq almaq üçün? Ya nığah üçün? Belə olsaydı, oğlan mənim yanıma gəlməzdi? Axı hər halda mən qızın atasıyam". Buradaca güldüm: harada görünüb ki, varlı kasıbın eivnə birinci gəlsin? Dünyanın axırı çatıb, nədir? Zühur zamanı gəlib? Bax, bu, indiki cavanlar məni inandırmaq istəyirlər ki, tezliklə bir zaman gələcək: varlı kasıbla guya bərabər olacaq, mənim-sənin olmayacaq? Hamısı boş şeylərdir! Dünya o qədər ağılsız deyil, — amma bu cür ağılsızlar isə hələ var! Eh!

Belə fikirlərlə Boyberikə, bir baş dul arvadın evinə gəlib çıxdım. Atı bağladım — arvad hanı? Heç bir arvad yoxdur! Oğlan hanı? Oğlan da yoxdur? Bəs məni kim çağırıb?

— Sizi mən çağırmışam! — qarnının üstündən qalın qızıl zəncirli saat asılmış kök, möhkəm bədənli adam cavab verdi.

— Siz kimsiniz? — soruşuram.

— Mən, — deyir, — dul qadının qardaşıyam, Aronçikin dayısı oluram. Məni təcili Yekaterinoslavdan çağırırlar, elə indicə gəlib çıxmışam...

— Belədirsə, xoş gəlmisiz! — deyirəm.

Əyləşirəm, o, əyləşdiyimi görəndə:

— Əyləşin! — deyir.

— Sağ olun, — deyirəm, — mən artıq əyləşmişəm. Necə dolanırsınız? Orada kosnetusiya barədə nə deyirlər?

Buna heç bir cavab vermir, zəncir asılmış qarnını irəli verərək əlləri cibində yellənən kresloya yayılır və mənə müraciət edir:

— Sizin adınız, gərək ki, Tevyedir?

— Bəli, — deyirəm, — Tovrat yazılarını oxumaq üçün məni dəvət edəndə belə çağırırlar: "Gəl reb Tevye, Şneyer Zalmanın oğlu..."

— Qulaq asın, reb Tevye, görün sizə nə deyirəm: uzatmağ-

in nə mənası var? Gəlin, bir dəfəlik işə başlayaq.

— Nə olar ki, — cavab verirəm. — Hələ müdrik Süleyman deyirdi: "Hər şeyin öz vaxtı". Əgər iş haqqında danışmaq istəyirsinizsə — gəlin iş haqqında danışaq. Mən işgüzar adammam...

— Görünür ki, işgüzar adamsız, — deyir. — Buna görə də sizinlə tacir kimi danışmaq istəyirəm... Amma, istəyirəm ki, bu əhvalatın sizə necəyə başa gələcəyini açıq deyəsiniz? Ancaq açıq!

— Əgər açıq danışsaq, — deyirəm, — sizin nədən bəhs etdiyinizi bilmirəm.

— Reb Tevye, — yenidən o, əllərini cibindən çıxarmayaraq mənə müraciət edir. — Mən soruşuram ki, bütün bu musiqi bizə necəyə başa gələcək?

— Bu, sizin necə toy etməyinizdən asılıdır, — cavab verirəm. — Əgər siz təmtəraqlı toy etmək fikrindəsinizsə, buna mənim imkanım yoxdur.

O, təəccüblənərək deyir:

— Siz özünüzü sadələvh göstərmək istəyirsiniz, ya da həqiqətən siz... Amma siz heç də sadələvh adama oxşamırsız. Axı siz mənim bacıoglumu bataqlığa çəkə bilmişiz... Bayram blinçikinə dəvət etmişiniz, sonra da qəşəng qızı ona itələmişiz, — qızınızdır, ya qızınız deyil, — bu incəliklərə varmıram... O, qıza vurulub, yəni xoşuna gəlib. Onun qızın xoşuna gəlməsi isə, bu barədə danışmağa dəyməz, — bu özlüyündə... Mən heç bir şey demirəm, çox ola bilsin ki, o, təmiz qızıdır və zavalı hər şeyi ciddi qəbul edir... Mən belə incəliklərə varmıram... Amma siz unutmamalısınız ki, — deyir, — siz kimsiniz, biz kimik. Siz ki, ağıllı adamsınız, necə rəva bilərsiz ki, bizə pendir, yağ gətirən südçü Tevye bizim qohumumuz olsun? Onların bir-birinə söz verdiklərinə gəldikdə isə, — nə olar, sözlərini bir-birinə qaytararlar. Burada böyük bir bəla yoxdur. Əgər, qızın ondan əl çəkməsi üçün nə qədər lazımsa, — buyurun!

Bizim etirazımız yoxdur. Qız, əlbəttə oğlan deyil, — sizin qızınızdır, ya qızınız deyil, bilmirəm, mən belə təfərrüata varmıram...

"İlahi, pərvərdigara! — fikirləşirəm. — Bu adam məndən nə istəyir?"

O, isə dayanmadan danışır, başımı aparır. Mən elə fikirləşməyim ki, qalmaqal sala bilərəm, səs-küy salaram ki, onun bacısı oğlu südçü Tevyenin qızına nişanlanıb, — deyir. — Bu fikri başımdan çıxarmalıyam ki, guya onun bacısından pul qoparmaq olar... Yaxşıliqla, ondan bir neçə rubl almaq olar — bu mümkündür: sədəqə kimi... Bizim hamımız, bəzən adamlara kömək edirik, deyir...

Bilmək istəyirsiniz, mən nə cavab verdim. Mən başa bəla ona cavab vermədim. Necə deyərlər: "Dilim boğazıma yapışdı", — dilim tutuldu. Qalxıb qapıya tərəf döndüm — yox oldum. Yalnızından, həbsxanadan qaçan kimi!

"Açığını desək...", "Qızınızdır ya qızınız deyil...", "Dul arvadın pul qoparmaq...", "Sədəqə kimi..." sözlər başımda guruldayırdı, gözlərimin qabağına gəlirdi, qulaqlarımda cingildəyirdi.

Öz atıma yanaşdım, başımı arabaya vurdum və — mənə gülməyəcəksiz ki? — ağladım. Ağla ki, ağlayan... Doyunca ağladıqdan sonra, arabaya oturub acığımı yazıq atın üstünə tökdüm, İov kimi, sualla Allaha müraciət etdim: "İlahi, bu qoca Tevyədə sən nə görmüsən? Nə üçün bir dəqiqə belə onu rahat buraxmırsan? Məgər bütün dünyanın dərdi mənə bağlıdır?"

Evə gəlirəm, hamını şən görürəm — gözə gəlməsinlər! Şam edirlər. Şprinsa yoxdur.

— Şprinsa hanı? — soruşuram.

Onlar isə:

— Nə xəbər var? Nə üçün çağırıbmışdılar?

— Şprinsa hardadır? — yenə soruşuram.

Onlar yenə:

— Nə xəbər var?

— Heç nə, — deyirəm, — elə bir xəbər yoxdur. Allaha şükür, sakitlikdir. Talan barədə bir söz yoxdur...

Həmin an Şprinsa gəlir. Üzümə baxıb heç nə olmamış kimi, guya söhbətin heç də ondan getmədiyi kimi stolun arxasında əyləşdi. Üzündən heç nə bilmək olmaz, amma susmağı başqa cür idi. Həddindən artıq sakit idi. Onun bu cür fikirli olması və kor-koranə mütiliyi heç xoşuma gəlmir. Deyrəsən ona: otur-oturar; deyərsən: ye-yeyər; deyərsən: get-gedər. Səslərsən — atılıb gələr... Ona baxıram ürəyim ağrıyır, qəzəb məni boğur — kimə qəzəblənirəm, özüm də bilmirəm... ah ilahi, bizim pərvərdigarımız! Nədən məni cəzalandırırsan, hansı günahlarıma görə?

Qıçası, bilmək istəyirsiniz ki, bu necə qurtardı? Belə nəticəni mən heç ən qəddar düşmənimə də arzulamıram, bunu heç kəsə arzulamaq olmaz, çünki övladların dərdi — valideynlər üçün ən ağır qarqışdır, Allahın cəzasıdır.

Kim bilir, bəlkə kimsə mənə qarqış edib? Siz belə şeylərə inanmırsız? Yaxşı, onda sizcə, bu nə deməkdir. Deyin — qulaq asaq... Amma söhbətə nə hacət? Axırının necə olduğunu sizə danışım.

Bir dəfə axşam evə qayıdıram. Özünüz başa düşürsüz ki, ürəyimdən nələr keçir: bir fikirləşin, belə də haqsızlıq, belə də biabırçılıq olar! Uşağıma yazığım gəlir! Bəs dul qadın? — soruşarsınız. Bəs onun oğlu? Dul arvad hanı! Nə oğul! Çıxıb gediblər, hətta vidalaşmayıblar. Demək eyibdir, — hətta mənimlə pendir ilə yağın haqq-hesabını da eləməyiblər... Bu barədə nə deyim! Yəqin ki, unudublar... Mən onu deyirəm ki, gedərkən heç vidalaşmadılar. Şprinsanın nə keçirdiyini, məndən başqa heç kəs bilmirdi, çünki mən atayam, ata qəlbi hiss edir... Elə bilirsiniz ki, bir kəlmə danışdı? Şikayətləndi? Ağladı? Tevyenin qızlarının belə vəziyyətini bilməzsınız. Sakit, özünə

qapıldı əridi, şam kimi söndü. Arabir, köks ötürür, özü də necə, adamın ürəyini deşir!

Nə isə, dərddli fikirlərə qərq olaraq gedirəm, Allaha suallar verirəm və özüm də cavab verirəm. Allah məni o qədər narahat etmir, nə qədər ki, insanlar: nə üçün insanlar bu qədər pisdirlər? Məgər onlar yaxşılıq edə bilməzlər? Nəyə görə onlar həm özlərinin, həm də özgələrin həyatını zəhərləyirlər, halbuki yaxşı və xoşbəxt yaşaya bilərdilər? Doğrudanmı Allah yer üzündəki insanları əzab çəkmək üçün yaratmışdır? Bu onun nəyinə lazımdır?

Bu fikirlərlə bizim xutora gəlirəm və uzaqdan, torpaq qalağının yanında adamların yığışdığını görürəm — kəndli kişi və qadınlar, qızlar, oğlanlar və kiçik uşaqlar buraya toplaşmışlar. Nə ola bilər? Yanğın görünür. Yəqin ki kimsə batıb. Kimsə çimərkən boğulub. Heç kəs bilmir ki, duada dediyimiz kimi "Ölüm onu harada yaxalayacaq..."

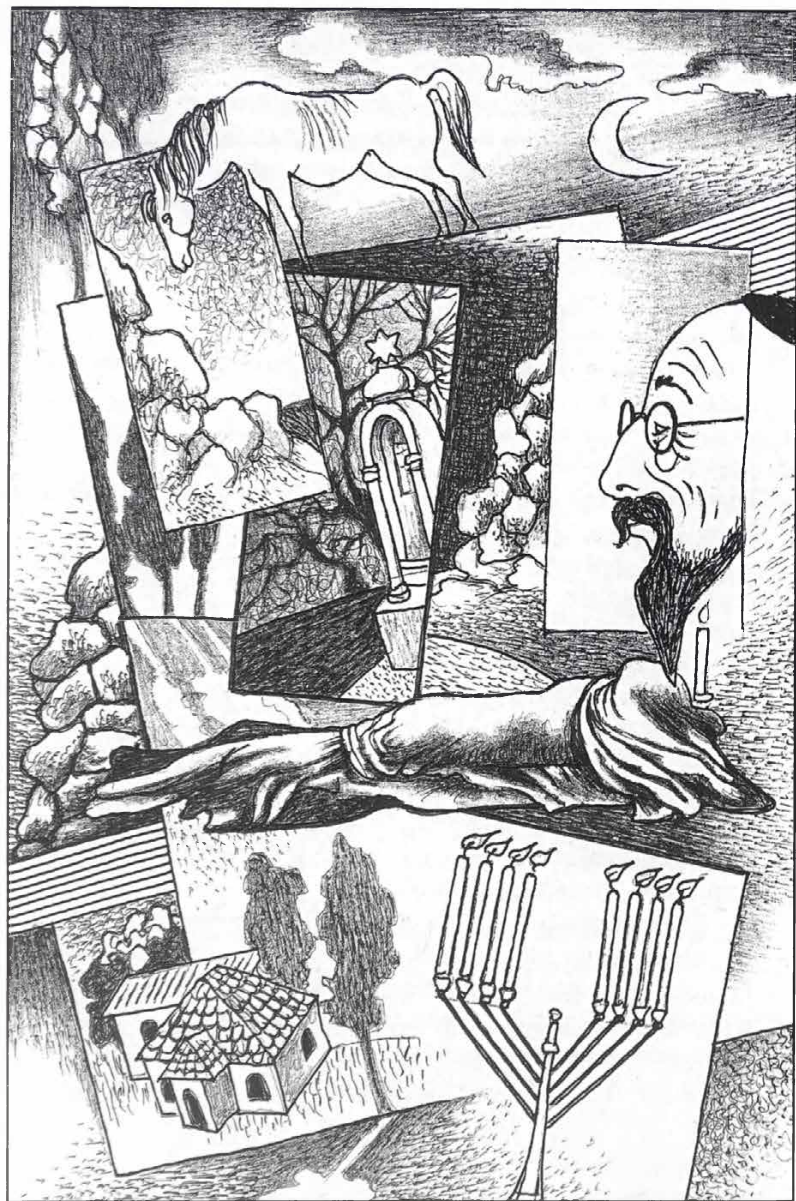
Birdən görürəm ki, mənim Qoldam yüyürür, başındakı şalını külək əsdirir, əllərini qabağa uzatmışdır... İrəliddə isə uşaqlarım — Taybl və Beylka — çığırırlar, ağlayırlar:

— Qızım! Bacımız! Şprinsa!

Sizdən nə soruşmaq istəyirdim? Hə! Siz heç suda boğulan adam görmüsüz? Heç vaxt? İnsan ölən zaman həmişə gözləri bağlı olur... Suda boğulanın isə gözləri açıq olur... Bunun səbəbini bilmirsiniz ki?

Bağışlayın məni, vaxtınızı çox aldım. Mən özüm də məşğulam: atın yanına getməliyəm, malları paylamalıyam. Bunu həyat tələb edir! Qazancı fikirləşmək, olanları unutmaq lazımdır. Çünki torpağın örtüdü hər şey unudulmalıdır, nə qədər ki, insan yaşayır, canından əl çəkə bilməzsən. Heç bir söz yardım etməz, istəsən də, istəməsən də, köhnə həqiqətə qayıtmalı olursan: nə qədər ki, canın bədəndədir, irəli get, Tevye!

Səlamət olun, mən yadınıza düşsəm, barəmdə pis fikirləşməyin.

TEVYE FƏLƏSTİNƏ GEDİR

Əhvalatı dəmiryolu vaqonunda Tevye özü danışmışdır

İlahi, kimi görürəm! Necəsiniz, reb Şolom-Aleyxem? Bir təsadüfə bax! Heç yuxuma da gəlməzdi! Hə, salam! Səlamət olun! Başa düşürsünüz, mən isə həmişə düşünür və maraqlanırdım: bu nə tapmacadır? Bu neçə vaxtda mən onu nə Boyberikdə, nə də Yequpetsdə görürəm? Nə hadisə desən, ola bilər: fikirləşirəm ki, birdən bizə çox yaşamaq əmri vermiş olar və turp ilə piy yeyilməyən yerə getmiş olar? Amma, digər tərəfdən fikirləşirəm: yəni, o belə bir ağılsız iş tuta bilərmə? Axı, hər halda o, ağıllı adamdır!

Hə, şükür olsun Allaha ki, onun sağ-səlamət olduğunun şahidiyəm və orada deyildiyi kimi: "Dağ dağ ilə" — insan insan ilə... Siz mənə elə baxırsınız ki, guya tanıyırsınız. Bu sizin köhnə dostunuz Tevyedir və "Dolçaya baxma", — siz görmürsüz ki, adam təzə kaftan geymişdir. Bu, həmin başabəla Tevyedir ki, necə vardı, elə də qalıb, heç dəyişməyib, ancaq şənbəyə xas geyinəndə, daha ləyaqətli görünürsən, lap varlı kimi, çünki yolda, adamların arasında başqa cür olmaz, xüsusən uzaq səfərə, Fələstinə gedəndə, — məgər zarafatdır. Yəqin təəccüblənirsiniz ki, bütün həyatı boyu yağ ilə pendir satan Tevye kimi xırda adamda bu iddia haradan əmələ gəlib? Axı ancaq Brodski kimi birisi qoca vaxtında belə uzaq səfərə getməyi özünə rəva bilərdi! "Hamısı tapmacadır", pan Şolom-Aleyxem, hər şey ovucun içindəki kimi aydındır, inanın mənə! Siz ancaq, zəhmət olmasa, çamadanınızı bir az o yana çəkiniz, yanınızda oturub sizə əhvalatı danışım. Qulaq asın, görün Allah nəyə qadirdir.

Əvvəlcə sizə məlumat verməliyəm ki, sizdən uzaq, mən dul

qalmışam. Mənim Qoldam ölmüşdür, Allah ona rəhmət eləsin. O, sadə qadın idi, qəlbi təmizdi, amma çox mömün idi. Qoy orada o, uşaqlarının hamisi olsun, bu uşaqlarının üzündən çox əzablara qatlaşdı və onların hərəsinin bir tərəfə dağılmasına tab gətirə bilməyərək bu dünyadan köçüb getdi. "İlahi, bağışla, bu nə həyatdır, — deyirdi, — nə uşaqları, nə buzovdurlar? İnek də buzovunu ondan ayıranda, darıxır..."

O, yəni Qolda, bəzən belə deyərdi və göz yaşı axıdırdı. Görürəm ki, arvad günü-gündən şam kimi əriyir, ona yazığım gəlirdi, ürəyim sıxılırdı, qəlbimi açıb ona deyirdim:

— Eh, canım Qolda, bizdə belə deyirlər: "Ya uşaqlar, ya qullar", — istəyirsən uşaqlarla ol, istəyirsən uşaqlarsız... Bizim böyük, rəhmli, qüdrətli Allahımız... Amma hər halda, — deyirəm, — xoşbəxtlik əvəzinə, bir də görürsən, gedir Allah səni elə bir hala salır ki, bunu ancaq düşmənlərimə rəva bilər-dim!..

Axı o, Qolda, ancaq arvaddır... Budur, mənə cavab verir: — Günah edirsən, Tevye! Günah etmək olmaz...

Bu da sənin cavabın! Məgər mən pis bir şey dedim? Sən elə bilirsən ki, Allaha qarşı çıxıram? Madam ki, qadir Allah bu gözəl dünyasını yaratmışdır, uşaqlar --uşaq deyil, valideynləri də boş bir şeydir — deməli, o nə etdiyini bilir...

Amma o, nə dediyimi başa düşmür və yersiz olaraq deyir: — Tevye, ölürəm, şam yeməyini sənə kim hazırlayacaq?

Bu sözləri mənə deyərək gözlərini mənə zilləyir, amma daşdan söz çıxar, məndən çıxmır. Amma Tevye arvad deyil, ona kəlamla, məsələrlə cavab verirəm.

— Qolda, — deyirəm, — sən illər boyu mənə sadıq olmusan, indi bu qoca vaxtımda məni axmaq vəziyyətə salmaq istəyirsən?

Ona baxıram — insan bitməkdədir!

— Qolda, sənə nə olub? — deyirəm.

— Heç nə! — güclə eşidiləcək səslə cavab verir.

Ehe! Görürəm ki, zarafat yeri deyil, atı qoşub şəhərə gedirəm və ən yaxşı doktorla qayıdıram. Evə gəlirəm, — nə görürəm! Mənim Qoldam döşəmədə uzanıb, başının üstündə şam, üzərinə qara çəkilib, elə bil torpaq yığınıdır. Dayanıb fikirləşirəm: "Budur insanın məğzi! Eh, göylərin sahibi! Sən öz Tevyenin başına nələr gətirirsən? Bu qoca vaxtımda mən nə edəcəyəm, mənim acı taleyim!" Tay kimi yerə yığıldım. Amma — istəyirsən çığır, ya çığıрма! Bilirsiz, sizə nə demək istəyirəm? Qarşında ölüm görəndə istər-istəməz fikirləşirsən, "biz nəyik və bizim həyatımız nədir" — bizim fırlanan dünya planetlərilə, sürətlə şütüyən qatarları ilə, bütün bu səs-küylə, Brodskinin özü milyonları ilə nədir? Vurnuxma, boş, mənasız şeylər!

Nə isə, adam tapdım ki, Qolda üçün Kadeş oxusun — bir il qabaqdan pulunu verdim. Allah məni cəzalandırıb bir oğul da verməyib, bir-birinin ardınca qız və qız verib — lənətə gəlsinlər! İndi mən nə etməli idim? Bilmirəm, hamı mənim kimi öz qızları ilə bu qədər əzab çəkirlər, yoxsa elə mənimki gətirmir? Qızlara qarşı mənim bir iddiam yoxdur, xoşbəxtlik ancaq Allahdan gəlir! İlahi, onların mənə bəslədikləri arzuların heç olmasa yarısını ver! Əksinə, onlar həddindən artıq sədaqətliirlər, həddindən artıq isə — zərərli. Elə götürün mənim kiçik qızımı, adı Beylkadır. Əgər bilsəydiniz ki, necə adamdır! Siz məni bugün tanımırsız, — bir il, bir də bir il, daha bir gün, — və bilin ki, mən öz uşaqlarını boş yerə tərifləyən atalardan deyiləm. Madam ki, söhbət Beylkadan düşüb, onda mən iki kəlmə ilə başa salım: nə vaxtdan ki, qadir Allah Beylkaları yaradır, o hələ beləsini yaratmayıb. Gözəllikdən bəhs etməyə dəyməz!

Tevyenin qızları, özünüz bildiyiniz kimi, bütün aləmdə birinci gözəllər kimi ad çıxarmışlar. Amma o, yəni Beylka hamısını axırda qoyar: nə demək olar, — o, gözəllər gözəlidir! Bax, elə onun haqqında ehkamlı söz demək olar: "Gözəllik

aldadıdır", — söhbət gözəllikdə deyil, xasiyyətdədir. Qızıl, xalis qızıl, deyirəm sizə! Mən onun üçün evdə həmişə birinci adam olmuşam, amma, mənim Qoldam, yeri yumşaq olsun, rəhmətə gedəndən sonra, ata onun üçün — göz bəbəyidir! Qoymaz ki, üstümə toz qonsun. Öz-özümə deyirəm: duada göstəriləni kimi, Allah "öz qəzəbini rəhmi ilə boğar" — azardan əvvəl şəfa göndərir... Peyğəmbər ol və öyrən ki, Beylka qoca vaxtında mənə görə özünü pula satacaq və məni Fələstinə göndərəcək! Təsəvvür edin, bu, necə deyərlər, göndərəcək. İnanın ki, bu işdə siz nə qədər günahkarsınızsa, o da o qədər. Bütün günah onun seçdiyi oğlandıdır, onu qarqış etmək istəmirəm, qoy kazarma başına uçsun! Əgər yaxşı fikirləşsən və dərinə getsən, ola bilsin ki, hamıdan çox mən özüm günahkaram, çünki bizim Talmudda elə bu cür də yazılıb: "insan günahkardır..." Talmudda nə yazıldığını sizə mən söyləməliyəm!

Qisası, sizi çox saxlamaq istəmirəm. Bir il keçdi, sonra da bir il, mənim Beylka böyüdü, göz dəyməsin, ərə getməli qız oldu. Tevye öz işindədir: arabasında pendir və yağ daşıyır — yayda Boyberikə, qışda Yequpetsə — onları görüm Sodom kimi daşqına düşsünlər! Bu şəhəri görməyə gözüm yoxdur, o qədər şəhəri yox, nə qədər ki, sakinlərini, həm də bütün sakinləri demirəm, ancaq bir adamı — cəhənnəm olmuş şadxen Efraimi! Qulaq asın, görün elçi nə iş açə bilər.

"Belə bir gün idi", bir gün sentyabrın ortasında Yequpetsə mal gətirirəm. Baxıram, — "və Aman gəldi" — Şadxa Efraim gəlir. Mən sizə onun barəsində danışmışdım. O, zəhlətökən adamdır, amma onu görən kimi, özün də bilmədən ayaq saxlayırsan, — bu adamın belə qüdrəti var...

— Qulaq as, mənim ağıllı atım, — deyirəm yabıma, — bir az dayan, sənə yem verəcəyəm.

Və Efraimi saxlayıb onunla salamlayıram və uzaqdan söhbət salıram:

— İş-gün necədir?
 — Pisdır, — deyə köks ötürür.
 — Nə olub ki?
 — Görməyə bir iş yoxdur! — deyir.
 — Heç bir iş?
 — Heç!
 — Səbəbi nədir? — deyə soruşuram.
 — Səbəbi odur ki, indi nigahlar evdə bağlanmır, — deyir.
 — Bəs indi nigah harada bağlanır? — soruşuram.
 — Oralarda, xaricdə...
 — Bəs onda mənim kimi adamlar neyləsin ki, onun heç babasının nənəsi də oralarda olmayıb?
 — Sizin üçün, — deyə cavab verərək tütün kisəsini mənə uzadır, — sizin üçün, reb Tevye, mənim burada, bu yerdə mənim var...
 — Məsələn?
 — Dul qadındır, — cavab verir, — uşaqları da yoxdur, yüz əlli rubl cehizi var, nüfuzlu evlərdə aşpaz işləyib...
 Ona baxaraq soruşuram:
 — Reb Efraim, siz kimi evləndirirsiniz?
 — Necə kimi, — deyir, — əlbəttə, sizi!
 — Tfu, lənət sənə! Ağlınız çaşmış nədir? — cavab verirəm, qırmançı ata vururam yolumu davam edirəm.
 Bu vaxt Efraim deyir:
 — Reb Tevye, əgər sizi incitdimsə, bağışlayın. Onda dey-in, bəs kimi nəzərdə tuturdunuz?
 — Kimi nəzərdə tutacağam, — deyirəm, — kiçik qızım-dan başqa?
 Bu vaxt o, yerindən atıldı və əli ilə alnını vurdu:
 — Dayanın bir! Yaxşı ki, yada saldınız, reb Tevye, Allah ömrünüzü uzun eləsin!
 — Amin! — deyə cavab verirəm. — Sizə də zühura qədər yaşamağı arzulayıram. Amma nəyə belə sevincək oldunuz?

— Yaxşı! — deyir. — Çox yaxşı! Bundan da yaxşı olmaz!

— Axı nə olub?

— Sizin kiçik qızınız üçün mənim namizədim var, nəse müstəsna bir şeydir, xoşbəxtlikdir, böyük uduşdur, varlıdır, pul kisəsidir, milyonçu, Brodski. Özü podratçıdır, adı Pedot-surdur!

— Pedotsur? — deyirəm. — Tövratdan bu adı eşitmişəm.

— Nə tövrat? Tövratın buna nə dəxli? O, podratçıdır, həmin Pedotsur, o, evlər, körpülər tikir, müharibə vaxtı Yaponiyada olub, bir əmək pul gətirib, cins atlarda, karetada gəzir, qapısında lakeylər durur, evində hamamı var, mebelini Parisdən gətirib, barmağında brilyant üzük, hələ çox da qoca deyil. Əsil subaydır, prima! Qəşəng qız axtarır, kim olursa olsun, pal-paltarsız, ayaqqabısız, ancaq gözəl olsun!..

— Bəsdir! — deyirəm. — Əgər siz, necə deyərlər, nəfəsini zi dərmədən bu cür çapsanız, onda biz, reb Efraim, kim bilir, hara gedib çıxarıq. Əgər səhv etmirəmsə, siz mənim böyük qızım Qodli da həmin adaxlı üçün istəyirdiniz.

Bunu eşidəndə, mənim elçim qarnını tutaraq elə qəhqəhə çəkdi ki, dedim indi ürəyi keçəcək...

— Ehe! — deyir. — Gör kimi yada salırsız... O, hələ müharibədən əvvəl iflas olub Amerikaya qaçdı!

— Allah rəhmət eləsin ona! — cavab verirəm. — Bəlkə elə bu da oraya qaçacaq?

Burada mənim şadxenim lap özündən çıxdı.

— Siz nə danışırınsız, reb Tevye? O, zırrama, şarlata və bədxərc adam idi, bu isə — müharibə vaxtından podratçıdır, böyük işlər görür, öz kontoru, işçiləri və... və ... və...

Nə isə, bizim bu Efraim elə qızıqırdı ki, hətta məni arabadan çəkib yerə saldı, yaxamdan yapışb elə silkələdi ki, qorodovoy gəldi, ikimizi də hissəyə göndərmək istədi. Xoşbəxtlikdən, Müqəddəs kitabda yazılan söz yadıma düşdü: "Əcnəbiyə boyuna görə ver", — yəni, polislə yaxşı davran...

Xülasə, çox danışmağa nə ehtiyac? Bu Pedotsur axır ki, kiçik qızım Beylkanın adaxlısı oldu, və "günlər çox uzanmırdı", yəni, onları nişanlayana kimi xeyli vaxt keçdi. Nə üçün çox vaxt keçdi? Çünki o, yəni Beylka, adam ölmək istəmədiyi kimi, ona ərə getmək istəmirdi. Pedotsur nə qədər çox hədiyyə, qızıl saat, brilyant üzük gətirirdisə, qız ona daha da nifrət bəsləyirdi. Bunu mənə başa salmaq lazım deyil. Bunu mən onun üzündən hiss edirdim, gizli axıtdığı göz yaşlarını görürdüm. Bir dəfə sözarası mən ona deyirəm:

— Qulaq as, Beylka, sənin bu Pedotsurun sənin üçün əziz olduğu kimi mənim üçün də...

O isə qıpqırmızı olaraq cavab verir:

— Kim sənə dedi?

— Onda bütün gecəni niyə ağlayırsan?

— Məgər mən ağlayıram?

— Yox, — deyirəm, — ağlamırsan, hıçqırırsan. Elə bilir-sən ki, başını yastığa soxanda, göz yaşlarını məndən gizlədə bilərsən? Sən elə bilirsən ki, sənin atan uşaqdır, onun beyni işləmir və başa düşmür ki, sən bunu qoca atandan ötrü edirsən? Sən öz atanın qoca vaxtını sakit keçirməsini təmin etmək istəyirsən ki, başını qoymağa bir yeri olsun, Allah eləməmiş, dilənçilik eləməsin? Əgər belə düşünürsənsə, onda, mənim göyərçinim, sənin ağlın yoxdur! Allahımız böyükdür, Tevye isə özgə hesabına dolanan adam deyil. Pul isə, kitabda yazıldığı kimi, boş şeydir. Misal üçün, bacın Qodlu götür. Səfalət içindədir! Amma bax gör, uzaq ellərdən nə yazır. Dünyanın o başında yazıq Perçiklə necə xoşbəxtdir!..

Hə, başınızı işlədin, tapın görək, Beylka nə cavab verir.

— Sən məni Qodl ilə müqayisə etmə, — deyir. — Qodl elə vaxtda boya-başə çatıb ki, o vaxt dünya bir-birinə qarışmışdı, az qala baş-ayaq vuracaqdı. O vaxt bütün dünyadan bəhs edirdilər, özlərini isə unudurdular. İndi isə dünya sakit olub bir yerdə dayananda, hər kəs özünü düşünür, dünyanı unu-

dur...

Beylka mənə belə cavab verir, indi başa düş ki, bu sözlər ilə nə demək istəyir.

Hə? Tevyenin qızları barədə nə deyərsiz?

Siz onu toy vaxtı görəydiniz — şahzadə kimi idi! Mən ona baxıram, tamaşa edirəm və düşünürəm: "Bu Beylka, Tevye-nin qızıdır? O, bu cür dayanmağı, bu cür yeriməyi, başını belə saxlamağı, belə geyinməyi haradan öyrənib ki, elə bil hər şey boynuna biçilib?" Amma çox tamaşa etməyimə imkan vermədilər, çünki elə həmin gün, toydan sonra, saat altıya yaxın gənc evlilər qalxdılar və kuryer qatarı ilə yola düşdülər, — hara getdiklərini Allah bilir, dedilər ki, varlılara xas olan hansısa "Nataliya"ya, sulara gedirlər. Bir də qışda qayıtdılar və dərhal ardınca xəbər göndərdilər ki, nə olursa olsun, özümü tez Yequpetsə çatdırım. Fikirləşdim ki, nəse var. Görəsən, nə olub? Mənim gəlməyimi elə belə istəsəydilər, elə də tapşırırdılar: gəl, vəssalam. Bəs bu "nə olursa, olsun", "tez" nəyə gərəkdir? Deməli, burada nə işə var! Nə ola bilər, axı? Başıma hər cür fikirlər və ehtimallar gəlirdi — yaxşı da, pis də. Bəlkə, gənclər artıq iki pişik kimi küsüşüblər və iş ayrılmağa çatıb? Dərhal özümə etiraz edirəm: "Tevye, sən ağılsızsan! Nəyə görə hər şeyi pisliyə yozursan? Haradan bilirsen ki, səni nə üçün çağırırlar? Bəlkə darıxıblar və səni görmək istəyirlər? Bəlkə elə, Beylka istəyir ki, atası onun yanında olsun? Elə birdən bu Pedotsur səni qulluğa götürmək istər, səni öz evinə cəlb etmək və özünün işlər müdürü etmək fikrinə düşər? Ya belə, ya elə, — getmək lazımdır." Budur, əyləşib — "və Xarrana yol aldım" — Yequpetsə gedirəm. Yolda xəyallarım qol-qanad açır və təsəvvürümə gətirirəm ki, kəndi tərk edirəm, inəyi, at-arabanı bütün şeylərimlə satıram və yaşamaq üçün şəhərə köçürəm. Əvvəlcə bizim Pedotsurun etibarlı nümayəndəsi, sonra xəzinədarı, sonra isə onun bütün podratını idarə edirəm, nəhayət, tam hüquqlu şərik kimi işin içinə

girirəm, — hər şeyimiz yarıbayarı olur, mən də, o da biri səmənd, o biri kəhər olan qəşəng atlarda gəzirik, və özüm özümə təəccüblənirəm: mənim kimi kiçik adamın belə böyük işlərlə nə əlaqəsi? Bütün bu hay-küy, bütün bu bazar və daim vurnuxmaq mənim nəyimə lazımdır? Siz də deyə bilərsiz ki, "kübarlarla oturub-durmaq", milyonçuların arasında vurnuxmaq mənim nəyimə lazımdır? Əl çəkin məndən, bu qoca vaxtımda istəyirəm ki, rahat olum, bəzən müqəddəs kitablara nəzər salım, Zəburdan bir fəsil oxuyum, — axı adam öz qəlbi barədə də düşünməlidir, elə deyilmi? Süleyman şah deyir: insan — heyvan kimidir: nə qədər yaşasa da, unudur ki, ölümdən yaxa qurtara bilməyəcək...

Belə fikirlərlə və duyğularla, Allahın köməyiylə, Yequpetsə çatıram və bir baş Pedotsurun yanına yollanıram. Sizin qarşınızda öyünürəm və "onun əzəməti və onun var-dövləti barədə", yəni onun mənzili və təm-tərağından danışmaq iqtidarında deyiləm. Ömrümdə heç vaxt Brodskinin evini görmək şərfi mənə nəsib olmayıb, amma Pedotsurun evindən yaxşı və qəşəng ola bilməz! Özünüz düşünün, lap çar palatalarıdır, qapıda düymələri gümüşdən olan yekəpər gözətçi dayanmışdır, heç cür məni buraxmaq istəmir, istəyirsən başına lap ağacla vur! Nə olub? Qapılar şüşəlidir, görürəm ki, lənətə gəlmiş o uzundraz dayanıb paltarını təmizləyir. Mən ona işarə edirəm, əllərimi ölçürəm, göstərirəm ki, məni içəri buraxsın, çünki ev sahibinin arvadı mənim doğma qızımdır... Amma bu başıboş işarə başa düşmür və o da işarə edir ki, rədd olub gedim! Dərdə bir bax! Doğma qıza da əl çatmır! "Sən və sənin çal başın bələdadır, Tevye, nə günlərə gəlib çatdın!" — fikirləşirəm və şüşəli qapıdan baxıram. Görürəm ki, orada bir qız fırlanır. "Yəqin ki, qulluqçudur", — fikirləşirəm, çünki gözlərindən hiyləgərlik yağır. Qulluqçu qızların gözləri həmişə belə olur. Bilirsiz, mən varlı evlərdə çox olmuşam və qulluqçu qızları tanıyıram... Qıza işarə etdim: "Yəni, gözəlim, aç qapını!" O,

qapını açır, təsəvvür edin, yəhudicə soruşur:

— Kimi istəyirsiniz?

— Pedotsur burada olur? — deyirəm.

— Sizə kim lazımdır? — ucadan soruşur.

Mən isə ondan bərk:

— Səndən soruşurlar, sən də ağıllı-başlı cavab ver! Pedotsur burada yaşayır?

— Burada.

— Əgər belədirsə, — deyirəm, — deməli öz adamlarımızıq. Get madam Pedotsura söylə ki, ona qonaq gəlib, onun atası, Teveye, qonaq gəlib, amma neçə vaxtdır gözləyir, çünki o gümüş düyməli idolun mərhəmətinə layiq görülməyib!

Bu sözləri eşidən qız qəhqəhə çəkdi, görünür yaxşı hiyləgərmiş — qapını üzümə çırpdı, yuxarı qaçdı, sonra aşağı qaçdı, məni içəri buraxaraq və elə bir saraya gətirdi ki, beləsini atamın ataları belə heç yuxuda da görməyib. İpək və məxmər, qızıl və billur, gedirsən, heç ayaqlarının səsinə də eşitmirsən, çünki bu murdar ayaqlarını qar kimi yumşaq olan bahalı xalılardan üstünə qoyursan. Bəs saat, yenə saat! Divarda saat, stolun üstündə saat, sayı-hesabı yoxdur. "Rəhmli Allah, sən bu aləmində belələri çoxdurmu? Bu qədər saat adamın nəyinə lazımdır?" — deyə fikirləşirəm və əllərimi arxama qoyaraq yeriyirəm. Görürəm ki, bir neçə Teveye hər tərəfdən üstümə gəlir, biri bura, biri ora, biri mənə tərəf, o biri məndən o tərəfə... Tfu, lənətə gələsən! Hər tərəfdə güzgü!.. Ancaq podratçı kimi bir məxluq özünə bu qədər saatı, bu qədər güzgünü rəva bilər!.. Yadıma kök, gip-girdə, bütün başı daz olan Pedotsur gəlir, bərkdən danışır və istehza ilə aşağıdan gülür... İlk dəfə bizə, kəndə gəlmiş yadıma düşür, cins at minmişdi, — özünü evindəki kimi aparırdı. Mənim Beylkam ilə tanış oldu və məni kənara çəkərək gizlicə, amma onun səsinə Yequpetsin o biri tayında da eşitmək olardı, qulağıma dedi ki, qızım onun xoşuna gəlir, arzu edir ki, bir-iki-üç — və toy olsun! Hə, qızı-

mın onun həqiqətən xoşuna gəlməsini başa düşmək olar, amma "bir-iki-üç", — elə bil küt bıçağı ürəyimə soxdular. "Bir-iki-üç və — toy olsun!" nə deməkdir? Bəs mən kiməm? Beylka kimdir? Ax, istəyirdim ona iki kəlam deyim ki, həmişə məni xatırlasın! Digər tərəfdən fikirləşdim ki: "Tevye, sənin qışqırmağın nəyə lazımdır? Böyük qızlara məsləhət vermək istəyəndə çox şeyə nail olmusan? O qədər danışmısan, öz bildiyini göstərmisən, axmaq yerinə qalan kim olub? Tevye!"

Sözün qıçası, sizin kitablarda yazıldığı kimi, şahzadəni buraxıb keçək şahzadə qıza. Deməli, onların xahişinə əməl edib Yequpetsə gəlmişəm. "Salam! Salam! Necəsiz? İşləriniz necədir? Əyləşin!" — "Sağ olun, dayanmaq da olar!" — hə, necə lazımdır, o cürə.

"Bugün başqa günlərdən nə ilə fərqlənir", — yəni bu dəvət nə deməkdir, nə vacib iş var, — sualı ilə irəli soxulmaq yaxşı düşməzdi. Tevye — arvad deyil, gözləyə də bilər. Bu vaxt böyük ağ əlcəkli bir şəxs daxil oldu və bütün palıd ağacından olan otağa daxil olurdu: masa palıd, stullar palıd, divarlar palıd, tavan palıddır və bütün bunların hamısı yonulmuş, bəzəkli və rənglidir... Stolun üstü isə — şah süfrəsi! Çay və qəhvə, şokolad və peçenye, konyak və yaxşı turşular, hər cür yeməklər, meyvə və tərəvəz, eyib olsa da, qorxuram ki, mənim Beylkam bu şeylərin heç birini atasının evində görməmişdir. Mənim üçün bir qədər tökdülər, sonra da bir qədər, mən isə içir, ona, Beylkaya baxıram, fikirləşirəm: "Tevyenin qızı bunu da gördü, necə deyərlər: "Dilənçini heç nədən yara-dan", — Allah yoxsula kömək olanda, onu heç tanımaq olmur. Adama elə gəlir ki, Beylkadır, amma hər halda Beylka deyil". Və əvvəlki Beylkanı xatırlayıram və onu indiki ilə müqayisə edirəm, adama ağır gəlir, elə bil ki, günaha batmışam, axmaq iş görmüşəm, əlverişsiz bir sövdələşmə bağlamışam, məsələn, elə bil ki, öz çalışqan atımı dayçaya dəyişmişəm, həm də bilmirsən bu dayçadan nə çıxacaq — at olacaq,

yoxsa yaramaz bir şey.

"Eh, Beylka, Beylka, sənə nə oldu! Yadındadır, deyə fikirləşirəm, axşamlar his verən lampanın işığında nəse tikirsən və mahnı oxuyursan, gözümü açmağa macal tapmamış iki inəyi sağıb qurtarırsan, bəzən qollarını çırmalayıb mənə sadə südlü borş, ya lobyə ilə qaluşka, ya pendir ilə pampuşka, ya da xaxşaşla içki hazırlayırsan və deyirsən: "Ata, get əllərini yu!" Axı bu hər cür nəğmədən yaxşı idi!" İndi o, kraliça kimi öz Pedotsuru ilə stolun arxasında oturub, iki nəfər stola qulluq edir, nimçələri çaqqıldadırlar... Bəs Beylka? Heç olmasa bir söz desin! Amma o, yəni Pedotsur hər ikisinin yerinə danışır, ağzını bağlamırdı! Həyatımda boş-boş danışan belə adam görməmişəm. Kəsik-kəsik gülüşü ilə, Allah bilir, nələr çərənləyirdi. Bizdə beləsinə deyirlər ki, özü danışır, özü də gülür... Bizim üçümüzdən başqa bir tip də əyləşmişdi ki, yanaqları qıpqırmızı idi. Bilmirdim ki, kimdir, amma qarınqululuğuna söz ola bilməzdi, çünki Pedotsur danışdıqca həmin adamın hər iki ordu dolu olurdu: müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Üçü də yeyirdi..." — üçümüzün də əvəzinə yeyirdi... O, yeyir, Pedotsur isə elə cəfəngiyyat söyləyirdi ki, adamın ürəyi bulanırdı: podryad, quberniya idarəsi, udel siyahısı, xəzinədarlıq, Yaponiya... Bütün bunların içində məni ancaq Yaponiya maraqlandırır, çünki mənim Yaponiya ilə bəzi haqq-hesablarım var. Əlbəttə, siz bilirsiniz, müharibə vaxtı atlar çox qiymətləndirilirdi, heç yerdə ələ düşmürdü... Mənim də üstümə gəldilər və mənim atımı işləməyə apardılar: onu arşın ilə ölçdülər, bir neçə dəfə geriye — irəliyə sürdülər və ona ağ bişet verdilər. Mən də onlara deyirəm: "Əvvəlcədən bilirdim ki, sizin zəhmətiniz nahaqdır, Müqəddəs kitabda deyildiyi kimi: "Mömün adam öz heyvanı üçün əlləşir" — Tevyenin atı müharibəyə gedə bilməz..." Lakin, pan Şolom-Aleyxem, məni bağışlayın, mən bir şeyi başqası ilə quraşdırıram, beləliklə yoldan da aza bilərsən. Sizin dediyiniz kimi, yaxşısı budur, —

"mətləbə qayıdaq" — əhvalatımızdan bəhs edək.

Bir sözlə, necə lazımdırsa içdik, əməlli başlı yedik, stolun arxasından qalxanda, o, Pedotsur qolumdan tutub məni kabinetinə gətirdi. Kabinet şahənə bəzədilmişdi — divarlardan tütənglər və xəncərlər asılmışdı, stolun üstünə top qoyulmuşdu... Məni yağ kimi yumşaq divana əyləşdirdi, qızıl qutudan iki uzun, yağun, qoxulu siqar götürdü — birini özünə, birini mənə verdi, yandırıb çəkdi, mənim qarşımda oturaraq ayaqlarını uzatdı və deyir:

— Bilirsiniz, nəyə görə ardınızca adam göndərmişdim?

"Aha! — fikirləşirəm. Görünür, mənimlə həmin o məsələni danışacaq?" Lakin özümü bilməməzliyə qoyub deyirəm:

— "... Öz qardaşımın gözetçisiyəm?" Hardan bilirəm?

— Mən, — deyir, — sizinlə elə sizin özünüz barədə danışmaq istəyirdim.

"Qulluq!" — deyər fikirləşirəm və cavab verirəm.

— Nə olar ki, əgər yaxşı bir şeydirsə, buyurun! Qulaq asaq.

Bu vaxt o, siqarı ağzından çıxarıb mənə belə bir nitqlə müraciət edir:

— Siz ağılsız adam deyilsiz, — deyir, — inciməsəz, mən sizinlə açıq danışaram. Siz bilməlisiz ki, mən böyük işlərlə məşğulam. Belə böyük işlərlə məşğul olanda...

"— Hə! — fikirləşirəm. — Yəqin məni nəzərdə tutur!" — Sözüünü kəsib deyirəm:

— Bizim Talmudda deyilir: "Var-dövlətin artdıqca, qayğın da artıq olacaq". Bilirsiniz bunun mənasını?

O isə mənə çox açıq cavab verir:

— Sizə səmimi deyər bilərəm ki, mən heç vaxt Talmud oxumamışam və hətta onun necə olduğunu da bilmirəm!

Və kəsik-kəsik gülməyə başladı. Hə, buna nə deyərsiz? Madam ki, Allah səni cəzalandırıb və sən cahil, savadsız qalmısan, — onda heç olmasa, üstünü vurma! Gör, nə ilə fəxr

edir!

— Mən başqa cür düşünmürdüm! — deyirəm. — Mən bilirəm ki, sizin belə şeylərə münasibətiniz yoxdur... Ancaq, sonrası nədir?

— Sonrası, — deyir, — mən sizə demək istəyirəm ki, mənim işlərimə görə, mənim adıma və vəziyyətimə görə, sizin "Südçü Tevye" çağırılmanız mənim üçün yaxşı düşür. Unutmayın ki, mən qubernator ilə şəxsən tanışam, bəzən mənim evimə müxtəlif nüfuzlu adamlar... Brodski, Polyakov, lap elə Rotşildin özü baş çəkirlər!... Kim bilir, nə ola bilər?..

Bütün bunları o, Pedotsur mənə söyləyir və mən oturub onun parıldayan başına baxıram və düşünürəm: "Çox ola bilər ki, sən qubernatorla şəxsən tanışsan və Rotşild də sənə evinə gələ bilər, amma sən murdar it kimi danışsan!"

Və incimədən mən ona müraciət edirəm:

— Birdən elə Rotşildin özü sizin evə gəlsə, nə ola bilər?

Siz elə bilirsiniz ki, sancdığımı başa düşdü? Nə deyirsiniz!

— Mən istəyirəm ki, — deyir, — siz bu süd işini atasınız və başqa bir işlə məşğul olasınız.

— Məsələn? Nə ilə?

— Nə ilə istəyirsiniz! — cavab verir. — Dünyada iş qəhətdir? Nə qədər lazım olsa, mən sizə nə qədər lazımdır, pul verə bilərəm, təki siz daha südçü Tevye olmayasız. Və ya, dayanın, bilirsiniz, nə var? Bəlkə siz birdəfəlik — bir-iki-üç — bir baş Amerikaya gedəsiniz? Hə?

Bunları deyir, sıqarı dişlərinin arasına alır və gözlərimin içinə baxır, dazı da parıldayır... Hə? Bu kobuda nə cavab verəsən? Əvvəlcə belə fikirləşirəm: "Nədir, Tevye, nə heykəl kimi durub dayanmışan? Qalx, qapını çırp, vidalaşmaq üçün bir söz demədən, çıx get!" Mənə çox yer elədi! Gör bir, bu podratçı nəyə qadirdir! Həyasızlığa bir bax! "Bu, nə deməkdir, — sən mənə təklif edirsən ki, namusla və şərəflə qazandığımı atıb Amerikaya gedim? Ola bilsin ki, Rotşild ona baş çəksin,

buna görə südcü Tevye, kim bilir, haralara qaçıb getməlidir?!"

İçərim elə bil qazan kimi qaynayır, elə əvvəl də bir az həyəcanlı idim, indi ona, Beylkaya acığımı tutur: "Nədir, şahzadə kimi yüzlərlə saatın, minlərlə güzgünün arasında oturmusan, halbuki atanı sıra qabağında yanan kömürlərin üstü ilə qaçmağa qovurlar?!"

"Sevinirəm ki, sənın bacın Qodl daha yaxşı hərəkət elədi! — deyə fikirləşirəm. Əlbəttə, həqiqət budur ki, onun sənın kimi evi, fintiflyuşkaları yoxdur, amma onun Perçik kimi əri var... Axı, o adam özü haqqında deyil, bütün dünya haqqında düşünür... Həm də onun başı var, daha parıldayan güvəc başı deyil... Bu Perçikin dili isə — xalis qızıldır! Ona bir kəlam deyərsən, o, sənə üçünü qaytarar! Dayan, podratçı, sənə bir kəlam deyim ki, gözlərin qaralsın!"

Belə fikirləşdim və ona bu sözlərlə müraciət etdim:

— Talmudun sizin üçün əlçatmaz olması, hələ dərd yarındır: əgər bir nəfər Yequpetsdə yaşayırsa, Pedotsur adlanırsa və podratla məşğul olursa, Talmud çardaqda da sakitcə qala bilər. Amma adi sözü çarılı kəndçi də başa düşür. Yəqin siz bilirsiniz ki, Müqəddəs kitabda Arameyli Lıvan haqqında nə yazılıb: "Donuzun quyruğundan papaq çıxmaz..."

O isə yeni darvazaya baxan qoyun kimi gözlərini mənə zilləyir və soruşur:

— Bu, nə deməkdir?

— Bu o deməkdir ki, donuzun quyruğundan papaq tikə bilməzsən! — deyirəm.

— Siz, bununla nə demək istəyirsiniz? — yenə soruşur.

— Onu demək istəyirəm ki, siz mənə Amerikaya getməyi təklif edirsiniz!

O, kəsik-kəsik gülür və deyir:

— Amerikaya istəmirsiniz? Onda bəlkə Fələstinə gedəsiniz? Bütün qoca yəhudilər Fələstinə gedirlər.

Bunu deyən kimi başıma girdi: "Bir dayan, Tevye, bəlkə bu elə sənin düşündüyün qədər də ağilsız şey deyil? Doğrudan da... Doğrudanmı, Allah mənə belə ata sevinci bəxş edib, bəlkə elə Fələstin yaxşıdır? Ağilsız? Nə ilə risk edirsən və burada sən kimin qalır ki? Sənin Qoldan, Allah ona rəhmət eləsin, onsuz da qəbirdədir, sən özün, bağışla ilahi, qalmısan, nəyə lazımsan? Nə vaxta qədər bu dünyada yaşayacaqsan?"

Bundan əlavə, pan Şolom-Aleyxem, siz də bilməlisiz ki, "fəryad divarı" çoxdandır məni özünə çəkir, peyğəmbərlərimizin türbələrini, Rahil ananın qəbrini ziyarət etmək, öz gözlərimlə İordanı, Sinayı, Ölü dənizi, Pitomu, Ramzesi və digər müqəddəs yerləri görməyi arzulayıram... Fikirlər məni həsrətli Xanaan torpağına aparır ki, burada, necə deyərlər "südün və balın axdığı..." yerlərdir.

Lakin Pedotsur düşüncələrimi kəsir:

— Necə? Burada çox fikirləşməyin nə mənası? Bir-iki-üç...

— Sizin, — deyirəm, — hər şeyiniz "bir-iki-üç"dür, Müqəddəs kitabda deyildiyi kimi: "Hər şey eynidir: çörək də, onun içi də..." Mənim üçün isə o qədər də asan deyil, çünki qalxıb Fələstinə getmək — buna pul lazımdır...

O, öz kəsik gülüşləri ilə stola yanaşdı, yeşiyi açıb bumacniki götürdü və təsəvvür edin, ordan xeyli məbləğ ayırdı, mən isə bir daha təklif gözləmədən kağızları yığışdırdım (budur — pulun gücü!) və pulları cibimə soxdum. Bu hadisəyə uyğun iki kəlam demək istəyirəm, o isə qulaq asmaq istəmir.

— Bu sizə gedəcəyiniz yerə qədər artıqlaması ilə bəs edər, — deyir, — ora çatandan sonra sizə pul lazım olsa, yazın və — bir-iki-üç — pul dərhal göndəriləcək. Yola düşməyi bir də sizə xatırlatmaq, mənə lazım gəlməyəcək, — axı siz namuslu, vicdanlı adamsız...

Pedotsur bunları mənə deyir və kəsik-kəsik elə gülür ki, adamın ürəyi ağzına gəlir. Başımdan belə bir fikir keçdi: "Bu kağızları onun sifətinə çırpım və deyim ki, Tevye pula satıl-

mır və Tevye ilə vicdandan və ədalətdən danışmırlar?"

Amma ağzımı açmağa macal tapmamış o, zəngi çaldı, Beylkanı çağırıb ona deyir:

— Canım, bilirsən? Axı sənin atan bizi tərk edir, bütün əmlakını satıb və bir-iki-üç — Fələstinə gedir.

"Yuxu görürəm, ya bilmirəm... — fikirləşirəm. — Amma, doğrudan da, yuxuma da gəlməyib, heç üzünün əzası da tərpənmədi! Elə bil ağacdır, durub, üzündə heç bir əlamət yoxdur, gah mənə baxır, gah ona — bir söz belə demir. Ona baxmadan, mən də susuram. Belə çıxır ki, hər ikimiz susuruq, Zəburda deyildiyi kimi: "dilim yapış" — donub qalmışıq! Başım gicəllənir, gicəhəllərim ağrıdan döyünür. "Nədən belə oldu? — fikirləşirəm. — Yəqin ki, onun mənə verdiyi siqardandır". Amma, onun özü də, Pedotsur da çəkir axı! Çəkir və danışır, danışır, ağzını yummur, amma gözləri qapanır, görünür, mürəkkəb vurmaq istəyir.

— Buradan siz kuryer qatarı ilə Odessaya gedəcəksiz, Odessadan isə dənizlə Yaffaya qədər. İndi dənizlə getmək üçün ən yaxşı vaxtdır, çünki sonra küləklər başlayır, qar yağır, fırtına olur və... və...

Yuxulamaq istəyən adam kimi dili dolaşır, buna baxmayaraq cəfəngiyyatından qalmır:

— Yola düşməyə hazır olanda, bizə xəbər verin və hər ikimiz vağzala gəlib sizinlə vidalaşarıq, çünki bir vaxt yenə görüşəcəyik.

Bu vaxt o, bağışlayın, şirin-şirin əsnədi və Beylkaya dedi:

— Əzizim, bir az burada otur, mən gedib bir dəqiqəliyə uzanım.

"Heç vaxt sən ağıllı bir şey danışmamısan, doğru sözündür! — deyər fikirləşdim! İndi ürəyimi boşaldacağam!" Bu gün ürəyimdə toplananların hamısını ona, Beylkaya demək istəyəndə, o, qoynuma atılıb elə ağladı ki!.. Mənim başbəla qızlarımın təbiətləri belədir: özlərini saxlayırlar, qızıışır-

lar, bir şey olan kimi salxım söyüdlər kimi göz yaşı tökürlər. Məsələn, böyük qızım Qodl, sürgünə, Perçikin yanına, soyuq ölkələrə yola düşərkən, son dəqiqələrdə ağlamadı? Amma heç müqayisə etmək olar! O hara, bu hara?

Təmiz vicdanla sizə deyirəm: bildiyiniz kimi, mən göz yaşı tökənlərdən deyiləm. Ancaq bir dəfə, mənim Qoldam, Allah ona rəhmət eləsin, döşəmədə uzananda, necə lazımsa, ağlamışam; bir dəfə də, Qodl yola düşəndə, mən isə öz yabımla axmaq kimi tək qalanda ürəyimcə ağlamışam: sonra da bir neçə dəfə olub ki, necə deyərlər, göz yaşı tökmüşəm... Amma, ümumiyyətlə, yadıma gəlmir ki, elə-belə şeydən ötrü göz yaşını axıdım... Ancaq Beylka ağlayanda ürəyim elə sıxıldı ki, özümü saxlaya bilmədim və onu qınamağa gücüm çatmadı. Mənimlə çox danışmaq lazım deyil, — mənim adımTevyedir. Mən onun göz yaşlarını dərhal başa düşdüm. O, elə belə ağlamırdı, o, peşiman idi ki, atasına qulaq asmayıb... Onu necə lazımdırsa danlamaq, Pedotsura olan qəzəbini söyləmək əvəzinə, mən ona təskinlik verdim, bir-birinin ardınca misallar çəkdim, Tevye bunu bacarır.

— Yox, ata, ondan ötrü ağlamıram. Mənim heç kəsə iddiam yoxdur. Amma, mənim üzümdən sənin getməyin və sənə heç bir kömək edə bilməməyim, — məni yandırır!

— Boşla! — cavab verirəm. — Uşaq kimi danışsan! Unutma ki, bizim qadir Allahımız var və sənin atanın ağı da hələ başındadır. Elə bilirsən ki, sənin atanın Fələstinə getməsi və qayıtması böyük işdir, Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Yola düşdülər və dayandılar", — ora və geriye...

Belə deyirəm, amma özlüyümdə fikirləşirəm: "Yalan deyirsən, Tevye! Əgər gedəcəksənsə, onda adını xatırla! Daha Tevye yoxdur!"

Elə bil o, mənim fikirlərimi duyaraq deyir:

— Yox, ata, bu cür balaca uşağı sakit edirlər. Ona kukla, oyuncaq verirlər və ağ çəpiş haqqında nağıl danışirlər... Əg-

ər nağıl danışmağa gəlsə, onda sən mənə yox, mən sənə danışım. Ata, amma bu nağıl maraqlı olmasından çox kədərlidir.

O, yəni Beylka belə danışır. Tevyenin qızları boş yerə boğaz yırtmırlar. Və o, mənə "Min bir gecə"dən Pedotsurun batatlıqdan çıxıb bu mərtəbəyə gəlməsi, öz ağılı ilə yüksək yerə çıxması barədə nağıl danışdı və dedi ki, indi onun çalışdığı Brodskini evinə çağıra bilməsidir, bundan ötrü minlərlə pulu sağa-sola səpələyir, böyük ianələr paylayır. Təkcə pul kifayət deyil, — həm də nəsil şəcərəsi lazımdır, buna görə Pedotsur dəridən-qabıqdan çıxır və sübut etmək istəyir ki, o, elə-belə adam deyil, əsili pedotsurlar nəslindən başlayır. Atasını iri podratçı olmuşdur...

Beylka:

— Amma o, çox yaxşı bilir ki, atasının kim olduğu mənə də məlumdur, — deyir. — Onun atası toylarda çalardı. Sonra o, hamıya deyir ki, arvadımın atası milyoner olub...

— O, kimi belə nəzərdə tutur? — deyirəm. — Məni? Əgər Allah məni milyonlara sahib olmağa məhkum etsəydi, qoy elə hesab eləsin ki, artıq mən bu cəzani çəkmişəm.

— Ata, sən heç bilirsənmi, o, məni öz tanışlarına təqdim edərkən mənim atamın, əmilərimin və bütün qohumlarımdan məşhur nəsiləndən olması barədə danışmağa başlayanda, xəcalətdən üzüm necə qızarır! — deyir Beylka. — Elə uydurmalar deyir ki, bunları heç kəs yuxuda da görə bilməz. Mənə isə ancaq qulaq asmaq və susmaq qalır, çünki belə məsələlərdə o, çox dözümsüzdür...

— Səncə bu, dözümsüzlükdür, — deyirəm, — bizdə isə buna əclaflıq və biabırçılıq deyirlər.

— Yox, ata, — qız deyir, — sən onu tanımırsan. O, sən deyən qədər də pis adam deyil. Amma dəyişgən adamdır. O, dərdə şərikin çıxır və səxavətli olur. Kəfi yaxşı olanda onun yanına gələ bilsən və özünü yazıq kimi göstərsən, — o, dərdinə şərikin çıxır, məndən ötrü isə, — söz ola bilməz, — göydən ul-

duzu qapar! Sən elə bilirsən ki, mənim ona hökmüm yoxdur? Bu yaxında o, mənə söz verdi ki, Qodl və onun ərinə uzaq quberniyadan xilas etsin. O, and içdi ki, bu işdən ötrü bir neçə minini əsirgəməyəcək, o şərtlə ki, oradan onlar Yaponiyaya getsinlər.

— Yaponiyaya nə üçün? — soruşuram. — Məsələn, Hindistana yox, və ya Sava çarçasının yanına, Padan-Arama?

— Çünki Yaponiyada onun işləri var, — deyə qızım cavab verir. — Dünyanın hər yerində onun işləri var. Bir gündə ona o qədər teleqram gəlir ki, bizə yarım ilə bəs edərdi. Amma, bunun mənə nə xeyri var ki, mən-mən deyiləm?

— Belə çıxır ki, — deyirəm, — bizim "Atalar nəsihətində" yazıldığı kimi: "Əgər mən özümdən ötrü deyiləmsə, məndən ötrü kimdir?" Və mən-mən deyiləm, və sən-sən deyilsən...

Zarafata salıb kəlamlardan danışırım, amma uşağımın "var-dövlət və şərəf içində" necə əzab çekdiyini görüb ürəyim parçalanır.

— Sənin bacın Qodl belə etməzdi, — deyirəm.

— Mən artıq sənə demişəm ki, Qodl ilə mənə müqayisə etməyəsen, — cavab verir. — Qodl öz zamanında yaşayıb, Beylka özünün... Qodlın zamanı ilə Beylkanın zamanı arasındakı məsafə buradan Yaponiya olan qədər uzadır...

Bu qərribə sözlərin nə demək olduğunu başa düşürsüz?

Ancaq, görürəm ki, tələsirsiniz. İki dəqiqə də səbr edin, bu əhvalatlar qurtarsın. Mənim xoşbəxt qızımın dərd-səri və əzabları ilə lazımı qədər doyandan sonra, mən oradan əzgin və məyus şəkildə aralandım. Siqarı yerə çırpdım, lap nəfəsimi kəsmişdi, və ona, yəni siqara müraciətlə:

— Rədd ol, lənətə gələsən!

— Kimə belə acığınız tutub, reb Tevye? — arxadan belə səs eşidirəm. Qayıdıb baxıram — odur, şadxen Efraim, onu lənətə gəlsin.

— Xoş gəlmisiz! — deyirəm. — Burada neyləyirsiniz?

- Siz burada neyləyirsiniz?
- Uşaqlara qonaq gəlmişdim.
- Necə dolanırlar?
- Necə doldanmalıdırlar? — deyirəm. — Allah hər ikimi-zə ondan pis qismət eləməsin.
- Bildiyimə görə, gərək ki, siz mənim malımdan razı ol-malısınız? — cavab verir.
- Bəs necə! Allah sizə artıqlaması ilə versin!
- Xoş sözə görə sağ olun, — deyir. — Bəlkə xoş sözə əla-və olaraq mənə kiçicik bir hədiyyə verəsiniz?
- Məgər, — soruşuram, — elçiliyə görə sizə düşəni alma-mısınız?
- Pedotsurun özünə qismət olaydı! — o cavab verir.
- Nə olub axı? Az idi?
- Yaxşı adamdan gözlədiyindən bir qədər az.
- Məsələn, nə qədər?
- Məsələn... Bir quruş da qalmadı.
- Bəs hara getdi?
- Qızı ərə verdim, — deyir.
- Təbrik edirəm, — deyirəm, — Allah onlara xoşbəxtlik və sevinc bəxş etsin!
- Yaxşı sevinkdir! — deyər cavab verir. — Mən şarlatan kürəkənə rast düşdüm. Qızımı döyür, əzab verirdi, sonra pul-ları yığışdırıb Amerikaya qaçdı.
- Bəs nə üçün belə uzağa qaçmağa imkan verdin?
- Mən nə edə bilərdim?
- Quyuşuna göz qoyardın, — deyirəm.
- Reb Tevye, sizin ürəyiniz arxayındır... — deyər cavab verir.
- Allah sizə onun heç olmasa yarısını qismət eləsin...
- Belə de! — o təəccübləndi. — Mən də elə bilirəm ki, siz varlısınız... Madam belədir, qoxulamaq üçün tütün götürün...
- Qoxulamaq üçün tütün alıb şadxendən yaxa qurtardım.

Evə qayıtdım, neçə illər boyu qazandığım əmlakı satmağa başladım. Nağıl söyləyən kimi olmadı, bir qədər çəkdi. Hər sınıq şey də, hər cür boş şey də canım bahasına başa gəlib. Görürsən. Bir şey mənə Qoldanı xatırladır, Allah ona rəhmət eləsin, başqa bir şey — uşaqları.... Amma hər şeydən çox mənə atım təsir elədi. Onun qarşısında özümü günahkar hiss edirdim... Bir fikirləşin, neçə illər biz onunla çətinlik içində yaşamışıq, birlikdə dərd çəkmişik, indi birdən — durub onu satıram! Mən onu su daşıyana satdım, çünki arabaçılardan təhqirdən başqa bir şey gözləmək olmaz. At satmaq üçün onların yanına gəlirəm, onlar isə:

— Allah köməyiniz olsun, reb Tevye, siz buna at deyirsiniz?

— Bəs sizcə bu nədir, — deyirəm, — şamdandır?

—Yox, — cavab verirlər, — şamdan deyil, müqəddəs uqodnikdir....

— Nə üçün uqodnik?

— Ona görə ki, sizin atın qırxa yaxın yaşı var, dişlərindən əsər-ələmət yoxdur, dodaqları bozarıb, şaxtaya düşən arvad kimi sağrıları titrəyir...

Belə arabaçı söhbəti xoşunuza gəlir? And içirəm ki, mənim zavallı atım hər sözü başa düşürdü, Müqəddəs kitabda yazıldığı kimi: "Öküz öz sahibini tanıyır", — heyvan duyur ki, onu satmaq istəyirlər... Buna sübut olaraq deyim ki, su daşıyan ilə əl ələ vuranda və mən ona: "xeyirli olsun!" deyəndə — birdən at gözəl sifətini mənə çevirdi, elə baxdı ki, sanki demək istəyirdi: "Bütün zəhmətim üçün mükafatım bu imiş, — sənə qulluq etdiyim üçün belə təşəkkür edirsən..." Axırncı dəfə mən atıma baxdım, bu vaxt su daşıyan onun yüyənindən tutub ona ağıl verməyə başladı, tək qalıb fikirləşirəm: "Göylərin sahibi olan ilahi! Sən yaratdığın dünyanı necə də müdrikcə idarə edirsən! Bax, sən Tevyeni yaratmışsan və məsələn, atı da yaratmışsan və bu dünyada hər ikisinin taleyi birdir... Ancaq, insana dil verilmişdir, o, öz dərdini söyləyə bilər, at isə — nə

eləyə bilər? Sözsüz yaradılmışdır, lal məxluqdur!.. Siz nə deyərsiz: "İnsanın heyvan qarşısında üstünlüyü yoxdur?.."

Pan Şolom-Aleyxem, siz mənim gözlərimdəki yaşa təəccüblənirsiniz və yaqın fikirləşirsiniz: Tevye atından ötrü darıxır? Çox qərībədir, nə üçün atımdan ötrü? Hər şeydən ötrü darıxıram, hamısına heyfim gəlir! Atımdan ötrü də, kəndimdən ötrü də, kəndxuda üçün də, uryadnik üçün də, Boyberik bağçıları üçün də, Yequpets varlılarından ötrü də və həтта, vəba aparmış Efraim şadxen üçün də darıxacağam... Digər tərəfdən baxanda, aydınlaşdırmaq istəsən, görəcəksən ki, o, həmişə iş axtaran kasıbın biridir.

Allah qoysa, sağ-sələmət mənzil başına gəlim, — hələ bilmirəm ki, orada nə iş görəcəyəm, amma gün kimi aydındır ki, ilk növbədə Rahil ananın məzarını ziyarət edəcəyəm. Orada öz uşaqlarım üçün dua edəcəyəm, onları bir də görməyəcəyəm, Efraim şadxendən ötrü dua edəcəyəm, sizi və yəhudiləri anacağam. Bunun üçün sizə söz verirəm, bu da mənim əlim! Sağ-sələmət olun, sizə yaxşı yol və məndən hamına ayrı-ayrı salam söyləyin.

KƏNAR OL

Pan Şolom-Aleyxem, sizə böyük və qızgın salamlarımı ərz edirəm! Siz və uşaqlarınız səlamət olsun! Çoxdandır ki, sizinlə görüşmək istəyirəm, xeyli "mal" toplamışam, söyləmək üçün bəzi şeylər var. Hər dəfə soruşuram: "Haradasız?" — nə üçün görünmürsüz? Mənə deyirlər ki, dünyanı gəzirsiniz, uzaq ölkələrə səfər edirsiniz, Esfir barədə deyildiyi kimi: "Yüz və iyirmi yeddi səltənət..." Amma siz mənə nə isə qəribə baxırsınız... Yəqin şübhələnirsiniz: odur ya o deyil? Odur, pan Şolom-Aleyxem, özüdür! Sizin köhnə dostunuz Teyvenin, südçü Teyvenin özüdür, həmin Teyvedir, amma daha südçü deyil, hamı kimi sadəcə adamdır, qocadır, amma yaşına görə o qədər qoca deyil — "Pasxa dastanında" deyildiyi kimi: "Budur, mən yetmiş yaşlı", yetmişə hələ uzaqdır! Bəs saçların nə üçün ağarıb? İnanın ki, xoşbəxtlikdən deyil, əziz dost... Öz dərdim az deyil — gizlətməyin nə mənası? — amma bütün xalqımız da bəladan xali deyil!.. Pis zamandır! Xalqımızdan ötrü pis ildir! Amma mən bilirəm ki, nə fikirləşirsiniz. Siz başqa məsələni düşünürsüz: yəqin ki, yadınızdadır, bir dəfə Fələstinə yola düşərkən biz vidalaşmışıq, indi isə Fələstindən qayıdarkən mənə görürsünüz, yəqin gözləyirsiniz ki, oradan sizə təzə xəbərlər verəcəyəm. Raxil ananın türbəsindən, müqəddəs mağaradan və digər müqəddəs yerlərdən salamlar gətirmişəm. Sizi arxayın etmək istəyirəm. Əgər sizin vaxtınız varsa və dünyada hansı möcüzələrin olduğunu bilmək istəyirsinizsə, diqqətlə mənə qulaq verin, — onda özünüz də deyəcəksiniz ki, insan — ağılsız məxluqdur, Allahımız böyükdür və dünya onun iradəsilə idarə olunur.

İndi Tövratın hansı hissəsini oxuyurlar? "Və çağırdı"? İndi mən tamam başqa fəslə oxuyuram: "Kənar ol!" Mənə "Kənar

ol!" dedilər. Teyve, "öz ölkəndən, doğulduğun yerdən", — doğulduğun, bütün ömrünü keçirdiyin kənddən rədd ol, "mənim göstərdiyim yerə", — hara gəldi get! Bu sətirləri mənə oxuduqları zaman Teyve artıq qoca, zəif və tək tənha idi, necə ki, duada oxuyuruq: "Qoca vaxtında bizi tərk etmə..."

Lakin irəli getdim və az qala unutmuşdum ki, hələ söhbətin əvvəlinə gəlib çatmamışam, axı mən sizə hələ Fələstindən danışmamışam. Oradan nə xəbər var, əziz dost, yəqin ki, bunu bilmək istəyirsiniz? Ölkə yaxşıdır, nə demək olar! Bizim Müqəddəs kitabda deyilir: "Südün və balın axdığı torpaq". Ancaq bəla ondadır ki, Fələstin — Fələstində, mən isə, gördüyünüz kimi, hələ buradayam. Esfir haqqında dastanda deyilənlər, görünür, mənə aiddir: "yox olmaq mənim qismətimdir və yox oluram", — həmişə uğursuz olmuşam, uğursuz kimi də öləcəyəm. Adama elə gəlir ki, bir ayağım o tərəfdə, yəni həsrətli ölkədədir, ancaq qalırdı biletdən alıb gəmiyə minmək və getdik! Amma insan fərz edir, Allah isə həll edir. Bir qulaq asın! Elə bu vaxt mənim böyük kürəkənim, Anatovkadakı dərzi, Molt Kamzol, sizdən uzaq, ölmək fikrinə düşüb! Sağlam halda uzanıb, bərk yatıb, amma durmyaıb! Əslində, əlbəttə, o çox güclü adam da deyildi. Hardan sağlam olsun: sənətkardır, deyildiyi kimi, gündüz və gecə: "Ya müdrikliyə çatırdı, ya da Allaha dualar edirdi", — əlində iynə, bağışlayın, şalvar kökləyirdi. Tikir, tikir, axırda vərəm tapdı, öskürməyə başladı, bütün ciyərləri zay oldu. Ona nə doktor, nə ara həkimi, nə keçi südü, nə də ballı şokolad kömək edə bildi. Sadəcə olsa da, yaxşı oğlan idi, oxumuş deyildi! Özünü uşaqlarına qurban edirdi, məndən ötrü lap odun, suyun içinə getməyə hazır idi!

Bir sözlə, Bibliyada deyildiyi kimi: "Və Moisey öldü", — Motl öldü və mənim üstümə böyük yük qoydu. Heç Fələstin yada düşürdü? Mənim evim elə Fələstindir ki, ondan da yaxşısı olmaz! Özünüz deyiniz, dul qızımı yetim uşaqları ilə bir

parça çörəksiz necə qoya bilərdim? Digər tərəfdən, mən ona necə kömək edə bilərdim? Deşik kisəni necə doldurasan? Mən nə onun ərinə dirildə bilərəm, nə uşaqların atasını o dünyadan gətirə bilərəm.... Mənim özüm də, qoca vaxtımda rahat olmaq, özümü heyvan kimi yox, ağıllı bir məxluq kimi hiss etmək istəyirəm. Danışdım, bəsdir! Bu dünyada ömür sürdüm, kifayətdir! O dünya barədə düşünmək lazımdır! Həm də öz təsərrüfatımı başa vurmuşam; sizə məlum olduğu kimi, inəkləri yola salmışam, hamını satmışam, ancaq bir cüt cöngə qalıb, bunlardan bəlkə bir şey əmələ gəldi, ancaq yaxşı yemləmək lazımdır, — və indi, qoca yaşımda yetimlərin atası olmuşam, xırda uşaqları saxlamalıyam! Siz elə bilirsiniz bununla hər şey qurtarır? Tələsməyin! Ən əsası qabaqdadır, çünki, əgər Tevye-nin başına bir belə gəlsə, özünüz bilirsiniz, onun ardınca o biri də gəlməlidir! Bir dəfə, məsələn, belə bir bədbəxtlik oldu, — inəyim öldü, — onun ardınca o biri də gəbərdi... Allah öz aləmini belə qurub, belə də olmalıdır, — heç nə edə bilməzsən!

Sözün qısa, yəqin ki, kiçik qızım Beylkanın əhvalatı yadınızdadır? Yadınızdadırmı, ona necə xoşbəxtlik üz vermişdi? Yequpetsə dolu kisələr gətirən bu Pedotsur qızıma bənd olmuşdu, qəşəng arvad sevdasına düşmüşdü və lənətə gəlmiş şadxen Efraimi mənim yanıma göndərmişdi... — torpağı burnu ilə eşirdi, dəridən-qabıqdan çıxırdı, qızı aldı, özü də, necə deyərlər, çıl-çılpaq, başından ayağına kimi hədiyyələr, brilyantlar və almazlar tökdü... Adama elə gəlirdi ki, lap xoşbəxtlikdir, elə deyilmi? Hə, bütün bu xoşbəxtliklər bir anda heç oldu! Özü də necə! Gurultu ilə, ilahi, özün rəhm elə! Çünki, Allah istəyirsə, çarx əksinə işləyəcək, hər şey tarimar olacaq və necə ki, duada yazılıb: "dilənçini küldən qaldıracaq", baxmağa macal tapmamış görəcəksən ki, onun ardınca, "yüksəkdən göyə və yerə nəzər salır", yəni bir baş quyuya düşəcəksən!.. Allahın insanla əylənməkdən xoşu gəlir! Tevye ilə nə qədər əylənir: "Ya doğur, ya batır", — ya yuxarı, ya

aşağı! Bizim bu podratçı Pedotsurun da başına belə bir iş gəlib. Yəqin ki, Yequpetsdəki evi, bir sürü xidmətçisi, güzgüləri, fintiflyuşkaları yadınızdadır? Fi-fu-fa! Yadınızdadırmı, gerek ki, sizə danışmışdım, o vaxt mən Beylkanı başa saldım ki, çalışsın bu evi alıb öz adına salsın? Əlbəttə ki, mənə qulaq asmadılar. Məgər ata bir şey anlayır? Ata heç bir şey başa düşmür! Hə, siz bilən, bünün axırı nə oldu? Belə axırı düşmənlərimə rəva bilərdim! Pedotsurun belə təmtərağı biabırçı bir iflas ilə başa çatdı, o, bütün bu güzgüləri, saatları, arvadının brilyantlarını və almazlarını satdı, üstəlik başına cəncəl bir iş də gəldi və qaçmaq məcburiyyətində qaldı, axırda Amerikaya qaçdı. Axı ora işləri bəd gətirən adamlar gedir, odur ki, onlar da ora yola düşdülər. İlk vaxtlar çox əziyyət çəkiblər, əllərində olan az pulu yeyiblər, yeməyə bir şey olmayanda, yazıqlar işləməyə başlayıblar. Hər ikisi Misirdəki əcdadlarımız kimi ağır işdə çalışıblar. İndi qız yazır ki, işləri bir az yüngülləşib. Onlar corab toxuyurlar, Amerikada deyildiyi kimi "həyat yaradırlar". Bizim dilimizlə desək, çörək və kvasla dolanırlar. Qız yazır ki, yaxşıdır iki nəfərdirlər, nə uşaqları var, nə buzovları və buna da şükür!

Budur, soruşuram: bu tünbətün olmuşun nəyinə gərəkdə? Yəni, mən Efraimi nəzərdə tuturam... Qızıma nişanlı tapdı, mənə bataqlığa saldı, nə demək olar? Əgər bir sənətkara ərə getsəydi, məsələn, Seytl kimi, ya Qodl kimi müəllimə ərə gədəydi. Doğrudur, onunku gətirmədi. Cavan vaxtında dul qaldı, ikinci isə Allah bilir hara gedib çıxdı... Axı, bunların hamısı Allahın işidir! İnsan olacağı necə görə bilər? Bilirsiniz, sizə nə demək istəyirəm? Mənin Qoldam ağıllı çıxdı, Allah ona rəhmət eləsin: vaxtında başa düşdü, bu mənasız dünya ilə vidalaşib əcdadlarının yanına getdi. Çünki, siz özünüz deyin, uşaqların bu qədər dərini çəkməkdənsə, qəbirdə sakit uzanmaq min dəfə yaxşıdır, elə deyilmi? Amma orada necə deyilir: "İnsan öz iradəsilə yaşamır", — öz taleyini ələ almaq bizə

verilməyib, ələ alarsan, cavabı da olacaq!

Lakin biz düz yoldan azdıq, gəlin məsələyə qayıdaq. Sizin kitablarda yazıldığı kimi, hələlik şahzadəni qoyub şahzadə qızın məsələsinə keçək. Biz harada qalmışıq? "Kənar ol!" fəsilində. Amma bu fəsilə keçməmişdən, sizdən xahiş edirəm ki, zəhmət olmasa, — bir dəqiqəliyə başqa məsələdə dayanaq. Doğrudur, onu sonra oxumurlar, həmin o fəsildən əvvəl oxuyurlar, amma bu fəsilləri mənə əks qaydada oxuyublar. Əhvalat maraqlıdır, qulaq asa bilərsiz, — bəlkə bir də gördün işinizə yaradı.

Əhvalat çoxdan, müharibədən dərhal sonra, kosnetusiyanın ən qızgın vaxtında baş vermişdir ki, bu vaxt, əvvəlcə şəhərlərdə, sonra kiçik yerlərdə yəhudilərin başına "xeyirli" işlər tökülmüşdür... Lakin bu iş mənə gəlib çatmadı və heç vaxt çata bilməzdi? Nə üçün? Çox sadə bir şeydir! Neçə illərdir kəndlilərin arasında yaşayırsan, bütün qonşularla, hamı ilə mehriban dolanırsan. "Əziz dostum, mərhəmətli ata", "Tevl ata" hamının dilinin əzbəridir, kənddə birinci şəxssən. Məsləhət lazımdır: "görək Tevl nə deyir"; titrətmə-qızdırmadan dərman: "Tevlin yanına"; bir neçə rubl borc — yenə Tevlin yanına... Hə, mən talandan ehtiyat edə bilərəm! Boş şeydir. Heç ağılıma gəlmirdi! Kəndlilər dəfələrlə deyiblər ki, mən heç nədən qorxmayım, onlar imkan verməzlər! Həqiqətən... İndi qulaq asın.

Bir dəfə Boyberikdən evə qayıdıram. Onda hələ gümrəh idim, süd məhsulları — pendir, yağ digər yeməli şeylər satırdım. Atı açdım, qabağına saman və vələmir tökdüm, yemək üçün heç əllərimi yumağa macal tapmamış, — görürəm ki, həyatımız kəndlilərlə doludur, hamı gəlib, kəndxuda İvan Poperilodan tutmuş çoban Troximə qədər bütün hörmətli adamlar həyətdədirlər. Və onların hamısının qəribə görkəmi var, hamı da geyim-keçimdə... əvvəlcə ürəyim düşdü: heç nədən bu nə bayramdır? Bəlkə elə onlar... amma dərhal ağılıma

gəldi: "Eh Tevye! Eyibdir, özümüz özümüzdən utanırıq: yeganə yəhudisən ki, neçə illərdir bu qədər kəndlinin arasında bu kənddə yaşayırsan və həmişə hamı ilə yaxşı dolanmışan, heç vaxt heç kəs sənə barmağı ilə də toxunmayıb!"

Mən onların qarşısına çıxıb necə lazımdırsa, salamlışdım.

— Salamlar olsun, əziz ağalar! — deyirəm. — Nə əcəb sizdən? Yaxşı nə deyə bilərsiz? Təzə nə sözlünüz var?

Kəndxuda, yəni İvan Poperilo qabağa çıxır, aydın, düz üzümə, heç bir müqəddimə olmadan deyir:

— Tevl, biz gəlmişik ki... Səni döymək istəyirik!

Belə söhbət xoşunuza gəlirmi? Bizdə buna eyham, işarə ilə danışmaq deyirlər... Ürəyimdən nələr keçdiyini, təsəvvür elə bilərsiz. Amma bürüzə vermədim... Əksinə... Tevye — uşaq deyil...

— Təbrik edirəm sizi, — heç bir şey olmamış kimi cavab verirəm... — Ay mənim uşaqlarım, bəs nəyə görə belə gec gəlmisiz. Başqa yerlərdə bunu çoxdan unudublar.

Bu vaxt İvan Poperilo, yəni kəndxuda çox ciddi bir şəkildə deyir:

— Tevl, başa düşürsən, biz həmişə fikirləşirdik və götür-qoy edirdik ki, səni döyək ya yox? Hər yerdə, başqa yerlərdə sizinkiləri döyürlər, bəs biz səninlə nə edək? Bax, bu icma qərara gəlib ki, səni döyək... ancaq, özümüz də bilmirik ki, səninlə nə edək Tevl: şüşələrinimi sındıraq, yoxsa yorğan-döşəyini cırıb tökək, ya sənin komanı, tövləni və bütün mal-mülkünü yandıraq?..

Burada ürəyim lap sıxıldı. Qonaqlarıma baxıram, uzun əl ağaclarına söykənib dayanmışlar və nə barədəsə pıçıldaşırlar. Hər şeydən görmək olar ki, bu, zarafat iş deyil. "Bu halda elə çıxır ki, — deyə özlüyümdə fikirləşirəm, — zəburlarda deyildiyi kimi: "Su gəlib qəlbinə kimi qalxdı", — Tevye, yaman yerdə səni haqladılar! Əgər — Allah eləməmiş... Kim bilir? Onların fikri nədir?.. Yox, qardaş, ölümə zarafat olmaz! On-

lara bir söz demək lazımdır".

Çox danışmağın nə əhəmiyyəti əziz dost, görünür möcüzə olacağı qismətimizdə imiş... Allah mənə özümü itirməməyi, ruhdan düşməməyi tövsiyə edib! Cəsarətlənərək kəndlilərə müraciət etdim:

— Mənim əziz ağalarım, mənə qulaq asın. Madam camaat qərara gəlib, onu müzakirə etməyə ehtiyac yoxdur. Siz daha yaxşı bilməlisiniz, Tevye sizə nə edib ki, onun təsərrüfatını darmadağın edəsiniz. Amma onu bilirsiniz ki, deyirəm, dünyada sizin icmadan da yüksəkdə nə işə var? Dünyada Allahın olduğunu bilirsiniz! Mən demirəm — mənim Allahım və ya sizin Allahınız, mən o Allah, ümumi Allahımızdan danışiram, o yuxarıda əyləşib aşağıda baş verən bütün alçaqlıqları görür... Çox ola bilər ki, o, özü qərar verib ki, mən sizin tərəfinizdən, ən yaxşı dostlarım tərəfindən cəzalandırılıam, bəlkə də, — deyirəm, — əksinədir, o heç istəmir ki, Tevveyə zərər dəysin... Kim bilər ki, Allah nə istəyir? Hə, bəlkə sizin aranızda eləsi var ki, bundan baş çıxara bilər?

Bir sözlə, yəqin onlar gördülər ki, Tevye ilə mübahisə edə bilməyəcəklər.

Bu vaxt kəndxuda, yəni İvan Poperilo deyir:

— Görürsünüz, iş belədir. Biz, doğrusunu desəm, sənə, Tevlə qarşı bir iddiamız yoxdur. Sən ciddi olsan da, pis adam deyilsən. Amma birinin o birinə daxli yoxdur, səni döymək lazımdır. İcma belə qərara gəlib, deməli — olmalıdır! Biz heç olmasa, şüşələrini sındıracağıq. Bunu mütləq etməliyik, yoxsa, — deyir, — iş pis olar, bir adam yaxınlıqdan keçərsə, görərsə ki, biz səni döyməmişik, bizi cərimələyə bilərlər.

Sizə söylədiyim kimi, dedi, Allah bütün işlərimdə mənə belə kömək olsun!

Baxın, sizdən soruşuram, pan Şolom-Aleyxem, siz axı dünyagörmüş adamsız, Tevye deyəndə ki, Allah böyükdür, haqlı deyilmi?

Deməli, biz bir əhvalatla qurtardıq. İndi keçək Bibliyanın "Kənar ol!" fəslinə. Bu fəslə mənimlə lap bu yaxınlarda və müfəssəl şəkildə keçiblər. Bu dəfə, başa düşürsüz, heç bir söhbət, heç bir moizə kömək eləmədi! Məsələ belə olmuşdu. Bunu, sizin sevdiyiniz kimi, bütün təfərrüatı ilə danışmaq lazımdır.

Və Beylisin "günləri idi", bu elə bir vaxtda oldu ki, bizim günahsız qurbanımız — Mendl Beylis başqalarının günahı üzündən əzab çəkirdi, bütün dünya isə alt-üst olurdu. Bir dəfə mən evimizin yanındakı təpənin üstündə oturub öz fikirlərimə dalmışam. Yaydır. Günəş yandırır, fikirlərdən isə başım partlayır. Axı bu necə olur? Mümkündürmü? İndiki zamanda? Bu cür müdrik dünya! Belə böyük insanlar! Axı bu Allah hardadır? Pirani yəhudi Allahı? Niyə susur? Belə işə necə imkan verir? Hər halda, bu nə deməkdir — necə ola bilər?

Və Allahın haqqında belə düşünürkən, qeyri-iradi yüksək materiyaya baş vurursan, həyatın mənasını və o dünyanın nə olduğunu anlamaq istəyirsən. Nə üçün məsiha gəlib çıxmırsın?

"Eh, fikirləşirəm, əgər indi ağ atının üstündə çapıb gəlsəydi, nə qədər ağıllı iş etmiş olardı! Bax, bunda yaxşı olardı! Elə bil, o, heç vaxt bizə indiki kimi lazım olmayıb. Bilmirəm, varlılar necə, məsələn Brodski Yequpetsdə və ya Rotşild Parisdə necə, bəlkə heç onlara məsiha lazım deyil və bu barədə fikirləşmək də istəmirlər. Amma biz, — Kasrilovkadan, Mazepovkadan, Zlodeyevkadan, hətta Yequpets və Odessadan olan yoxsullar onu necə də gözləyirlər və gözləri yolda qalıb! Adamın gözü kəlləsinə çıxır! Bütün ümidimiz indi ancaq onadır ki, Allah möcüzə göstərsin və məsiha zühur etsin".

Bax, belə düşünürkən, birdən görürəm: ağ at və üstündə kimsə oturub — bir baş evimin darvazasına gəlir! Dayandı, atdan enərək onu qapıya bağladı və mənə:

— Salam, Tevl!

— Salam, salam, cənablar! — Sevinclə cavab verirəm, özlüyümdə isə fikirləşirəm: "Adını çək, qulağını bur: məsihanı gözləyirsən, — uryadnik gəlir!"

Qalxıb ona tərəf gedirəm:

— Buyurun, əziz qonaq! Dünyada nə var, nə yox, cənab rəis, xeyir olsun?

Ürəyim isə yerindən çıxır — bilmək istəyirəm ki, nə məsələdir? Amma o, yəni uryadnik tələsmir. Sakitcə papirosunu çəkir, tüstü buraxır, tüpürür və soruşur:

— Tevl, komanı və bütün qalan şeylərini satmaq üçün sənə nə qədər vaxt lazımdır?

Mən təəccüblə ona baxıram.

— Nəyə görə komamı satmalıyam? — deyirəm. — Onun kimə maneçiliyi var?

— Maneçiliyi, — deyir, — onun heç kəsə maneçiliyi yoxdur. Mən gəlmişəm ki, səni kənddən sürgün edəm.

— Vəssəlam? — deyirəm. — Hansı yaxşı işlərimə görə? Bu şərəfi sizin qarşınızda nə ilə qazanmışam?

— Səni mən sürgün eləmirəm, — deyir, — quberniya sürgün edir.

— Quberniya? — deyirəm. O məndə nə görüb?

— Tək səni yox, deyir, həm də təkcə buradan yox, ətrafdakı bütün kəndlərdən: Zlodeyevkadan, Qrabilovkadan, Kostolomovkadan, hətta Anatovkadan da, əvvəllər bura qəsəbə sayılırdı... İndi ora kənd olur, oradan bütün sizinkiləri qovurlar...

— Qəssab Leyzer — Volfu da? Naftole-Gərşi də? Qəssabı da? Oranın ravvinini də?

— Hamını, hamını! — cavab verir və hətta əlini də yellədir, elə bil bıçaqla kəsir.

Ürəyim bir az sakitləşdi: hər halda hamının dərdidir — bu da təskinliyin yarısıdır.

— Cənab uryadnik, sən bilirsən ki, mən burada səndən də

əvvəl yaşayıram? Heç bilirsən ki, bu güşədə hələ mənim rəhmətlik atam, babam, nənəm yaşayıblar, Allah onlara rəhmət eləsin?

Tənbəllik eləmədim və bütün ailəmi saydım, hamını adı ilə göstərdim, kimin sağ olduğunu, kimin öldüyünü söylədim... O, qulaq asdı, mən qurtaranda dedi:

— Doğrudan da, Tevl, sən qərribə adamsan, söhbətinə də söz yoxdur! Sənin nənəndən, babandan mənə nə? — deyir. — Allah onlara rəhmət eləsin! Sən isə, Tevl, öz şey-şüyünü yığışdır və fur-fur bir baş Berdiçevə!

Bu məni lap özümdən çıxartdı: gətirdiyi bu xoş xəbər az imiş kimi, hələ bir ələ də salırsan: "Fur-fup birbaş Berdiçevə!" Fkirləşdim ki, heç olmasa, ürəyimdəkiləri ona deyim!

— Cənab rəis! — deyirəm. — Neçə vaxtdır sən bizim rəisimizsən. Sən heç eşitmisən ki, qonşulardan biri məndən şikayətçi olsun, desin ki, Tevye oğurluq edib, qarət edib və ya aldadıb, ya da nəyi isə aparıb? Kəndlilərdən xəbər al, mən onlarla can bir qəlbdən yaşamamışam mı? Cənab rəis, neçə dəfə sənin yanına gəlib onlardan ötrü xahiş etmişəm ki, onları incitməyəsən?

Bu onun deyəsən xoşuna gəlmədi. Qalxdı, barmağı ilə papirosu əzib atdı və dedi:

— Səninlə söz güləşdirməyə, boş söhbətlərlə məşğul olmağa vaxtım yoxdur. Mənə kağız gəlib, qalanların mənə dəxli yoxdur! Gəl, qol çək! Yola düşmək üçün sənə üç gün vaxt verirəm ki, hər şeyi sata biləsən və yola hazırlaşasan!

İşin pis olduğun görüb dedim:

— Mənə üç gün verirsiniz? Allah sizə üç il nemətlə və şərəflə yaşamağı qismət eləsin. Bu xoş xəbər üçün Allah sizə artıqlaması ilə versin...

Bir sözlə, nə bilirdimsə, dedim. Tevye bunu bacarır! Doğrudan da ondan nəyə görə çəkinməliydim? "Nə itirirəm? — deyə fikirləşdim. Əlbəttə, əgər, heç olmasa, iyirmi yaş cavan

olsaydım, mənim Qoldam sağ olsaydı, əvvəlki Tevye olsaydım, belə tezliklə tabe olmazdım! Mən var gücüm ilə çarpışardım. İndi isə — nə edəsən? "Biz nəyik və bizim həyatımız nədir?" — mən kiməm və nəyəm? Ölü, sıniq güvəc, lazımsız bir şey! "Ah səni, fikirləşirəm, pərvərdigara! Nə ilişmisən bu Tevveyə? Nə üçün sən, zarafat xatirinə bir dəfə Brodskilə və ya Rotşildlə əylənməyəsən? Nə üçün heç kəs onlara "Kənar ol!" fəslini oxumur? Onlar üçün yerinə düşərdi! Birincisi, onlar yaxşı-yaxşı hiss edərdilər ki, yəhudi olmaq nə deməkdir, ikincisi, qoy onlar da görsünlər ki, bizim qadir Allahımız var..."

Lakin bütün bunlar boş söhbətlərdir. Allah ilə mübahisəyə girmək mənasızdır və heç kəs bizdən məsləhət istəmir. Əgər o, deyir ki, "göy də mənimdir, yer də mənimdir" — deməli, sahib odur və qulaq asmaq lazımdır. Allah necə deyirsə, elə də olacaq!

Evə girib öz dul qızıma deyirəm:

— Seytl, biz şəhərə köçürük. Kənddə yaşadığ, bəsdir. Yer dəyişmək — xoşbəxtliyi dəyişməkdir. İşə başla, — deyirəm, — əvvəlcədən yola hazırlaş — yorğan-döşəyi, samovarı və başqa şeyləri yığışdır, mən isə komanı satmağa getdim. Kağız gəlib ki, biz bu yeri təmizləməliyik və üç gündən sonra bizim burada izimiz-tozumuz olmamalıdır!

Bu xəbəri eşidən kimi, Seytl elə ağıladı ki, ona baxıb uşaqlar da ağlamağa başladılar və evdə elə bir inilti və fəryad qopdu ki, elə bil dəfndir. Əlbəttə ki, mən əsəbiləşdim və ürəyimdə toplanmış bütün acığı yazıq qızımın üstünə tökdüm: "Məndən nə istəyirsiniz? — deyirəm. — Tövbə zamanı qoca kantor kimi nə həşir qoparırsınız? Böyük Allahın qarşısında tək mənəm? Tək mənəm? İndi yəhudiləri kəndlərdən azmı qovurlar? Get, gör, uryadnik nə deyir? Bu vaxta qədər qəsəbə sayılan sənin Anatovkan da, indi, Allahın köməyi ilə oradakı yəhudilərin xatirinə kənd olub ki, onların hamısını oradan qov-

maq mümkün olsun... Əgər elədirsə, mənim onlardan nəyim əskikdir?"

Bütün bunları qızıma deyirəm, axı o, cəmi-cümlətanı qadındır...

— Hara gedib çıxacağıq, — deyir. — Özümüzə harada yer tapacağıq?

— Ağılsın qız! — deyirəm. — Allah bizim peyğəmbərimiz İbrahimin yanına gələndə, ona dedi: "Öz torpağından çıx get" — İbrahim hara gedəcəyini soruşmadı. Allah ona dedi: "Mən göstərdiyim ölkəyə..." Bu o deməkdir ki, yəni hara istəyirsən... Gözümüz görənlər yerə, hamı hara gedirsə, biz də ora. Hamının başına nə gələcəksə, mənim də başıma gələcək. Sən varlı bacın Beylkadan artıqsan? İndi gör, öz Pedotsuru ilə o, Amerikada "həyat düzəldir", sən nə üçün düzəltməyəsən? Allaha şükür ki, yerimizdən tərpənmək üçün bəzi şeylərimiz var. Əvvəlcədən bəzi şeylər qalıb, bir az satdığımız heyvandan, komamızdan ötrü də bir az ala bilərik. Burdan bir az, ordan bir az, görəcəksən ki, boşqab doldu. Buna da şükür. Bizim hətta heç bir şeyimiz olmasaydı, hər halda, — deyirəm, — işimiz Mendel Beylisdən yaxşı olacaq!

Qızı bir təhər dilə tutdum ki, çox tərslik eləməsin. Başa saldım ki, madam uryadnik gəlib və kağız gətirib, tapşırıqlar getmək lazımdır, onda alçaqlıq edib getməmək olmaz... Özüm isə koma məsələsini qaydaya salmaq üçün kəndə getdim. İvan Poperilonun, yəni kəndxudanının yanına gəlirəm. O, möhkəm adamdır, mənim daxmam çoxdan xoşuna gəlir. Mən bir daha ona məsələdən danışmadım, birbaşa müraciət etdim:

— Sənin məlumun olsun ki, canım İvan, mən sizi tərk edirəm.

— Nə olub ki? — soruşur.

— Şəhərə köçürəm, — deyirəm. — Özümüzünkülərin arasında olmaq istəyirəm. Cavan deyiləm, birdən Allah eləmiş, ölmək lazım gəldi...

— Sən nə danışırısan, — cavab verir, — burda ölə bilmir-sən? Kim sənə mane olur?

— Sağ ol, — deyirəm, — burada ölmək münasibdir. Yaxşısı budur özümüzünkülərin yanına gedim... İvane, daxmam ilə bostanımı al. Başqasına satmazdım, amma sənə sataram.

— Daxmandan ötəri nə qədər istəyirsən?

— Nə qədər verərsən?

Bir sözlə söhbət başladı "Nə qədər istəyirsən? — "Nə qədər verərsən?" — alverə başladıq, əl ələ vurduq, on aşağı, on yuxarı, nəhayət qiymət barədə razılığa gəldik. Mən ondan yaxşı beh aldım ki, hər şey yəqin olsun və bir gündə bütün əmlakımı, əlbəttə, — heç neçəyə satdım, hər şeyi qızıla çevirdim və başqa şeyləri yükləmək üçün araba dalınca getdim.

Amma, qulaq asın, görün ki, Tevyenin başına nə gələ bilər! Ancaq diqqətlə dinləyin, mən sizi çox saxlamayacağam, iki kəlmə ilə izah edəcəyəm.

Yola düşməzdən əvvəl evə gəlirəm, evdə isə daha heç bir şey yoxdur — viran qalıb! Divarlar çılpaqdır, elə bil ki, ağlayır. Döşəmədə — bağlamalar, bağlamalar! Pişik yetim kimi sobanın yanında oturub, yazıq qəmlidir, — lap ürəyim ağrıdı, gözlərimə yaş gəldi... Nə deyirsiniz deyən, hər halda öyrəşmişik!.. Burada böyüyüb və birdən, buyur, kənar ol! Nə istəyirsiniz, deyən, amma adama çox təsir edir! Ancaq Tevye — arvad deyil, özümü saxlayıb şən ahənglə qızımı səsləyirəm:

— Seytl, bir bura gəl, harada qalmısan?

O, yəni Seytl qonşu otaqdan çıxır, gözləri qızarmış, burnu şişmişdir. "Ehe, fikirləşirəm, Qiyamət günündə arvad kimi, mənim qızım da hönkürüb". Sizə bildirim ki, bu qadınların işi — lap bəladır: bir şey olan kimi ağlayırlar. Göz yaşları çox ucuzdur...

— Ağılısız! — deyirəm. — Yenə nə ağlayırsan? Özün fikirləş, bizimlə Mendel Beylisin arasında nə fərq var...

Amma o, eşitmək istəmir.

— Ata, deyir, sən bilmirsən ki, mən nə üçün ağlayıram...

— Çox yaxşı bilirəm! — deyirəm. — Nəyə görə bilməməliyəm? Ona görə ağlayırsan ki, bu evdən ayrılmağa heyfin gəlir... Axı sən burada doğulmusan, burada böyümüsən, hə, əlbət ki, sənə ağır gəlir! İnan mənə, əgər Tevye olmasaydım, başqa adam olsaydım, mən özüm çılpaq divarları və boş rəfləri öpərdim... Mən özüm bu torpağa düşərdim... Sənin kimi, mənim də hər xırda şeyə heyfim gəlir. Ağılsız! Hətta bu pişik də sobanın yanında yetim kimi durubdur. Lal məxluqdur, heyvandır, adamın yazığı gəlir, sahibsiz qalacaq...

— Turalım elədir, — Seytl deyir, — yazıq gəlməli başqası da var...

— Məslən?

— Məsələn? Biz gedirik və bir adamı, tək-tənha, daş kimi burada qoyuruq...

— Kimdən danışdığını bilmirəm və ona müraciət edirəm:

— Nə boş danışırısan? Kimi deyirsən? Kimdir bu adam? Nə daş?

— Ata, — deyir, — mən boş danışmıram, nə danışdığımı bilirəm. Mən bizim Xavanı deyirəm...

O, bunu mənə deyəndə, and olsun sizə, elə bil başıma qaynar su tökdülər və ya başıma ağac vurdular!

Onun üstünə gəlib danlamağa başladım.

— Nədir birdən Xava yada düşdü? Axı mən dəfələrlə demişəm ki, Xavanın adını çəkməyəsiz!

Siz elə bilirsiniz ki, o sakit oldu? Bir damcı da. Tevyenin qızlarının öz xasiyyətləri var.

— Ata, — deyir, — ancaq sən əsəbiləşmə. Yaxşısı budur yadına sal, sən özün dəfələrlə demisən: Mükəddəs kitabda yazılıb ki, atanın öz uşağına rəhm etdiyi kimi, insan insana rəhm etməlidir...

Əşitdiniz? Əlbət ki, qızıxdım və necə lazımsa onu danladım.

— Sən mənə rəhmdən danışsən? Mən it kimi keşişin ayaqlarına düşəndə, lənətə gəlsin, ona yalvaranda, Xava nə üçün mənə rəhm eləmədi, o, bəlkə də elə yaxında, otaqda idi və mənim hər sözümü eşidirdi? Sənin anan, Allah ona rəhmət eləsin, bax burada, döşəmənin üstündə, üstünə qara örpək çəkildə onun rəhmi haradaydı? O vaxt haradaydı? Bəs yuxusuz keçirdiyim o gecələr? Onun bizim başımıza gətirdiyi, bizi kimin ayağına verdiyini xatırlayanda o ağır qəlbimi yenə də sıxır! Hani onun mənə olan rəhmi?

Ürəyim elə sıxıldı ki, bir kəlmə də danışa bilmirəm... Elə bilirsiz ki, Tevyenin qızı sakit oldu?

— Axı sən özün deyirsən ki, — söyləyir, — insan peşiman olanda, Allah onu bağışlayır...

— Peşiman olanda? — deyirəm. — Çox gecdir! Budaq ağacdən ayrılırsa, qurumalıdır! Düşən yarpaq çürüməlidir. Daha mənimlə bu barədə danışma! Bəsdir!

Sözdən bir şey çıxmadığını və Tevyni dilə tutmaqla bir şeyə nail olmadığını görəndə, qız məni qucaqladı, əllərimi öpməyə başladı və dedi:

— Ata! O vaxt meşədə o, əllərini sənə uzadanda, sən atı döndərüb qaçmışdın. Əgər bu dəfə də belə şey olsa, qoy mən yerimdəcə ölüm!

— Nə yaxamdan yapışmısan? — deyirəm. — Bu nə bəladır, başıma gəlir?

Lakin o məni buraxmır, əllərimi tütüb öz bildiyini deyir:

— Əgər onu bağışlamasan, qoy yerimdəcə ölüm. O da mənim kimi sənin qızıdır!

— Məndən nə istəyirsən? — deyirəm. — O daha mənim qızım deyil! O, çoxdan ölmüşdür!..

Seytl:

— Yox! — deyir. — O, ölməyib, o yenə də sənin qızıdır, çünki bizi sürgün etdiklərini eşidən dəqiqədən o, özünə deyib ki, bizim hamımızı sürgün edirlər, yəni onu da. Xava mənə

dedi ki, biz harada, o da orada olacaq. Bizim sürgün — onun sürgünüdür... Bax, hətta onun bağlaması da buradadır...

Bütün bunları mənə tələsə-tələsə, bir nəfəsə deyir, bir söz deməyə qoymur və hansısa bağlamayı, sarınmış qırmızı yaylığı göstərir... Dərhal ikinci otağın qapısını açır və çağırır: "Xava!" Vicdan haqqı! Əziz dost, sizə nə deyim? Lap sizin kitablarda yazıldığı kimidir: qapıda Xava görünür — əvvəlki kimi, sağlam, möhkəm və gözəldir, heç dəyişilməyib, siması azca qayğılıdır və gözləri qıyılmışdır. Başını isə düz və məğrur tutmuşdur. Bir anlığa dayanır, mənə baxır, mən də ona. Sonra hər iki əlini mənə uzadır, ancaq bir söz deyə bilir, güclə eşidiləcək bir söz:

— Ata!

Məni bağışlayın! Yadıma düşəndə gözlərim yaşarır. Lakin elə fikirləşməyin ki, Tevye, Allah eləməmiş, ağladı, göz yaşlarına güc verdi, axmaq söhbətdir! Yəni, əlbət ki, o vaxt mənim nə çəkdiyim və nə hisslər keçirdiyim, öz yerində... Axı siz də atasız, uşaqlara rəhm etməyin nə demək olduğunu məndən az bilmirsiniz... Uşaq nə qədər günah işlətsə də, — əgər sizin qəlbinizə girirsə və: "ata!" deyirsə, özünüz deyın, onu itələmək olarmı? Gəl, görək nə edə bilərsiniz!.. Amma, digər tərəfdən, onun mənə nə əzab verdiyini yada salanda, adamın başı hər-lənir... Fedka Qalaqan... Keşiş... mənim göz yaşlarım... Qoldanın vəfatı... Yox! Özünüz söyləyin, heç bütün bunları unutmaq mümkündür? Necə unudasan? Hər halda doğma balandır... "Ata uşaqlarına necə rəhm edir. Əgər Allah özü deyirsə ki, o — hər şeyi bağışlayandır, insan necə amansız ola bilər! Xüsusən o zaman ki, sənın uşağın peşiman olur, öz atasının, öz Allahının yanına qayıtmaq istəyir? Siz nə söylərsiniz, pan Şolom-Aleyxem? Axı siz kitablar yazan və dünyaya məsləhətlər verən adamsız, — özünüz deyın, Tevye necə etməli idi? Doğma bala kimi onu qucmaq və öpmək və duada deyildi ki, kimi söyləmək: "Sənin sözüne görə bağışladım" — yanı-

ma gəl, mənim balam? Ya o vaxt arabanın dişləsini çevirib ona: "Sağ-səlamət, hardan gəlmisən?" demək? Yox, ciddi deyirəm, tutalım, siz mənim yerimdə olsaydınız... Yaxın dost kimi, mənə açıq deyin: siz necə edərdiniz? Əgər indi deyə bilərsinizə, sizə vaxt verirəm, fikirləşin.... İndi isə getmək lazımdır: nəvələrim babalarını səbirsizliklə gözləyirlər. Sizə demək lazımdır ki, nəvələr uşaqlardan min dəfə əzizdirlər. "Övlad və sənin övladının övladı!" Zarafatdır!

Sağ-səlamət olun və başınızı ağrıtdığımı üçün məni qınamayın. Bunun əvəzində yazmağa bir şey olacaq. Əgər Allah qismət eləsə, biz, yəqin ki, görüşəcəyik. Xudahafız! Sağ olunuz!

G Ü V Ə C

— Reb, mənim sizinlə işim var. Siz, yaqın ki, tanımırsız, bəlkə də tanıyırsız, bilirsiniz, mən Yentayam, Yenta Kurolopa. Deməli, mən yumurta və toyuq, toyuq və qaz satıram. Mənim daimi müştərilərim var, iki-üç evdir, onlar mənim dadıma çatır, Allah onları səlamət eləsin. Axı, əgər mən faiz verməli olsaydım, başımı saxlaya bilməzdim. Bu cür dolanıram, — birdən üçlük qazanır, verirəm, alıram — bu qayda ilə baş saxlayıram. Nə deyirsən, de, əgər ərim sağ olsaydı, Allah ona rəhmət eləsin, indi dərdim olmazdı. Buna baxmayaraq, onu da demək lazımdır ki, o sağ olanda da güzəranımız o qədər şirin-şərbət deyildi, çünki pul qazanmaqda zəif idi, onun ardınca danışmaq olmasın, oturub öz kitabları ilə əlləşirdi, mən isə işləyib əldən düşürdüm. Doğrudur, mən buna uşaq vaxtlarımdan alışmışam, məni zəhmətə anam öyrəşdirib, onun adı Baysa idi, Allah rəhmət eləsin, şamçı Baysa: elə olurdu ki, qəssabdan çoxlu haram piy alır və qəliblərə piy şamları tökməyə başlayır, axı o vaxt kerosinin, hər cür lampə və tez-tez partlayıb sınan şüşənin nə olduğunu bilməzdilər...

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Siz dediniz ki, erkən öldü. Bəs erkən deyil, bizim rəhmətliyən, bizim Moyşe-Bension öləndə, onun cəmi iyirmi altı yaşı var idi. Nə üçün iyirmi altı? Özünüz baxın! Bizim toyumuz olanda, onun on doqquz yaşı tamam olmuşdu, o, öləndən sonra, necə olsa, səkkiz il keçib. Mənim hesabıma görə iyirmi üç il çıxır. Nə üçün iyirmi altı yox? Ona görə ki, mən onun yeddi il xəstəliyini saymıram. Əlbəttə, o, daha çox naxoş olurdu, bütün ömrü boyu naxoş idi, daha doğrusu, bütün ömrü boyu, əlbəttə sağlam idi, amma ancaq öskürək, həmişə öskürürdü, — elə öskürək də axırına çıxdı... sizdən uzaq, o, həmişə öskürürdü. Amma heç də həmişə yox, ancaq öskürək tutanda. Öskürməyə başlayanda isə,

hey öskürəcək, ta ki, əldən düşənə qədər. Həkimlər deyirdilər ki, guya onda bu cür spazma var, öskürsə də, öskürməsə də! Bu, tamam boş söhbət idi, onlardan, bu həkimlərdən fayda görmək, keçidən süd almaq kimi bir şeydir. Misal üçün qəsab Aronun oğlunu götürək, adı İokldur. Necə oldusa, bir dəfə dişi bərk ağrımağa başladı; onun başına daha nə gətirmədilər; iynə vurdular, ovsunladılar, heç bir şey çıxmadı. İokl əziyyət çəkdi, sonra sarımsağı götürüb qulağına soxdu, deyirlər ki, sarımsaq dişə çox kömək eləyir. Onun vəziyyəti lap xarab oldu, ağrıdan divara dırmaşırdı, sarımsaqdan isə bir söz də demədilər. Həkim gəlir və İoklunun pulsunu yoxlayır. Axmaq adam, pulsun buna nə dəxli? Yaxşı ki, İoklu Yequpetsə apardılar, yoxsa o da bacısı Perlin ardınca getməli olacaqdı, yazıq qız doğuş vaxtı gözdəymədən ölmüşdü, Allah sizdən uzaq eləsin...

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Bax, siz deyirsiniz ki, dul qadın. Mən lap cavan vaxtında, əlimdə südəmər uşaq, Bednyak küçəsindəki evin yarısında tək qaldım; bu ev dülgər Leyzerlə yanaşı olur, siz onu tanımalısınız, o, hamamın dalında olur. Soruşa bilərsiniz, nə üçün bəs evin yarısında? Çünki evin o biri yarısı mənim deyil, mənim yeznəmdir, onu da tanımalısınız, adı Azrieldir. O, özü veselokutludur, yəni, Vesyolu Kut qəsəbəsindəndir, balıq satır, yəni balıq ticarətilə məşğuldur. Göz dəyməsin, heç pis də qazanmır. Hər şey çaydan asılıdır. Sakit havada balıq tutmaq olur — və qiymət aşağı enir. Pis havada balıq tutmaq olmur — qiymət yuxarı qalxır. Yeznəm Azriel belə hesab edir ki, yaxşısı budur balıq olsun və qiymət aşağı ensin. Mən ondan: "Sənə xeyiri nədir?" O isə: "Xeyiri olur, sakit havada balıq tutmaq olur — qiyməti aşağı enir. Pis havada balıq tutmaq olmur — qiymət qalxır. Yaxşısı budur balıq tutmaq mümkün olsun və qiymət aşağı düşsün". — "Sənə xeyiri nədir?" O, yenə də: "Sakit havada balıq tutmaq olur — qiymət aşağı enir, pis havada balıq tutmaq

olmur — qiymət qalxır. Yaxşısı budur balıq tutmaq mümkün olsun və qiymət aşağı ensin". Tfu, lənətə gəlmiş, bir sözdən yapışır, indi gəl bu cahilnən danış görüm!

Hə, söhbət nədən gedirdi? Hə, siz deyirdiz — öz mənzili... əlbəttə, yaxşı olar ki, öz guşən olsun və başqalarına ehtiyac duymayasan. Nahaq deməyiblər: özgə malını özününkü ilə müqayisə edə bilməzsən. Deməli, mənim öz yarım mülküm var. Amma qucağında bircə oğlu qalan mənim kimi zavallı dul qadının bütöv yarım ev nəyinə lazımdır? Başını qoymağa bir yerin oldu — kifayətdir! Yarım ev nəyimə gərəkdir, özü də ki, damı xarab ola. Axı neçə illərdir ki, dam təmir olunmayıb. Bu tərəfdən yeznəm, Azriel yapışıb ki: "Gəl təzə dam salaq, gəl — vəssəlam!" — "Yaxşı, deyirəm, gəl." — "Gəl, örtək", — deyir. "Gəl örtək", — cavab verirəm. Ora-bura, hə — başlayaq, danışdıq-razılaşdıq, dam-samandır. Taxta barədə bir söz belə demirəm, amma taxta-çox vacibdir. Deməli, iki otağı kirayə verməli oldum, məcbur oldum. Birində kar Xaim yaşayır, o çox qocadır, demək olar ki, ağı başında deyil. Uşaqları ondan ötrü mənə həftədə beş üçşahlıq verirlər, yemək üçün, günəşırı onların yanına gedir, amma tox gündə də yarım ac dolanır. Bunu mənə o, özü deyir. Bəlkə də o, bir az uydurur, axı qoca adamın deyilməkdən xoşu gəlir. Nə qədər verirsən ver, harada istəyirsən əyləşdir — pisdir, rahat deyil.

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Hə, siz dediniz ki, qonşular... Allah onlardan uzaq eləsin! Kardan danışmağa dəyməz, ondan qışda qar da almaq olmaz, o, sizin dediyiniz kimi, sakit kirayənəşindir — səsi çıxmaz. Amma kələkbaz məni yoldan çıxartdı ki, o biri otağı un satan Qnesyaya verim, deməli, o, un alverilə məşğuldur. Yaman zəhəndədir! Əvvəllər ipək kimi idi, elə mızıldanırdı: "Canım, pişikciyəzim, əzizim, mən sizin üçün bunu, onu eləyərəm..." Guya ona heç bir şey lazım deyil, təkcə çuqun peçin yanına kiçik bir stol, bir də

taxta parçası qoysun ki, həftədə bir dəfə ət bişirsin, yarım ildən bir xəmir yoğursun... Deyirəm ki, "Bəs uşaqlarınızı nə edəcəksiniz? Axı, Qnesya, sizin bir böyük uşağınız var?" — "Nədən narahat olursuz, Yentoçka, əzizim! Deməli, siz mənim uşaqlarımı tanımırsız. Onlar uşaq deyil, brilyantdılar! Yayda bütün günü həyətdə olurlar, qışda onları tapa bilməzsiz, hamı sobanın üstünə dırmaşır. Bir şey pisdir: yeməkdən çox xoşları gəlir, yeməyə elə həvəskardırlar ki, heç kəs onlara çatmaz". Nə danışım, görünür əzab və əziyyət çəkmək alınma yazılıb. Onun uşaqları elə hay-küy qaldırırdılar ki, lap dəhşətdir. Gündüz də, gecə də — fərqi yoxdur, daim səsküydür, çığırırlar, ciyildəyirlər, söyüşürlər, vuruşurlar — lap cəhənnəmdir. Bəlkə də cəhənnəm buradan yüngül olardı. Amma bunlar hələ hamısı deyil, bu hələ yaxşıdır. Uşaqları necə olsa, sakitləşdirmək mümkündür. Uşaqları bir təhər, döyməklə, şillə ilə yenə sakitləşdirmək mümkündür, çünki uşaqdırlar... Amma Allah bu qadına bir ər qismət edib, adı Oyzerdir. Siz onu tanımalısınız, kiçik sınaqoqda kiçik xidmətçidir və görünür mömin adamdır, ağılsız deyil. Amma bu qadın Qnesya onun başına nələr gətirir! "Oyzer, ora! Oyzer bura! Oyzer bunu! Oyzer onu..." Amma onun vecinə deyil! Ya zarafatla canını qurtarır (bundan əlavə o yaman zarafatçıdır), gah papağını geriye çəkir. Xoşbəxtlikdir ki, xasiyyəti yumşaqdır.

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Bax, siz deyirdiz: pis qonşular... Pis var, pis var! Allah eləməsin, Qnesya barədə pis şey demərəm, o, pis adam deyil və dilənçiyə bir parça çörək də verir. Amma doğanaq quyruğunun altında keçdimi — Allah göstərməsin! Rüsveyçılıq və biabırçılıq! Başqa bir adama bir kəlmə də demərəm, amma sizə, heç kəs bilməsin... o, öz ərinə o söz, əzişdirir... hə-hə... hamıdan gizlin... "Ah, Qnesya, Qnesya, — deyirəm ona, — Allahdan qorxun, eyib deyil sizinçün, Allahdan qorxun". O isə mənə cavab verir: "Sizin işi-

niz deyil". Mən isə ona: "Yaxşı, öz dərdinizi özünüz bilərsiz!" O isə mənə: "Dərd o adama gəlsin ki, burnunu özgə güvəcinə soxur". Mən isə ona: "Bundan yaxşısını görməyən kor olsun!" O isə mənə: "Başqasının danışığını izləyən kar olsun!" Gör necə vicdansızdır!

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Siz deyirdiniz ki, təmizliyi sevirsiniz... Etiraz etmirəm, doğrudur, hər yanın təmiz olmasını sevirəm, heç toz dənəsi də olmasın. Bunun nəyi pisdir? O isə, Qnesya, görünür, mənim evimin par-par parıldadığına, hər tərəfin səhmanlı olmağına, təmizliyinə, qəşəngliyinə dözə bilmir... Bir onun evinə bax! Zir-zibil əlindən, murdarçılıqdan tərpenmək olmur, zibil boğaza çıxır, çirkab vedrəsi ağzına qədər doludur — fu! Səhər tezdən, gözlərini açmamış, qiyamət başlayır. Bunlar da uşaqdır? Uşaq yox, şeytan balalarıdır. Heç onları mənim Davidciyim, mənim oğlumla müqayisə etmək olar? Mənim Davidciyim, Allah onu səlamət eləsin, bütün günü xederdə olur, axşam, gələn kimi, işsiz durmur: ya dua oxuyur, ya məşğul olur, ya kitab oxuyur. Bəs onun şeytan balaları? İlahi, bağışla, gah yeyirlər, gah qusurlar, gah vuruşurlar, gah da boş-boşuna dolaşırlar. Özünüz deyin, mən neyləyim ki, Allah ona bir sürü dəcəl və nadinc uşaq nəsis etmişdir, mənə isə gözəl bir oğul qismət etmişdir ki, əsil brilyantdır, saf qızıldır, gözə gəlməsin, çünki mən onun üstündə az göz yaşı tökməmişəm, ah, az olmayıb. Siz baxmayın ki, mən qadınam. Heç bir kişi mənim yerimdə olsaydı, davam gətirməzdi. Elə kişi var ki, lətifəsi sizə gəlməsin, əlbəttə, qadından min dəfə pisdi.

Həyat onu bir balaca divara dayayanda, o, artıq insanlıqdan çıxır! Uzağa getmək lazım deyil. Elə götürək Moyşe-Avromun oğlu Osyanı. Nə qədər ki, arvadı Frume-Nexa sağ idi, hər şey yaxşı gedirdi. Amma arvadı ölən kimi, o, dərhal düşgünləşdi, başını salladı, qaşqabaqlı oldu... "Reb İosya, — deyirəm ona, — İosya, Allah köməyiniz olsun, özünüzü ələ

alın, heç bir şey eləyə bilməzsən. Arvadın ölümü, Allahın iradəsidir, deyirəm, o bizim müqəddəs kitablarda necə yazılıb — Allah verdi, Allah da apardı. Siz bunu məndən yaxşı bilirsiniz".

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Siz dediniz ki, — yeganə oğlunuz... O doğrudur, göydəki günəş kimi, mənim tək-yeganə oğlumdur. Siz onu doğrudanmı tanımırsız?! Ona adı qaynatam Dovid-Girşin şərəfinə veriblər. Ona baxırsan — atasıdır ki, dayanıb, Allah ona uzun ömür versin, üzü də, rəhmətlik atası kimi, sarıdır, cılızdır, o da arıqdır, zəifdir, bir dəridir, bir sümük, canı bədənində güclə qərar tutur... Xeder və Talmud yazıq uşağı lap əldən salıb... "Bəsdir, oğlum, deyirəm, bəsdir özünü əldən saldın, bir az dincəl, bir bax, görə nəyə oxşayırsan, bir az ye, bir şey, heç olmasa, bir fincan şirin çay iç". O isə cavabında: "Sağ ol ana, özün iç, sənə daha çox lazımdır, axı sən çalışırsan, əlləşib yorulursan. İstəyirsən, bazardan zənbili gətirməkdə sənə kömək edirəm!" Mən isə ona: "Heç ağlına gətirmə. Zənbili daşımaq sənin işin deyil. Mənim düşmənlərim (onlar isə kifayət qədərdir) bunu görə bilməyəcəklər. Sənin işin oxumaqdır, ağıl-kamal qazanmaqdır". Özüm isə gözümü ondan çəkmirəm, iki damcı su kimi, nə qədər də atasına oxşayır, elə onun kimi də öskürür. İlahi, nə səbəbdən mənə belə cəza verirsən?! Öskürməyə başlayanda, ürəyimdən qara qanlar axır. Onu ayağa qaldırıb adam arasına çıxarmağımın mənə nəyə başa gəldiyini söyləmək mümkündürmü? Nə qədər əzab, nə qədər əziyyətlərə qatlanmışam! Axı, reb, heç kəs inanmırdı ki, mənim oğlum, mənim balam sağala biləcək, çünki dünyada elə bir xəstəlik, elə bir azar yox idi ki, onu gəlib tapmasın. O, daha hansı xəstəliyə düşər olmadı! Həm qızılça, həm çiçək, həm skarlatına, həm vəziləri, həm difterit... Onun üzərində nə qədər yuxusuz gecələr keçirdiyimi ancaq Allah bilər. Amma görünür, dul qadının göz yaşları uca Allaha çatdı və mən o şad günü görə bildim, həmin gün mənim balamın on üç yaşı tamam oldu, o,

həddi-buluğa yetişdi. Amma elə bilməyin ki, bununla hər şey bitdi. İndi qulaq asın. Bir dəfə qış axşamı oğlum xedərdən qayıdır və birdən görür: bütün ağa bürünmüş kabus əllərini yelləderək küçə ilə gəlir. Uşaq qorxmasın, nə eləsin? O, yerində donub qalır, şüurunu itirir və qarın üstünə düşür. Onu tapana qədər, kim bilir, orada nə qədər qalır və onu evə gətirirlər. O, özünə gələnə kimi, əməlli-başlı xəstə yatdı, anası ölmüş, düz altı həftə qızdırma və sayıqlama keçirdi! Çox möcüzədir ki, mən buna tab gətirə bildim. Onunla mən nələr etmədim: sinaqoqda vəd verdim, onu "satdım" və sonra "aldım", adımın üstünə bir ad qoydum (Xaim-Dovid-Girş), ona görə ki, çox yaşasın və Əzrail onu tanımasın, ən vacibi isə — hey ağlayır, ağlayır, yenə ağlayırdım. "Rəhimli Allaha, — dua edirdim, — əgər məni cəzalandırmaq lazımdırsa, — cəzalandır, amma oğlumu əlimdən alma". Görünür, Allahın mənə rəhmi gəldi və oğlum sağalmağa başladı və bir gün o, mənə deyir: "Ana, mən atamdan sənə salam yetirə bilərəm, mən onu gördüm, yanıma gəlmişdi". Bunu eşidən kimi, içimdə elə bil nəse qırıldı, ürəyim isə tuq-tuq-tuq... "Qoy, o, orada çalışsın. Bu, o deməkdir ki, sən çox yaşayacaqsan", — deyirəm, ürəyim isə tuq-tuq-tuq... Amma sonra başa düşdüm ki, ağ əllərini oynadan kabus nə imiş. Bəlkə siz, reb, tapasız, axı siz ağıllı adamsız! Bu Line imiş, su daşıyan Line. Həmin vaxt o, özünə kürk alıbmış, tərslikdən də ağ imiş, şaxta isə bərk imiş, qızıqmaq üçün əllərini oynatmağa başlayıb, lənətə gəlmiş! Harada görünüb ki, ciddi bir adam durub ağ kürk geyinsin?

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Siz dediniz ki, can sağlığı... Can sağlığı — ən birinci işdir! Bizim həkim də belə hesab edir və tapşırır ki, ona qulluq edim, deyir ki, hər gün ona toyuğun, heç olmasa, dörddə birindən ona şorpa bişirim, əgər vəziyyətiniz imkan verirsə, deyir, ona süd içirdin, deyir, yağ yedirdin, şokolad verin, əgər guya vəziyyətiniz imkan verirsə. Bu, nə boş sözlərdir: "Əgər vəziyyətiniz imkan verirsə"! Məg-

ər yer üzündə elə bir şey var ki, mən onu öz Davidciyimdən əsirgəyə bilim! Burada nə "vəziyyət" ola bilər? Məsələn, mənə de ki: "Yenta, get yer qazı, odun yar, su daşı, palçıq tut, kil-səni talan et", — öz Davidciyimin xatirinə, lap gecədən keçmiş olsa da, ən dəhşətli şaxta olsa belə, hər şey edəram. Məsələn, bu yay hansısa kitabları oxumaq istədi, heç vaxt mənə belə şeylər olmayıb, amma mən varlı evlərdə oluram, deməli orada oluramsa, buna görə məndən xahiş edir ki, bu kitabları onun üçün gətirim, deməli, o kitabların adlarını kağıza yazıb mənə verdi. Deməli, bu kağızla varlı evə gəldim və bu kitabları xahiş etdim — bir dəfə, iki dəfə, üç dəfə dedim. Sonra orada mənə gülməyə başladılar: "Yenta, bu kitablar sizin nəyinizə gərəkdir? Bu kitablarla qazları, ya toyuqları yedizdirəcəksən?" — "Eybi yox, fikirləşirəm, gülün, gülün, amma mənim Davidciyim nə oxumağı bilir". Bütün gecələri o bu kitabların, bəlkə də tədris kitablarının üstündə çalışır, xahiş edir ki, yenə gətirim. Mənə nə var ki! Oxunanları aparıram, yenilərini gətirirəm. Bu vaxt ağıllımız, başabəla həkim gəlib çıxdı və soruşdu: heç olmasa, toyuğun dördə bir hissəsindən oğluma şorba bişirə bilirmimi? Qərribə adamdır! Lazım gəlsə, lap dördə üçündən bişirəram, heç əsirgəram! Belə həkimlər haradan peyda olurlar? Onları haradan belə yetişdirirlər?

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Siz dediniz ki, şorba... Mən Allahın verdiyi hər gün toyuğun dördə birindən şorba bişirib və dərsdən qayıdandan sonra onun qabağına qoyuram; O, yeyir və əlimdə bir iş yanında oturaram: sevinclə ona baxıram və ancaq bir şeyi fikirləşirəm: ilahi, mənə kömək ol ki, sabah da şorpa bişirə bilim, O isə mənə: "Ana, sən mənimlə nə üçün yemirsən?" — "Nuşcanlıqla ye, deyirəm, mən yemişəm". — "Nə yemisən axı?" — "Nə yeyirəmsə, yeyim, ancaq yeyib doymuşam". Deyirəm "Sən isə nuşcanlıqla ye". Sonra o, yenə kitablarla, bilmirəm dərs vəsaitləri ilə məşğul olmağa başlayır, mən isə sobada bişmiş kartofu çıxarıram və ya soğ-

an ilə çörək yeyirəm, gözümün qurdunu öldürürəm. İstəyirsiz inanın, istəyirsiz inanmayın, onun canına və şərəfinə and olsun, yediyim soğan mənə dadlı qovurmadan, yağlı şorbada daha dadlı gəlir, çünki sevinirəm ki, mənim Davidciyim bu gün şorba yedi və hələ sabaha toyuğun dördə biri qalıb. Bir dərd var: o, çox bərk öskürür, elə ihi-ihə eşidirsən. Həkimdən xahiş edirəm: "Öskürəyə qarşı ona bir şey verin!" O isə yenə əl çəkməyərək soruşur: "Sizin rəhmətlik əriniz öləndə neçə yaş vardı və nədən vəfat etdi?" "Ölümdən vəfat etdi, deyirəm, ölümdən vəfat etdi. Çox sadə, yaş çatdı və ölüb getdi. Söhbət oğlumdan getdiyi halda atanın buna nə daxli?" O isə öz dediyindən əl çəkmir: "Yox, mən bilməliyəm, mən sizin oğlunuzu müayinə etdim, yaxşı uşaqdır, gözəl oğlandır!" "Sağ olun, deyirəm, bunu özüm də bilirəm. Yaxşısı budur siz ona öskürək dərmanı verin ki, öskürməsin..." O isə yenə: "Məsələ dərmanda deyil, yaxşısı budur, baxın ki, kitablarla çox məşğul olmasın." "Bəs onda neyləsin?" "Qoy bir az gəzsin, ən vacibi isə gecələr kitablarla çox məşğul olmasın. Əgər ona həkim olmaq qismətdirsə, deyir, eybi yoxdur, qoy iki-üç il sonra olsun". Onun bu sözləri heç xoşuma gəlmədi. Boş şeylər danışır, o saat görünür ki, başı yerində deyil. O, haradan bilir ki, mənim oğlum həkim olacaq? Yaxşı olardı deyəyədi ki, "qubernator!" Evə gəlib bütün bunları Davidciyimə söylədim. O, qızardı və dedi: "Ana, daha onun yanına getmə və heç şey barədə danışma". Mən işə deyirəm: "Rədd olsun, bundan sonra heç onu saymayacağam, axı onun heç ağı yerində deyil. Nəyə görə başını hər yerə soxur, soruşur ki, xəstə harada işləyir, necə dolanır, nə qədər qazanır? Onun nəyinə lazımdır! Sənə yarım rubl verirlər — reseptini yaz, — vəssalam!"

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Siz dediniz ki, guya qayğınız çoxdur!.. Bəs çox olmasın? Nə qədər desən, qayğı var. Əgər əlində yumurta dolu zənbil varsa, qazlar, toyuqlar və ördəklər də əlavə, onda əlbəttə qayğı çox olacaq. Bu yandan da

iki varlı xanım çalışır ki, səndən ən yaxşı məhsulu alsın ki, həm də təzə olsun və buna görə də bu xanımlar bir-birini üstələmək istəyirlər! Siz özünüz də görürsünüz ki, şorbaya vaxt qalmır, axı mən heç vaxt evdə olmuram. Amma dilənçi çarə tapa bilir. Bir az tez qalxıram, sobanı yandırır bir dəqiqəliyə bazara qaçıram, toyuğun dördə birini isladır duzlayıram və yenə qaçıram. Sonra yenə qayıdır suyu duzlayıram, güvəci sobaya qoyuram. Qonşudan, yəni Qnesyadan xahiş edirəm ki, güvəcə göz qoysun: qaynayan kimi, qapağını qoysun və soyumasın deyə, içəriyə, isti yerə itələsin. Burada çətin nə var ki? O qədər olub ki, mən onun üçün bütöv şam yeməyini hazırlamışam! Axı, hər halda biz insanıq, heyvan deyilik, meşədə yox, xalqın arasında oluruq, yəni, yaşayırıq!.. Axşam isə evə qayıdan kimi od yandırır, deməli qızdırır, təzə, isti şorbanı ona verirəm. Elə bilirsiz hər şey yaxşıdır? Heç də yox! Siz unutmusunuz ki, mənim qonşum lap... demək də eyib olur... kim olduğunu demirəm... o lap... Bu gün səhər birdən ağılına gəlir ki, bir sürü uşağına südlü yemək — bilmirəm südlü qaluşka, yoxsa balabuşka versin. Bu südlü balabuşkanın nə ləzəti olacaq! Bir də bu gün şənbə yox çərşənbə olduğu halda, balabuşkanın heç yeridir, başa düşə bilmirəm! Hər halda bu un satan, yəni bu Qnesya qərībədir! Həmişə süfrəsi ya dolu olur, ya heç nəyi olmur. Bir də görürsən ki, üç gün sobaya yaxın gəlmir, sonra birdən elə qızıdır ki, qazanı aşır-daşır, deməli, başa düşmək olmur ki, nə bişirir, buğda xəşildir, ya sıyıqdır, istəyirsən lap eynək tax, onsuz da heç şey anlaya bilməzsən. Birdən görürsən ki, bir güvəc kartof təmizləyir, guya balıq da var, əslində isə ancaq soğandır, bir verstdən iyi adamı vurur, hələ əlavə olaraq o qədər bibər tökür ki, uşaqlar sutka ilə özlərinə gələ bilmirlər.

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Siz dediniz ki, iş gətirmir. Deməli, mənim qonşum qarabaşaq unundan balabuşka hazırlamaq fikrinə düşür, qaynatmaq üçün bir bardaq südü so-

baya qoyur. Uşaqlar isə, öz yerində, sevinirlər — oxumağa, çıxırmağa başlayırlar, istəyirsən, lap qulaqlarını tıxa! Onlar heç süd görməyiblərimi?! Süd nə qədər idi, gülməlidir, düşmənlərimizinki bundan artıq olmasın. Çox olsa iki qaşq — qalanı su idi. Bu vaxt sinaqoq xidmətçisi peyda olur. Görünür, o, hələ sinaqoqda olanda yeməli şeyin qoxusunu hiss edibmiş, odur ki, peyda olan kimi, adəti üzrə zarafatla deyir: "Bayramınız mübarək". Qadın isə ona cavab verir: "İblis, nə bayram, niyə belə tez özünü çatdırdın!.." "Qorxdum, — deyir, — bayram süfrəsinə gecikim. Sobada nəyin var?" Qadın isə ona: "Kiçik güvəcdə sənin üçün zəhrimar var". Kişi isə ona: "Elə böyüyündə düzəldəydin ki, ikimizə də bəs eləsin". Qadın özündən çıxaraq elə çıxırdı ki: "Rədd ol öz zarafatlarınla buradan", — əlini ölçəndə bardağa ilişdi. Bardaq isə boçkaya dəydi, bütün süd sobanın üstünə dağıldı. Bu vaxt bir hay-küy qopdu ki, gəl görəsən! Qnesya ərinə biabırçı sözlərlə bəzədi. Xoşbəxtlikdən, kişi canını götürüb qaçdı. Deməli, bütün cor-cocuq sobanın ətrafında bağırmağa, ağlamağa, oxşamağa başladılar, elə bil ki, ata-analarını öldürmüşdülər. Mən isə deyirəm: "Rədd olun öz balabuşkanızla, sizə görə mənim Davidciyimin şorbasına bir şey olmasın Allah eləməmiş, güvəci atmalı olmayım!" Qadın isə mənə cavab verir: "Sizin güvəc şorbası ilə cəhənnəm olsun, mənim südlü balabuşkalarım sizin Davidciyinizə verdiyiniz şorbalarınızdan və güvəclərinizdən daha vacibdir." Mən isə deyirəm: "Sizin bütün sürünüz mənim Davidciyimin çeçələ barmağının dırnağına da dəyməz." O isə çığırır: "Tüpurüm sizin Davidciyinizə, o birdir, amma mənimki görün nə qədərdir!" Qnesya kimi xəzinəni hələ analar doğmayıb. Belə sözlərdən ötrü yaş əski ilə gərək onun sifətinə-sifətinə vurasan!..

Hə söhbətimiz nədən gedirdi? Siz deyirdiniz ki, ət ilə südü bir sobaya qoymaq olmaz... Elə də oldu. Yəni bardaq yana yıxıldı, süd, deməli, bütün sobaya yayıldı. Allah eləməmiş, əg-

ər bir damcı süd mənim ət güvəcimə sıçrasaydı, onda mən ölmüşdüm. Amma süd mənim güvəcimə necə çata bilərdi: axı onu orada lap dərinə qoymuşdum, bir az da kül ilə örtmüşdüm. Amma əmin ola bilməzdim. Birdən tale elə gətirdi ki!.. Mən sizə hər şeyi yerli-yerində deyəcəyəm, hər şeyi. Şorba şorbalığında. Məsələ şorbada deyil. Əlbəttə, şorbaya da heyfim gəlirdi. Bəs axşam Davidciyimə nə verəcəyəm? Hər halda bir şey fikirləşərəm! Elə dünən kəsilmiş qazlar gətirmişəm, içlərini təmizləmişəm, əlbət ki, içalatı qalıb, deməli kəllələri, sinədanları da həmçinin. Bir şey bişirərəm. Amma nədə? Əgər siz, reb, belə hesab etsəniz ki, mənim güvəcim bir damcı südə görə murdar olub, aqlım başımdan çıxar, çünki mənim ayrı güvəcim yoxdur. Doğrudur, əvvəllər mənim üç ət güvəcim var idi, ancaq bu lənətə gəlmiş Qnesya, məndən təp-təzə, səlamət güvəci aldı, yerinə sınıq güvəc verdi. Mən soruşuram: "Bu güvəc kimindir?" O deyir: "Necə kimindir? Bu sizin güvəcinizdir!" Mən ona: "Necə mənimki? Axı mən sizə səlamət güvəc vermişəm, bu isə sınıq güvəcdir." O isə mənə: "Sakit, çığırmayın, qorxuda bilməzsiz! Birincisi, mən sizə səlamət güvəc qaytarmışam, ikincisi, mən sizdən sınıq güvəc almışdım, üçüncüsü, mən sizdən heç bir güvəc almamışam. Özümün lazımı qədər varımdır. Və məndən əl çəkin!" Görürsüz həyasız!

Hə, söhbətimiz nədən gedirdi? Siz deyirsiniz ki, güvəc təsərrüfatda həmişə işə yarıyır... Deməli, mənim cəmi iki bütöv və bir sınıq güvəcim qaldı, ümumən, hesab elə ki, iki güvəc. Məgər yoxsul adama iki güvəc bəs edər? Bir dəfə bazardan zənbil dolu toyuq gətirmişdim və birdən pişik gəlib mənim toyuqlarımı hürkütdü. Siz, əlbəttə soruşa bilərsiniz: bu pişik haradan çıxdı? Bütün məsələ bu uşaqlardadır. Bir yerdə pişik balası görən kimi, mütləq götürürlər, əldən salana qədər əziyyət verirlər. "Yazığınız gəlsin, axı pişik əziyyət çəkir", — mənim Davidciyim onlardan xahiş etdi. Amma bu avara

uşaqların vecinə gəlmir. Onlar pişiyin quyruğuna nə isə bağlamışdılar, heyvan da atılıb düşür, dartılıb qaçmaq istəyir. Mənim toyuqlarım hürküşdülər, biri açılib çırpındı və uçaraq ləməyə qalxdı və — trax, — güvəc bir baş yerə gəldi! Sınmış güvəci atmaq onun üçün nə idiki! Yox olmaz! Məlum işdir. Sınmış güvəc heç vaxt düşməz, ancaq səlaməti düşər. Bu, binayi-qədimdən məlumdur!

Yaxşı olardı biləsən ki, nə üçün belə olur... Məsələn, iki adam gəlir, birinci — anasının sevimli balasıdır, göydəki günəş kimi tək tənhadır, o biri isə... Reb! Rəhm elə, Allah, reb sizə nə oldu? Reb, sizin arvadınız hanı? Harada qaldı?! Tez buraya, buraya, bizim rebin vəziyyəti pisdır! O, huşunu itirir! Su! Su"..

MƏSLƏHƏT ARDINCA

— Üç gündür ki, bir cavan oğlan gəlib səni görmək istəyir. Deyir ki, mütləq sizinlə görüşməlidir. Gündə bir neçə dəfə gəlib gedir.

Necə deyərlər, bu şad xəbəri mənə bir dəfə səfərdən evə qayıdanda xəbər verdilər.

Fikirləşdim ki, bu adam yaqın öz əsərini göstərmək istəyir.

Stolun arxasına keçib işə başlayan kimi zəng vuruldu.

Budur qapını açdılar. Artırmada kimsə vurnuxur. Qaloşunu çıxarır, öskürür, burnunu silir. Bəli, "ədibin" bütün əlamətləri görünür. Nə olacaq, tezliklə bu subyekti görmək istədim.

Budur o, Allahın köməyi ilə kabinetimə daxil olur.

O, çox nəzakətlə məni salamladı. Daha doğrusu: nə isə müəmmalı bir reverans etdi, əllərini bir-birinə sürterek özünü təqdim etdi. Öz adını dedi — bu, o adlardan idi ki, dərhal unudursan.

— Əyləşin! Sizə nə ilə xidmət edə bilərəm?

— Mən sizin yanınıza çox mühüm işdən ötrü gəlmişəm. Başqa sözlə məni sizin yanınıza gətirən məsələ — fəvqəladə vacibdir. Daha dəqiq desəm bu iş mənim həyatımla bağlıdır. Mənim fikrimcə, bunun məgzini ancaq siz başa düşə bilərsiniz. Başqa sözlə, dünyada baş verən nə varsa, siz bunları ölçüb-biçib və qiymətləndirə bilərsiniz. Bəli, məhz belə düşünürəm, nəinki düşünürəm, əminəm ki, belədir...

Mən qonağıma baxıram. Bu tip yerli maarifpərvərə, ədibə oxşayır. Cavan oğlanın solğun üzü və qəmgin qara gözləri elə bil kədərli halda deyir: "Tənha qalan bu qəlbə rəhm edin!"

Yox belə gözlərdən xoşum gəlmir. Mən onlardan qorxuram. Belə gözlərdə heç vaxt gülüş və təbəssüm olmur. Belə gözlər həmişə dərinliyə dikilir. Belə gözlərdən qətiyyən xoşum gəlmir.

Mən qələmi kənara qoyub deyirəm.

— Hə, göstərin görək nəyiniz var?

Gözləyirəm ki, indi mənim qonağım əlini qoltuğuna soxub oradan qalın bir əlyazması çıxaracaq və yəhudi sürgünü qədər uzun, üç hissəli roman olacaqdır. Amma elə də ola bilər ki, bu dörd pərdəli roman olsun, həm də iştirakçılar bu adları daşı-sınlar: Merderzon, Erlixman, Frumxars, Bitersvayq və sair. Elə bu adların özü rast gəldiyinin kimi olduğunu söyləir...

Bir də mümkündür ki, bu, ancaq Sion haqqında şer olsun

*Onu dağlar cəlb eyləir,
Qartal göydə rəqs eləyir,
Palmalar çiçək açır,
Peyğəmbərlər şölə saçır,
Sözlərilə yaradanı vəsf eləyir.*

Bu növ baxış mənə yaxşı tanışdır. Bu qafiyələr mənə tanışdır və bunlardan qulaqlarım cingildəyir, gözlərimdə dairələr və nöqtələr görünür. Bu cür şerləri oxuduqdan sonra, mən deyərdim ki, adamın qəlbi kimsəsiz səhrada olduğu kimi bomboş olur.

Lakin təsəvvür edin ki, bu dəfə mən yanılmışdım. Gənc əlini qoltuğuna soxmadı və ordan bir yığın əlyazması çıxarmadı. Onun nə romanı, nə pyesi, nə şeri var idi.

Köynəyinin yaxasını düzəldərək yaxşıca sinəsini təmizlədi və qonağım dedi:

— Bilirsiniz, mən sizin yanınıza gəlmişəm ki, ürəyimin dər-dini sizə söyləyim və sizinlə məsləhətləşim. Belə düşünürəm ki, sizin kimi insan mənə başa düşə bilər, siz o qədər çox yazırsız ki, deməli, hər şeyi bilməlisiz, beləliklə, mənə yaxşı məsləhət verə bilərsiniz, əvvəlcədən deyim ki, siz necə məsləhət görsəniz,

¹Merderzon-qatilin oğlu (yəhudicə). Erlixman-namuslu adam (yəhudicə). Frumxars-nəcib qəlb (yəhudicə). Bitersvayq-ali budaq (yəhudicə).

elə də edəcəyəm. And da içə bilərəm... Ancaq bağışlayın, bəlkə, vaxtınızı alıram?

— Vaxtın əhəmiyyəti yoxdur. Danışın görək sizə nə olub, — deyirəm və bu vaxt çiynimdən ağır bir yük düşdüyünü hiss edirəm.

Gənc stola tərəf yaxınlaşdı və yavaşca ürəyinin bütün dər-dini mənə danışmağa başladı. Əvvəlcə o, bunu sakit ifadə edirdi, sonra isə aludə olaraq qızgınlıqla danışdı.

— Bilirsinizmi, mən kiçik bir qəsəbədə yaşayıram. Ümu-miyyətlə desək, bizim qəsəbə o qədər də kiçik deyil. Daha doğrusu bura böyük qəsəbədir. Əslində, bura şəhərdir. Lakin bizim bu şəhərimiz sizin şəhərin qarşısında — hər halda kiçik qəsəbədir... Əlbəttə, siz bizim qəsəbəni yaxşı tanıyırsınız. La-kin onun adını mən sizə deməyəcəyəm. Çünki ola bilər siz onu təsvir edəsiniz. Bir çox səbəblərə görə: bu mənə sərf etmir... Ehtimal ki, siz mənim nə ilə məşğul olduğumu bilmək istədi-niz? Hm... mən məşğul... Ümumiyyətlə, mən heç nə ilə məşğ-ul olmuram. Başqa sözlə: hələlik mən heç bir iş görmürəm. Açıqını deyim: mən öz qaynatamın hesabına dolanıram. Təkcə dolanmaq yox, hər şey onun hesabınadır. Bəs necə: o, onların yeganə qızıdır, odur ki, bizə nə lazımdırsa, hamısını onlardan alırıq. Hələ on il də bizi saxlasalar, heç nə olmaz. Çünki onlar varlı adamlardır! Düzünü deyim: dövlətlidirlər. Bizim balaca qəsəbəmizdən ötrü hətta çox dövlətlidirlər. Sözün qısa, bizdə onlardan varlı adam yoxdur.

Mənim qaynatam haqqında, siz yəqin ki, bəzi şeylər eşit-miş olarsız. Amma mən onun adını sizə açmayacağam. Nəsə onun vəziyyətinə yaraşmaz. Buna baxmayaraq, öz aramızda, onun adı ətrafında səs-küy olmasından xoşu gəlir. Məsələn, Bobruyski yanğınına düşənlər üçün hamıdan çox o ianə verdi. Kişinyov şəhəri üçün də hamıdan çox verdi. Bizim şəhərə gəl-dikdə isə o, öz yerlilərinə heç nə vermək istəmir. O axmaq dey-il, yaxşı bilir ki, öz şəhərində onsuz da ona hörmət bəsləyirlər.

Burada ianə vermək və kiminsə qabağında öyünmək nəyinə gərəkdir? Bax elə bu səbəbə görə, özünükülərə üz göstərmir. Hələ onu tanımayan, onun belə nəcib olduğunu bilməyənlərə isə səxavət əlini açır. Amma eyni zamanda, xahiş və ya kömək etmək üçün özgüləri də onun yanına gələndə sifəti ölü rəngi alır. O, belə adamların üzərinə çıxır: "Aha! Siz məni soy- mağa gəlmisiz? Alın açarlarımı! Gedin, özünüz mənim şkaflarımı yoxlayın. Nəyim var, aparın!.." Siz elə bilirsiniz ki, o, doğrudan da açarları onlara verir? Xeyir, bağışlayın, səhv edirsiniz. Şkafın açarları stolun bağlı yeşiklərindədir. Stolun açarı isə haradasa pis gizlədilməyib... Mənim qaynatam beləcə adamdır. İnsan necədirsə — adı-sanı da elədir. Öz aramızda, bizim qəsəbədə onu donuz adlandırırlar. Amma əlbəttə, üzünə demirlər. Üzdən isə yaltaqlanırlar. Elə yaltaqlanırlar ki, adamın ürəyi bulanır. O, isə razı qalır və hər sözü doğru kimi qəbul edir. Əlini qarnına çəkir və yaxşı güzəran keçirir. Hə, əlbəttə, bu elə həyatdır! Sual doğur: adam heç bir iş görmür, tam təminat içərisində yaşayır, ləzzətlə yeyir, möhkəm yuxuya gedir. Hə, ona daha nə lazımdır? Yuxusunu alandan sonra, tapşırır ki, faytonu qoşsunlar və palçıqın içində gəzməyə çıxır. Axşamçağı qonaqlar toplaşır. Bunların demək olar ki, hamısı şəhərin sahibkarlarıdır. Dedi-qodu danışır. Boş şeylərdən bəhs edirlər. Bizim sakinləri və bütün dünyanı ələ salırlar. Zəsim böyük samovarı gətirir. Bu zaman mənim qaynatam qəssab Şmuyel-Abe ilə mütləq oturub domino oynamalıdır. Sizə deməliyəm ki, qəssab Şmuyel-Abe eynək taxır və o, hər halda indikilərdəndir. Ağ yaxalıqda olur, təmiz uzunboğaz geyir, cavan qızlarla söhbətdən də çəkinmir, yaxşı oxuyur, qəzetlərə baxır, şahmatı da, dominonu da gözəl oynayır. Domino? O, bütün gecəni qaynatamla domino oynaya bilir. Sən isə otur və onların necə domino oynadığına bax. Demək olar ki, əsnəməkdən adamın ağzı cırılır. Stolun arxasından durmaq, öz otağına çəkilmək və əlinə kitab almaq istəyirsən. Yox! Demə,

getmək yaxşı deyil. Qaynatam belə şeydən ötrü bərk inciyir. Bu vaxt o, hind toyuğu kimi özünü çəkir və səninlə danışmır. Qaynanam da ona baxıb səni adam yerinə qoymur. Madam, valideynlər kürəkən ilə belə rəftar edirlər, bu zaman necə deyərlər, onların yeganə olan əziz balası da burnunu yan tutur. Bu əziz bala isə özü barədə yüksək fikirdədir. Bəs necə: o, valideynlərin "göz bəbəyidir", əgər azca kefsiz olsa, dərhal doktor gəlir, hamı bir-birinə deyir. Qərribə görünsə də ona elə gəlir ki, bütün dünya ancaq ondan ötrü yaradılmışdır. Öz aramızda desək: o gic olmasa da, amma o qədər də ağıllı deyil. Yox, o, danışanda onun ağılsız olduğu nəzərə çarpmır, əksinə adama elə gəlir ki, o, hətta ağılsız yox, ağıllıdır. Bəzən isə elə təsir bağışlayır ki, tamamilə ağıllıdır. Əgər o, özünü şıltaq keçi kimi qudurğan və pozğun aparırsa, ağılın onun üçün nə əhəmiyyəti ola bilər? Bütün günü o, ya gülür, ya da ağlayır. Əgər ağlayırsa, deməli uşaq kimi ağlayır. Bəzən ondan soruşsan: "Nə üçün ağlayırsan? Nəyin çatmır?" Divardan səs çıxar, ondan çıxmaz. Bu hələ dərdin yarısıdır. Əgər arvadım ağlamağa başlayırsa, o qədər ağlayacaq ki, qurtarana kimi. Bütün bəla qaynanadadır. Ağlamağı eşidən kimi dərhal peyda olur. Çiyinə saldığı türk şalı ilə gəlir. Əllərini ovuşdurur. Dua ahəngi ilə nə isə deyir. Səsi kişilərin ki kimi kobuddur. Öz balasından soruşur: "Nə olub sənə? Ah, yenə sən o quldur, bandit, qatil ərin?! Belə də dərd olar! O, "göz bəbəyimin" qədərini hardan bilir. O, onun qanına susayıb?" Bu vaxt hər cür söz deyir. Və mənə elə gəlir ki, onun dili heç vaxt dayanmayacaq. Onun sözlərindən halım xarab olur, ürəyim sıxılır, məni qüssə bürüyür. Elə vaxt olur ki, istəyirəm onun türk şalını qapıb əzim, ayağımın altına salım, lap xırda-xırda doğrayım. Amma yaxşı fikirləşsən, əlbəttə, şalın bu işə dəxli yoxdur. Şal şaldır, onu Brodidan gətirirlər. Yəqin ki, bu türk şalları sizə tanışdır? Bunlar xal-xal, dama-dama olur, saçaqları da var.

Burada mən gənc qonağın sözünü kəsirəm və ciddi surətdə

ona deyirəm:

— Bağışlayın, axı siz mənimlə iş barədə məsləhətləşmək istəyirdiniz?

Qonaq dərindən köks ötürdü.

— Ah, bağışlayın, — deyir, — mən gərək ki, vaxtınızı alıram? Amma bütün bunlar, danışdıqlarım son dərəcə mühümdür. Siz bir az evlə və adamları ilə tanış olmalısınız. Ancaq bu vaxt mənim vəziyyətimi, mənim işimi axıradək başa düşərsiz... Hə, qaynana öz türk şalı ilə peyda olur və burada ona elə gəlir ki, onun balası Allah eləməmiş, özünü yaxşı hiss etmir, o qədər sağlam deyil. Bu vaxt qaynata işə qarışır. O, faytonu qoşmağı tapşırır və doktorun ardınca adam göndərir. "Təzə doktorun" ardınca adam göndərir — lənətə gəlmiş bir həkimi bizdə məhz belə adlandırırlar. Amma bəzi səbəblərə görə, mən onun adını sizə açə bilmərəm... Bax, həmin doktorun ardınca adam göndərirlər. Bütün əhvalat da buradan başlayır və bunu sizə danışmaq istərdim ki, sizin məsləhətinizi dinləyim...

Mənim qonağım bir anlığa nitqini kəsir. O, tərləmiş üzünü dəsmal ilə silir və öz stulu ilə mənə yaxınlaşır. Bu vaxt stolun üstündən nə isə bir şey götürür. Elə adamlar var ki, mütləq əllərində bir şey tutmalıdırlar. Yoxsa danışə bilmirlər. Mənim yazı stolumun üstündə müxtəlif oyuncaqlar olur. Bunların içində kiçik velosiped şəklində olan siqar maşını da var. Mənim qonağımın xoşuna məhz bu oyuncaq gəlmişdi. Əvvəlcə danışarkən o, ancaq bu kiçik velosipedə baxmaqda idi, sonra isə onu əlinə götürdü və təkərini fırlatmağa başladı. Demək olar bütün danışığı zamanı o, bu maşını əlində saxladı.

— Deməli, — o yenidən danışdı, — təzə doktorun ardınca göndərirlər. Sizə məlum olsun ki, bizim yerdə sahibsiz it qədər doktor var. Bizim doktorların arasında rus, yəhudi, həmçinin sionist həkimlər vardır. Bunlar sionizmlə məşğuldurlar. Amma sizə danışmaq istədiyim doktor, — çox cavan doktordur,

yerli dərzinin oğludur. Başqa sözlə, onun atası bir vaxtlar dərzi olub. Lakin artıq indi o, əlbəttə, dərzi deyil. Madam oğlu doktordur, nəyə görə dərzi olmalıdır? Daha doğrusu, nəyə görə oğul doktor dərzi ataya malik olmalıdır? Ata barədə iki kəlmə deyim ki, onun haqqında təsəvvürünüz olsun... Bu adam çox qısa boyludur, çəpgözdür, sağ əlinin barmaqları əyilmişdir. Həmişə geniş ətəkli pambıq kaftanda gəzir. Səsi isə xırıltılıdır. Bütün günü öz oğlu barədə xırıldayır: "Mənim doktorum dünən praktika aparıb. Özü də nə praktika! Mənim doktorum hər şeyi bacarır. Mənim doktorum!" Bu dərzi hamının başını öz doktoru ilə doldurur. Həm də bütün şəhərin bədbəxtliyindən, onun oğlu — qadın xəstəlikləri doktorudur. Başqa sözlə, o, mamadır. Əgər bu məsələdə sirri varsa, bu sirri dərzi bütün şəhərə yayır. Sözü qısa: bu doktorun əlinə və dərzi atanın dilinə düşən qadın və ya qız bədbəxt olur. Bizdə bir qız vardı ki...

Mən yenə həmsöhbətin sözünü kəsirəm:

— Bağışlayın, cavan oğlan, axı siz öz işiniz barədə danışmaq istəyirdiniz?

— Ah bağışlayın, — deyir, — mən hiss edirəm ki, vaxtınızı alıram! Amma necə etməli? Axı mənim müdhiş dahim olan doktor haqqında sizə söhbət açmalıyam! Axı əgər bu doktor olmasaydı, mənim həyatımda hər şey yaxşı olardı. Özünüz düşünün: mənə nə çatmır? Hələlik uşağımız yoxdur. Mənim arvadım gözəldir, ağıllıdır, valideynlərinin yeganə qızıdır. Onlar öləndən sonra, yüz iyirmi ildən sonra, onların bütün varidatı ona, yəni mənə keçəcək. Elə indinin özündə də, tfu-tfu, gözə gəlməsin məni həmişə stol arxasında hörmətli yerdə oturdurlar. Bayramlarda dua mərasimində mən həmişə qaynatamın ardınca birinci gedirəm. Əlbəttə, lap birinci olmasa da kantor və ravvindən sonra mən gedirəm. Sonra isə — qalanları. İfadəmə görə bağışlayın, hətta hamamda da eyni münasibətə rast gəlirəm. Soyunmağa başlar-başlamaz, ha-

mamçı artıq çıxırır: "camaat çəkilin! Qapıdan kənar durun! İndi bizim varlığının kürəkəni çimməyə gedir!" Yox, hamamçının bu sözləri xoşuma gəlmir, mən belə diqqəti sevmirəm. Lakin sevmirəm nə deməkdir? Yaltaqlığı hamı sevır, şərəfdən heç kim imtina etmir. Amma mənki bilirəm, bunu mən hələ qazanmamışam. Hə, mənim qaynatam dövlətlidir. Qoy adamlar ona yaltaqlansınlar. Bunlara ancaq heyvan demək olar. Ancaq bütün bunların mənə nə dəxli? Həm də — mənim qaynatam kimdir axı? Bax, indi o məni eşitmir, buna görə sizə deyə bilərəm: o cahil adamdır! Onunla bir şeydən də bəhs edə bilməzsən. O isə onların yeganə qızlarıdır. Bir şey olan kimi yatağına atılıb ağlayır. Bu vaxt, sizə dediyim kimi, qaynatam təzə doktorun ardınca fayton göndərir, lənətə gəlsinlər! Bu doktor yadıma düşəndə, inanın mənə, həyatım dözülməz olur. Məhz bu vaxt istəyirəm ki, bıçağı qapıb özümü öldürüm, ya da qaçıb özümü çaya atım!

Cavan oğlan kədərləndi, fikrə daldı.

Bu vaxt mən ən incə məsələni öyrənmək üçün qonağımdan soruşdum:

— Deməli siz şübhələnirsiniz ki, sizin arvadınız...

Qonağım başına qaynar su tökülmüş kimi stuldan sıçradı.

— Allah eləməmiş! — dedi — Mənim belə şübhələrim yoxdur! Nə danışırırsınız! — Axı o yəhudi qızıdır! O çox nəcib uşaqdır!.. Mən doktordan, o gözəl həkimdən bəhs edirəm, görüm onu yansın! Ən vacib isə atasıdır ki, Allah onu yandırsın! Bu çəpgöz dərzisi öz pambıq kaftanında hər tərəfi dolaşaraq xırıldayır. Siz elə bilirsiniz ki, o, ağıllı bir şey danışır? Yox hər cür uydurma, boş şeylərdən bəhs edir! Dili uzundur, odur ki, doğrayır tökür. Onun sözləri mənim vecimə deyil. Amma bəla ondadır ki, insanın qulaqları var. Qulaqlar isə eşitmək istəyir, yaxşı-yaxşı dinləyəndə isə eşitmək istəmədiyini eşidirsən. Bir də bizim yerə bələd olmaq lazımdır. Bu yer dedi-qoduçuların və uzun dilli iftiraçıların bolluğu ilə bütün dünyada

məşhurdur. Daha doğrusu, əgər bir adam onların dilinə düşərsə, o, həyatla vidalaşa bilər!.. Üzümə heç nə demirlər, amma ardımca elə sözlər deyirlər ki, mən diqqətlə baxmağa və qulaq asmağa başladım. O arvadımla söhbət edəndə onun hər bir sözünə diqqət yetirdim. Yox, mən heç bir şey fikirləşmədim və onların danışdığından elə bir şey tutmadım. Təkcə bir şey gözümdən qaçmadı: o gələndə, arvadım tamam başqa adam olurdu. Onun üzü də, gözləri də dəyişirdi, amma necə varda, o cür də qalırdı. Amma birdən elə bil parıldayır. Üzü başqa bir ifadə alır. Bir dəfə mən ondan soruşdum: "Dəgörüm, canım, necə olur ki, o, bizə gələndə sən tamam başqa adam olursan?" Yox, siz heç vaxt bilməzsiz ki, o mənə nə cavab verdi. O, heç bir söz demədi. Amma o, elə alçaldıcı tərzdə güldü ki, fikirləşdim, lap yerə girirəm. Bundan sonra o, hönkürtü ilə çarpayıya atıldı və şüurunu itirdi. Bu vaxt, əlbəttə, qaynanam öz türk şalı ilə peyda oldu. Onu özünə gətirməyə başladı. Qaynatam isə faytonu qoşmağı tapşırırdı və mənim özümü təzə doktorun ardınca göndərdi. Doktoru gətirəndən sonra birdən o yaxşılaşdı. Gözləri günəş işığındakı brilyant kimi parıladı. Yanaqları qızardı... İndi mənim vəziyyətimi təsəvvür edin! Mən isə onun evinə getməli və onu faytonda öz evimizə gətirməliydim. Cəhənnəmə girməyim, onun evinə getməkdən asan idi. Bir onun sifətini görəydiniz! Çuğundur kimi qırmızı və bütün sızanaqla örtülmüşdür, həmişə də gülümsəyir. Doktor məni xüsusi təbəssümlə qarşılayır. Mənimlə şirin və yumşaq davranır. Mən deyərdim ki, onun mənə olan şəfqəti sonsuzdur. Bir dəfə mən xəstələnəndə, məni sağaltmaq üçün o qədər əlləşdi ki, hətta bir az xəcalət də çəkdim. Qərribə şeydir — o nə qədər mənə diqqət yetirirsə, mən daha çox ona nifrət bəsləyirəm. Qoy Allah məni bağışlasın — onu görmək istəmirəm. Xüsusən, bizim evdə olarkən, onunla oturub bir-birinə baxanda. Bax, bu vaxt mənə elə gəlir ki, onun yaxasından tutub, onu qovmaq iqtidarında oluram. Mən onsuz da hər şeyə

son qoymaq qərarına gəlmişəm. O, bizə gəlib onun yanında oturarkən onun baxışları və təbəssümlərinə daha dözə bilmirəm. Sizdən soruşuram, bu biabırçılığa nə qədər dözmək olar? Axı şəhərimizin iftiraçıları və dedi-qoduçuları neçə vaxtdır mənimlə məşğuldurlar. Yox, qəti qərara gəlmişəm: ondan ayrılmaq! Başqa çıxış yolum yoxdur. Amma bu qərarımla bağlı belə bir fikir doğur: əgər ondan ayrılısam mənim xeyrim nə olacaq? Axı, digər tərəfdən: qaynatam — dövlətlidir, onların hər şeyi — mənimki olacaq. Elə buradaca düşünürəm: "Rədd olsunlar, hər halda ayrılacağam, — ayrı yol yoxdur!" Bəs siz nə düşünürsüz?

Mənim həmsöhbətim nəfəsini dərdi, üzünü sildi və yazıq-yazıq mənə baxdı, nə cavab verəcəyimi gözlədi. Mən dedim:

— Bəli, mənə elə gəlir ki, sizin başqa yolunuz yoxdur. Həm də sizin sevginizi də heç vəchlə alovlu saymaq olmaz. Uşaqlarınız da yoxdur. Bir də ki, şəhərdəki dedi-qodular. Bunlar sizin nəyinizə gərəkdir?

Bunları dinləyərək həmsöhbətim yazıq qara gözlərilə mənə baxırdı və velosipedin təkərlərini səylə fırladırdı. Sonra o, daha da mənə yaxınlaşdı, dərindən nəfəsini dərərək, yenidən danışdı:

— Baxın, siz deyirsiniz — sevgi. Bundan nə danışmaq olar? Yox, mən deyə bilmərəm ki, onu sevmirəm. Bağışlayın, nəyə görə onu sevməməliyəm? Aydınır ki, mən onu sevirəm. Hətta çox sevirəm... Şəhərin dedi-qodusuna gəldikdə isə — əgər onların xoşuna gəlirsə, qoy davam etsinlər! Yox, mənim qəlbimi alovlandıran bu deyil. Mənim dözmədiyim yeganə şey odur ki, o, doktoru görəndə sevinir. Mən özümə belə sual verirəm: bəs məni görəndə nəyə görə qızarmır və şən olmur? Mənim ondan nəyim əskikdir? Bəlkə o doktordur, mən yox? Bəli, əgər məni vaxtında oxumağa qoysaydılar, bəlkə elə mən də həkim olardım. Və adamları ondan pis müalicə etməzdim. Siz mənə inanın ki, mən onu təkcə bu sahədə deyil, hər işdə cibi-

mə soxardım! Baxın bu fikirlər məni öz qərarımda tərəddüd etməyə vadar edir. Hər halda nə baş verib ki? Nəyə görə mən onunla nigahı pozmalıyam? Bəs yeni doktor? Hə, əgər bu doktor yox, başqa birisi peyda oldu, onda necə olsun? Hərda yazılıb ki, gənc qadın həkim ilə tanış ola bilməz? Bu, birinci. İkinci isə mən sizdən soruşuram, əgər hər halda mən ondan ayrılısam, bundan nə qazanacağam? Axı mən özüm yetiməm, qohumum, dostum yoxdur. Sizin üçün — ayrılın — demək asandır. Hə, ayrıldım, deməli həyatımı yenidən başlamalıyam və yenə də kiminləsə evlənməliyəm. Haradan bilim ki, ondan yaxşı arvad tapacağam? Birdən bundan da pis cəhənnəmə düşdüm? Artıq, necə deyərlər, hər cür zülm görmüşəm və dərdimin nə olduğunu başa düşürəm. Özü də bu dərd müəyyən mənada varis şahzadənin dərdinə bənzəyir ki, en qədər ildən sonra hər şey ona məxsus olacaqdır. Bəs əks təqdirdə — nə? Əks təqdirdə mən hər cür kombinasiyalara uymalıyam və necə deyərlər öz həyatımla alver etməliyəm. Axı həyat — oyundur, lotereyadır. Hə? Elə deyilmi? Və ya, sizcə, lotereya deyil?

Mən öz qonağıma cavab verdim:

— Bəli, qismən oyundur, lotereyadır. Əgər belə düşünsək, mənəcə, yaxşısı budur ayrılmayın, işi barışmaqla bitirin.

Öz məsləhətim özümün də xoşuna gəldi, bu məsləhət bütün işi razılıqla həll etmək yoluna döndərirdi. Bir anlığa mənə elə gəldi ki, mənim qonağım ilə söhbətim axıra çatır. Amma elə olmadı! Mənim qonağım əsəbi halda velosipedi stolun üstündən qapdı, təkərlərini fırladaraq üzümə dedi:

— Siz deyirsiniz ki, onunla barışım? Bəs doktor, sifəti sızanaqlı doktor, lənətə gəlsin onu! Bəs doktorun atası — çəpgöz dərzi? Axı bu dərzi bütün şəhəri dolaşır və söz yayır ki, mənim qaynatamın qızı məndən ayrılmağa hazırlaşır! Yox, siz heç bu dərzinin alçaqlığını başa düşürsünüz ki, hər yanı dolaşib bu barədə çərənləyir? Aydınadır: indi bütün şəhər bizim ailə məsələ-

mizdən xəbərdardır. Amma digər tərəfdən, mən özümə sual verirəm: əgər bütün şəhər bunu bilirsə, bu halda mən nə itirirəm? Əgər həmin dərzi ata bu barədə çərənləyirsə, mən heç nə itirmirəm. Aforizmə görə bağışlayın: zibil zibil olaraq qalacaq. Amma digər tərəfdən: madam bütün şəhər mənim ayrılmağımdan danışırsa, başqa qərara gəlməyim mənim üçün eyib olmaz? Yox, təəssüf ki, ayrılmaqdan başqa çıxış yolum yoxdur. Hə? Elə deyilmi? Siz necə düşünürsüz?

Mən öz qonağıma deyirəm:

— Görünür, siz haqlısiniz. Madam bütün, şəhər sizin ayrılmağıңызdan danışır, başqa qərar qəbul edərsizsə, siz bir qədər yaxşı olmayan vəziyyətə düşə bilərsiniz.

Öz stulu ilə üstümə gələn qonaq az qala çığırır:

— Aha! Deməli, sizə görə mən mütləq ondan ayrılmalıyam? Yox, sudar, siz düşünmədən cavab verməzdən əvvəl bütün bu işi yaxşı-yaxşı fikirləşin! Tutaım, siz ravvinsiz və mən ayrılmaq üçün arvadımla sizin yanınıza gəlirəm. Təbii ki, siz məndən soruşursuz: "Cavan oğlan, de mənə görüm hansı səbəbə görə arvadından ayrılmaq istəyirsən?" Məsələn, mən ravvinə nə cavab verməliyəm? Və ya sizcə, mən ona belə cavab verməliyəm: "O doktora baxır, o isə ona". Məgər bu cavabda bir məna varmı? Axı mən ona başqa bir cavab verə bilməyəcəyəm. Bundan ötrü mən ondan ayrılısam, sonra camaat qarşısında necə görünəcəyəm? Axı hamı deyəcək ki, dəli olub: gözəl arvadından ayrılıb, halbuki yüz iyirmi ildən sonra bütün varidata sahib olacaqdı. Hə, siz də mənə deyəcəksiz: bəli, siz dəli olmusuz, aqlınız başınızdan çıxıb. Hə? Elə deyilmi?

— Bəli, mən də deyirəm: dəli olmusuz, aqlınız başınızdan çıxıb.

Bu dəfə həmsöhbətim mənə o qədər yaxınlaşdı ki, ayaqlarımız demək olar ki, çarpazlaşdı. Sınımış kiçik velosipedi kənara qoyaraq, qonağım mənim mürəkkəbqabıma girdi. Dərindən nəfəsini dərərək tələsik danışmağa başladı:

— Bəli, mənim dəli olmağımı demək, sizin üçün asandır! Bilmək istərdim ki, belə bir əhvalat sizin başınıza gəlsəydi, necə hərəkət edərdiniz?! Yox, bir dəqiqəliyə fikirləşin: sizin qaynatanız — cahildir, qaynananız türk şalında gəzərək kişi səsilə deyirir. Arvadınız bütün zamanını həkimin müalicəsində keçirir, bütün şəhər isə sizi barmağı ilə göstərir və arxanızca deyir: "Keçinin əri". Bəli, siz, sudar, gecənin bir vaxtında yatağınızdan atılıb baş götürüb qaçardınız! Hə? Necə? Elə deyil?

Mən öz qonağıma deyirəm:

— Bəli, elədir. Yəqin ki, mən də gecənin bir vaxtında yerimdən atılıb ondan ayrıldım, baş götürüb qaçardım! Qonağım, demək olar ki, üstümə çıxırır:

— Bu sizə asan gəlir: yatağından atılmaq, ayrılmaq və baş götürüb qaçmaq! Qaçmaq! Kim qaçır? Hara qaçır? Qəbirəmi? Siz özünüz təsəvvür edin: axı o, yeganə qızlarıdır. Yüz iyirmi ildən sonra hər şey mənim olacaq! Bu nədir? Sizə görə, bu da heç nədir? Buna əlavə olaraq, daha doğrusu, özünüzdən soruşun: mənim ona nə iddiam var? Yox, bir mənə cavab verin, mənim ona nə iddiam var?

— Doğrudan da, — mən qonağımdan soruşuram, — sizin ona qarşı nə iddianız var?

— Necə yəni nə iddia? — o, cavab verir. — Bəs doktor? Doktoru unutmusuz?! Nə qədər ki, doktor bizim evə gəlir, mən arvadımı görmək belə istəmirəm.

— Hə, bu halda siz ondan ayrılmalısınız.

— Bundan mən nə qazanacağam? — qonaq çıxırır. — Hə, turalım, ayrıldım, onda mən indiki ağır zəmanədə nə edəcəyəm?! Yox, siz hiyləgərlik eləməyin, ağıllı olun və buna cavab verin!

— Məncə, — deyirəm, — sizə ayrılmaq lazım deyil.

— Ayrılmayım, bəs doktor... Nə qədər ki...

Mən söhbətimizə son vermək istəyirəm və buna görə qətiyyətli səslə deyirəm:

- Siz ondan ayrılmalısınız.
- Ayrılmalıyam? Bəs, bundan mənə nə xeyir?
- Hə, onda ayrılmayın.
- Bəs doktor?

Mənim başıma məhz nə gəldiyini sizə izah edə bilmirəm. Yəqin qan başıma vurmuşdu. Gözlərim qaralmışdı. Hər halda, mən həmsöhbətimin boğazından yapışdım, onu divara sıxdım və özümə xas olmayan səslə çığırdım:

— Ayrılmaq! Ayrıl ondan, murdarın balası! Ayrıl, ayrıl! Ayrıl!!!

Bizim səsimizə bütün ailəm tökülüb gəldi. Nə var? Burada nə olub?

Amma yox, elə bil heç nə olmayıb.

Lakin güzgüyə baxıb öz solğun sifətimi tanıya bilmədim.

Mən qonağımın əlini xeyli sıxdım, ondan üzr istədim və yalvardım ki, aramızda olan əhvalatı unutsun. Mən ona dedim:

— Bəzən elə olur ki, insan məlum olmayan səbəbdən, necə deyərlər, özündən çıxır...

Mənim qonağım özünü lap itirmişdi, utanırdı və hər məsələdə mənimlə razılaşırdı. O, bununla şərik idi ki, özü-özünə hakim deyil və həqiqətən bəzən özündən çıxıb bilər.

Sonra qonaq hörmət və nəzakətlə baş əydi və əllərini silərək getdi, gedərkən nəzakətlə dedi:

— Əgər vaxtınızı aldımsa, inciməyin. Məsləhətdən ötrü sağ olun. Səlamət qalın!

— Yaxşı yol! Amma təşəkkürə dəyməz.

RƏHMƏT QAZANMAQ HƏVƏSİ

Əgər lazımsa, başıma gələn bir bələdən sizə söhbət açım: bəlanı özüm törətmişəm və az qalmışdı ki, bunun üzündən həlak olum. Nəyə görə belə olub? Ona görə ki, mən təcrübəsiz, sadələvh cavan oğlan idim. Əslində, indinin özündə də ağıllı deyiləm; əgər ağıllı olsaydım, onda sizin dediyiniz kimi, mənim də pulum olardı, pulu olanda adam ağıllıdır, həm qəşəng, həm də istedadlıdır...

Təzə evli kimi, mən bütünldüklə qaynatamın öhdəsində yaşayıram, oturub Toranı öyrənirdim, arabir kitabçalarına nəzər salırdım, amma gizli oxuyurdum ki, qaynatam və qaynanam görməsinlər. Mənim qaynanam, bunu siz bilməlisiniz, qadın deyil, kişidir, daha doğrusu qadındır, amma sürtük şeydir, bütün işləri o özü idarə edir, uşaqları özü nişanlayır, qızları üçün özü adaxlı tapır. Məni də o, özü tapıb, özü məsləhət görüb və Radomisldan Zvogelə gətirib. Mən radomislliyəm, siz yaqın ki, bizim Radomisl barədə eşitmisiz, onun haqqında bu yaxınlarda qəzetlər yazmışdı...

Çağırış məntəqəsinə yazılana qədər Zvogeldə tam himayədə idim, günümü "Nevaxim" dənizi üzərində keçirirdim və küçəyə burnumu da çıxarmırdım. Evə, Radomisla qayıtmaq lazım idi, çünki bəzi kağızları düzəltmək, güzəşt məsələsini həll etmək və pasport almaq məsələsi var idi. Bu, mənim ilk səfərim idi. Araba tutmaq üçün bazara yollandım. Tək getdim ki, özüm öz ağam olduğumu sübüt eləyim. Allah mənim işimə kömək oldu: mən Radomisldan olan bir kişiye rast düşdüm — qış idi, — kişinin xizəyi var idi, geniş oturacaqlı idi, bəzədilmişdi, yanlarından müxtəlif quşların şəkili çəkilmişdi.

Atı ağ idi, mənim qaynanam belə iddia edir ki, ağ at, guya,

bədbəxtlik əlamətidir, amma bu mənim heç ağılıma gəlmirdi.

— Allah eləsin yalan çıxsın, — qaynanam dedi, — amma qorxuram ki, bu səfər çox uğursuz olsun...

— Dilin yansın, — qaynatam ona dedi və dərhal özünü ələ aldı, amma hər halda dərslərini aldı, bununla belə qulağıma pıçıldadı:

— Arvad söhbətidir.

Səfərə hazırlaşmağa başladım. Şeylərimi qablaşdırdım, pi-rocki və xərcləmək üçün pul, üç yastıq götürdüm: birini altıma qoymaq, o biri kürəyim, biri də ayaqlarım üçün. Vidalaşmaq vaxtı gəldi! Axırncı dəqiqə də gəldi, amma mənim sözüm yox idi.

Adətim belədir: vidalaşmaq lazım olanda, dilim tutulur. Bu zaman nə demək lazım olduğu ağılıma gəlmir. Bağışlayın, arxanı hamıya çevirərək çıxıb gedəndə yaxşı düşmür. Bilmi-rəm, siz necə, mənim üçün vidalaşmaq — ağır mərasimdir. Ancaq dayanın! Mən, Allah bilir, hara gedib çıxdım...

Deməli, mən vidalaşb Radomısla getdim. Qışın əvvəli idi, erkən qar yağmışdı, xizək yolu yaxşı idi. Ağ at olsa da mah-nı kimi uçurdu. Məni aparan kişi qaradınmız idi, bu, o kişi-lərdən idi ki, bütün suallara "ehe" (hə) və ya "ni" (yox) cava-bını verir, kəssən də ondan başqa söz ala bilməzsən!.. Mən ev-dən günorta yeməyindən sonra çıxdım, kefim də yaxşı idi, bir yastığı altıma qoymuşam, o biri kürəyimdə, üçüncüsü də ayaqlarımın altında; at çapır, arabacı qovur, xizək xırıldayır, külək əsir və xırda qar yağır; qar geniş yola tük kimi yatır, mən özümü çox yaxşı hiss edirəm, çox yaxşı, ürəyim açılır. İlk dəfə səfərə çıxıram, özüm öz ağıma, nə istəyirəm eyləyirəm! Özümü arxaya söykəmişəm, pan kimi yayılmışam. Amma qışda, nə qədər isti geyinsən də, şaxta canına işləyir, bir yer-də dayanıb qızıqmaq, dincəlmək istəyirsən və sonra yolu da-vam etdirmək olar. Mən, əlbəttə, xəyalımda isti bir yer, qay-nayan samovar, isti bulyon, yağlı sous təsəvvür edirdim... Bu

fikirlərdən adamın ürəyi sıxılır, — ah, necə də yemək istəyirsən. Mən öz arabaçım ilə meyxana barədə söz salıram, ora çatmaq üçün çoxmu getmək lazımdır...

— Hi, — cavabını verir.

— Yaxındır? — soruşuram.

— Ehel!

Nə qədər yaxın olduğunu — öyrənmək mümkün deyil, istəyirsən lap ayaqlarını uzat öl. Bu mənim xizəkçimin yerində yəhudi sürücüsünün olmasını təsəvvür edirəm. O, meyxananın nəinki harada olduğunu, həm də kim tərəfindən icarəyə götürüldüyünü, icarəçinin adını, neçə uşağı olduğunu, ondan əvvəl oranı kimin icarəyə götürdüyünü, başqa şeyləri söylədi...Bizim bu yəhudilər qəribə xalqdır, qoy sədamət olsunlar!.. Tamamilə başqa qandır, doğru sözümdür!.. Deməli, isti bir meyxanana xəyalıma gətirirəm, qaynar samovar ağıma gəlir və başqa yaxşı şeyləri düşünürəm və bu vaxt sürücü rəhmə gəldi, cilovları dartdı, xizəyi döndərdi, kiçik bir koma göründü, damına qədər qar ilə örtülmüşdü; çöldəki meyxana ağa bürünmüş səhrada kimsəsiz, unudulmuş bir ocağa, qəbir daşına bənzəyirdi...

Mənim sürücüm cəld meyxanaya yanaşdı və atı tövləyə apardı. Mən daxmaya girdim, qapını açdım və... hara gədim... Nə olub? Qısa da olsa, yaxşı əhvalatdır. Meyxananın ortasında meyid uzadılıb, üstünə qara çəkilib, başının üstündə xırda şamları olan iki mis şamdan qoyulmuşdur, üstü-başı cır-cındır və əldən düşmüş kiçik uşaqlar ölünün ətrafına yığışmışlar.

Onlar yumruqları ilə başlarına vurur, çığırır və ağlayırdılar: "Ana! Ana!" — və hündürboylu, uzun ayaqlı, əynində köhnə yay paltar, mövsümə uyğun olmayan geyimdəki kişi bir küncdən o biri küncə addımlayır, əllərini bir-birinə sürterek öz-özünə danışır:

— Nə oldu? Nə edim, nədən başlayım?

Əlbəttə, hara gəlib çıxdığımı anladım. Ağlıma gələn ilk fikir bu oldu: "Qaç Noyax!" Mən atılıb qaçmaq istədim, amma qapı bağlandı, ayaqlarım yerə yapışdı, yerimdən tərpənə bilmədim. Təzə adamı görən meyxana sahibi mənim üstümə gəldi və suda boğulan adam kimi əllərini açdı.

— Başıma bəla gəlib, — deyərək ağlayan uşaqları göstərdi, — onlar analarını itiriblər. Nə edim və nədən başlayım?

— Ədalətli Allah rəhm edəndir! — dedim və adət üzrə Bibliyadan sitatlar gətirməklə ona təskinlik vermək istədim, lakin yeməxana sahibi sözümü kəsib aşağıdakı nitqlə mənə müraciət etdi.

— Məni dinləyin və başa düşün. O, mənim arvadım hələ bir il əvvəl ölüb. O, xəstə idi, vərəmə tutulmuşdu və özü ölüm istəyirdi, bəs mane olan nə idi? Mane olan odur ki, biz burada, çölün ortasındaıyq. Nə edim? Nə edim və nədən başlayım? Mən kəndə gedib araba tapa bilərəm, onu şəhərə apararam, amma bu kimsəsiz çöldə uşaqları necə tək buraxım? Gecəyə də az qalıb, kimi çağırım və nədən başlayım?

Meyxana sahibi nə isə qəribə, göz yaşı olmadan ağladı, elə bil gülürdü, bu vaxt qəribə səs çıxartdı, elə bil öskürürdü: "Qu-qu-qu!" Bu adam mənim ürəyimi yaraladı! Bəs aclıq və soyuq? Mən hər şeyi unudaraq ona dedim:

— Mən Zvogeldən gəlirəm, Radomisla gedirəm, xizəyim yaxşıdır... Əgər şəhərə yaxındırsa, mən sizə yardımçı olaram və xizəyi sizə verə bilərəm, özüm isə burada gözləyəyəm...

— Nəcib ürəyinizə görə, Allah sizə əbədi ömür versin! Siz bununla özünüə rəhmət qazanırsınız, vicdan haqqı! — Meyxana sahibi bu cür danışır və məni öpüslərə qərq edir — şəhər çox uzaq deyil, dörd-beş verst, bir saatdan çox çəkməz, mən xizəyi dərhal göndərəyəm, vicdan haqqı, siz bununla cənnət qazanırsız! Uşaqlar! Qalxın və bu cavan oğlana təşəkkür edin, onun əllərini, ayaqlarını öpün, o bizə öz xizəyini verir, mən anamı qəbristanlığa aparacağam!.. Rəhmətdir, vicdan haqqı,

rəhmət!

Mən "sevinc" sözünü deyərdim, lakin bu yersiz olar, çünki uşaqlar bu saat analarının aparılacağını eşidən kimi özlərini onun üstünə saldılar, daha ucadan ağlamağa və çığırmağa başladılar. Hər halda xoş xəbər onları sevindirdi, nəhayət, bir adam tapılıb ki, onlara kömək edir. Onu Allah özü onlara göndərib! Onlar mənə bir xilaskar, İlya peyğəmbər kimi baxırdılar və mən də sizə əsl həqiqəti açım: bu dəqiqədə mən özüm də özümü qeyri-adi adam hesab edirdim. Bu dəqiqə mən dağı yerindən tərpətməyə, bütün dünyanı çevirməyə hazır idim, elə bir şey yox idi ki, onu həyata keçirməyə razı olmayım və bu vaxt qeyri-ixtiyari olaraq bu sözləri dedim:

— Bilirsiniz nə var, sürücü ilə mən özümüz onu aparırıq. Sizi nə üçün əziyyətə salaq, nə üçün sizi uşaqlardan ayıraq?

Mən nə qədər çox danışdım, bu ailə də o qədər çox ağlayırdı. Ağlayaraq onlar mənə göylərin elçisi kimi baxırdılar, mən öz gözlərimdə lap göylərə qədər qalxırdım və bu vəziyyət mənim gözlərimi elə tutmuşdu ki, ölüldən qorxmağım da yadımdan çıxmışdı. Mən meyidin çıxarılıb xizəyə yerləşdirilməsinə kömək etdim. Sürücüyə yarım rubl və bir qədər ara q əlavə edəcəyimə söz verdim. Sürücü qulağının dalını qaşdı, nəse deyindi, yenə əlavə edəcəyimi deyəndən sonra yumşaldı və biz üçümüz: mən, mənim sürücüm və meyxana sahibəsi Xave-Nexama, onun adı belə idi, yola düşdük. Xave-Nexama, Refoel-Mixlanın qızı, yadımdadır, elə bil bu hadisə dünən olub, çünki bütün yolu bu adı əzbərləyirdim, bunu mənə onun əri demişdi. O, bu adı bir neçə dəfə təkrarladı, çünki dəfn etmək üçün adı dəqiq bilmək lazımdır. Bütün yolu əzbərləyirdim: "Xave-Nexama, Refoel-Mixlanın qızı! Xave-Nexama, Refoel-Mixlanın qızı! Xave-Nexama, Refoel-Mixlanın qızı!" Qadının adını əzbərləyərkən, onun ərinin adı yadımdan çıxdı, lap istəyirsən başını parçala. Meyxanaçı xüsusilə xahiş etmişdi ki, onun adını yadımda saxlayım, məni inandırır ki,

şəhərdə onun adını çəkən kimi, dərhal rəhmətliyi məndən alacaqlar və sonra mən öz yolumu davam etdirəcəyəm. O meyxanaçı şəhərdə tanınmış qonaqdır, hər il bayrama ora gəlir, bu, ona baha başa gəlir: o, həm sinaqoqa, həm hamama, çox şeylərə pul xərcləyir... Meyxanaçı hər cür şeylər dedi, xeyli danışdı, hara getməli və nə demək, necə demək, lakin bütün bunlar başımdan çıxdı, heç izi də qalmadı. Fikirlərim ancaq bir şeyin ətrafında dolaşırdı: mən meyidi aparıram. Bir bu kifayət edirdi ki, başımda hər şey bir-birinə qarışsın və mən hətta öz adımlı da unudum, çünki lap uşaqlıqdan ölülərdən qorxardım. Başıma lap qızıl töksələr də indi mən ölü ilə üz-üzə qala bilmərəm. Mən elə təsəvvür edirdim ki, yarıörtülü bu donmuş gözlər mənə baxır və məni görür və indi qapanmış və cansız dodaqlar açılaraq müdhiş bir səsle çığıracaq, elə bil bu səs yerin altından gəlir. Təkcə bu düşüncələr adamın ağılını başından çıxarar. Ölülər haqqında müxtəlif əhvalatlardan gedən söhbətlər nəhaq deyil, bəzən adamlar qorxudan bayırlırlar, ağılları başdan çıxır və bir yerə mıxlanaraq tərpənə bilmirlər...

Deməli, ölü ilə üçümüz gedirik. Mən yastıqlarımdan birini ona verdim və onu ayağımın altında yerləşdirdim. Dəhşətli şeylər haqqında fikirləşməmək üçün mən yuxarı, səmaya baxırdım və yavaşdan əzbərləyirdim: "Xave-Nexama, Refoel-Mixlanın qızı! Xave-Nexama, Refoel-Mixlanın qızı!" O qədər əzbərlədim ki, axırda belə çıxdı: "Xave-Refoel, Nexam-Mixlanın qızı! Refoel-Mixl, Xave-Nexamanın qızı". Nə vaxt qaranlıq düşdüyünü hiss etmədim, külək daha bərkədən vıyıldaırdı, qar da dayanmaq bilmirdi. Qar yolu örtürdü, xizək hara gəldi gedirdi, sürücüm deyinməyə başlayırdı, əvvəlcə astadan, burnunun altında, sonra daha bərkədən və mən and içərdim ki, o məni üçmərtəbəli sözlərlə bəzəyirdi...

— Hə, sənə nə olub?

O, tüpürməklə cavab verdi və acıqlı sifətini göstərdi — ila-

hi, uzaq elə, rəhm elə — sonra o, ağzını açdı və sözlər tökülməyə başladı: çıxır ki, mən onu bədbəxt eləmişəm, atı ilə bir yerdə məhv eləmişəm, Ölənin üzündən at yolundan çıxıb və biz azmışıq. Allah bilir, hələ nə qədər azacağıq, gecə düşən kimi evimiz yıxılacaq...

Bu xoş xəbəri eşidəndən sonra, mən geriye, meyxanaya qayıtmaq, rəhmətdən imtina etmək fikrinə düşdüm ki, — bu işə son verim! Amma sürücüm dedi ki, daha fərqi yoxdur, onsuz da hər şey məhv olub, çıxış yolu yoxdur; biz haradasa çölün ortasında ilişib qalmışıq, kim bilir haradayıq!.. Yol qar-la örtülüb, səma tutqundur, hər tərəf zülmətdir, at yorulub əldən düşüb, lənətə gəlsin meyxanaçı, — deyir, — bütün dünyanın meyxanaçıları.

— Nexay, — deyir o, — bu meyxananın yanında dayanmaqdan, ayağım sınaydı. Nexay, — deyir o, — bu bəlanı xizəyə götürmək üçün razılıq verdimə görə kaş o araq boğazımda qalaydı. Öl bu araqdan ötrü, bu lənətə gəlmiş yarım rubldan ötrü bu səhrada, atın ilə bir yerdə. Nexay, — deyir o, — özüm ölərəm, bəlkə Allah belə məsləhət görüb ki, bu çöldə donub ölüm, bəs bu yazıq at necə? Bu zavallı atla düşmənciliyiniz var? Bu yazıq heyvan, zavallı məxluq heç nə başa düşmür...

And içərəm ki, onun səsinə ağlamsadığını hiss etdim... Mən ona təskinlik verməyə çalışıram, yarım rubl və bir qədər araq söz verirəm, lakin sürücü qəzəblənir və açıq deyir ki, əgər susmasam, mənim bu meyitimi xizəkdən atacaq! Və mən düşünürəm ki, doğrudan da o, meyiti mənimlə birlikdə xizəkdən atarsa, mən neylərəm? Sürücünün qəzəblənməsi zarafatdır?.. Və mən susuram, yastıqlara söykənərək uzanıram və var qüvvəmlə çalışıram ki, yuxuya getməyim. Amma, birinci, meyid ayağının altında atılıb-düşərkən necə yatmaq olar və ikinci, mən eşitmişəm ki, qışda, şaxtada yatmaq olmaz, çünki həmişəlik yata bilərsən. Amma, tərslikdən, gözlərim qapanır,

mürgüləmək üçün lap ölürəm, ömrümün yarısını verərdim ki, yata biləydim. Mən gözlərimi ovuşdururam, amma gözlərim mənə tabe olmur, yumulur, açılır və yenə yumulur, xizək isə cırıldayır, xizək ağ, dərin yumşaq qarın üstü ilə şütüyür, şirin bir hərarət bütün əzalarımı bürüyür, istəyirəm ki, bu şirin hərarət uzun çəksin, daim davam etsin... Amma yad bir qüvvə daim üzərimdə dayanaraq, təkrar edir: "Noyax, yatma, yatma!" — və mən yenə gözlərimi ovuşdururam və hərarətin yerini bütün bədənimi bürüyən şiddətli soyuq və qorxu tutur, qara bir qorxu, Allah sən saxla, rəhm et! Gözümə elə görünür ki, ölü tərپənir, kəfəni atır və yarıaçıq gözlərilə mənə baxır, sanki deyir: "Nəyə məndən əl çəkmirsən, cavan oğlan? Ölmüş qadını, çoxlu uşaqların anasını götürmüşsən və onu müqəddəs dəfəndən məhrum etmişən..."

Külək isə vıyıldayır, elə bil insan kimi fit verir, nəşə sirli bir şey pıçıldayır, dəhşətli bir sir; qara fikirlər başıma dolur və mənə elə gəlir ki, bizim hamımız qarın altına basdırılmışıq, hamı — mən də, kişi də, onun atı da və rəhmətlik... Bizim hamımız ölmüşük və ancaq rəhmətlik, meyxanaçının arvadı didir...

Gözlənilmədən eşitdim ki, bizim kişi ruhlanaaraq atı qovmağa başlayır, boğazına güc verərək danışır, qaranlıqda xaç vurur və fışıldayır. Mən sevindim, elə bil ki, yenidən doğulmuşdum... Budur görürəm: uzaqdan işıq gəlir və göz vurur, itir və yenidən çıxır. "Möcüzədir, — deyə düşünürəm, — həmd olsun yaradana" — və sürücümə müraciət edirəm.

— Görünür, — deyirəm, — yola çıxmışıq? Yəqin, — deyirəm, — şəhər uzaq deyil?

— Ehe, — o, qısa və sakit cavab verir, daha hiddətlənmir.

Mən onu qucaqlamağı arzulayıram, bu xoş xəbəərə görə kürəyindən öpmək istəyirəm, indi onun sevimli "ehe"si mənim üçün ən ağıllı söhbətlərdən də əzizdir.

— Sənin adın nədir? — ondan soruşuram, qərībədir ki, bu

vaxta kimi onun adını bilmirəm.

— Mikita, — o qısaca cavab verir.

— Mikita? — təkrar edirəm. Və "Mikita" adı mənə çox gözəl görünür.

— Ehe, — eyni tərzdə donquldanır, mən isə istərdim ki, ondan heç olmasa iki-üç söz eşidim.

O, bu Mikita mənə əzizdir, onun atı da mənə əzizdir, əla atdır. Mən onunla atdan söhbət salıram.

— Sənin atın yaxşıdır, Mikita, çox yaxşıdır!

— Ehe.

— Xizəyin də yaxşıdır, Mikita, yaxşıdır.

— Ehe.

— Bir kəlmə də artıq olmaz, istəyirsən öldür.

— Görünür, sənin danışmaqdan xoşun gəlmir, canım Mikita?

— Ehe, — cavab verir və mən gülməyə başlayıram. Mən sevinc içindəyəm, elə bil döyüşdə Oçakovu almışam, ya xəzinə tapmışam və ya elə bir şey icad eləmişəm ki, bu vaxta qədər heç kəs icad eləməyib...

Allahın köməyiylə hələ sübh açılmamış şəhərə gəlib çıxdıq. Şəhər yatırdı, şəhərə çox qalmışdı, heç yerdən işıq gəlmir, bir təhər iri darvazası olan komanı tapa bildik, qapıdan süpürgə asılmışdı — bu, karvansaranın burada olmasının əlaməti idi. Dayandıq, enib Mikita ilə ikimiz darvazanı döyməyə başladıq. Pəncərədə işıq yanana kimi döydük. Sonra kiminsə ayaq səslərini eşitdik, darvazanın arxasından səs gəldi:

— Kimdir?

— Açın dayı, siz özünüzdə rəhmət qazanacaqsınız.

— Rəhmət? Siz kimsiniz? — darvazanın arxasından adamın səsi gəldi və qıfılı açmağa başladı.

— Açın, — deyirəm, — mən bura ölü gətirmişəm.

— Kimi?

— Ölü.

— Nə deməkdir — ölünü?

— Bu o deməkdir ki, rəhmətliyi. Mən buraya kənddən, meyxanadan vəfat etmiş qadını gətirmişəm.

Darvazanın arxasına sakitlik çökdü. Mən qıfılın necə bağlandığını eşitdim və ayaq səsləri uzaqlaşdı. İşıq söndü və indi nə edək? Bu məni pərişan etdi. Mən öz sürücümdən xahiş etdim ki, pəncərəni döyməkdə mənə kömək olsun. Biz yaxşı-yaxşı döydük, yenə işıq göründü və yenə səs gəldi:

— Məndən nə istəyirsiniz? Niyə məndən əl çəkmirsiniz?

— Allah xatirinə, — deyə bu zülmkara yalvarıram, — mənə rəhminiz gəlsin. Mən burada vəfat edən iləyəm.

— Hansı vəfat edənlə?

— Meyxanaçının arvadı.

— Hansı meyxanaçı?

— Mən onun adını unutmuşam. Amma onun adı Xave-Mixl olacaq, Xana-Refoelin qızı, daha doğrusu Xana-Refoel, Xava-Mixlin qızı, yəni Xana-Xava-Xana...

— Rədd olun buradan, avaranın biri, yoxsa üstünə qaynar su tökərəm.

Karvansaranın sahibi mənə bu sözləri deyir, özü də içəri çəkilərək işığı söndürür. Buyur, al! Ancaq bir saat sonra, havaya işıqlaşanda darvaza aralandı və o, çal başını çıxardı.

— Pəncərəni döyən siz idiniz?

— Mən idim.

— Nə lazımdır?

— Mən ölən adamı gətirmişəm.

— Ölünü? Aparın onu dəfn qardaşlığına, xidmətçinin yanına.

— Sizin bu xidmətçi harada yaşayır? Adı nədir?

— Xidmətçimin adı Yexieldir. O, aşağıda, təpənin altında, hamamın yanında yaşayır.

— Sizin hamam haradadır?

— Hamamın yerini tanımırsınız? Görünür, buralı deyilsiz.

niz, cavan oğlan, hadadansan?

— Haradan? Radomisldanam, amma indi Zvogeldən gəlirəm, rəhmətə gedəni meyxanadan götürmüşəm, buradan çox uzaq deyil. Bu, meyxanaçının arvadıdır. O, vərəmdən ölüb.

— Gecə vaxtı yada düşməsin! O, sizin nəyinizdir?

— Mənim? Heç kimim. Mən yaxınlıqdan keçirdim, o, meyxanaçı məndən xahiş etdi. Axı, o çöldə, xırda uşqalarla olur, dəfn etmək üçün yer yoxdur. Və mən özümə rəhmət qazanmaq qərarına gəldim, nə üçün də qazanmayım? Adamdır, xahiş edir...

— Sizin əhvalat şübhəlidir, — birdən karvansara sahibi mənə deyir — siz əvvəlcə dəfn qardaşlığının üzvü ilə danışmalısınız.

— Sizin dəfn qardaşlığında kim olur? Onlar harada yaşayırlar?

— Siz bizim dəfn qardaşlığını tanımırsınız? Reb Şepsl, o, bazar meydanında yaşayır, reb Leyzer-Moyşe, meydanın lap özündə olur, reb İosya, köhnə məbədin yanında. Siz əvvəlcə reb Şensl ilə danışmalısınız, hər şeyi o, həll edir, sizə deyim ki, möhkəm adamdır...

— Təşəkkür edirəm, — deyirəm, — Allah eləsin, sizdən bundan da yaxşı xəbərlər eşidim. Mən onları nə vaxt görə bilərəm?

— Necə yəni — nə vaxt? Səhər, duadan sonra...

— Sizi təbrik edirəm! Bəs indi mən nə edəcəyəm? Məni içəri buraxın bir az qızınım...

Bunu eşidən kimi, karvansara sahibi darvazanı bərk çəkib bağladı — yenə də qəbristanlıqdakı kimi sükutdur. Nə edim? Xizəyim küçənin ortasında dayanıb. Mikita deyindir, peysərini qaşıyır, tüpürür, üçmərtəbəli bəzəkli sözlər deyir. Meyxanaçı lənətə gəlsin, deyir, dünyanın bütün meyxanaçıları. O, artıq özü barədə fikirləşmir, Mikita atın dərini çəkir!.. Adamların bu heyvana düşmənçilikləri var, nə üçün onu ac-

lıq və soyuqla əldən salırlar?... Günahsız, yazıq heyvan heç bir şey bilmirdi, heç nədən xəbəri yox idi...

Xəcalət məni boğur... O, bu kişi bizim yəhudilər haqqında nə düşünür? Biz, rəhmliyə də rəhmli olan yəhudilər Mikitanın gözündə necə görünə bilərik ki, bir yəhudi o birini qızınmaq üçün içəri buraxmır? Deməli, bütün bədbəxtliyimizə layiqik?

Bizim taleyimizə düşənlərin hamısının haqlı olması fikrinə çox yaxınam. Dünyada heç kəs bizim barədə bu qədər pis danışmır, nəinki özümüz. Gündə yüz dəfə bu sözləri öz qardaşımızdan eşidə bilərik: "Yəhudi — sürüşkən şeydir!", "Yəhudi ilə sıyıq bişirə bilməzsən!", "Bunu ancaq yəhudidən gözləmək olar", "Çünki bu qadın yəhudidir", "Oy, yəhudi, yəhudi!" — və sair bu cür xasiyyətnamə. Mən bilmək istərdim ki, başqalarında bu məsələ necədir.

Əgər "onlardan" biri, "onlardan" bir başqası ilə yola getmirsə, deyirlər ki, bu xalq heç nəyə yaramır və səmanı nəhaq yerə tüstülədir? Amma bəsdir! Mən, yenə də, Allah bilir hara gedib çıxmışam...

Bazarın ortasında dayanıb şəhərin açılmasını və şəhərin nəyə qadir olmasını gözləyirik. Elə də oldu: haradasa qapı cırıldadı, vedrənin səsi gəldi, borulardan tüstü qalxdı, xoruzlar bərkdən banlamağa başladı. Qapılar açıldı və Allahın yaratdığı inəklər, buzovlar, keçilər, bağışlayın, yəhudilər, isti şala bürünmüş, üçqat əyilmiş qadınlar və qızlar küçələrə töküldülər, — bir sözlə mənim şəhərim canlandı. Qalxdılar, əl-üzlərini yudular, əyin-başlarını geydilər və işə başladılar. Kişilər Allahın göstərdiyi işlə-dua etmək, dua oxumaq, zəburları təkrar etməyə gedirlər, qadınlar — sobaların, uşaqların, buzovların və keçilərin yanına yollanırlar. Mən xidmətçilər barədə bir şey öyrənmək istəyirdim, reb Şepsl, reb Leyzer-Moyşe, reb İosya harada yaşayırlar? Bu vaxt mənə əziyyət verməyə başladılar:

— Hansı Şepsl, hansı Leyzer-Moyşe və hansı İosya? Bizim şəhərdə bir neçə Şepsl, bir qədər Leyzer-Moyşe və bir neçə də İosya var.

Mən onlara dedim ki, dəfn qardaşlığından mənə xidmətçilər gərəkdir. Onlar qorxuya düşdülər və soruşdular ki, səhər tezdən dəfn qardaşlığı gənc oğlanın nəyinə lazımdır? Mən məsələni çox uzatmadım və mənə narahat edən mətləbi açıb danışdım. Mənim yükümün sirri ilə onları agah etdim. Bir görəydiniz ki, onlar nə etdilər! Siz elə bilirsiniz ki, onlar mənə kömək etməyə can atdılar? Allah eləməsin! Onlar qaçıb küçəyə gəldilər ki, xizəyə baxsınlar: xizəkdə doğrudanmı ölü yatır və ya bütün bunlar nağıldır? Ətrafımıza adam yığışdı. Soyuq adamları qovur, onları başqaları əvəz edirdi, onlar xizəyə baxırdılar, başlarını yırğalayırdalar, ölən kim olduğunu soruşurdular, ölən haradandır, mən kiməm, necə olub ki, ölü gəlib mənə çatıb, ancaq mənə kömək etmək üçün əllərini əllərinə vurmədilər. Mən çox çətinliklə Şepslin ünvanını öyrəndim. Mən onu dua elərkən tapa bildim. O, isə bərkdən və həvəslə dua edirdi ki, elə bil dualar da onun ahəngi ilə ona qoşulmuşdu. O, barmaqlarını şaqqıldadır, donquldanır və üzünə elə ifadə verirdi ki, mən lap heyran olmuşdum. Birincisi, belə dualara qulaq asmaqdan xoşum gəlir, ikincisi isə, nəhayət ki, mən donmuş bədənimi bir təhər qızdırıa bildim. Reb Şepsl nəhayət üzünü mənə çevirəndə gördüm ki, göz yaşları hələ titrəməkdədir, o mənə müqəddəs adam təsiri bağışladı, elə bil qəlbi yerdən çox uzaq idi, necə ki, insan bədəni göydən uzaq olur. O, öz dualarını bitirmədiyindən və adi sözlərlə özünü günaha batırmamaqdan ötrü, fikrini qədim yəhudi dilində izah edirdi, yəni elə bir dildə ki, bu da əllərin hərəkəilərindən, gözlərin bərəldilməsindən, çiyinlərini çəkməsindən, başını yırğalamasından, bürnunu tərpətməsindən və qədim yəhudi dilinin iki kəlməsindən ibarət idi. Əgər, lazımdırsa, mən bu söhbəti sözbəsöz verə bilərəm. Siz özünüz hansının

mənə, hansının ona aid olduğunu müəyyən edə bilərsiniz.

— Şolom aleyxom, reb Şepsl.

— Aleyxem şolom. Və o..skamya...

— Təşəkkür edirəm. Kifayət qədər oturmuşam.

— Nə, nə? Nədir? Nədir?

— Mənim sizdən xahişim var, reb Şepsl. Siz rəhmət qazana bilərsiniz!

— Rəhmət? Yaxşı!.. Məhz nə? Nə?

— Mən sizə rəhmətə gedəni gətirmişəm...

— Rəhmətə gedəni? Kimdir rəhmətə gedən?

— Buradan bir az aralı meyxana var və orada kasıb bir yəhudi yaşayır.

Onun arvadı vəfat edib. Vərəmdən. Kiçik uşaqları qalıb, bədbəxt yetimlər. Əgər mənim onlara rəhmim gəlməsəydi, bircə Allah bilir ki, meyxanaçı çölün düzündə o rəhmətliklə nə edə biləcəkdə.

— Adil Allaha dua et! Nə... hə? Pul? Dəfn haqqı?

— Nə pul? Nə dəfn haqqı? Yazıq lüt-üryandır, dilənçilərin dilənçisidir, bir sürü uşağın atasıdır. Siz özünüze rəhmət qazana bilərsiniz reb Şepsl...

— Rəhmət? Yaxşı, çox yaxşı. Məhz nə? Nə? Harada? Dəfn haqqı? Yəhudilər! Nə? Hamı dilənçidir! İ-o! Hə-fe!

Onun nə dediyini başa düşmədim, o, əsəbi halda üzünü çevirdi və yenidən dua etməyə başladı, amma bu dəfə çox qızğınlıqla etmirdi, tələsə-tələsə dua edirdi. O, əynindən əbasını atdı və elə qəzəblə üstümə düşdü ki, elə bil mən onun qanlı düşməni idim və ya onun xörəyinə tüpürmüşdüm.

— Necə? — çığırdı. — Bizim dilənçi şəhərimizdə öz yoxsullarımız kifayət qədərdir ki, onların kəfəni üçün pul yığmaq lazım olur, bu tərəfdən də özgə yerdən gəlib çıxırlar? Bütün dünyadan buraya?! Hamı buraya?!

Mən özümü doğrultmağa başladım: mənim heç bir günahım yoxdur, mən ancaq iş görmüşəm. Təsəvvür ediniz ki, siz

küçədə ölü tapmısınız və onu dəfn etmək lazımdır.

— Siz, — deyirəm, — namuslu, mömin yəhudilər. Siz bununla özünüzdə rəhmət qazana bilərsiniz!

Bu vaxt o, daha qəzəblə üstümə düşdü, məni biabır etməyə başladı...

— Belə de! Siz rəhmət ilə gələn yəhudisiz? Onda bir şəhəri dolanın, elə edin ki, adamlar acından və donmaqdan ölməsində, bu zaman siz özünüzdə rəhmət qazana bilərsiniz. Cavan oğlan rəhmətlə alver edir! Siz öz yükünüz ilə avaraların yanına gedin, bəlkə aldılar! Bizim öz nəcib işlərimiz var ki, bunlarla sizsiz rəhmət qazana bilərik...

Reb Şepsl bu cür çığıraraq məni qovdu və qapını bağladı. Mən and içməyə hazıram, axı mən sizi birinci dəfə, bəlkə də axırıncı dəfə görürəm və həmin səhərdən ifrat mömin yəhudilərə, çox ucadan, bədənlərinin hərəkəti, donquldamaqla, üzgözünü turşutmaqla dua edənlərə nifrət etdim, Allahla əlaqəsi olan, ona xidmət edən və onsuz heç bir şey etməyən bütün yəhudilərə nifrət bəslədim.

Deməli, baş qabay — reb Şepsl, ifadəmə görə bağışlayın, məni qovdu... Nə edim? İrəli, o bir qabayların yanına getməli. Amma, elə oldu ki, mən onların yanına getmədim, onlar mənim yanıma gəldilər. Biz qapının ağzında üz-üzə gəldik. Onlar mənə dedilər:

— Cavan oğlan, keçi ilə siz gəlmisiniz?

— Hansı keçi?

— Buraya ölünü gətirən cavan oğlan sizsiniz?

— Bəli, mənəm. Nə olub ki?

— Gedək reb Şepslin yanına, məsləhətləşək.

— Məsləhətləşmək? — dedim. — Məsləhətləşməyin nə dəxli var? Rəhmətliyi məndən alın, məni buraxın, siz özünüzdə rəhmət qazanarsınız...

— Heç kəs səni saxlamır, — cavab verdilər, — rəhmətliklə hara istəyirsiniz gedin, hətta Radomsla. Biz sizə sağ ol

deyərək...

— Məsləhət üçün sağ olun, — deyirəm.

— Dəyməz, — deyə cavab verirlər və biz reb Şepslin yanına gedirik.

Hər üç qabay bir-birilə mübahisəyə, davaya çıxdılar və bir-birlərini söydülər. Onlardan ikisi deyir ki, reb Şeps — inadkar, amansız adamdır, onu inandırmaq çətindir. Reb Şeps özündən çıxır, çığırır və onlara Müqəddəs kitabdan surələr yağdırır. Özüncü sənə daha yaxındır, öz ölüləri başdan aşır. Bu vaxt o iki nəfər ona hücum edir:

— Bundan nə nəticə çıxır? Siz istəyirsiniz ki, cavan oğlan ölü ilə geriyyə dönsün?

— Elə şey olmaz, — deyirəm, — necə ola bilər ki, mən ölü ilə geri qayıdım? Canımı bura güclə çatdırmışam, az qala çöldə öləcəydim. Sürücüm, kişi, Allah canını sağ eləsin, yolda məni atmaq istəyirdi. Yalvarıram sizə, mənə rəhminiz gəlsin, məni bu ölüdən azad edin. Siz özünüze rəhmət qazanarsınız...

— Rəhmət, əlbəttə, dadlı şeydir, — iki nəfərdən biri, hündür və arıq yəhudi deyir, nazik barmaqları olan bu adamın adı Leyzer-Moyşedir, — rəhmətliyi biz sizdən alırıq və necə lazımsa, dəfn edərək, amma bu sizə bir neçə rubla başa gələcək...

— Necə yəni? — deyirəm. — Bu nəcib işi gördüyüm bir yana, az qalmışdı çöldə öləcəydim... Hələ siz pul deyirsiniz!

— Əvəzində rəhmət qazanırsınız, — reb Şeps alçaq bir istehza ilə mənə müraciət edir.

O iki nəfərdən biri, saqqalının yarısı yonulmuş, adı reb İosya olan balaca yəhudi mənə deyir:

— Cavan oğlan, lütf edin, unutmayın ki, özünüzlə yük aparırsınız. Kağızlarınız hanı?

— Nə kağız?

— Bəs biz haradan bilək ki, sizin rəhmətlik kimdir? Bəlkə o, heç sizin dediyiniz adam deyil, — hündür boylu, nazik bar-

maqları olan Leyzer — Moyşe deyir.

Mən növbə ilə hamını bir-bir nəzərdən keçirirəm, hündür boylu, nazik barmaqlı, Leyzer-Moyşe başını yırğalayır, nazik barmaqlarını mənə uzadaraq deyir:

— Hə, hə, hə. Bəlkə siz haradasa qadını öldürmüşünüz, bəlkə elə öz arvadınızı və onu buraya gətirərək nağil danışırırsınız: çöldəki meyxana, meyxanaçının arvadı, vərəm, xırda uşaqlar, rəhmət...

Belə çıxır ki, bu sözlərdən sonra mən yaxşı görünürdüm, çünki reb İosya adlanan kiçik kişi mənə təskinlik verməyə başladı. Əslində onların mənə qarşı heç bir iddiaları yoxdur və etiraz etməzdilər. Onlar mənə düşmən deyillər və çox yaxşı bilirlər ki, mən cani və quldur deyiləm, amma hər halda yad adamam, rəhmətlik isə kartof kisəsi deyil, söhbət ölmüş adamdan, meyitdən gedir...

— Bizim, — deyir, — bunun üçün ravvinimiz və uryadnikimiz var. Protokol tərtib etmək lazımdır...

— Hə, hə, hə! Protokol! Protokol!" — Layzer-Moyşe adlı uzun söhbətə qarışdı, barmağını mənə uzatdı, mənə elə baxırdı ki, guya mən həqiqətən cinayət törətmişəm.

Dilim tutuldu, alnımı tər basdı, az qala bayılacaqdım. Onlara nə deyim? Mən portmanatı çıxardım və dəfn qardaşlığının bütün üzvlərinə müraciət etdim:

— Yəhudilər, mənə qulaq asın! Görürəm ki, bəlaya düşmüşəm. Şeytan məni itələyib bu meyxanaya salan vaxt, meyxanaçının arvadı ölməliyimiş və şeytan məni bu yoxsul ilə, çoxlu uşaqların atası ilə üzbəüz qoydu ki, rəhmət qazanmaq həvəsinə düşüm! Deməli, bundan ötrü mən pul verməliyəm? Budur mənim portmanatım, mənim bütün varım yetmiş rubldan bir az artıqdır. Alın nə istəyirsiniz edin. Rodomisla çatmaq xərcini saxlayın, rəhmətliyi məndən alın və məni buraxın.

— Görünür, mənim sözlərim hissiyyatla deyilmişdi, çünki

hər üç qabay bir-birinə baxdı, portmanatdakı pullara toxunmadı və dedilər ki, Sodom və Qomorra deyillər. Doğrudur şəhər yoxsuldur, dilənçilərin sayı varılardan çoxdur, amma adamın üstünə düşüb və ona: "Cid, pul ver" demək, — bu tfu! Buyurun, nə qədər versəniz, Allahın köməyilə, yaxşı olacaq! Heçnəsiz də olmur, bura kasıb şəhərdir! Xidmətçilərin, aparların haqqını kim verəcək? Bəs kafən, araq, sədəqə? Əgər gərəksiz səpələsən, tezliklə axırı çatacaq.

— Yaxşı!

Burada nə danışasan?.. Əgər meyxanaçının beş min rublu olsaydı, onun arvadı belə dəfnə nail olmazdı... Bütün şəhər qaçıb gəldi ki, rəhmətliyi gətirən cavan oğlana baxsın. Məni barmaqla göstərirdilər, bəs dilənçilər? Dilənçi — elə bil dəniz qumudur. Heç yerdə bu qədər dilənçi görməmişdim. Ətəyimdən dartıb, paltarımı cırırdılar. Zarafatdır, cavan oğlan pulları səpələyir! Xoşbəxtlikdən, qabaylar mənim tərəfimi saxlayırdılar, nazik barmaqlı Layzer-Moyşe, bir dəqiqə də olsun, məndən uzaqlaşmırdı, barmağını uzada-uzada məni bəş salırdı:

— Cavan oğlan! Səpələməyin sonu yoxdur! Sonsuz qədər səpələmək olar!

O, səpələməməyi nə qədər çox tapşırırdısa, məni o qədər sıx dövrəyə alırdılar, məni daha qəzəblə didişdirirdilər.

— Eybi yoxdur, — deyə çıxırırdılar, — belə varlı qaynana-nı dəfn edəndə, xərcləmək olar. Qaynana ona az pul qoymayıb, Allah hamına qismət eləsin.

— Cavan oğlan! — biri ətəyimi dartaraq çıxırırdı. — Cavan oğlan, ikimizə bir yarımrublluq verin, ikiquruşluq verin! Biz hər ikimiz çolaq doğulmuşuq, iki çolağa on qəpik! İki çolaq sizdən on beş qəpik istəyir!

— Nə ona qulaq asırsız, çolağın bura nə dəxli? — deyə digər dilənçi səsləndi, ayağı ilə o birini itələdi. — Sizcə bunlar çolaqdır? Çolaq mənim arvadımdır: nə əlləri, nə ayaqları, nə

də bir parça bədəni var, balaca uşaqlar da xəstədir. Cavan oğlan, mənə beş qəpik ver, mən sizin qaynanıza dua edəcəyəm, yeri yumşaq olsun...

İndi mənə gülməli gəlir, amma o vaxt gülməyə əsas yox idi, çünki bu dəstə yarım saatın içində bütün bazar meydanına doluşmuşdu. Sınaqoq xidmətçiləri ağac ilə camaatı qovur, hamının diqqətini cəlb edən bir döyüş əmələ gəlmişdi. Xoxollar və xoxluşkalar, oğlanlar və qızlar o qədər toplaşdılar ki, axırda işə əlində qırmanc atlı uryadnik qarışmalı oldu. Bir baxışı və bir neçə dəfə qamçısını yellətmək ilə hamını qovdu. Özü atın üstündən düşüb mərasim iştirakçılarının yanına gəldi ki, görsün burada nə baş verir, ölən kimdir və nədən ölüb, camaat meydana niyə yığılıb? Əvvəlcə o, məndən soruşmaq isitədi ki, kiməm, haradan haraya gedirəm. Dilim tutuldu, ürəyim əsməyə başladı. Bilmirəm necə işdir: uryadnik görən kimi əllərim yanıma düşür, halbuki mən heç milçəyə də əziyyət verməmişəm və yaxşı bilirəm ki, uryadnik də başqalar kimi bir adamdır. Əksinə, mən elə yəhudilər tanıyram ki, uryadnik ilə yaxşı dostluq edirlər, bir-birinə qonaq gedirlər, bayramlarda uryadnik yhudilərin evində balıq yeyir və öz növbəsində onlara yumurta hədiyyə edir... Lakin bəsdir! Yə-nə, Allah bilir, hara gedib çıxdım.

Beləliklə uryadnik məni dindirməyə başladı. Zəhmət çək, ona danış ki, Zvogeldə qaynatamın çörəyilə yaşayıram, indi Radomisla pasport almağa gedirəm.

Xoşbəxtliyimdirdi ki, qabaylar mənə köməyə gəlib bataqlıqdan çıxardılar. Saqqalı qırılmış balacaboy uryadniki kənara çəkib onunla pıçıldaşdı, nazik barmaqlı uzundraz isə tələsik məni başa saldı ki, nə demək lazımdır.

— Ona deyin ki, buralısız və şəhərin kənarında yaşayırsınız. Və o sizin qohumunuzdur, sizin qaynananızdır, ölüb və siz dəfn etmək üçün buraya gətirmisiz. Siz ona cavab verərkən, Apokalipsisdən bir ad uydurun, sürücünü isə bir evə

apararıq və bir qədər içizdirərik ki, əl-ayağa dolaşmasın və hər şey yaxşı olacaq.

Mən uryadnikin ardınca evə gəldim və o, burada protokol tərtib etməyə başladı.

— Adın nədir?

— Movşa.

— Atanın?

— İtsko

— Neçə yaşın var?

— On doqquz.

— Evlisən?

— Evliyəm.

— Uşaqların var?

— Var.

— Nə ilə məşğul olursan?

— Ticarətlə.

— Ölən sənin nəyindir?

— Qaynanam.

— Adı nə idi?

— ...

— Atasının adı?

— Qerşon

— Neçə yaşı var idi?

— Qırx.

— O nədən ölüb?

— Qorxudan.

— Qorxudan?

— Qorxudan.

— Necə yəni qorxudan? — dedi, qələmi qoyub papiros çəkdi, məni başdan ayağa qədər süzdü ki, dilim boğazıma yapışdı. Amma madam ki, başlamışam, qurtarmaq lazımdır. Mən ona xeyli əhvalat danışdım, guya qaynanam oturub corab toxuyurmuş və yadından çıxarıb ki, otaqda onunla bir-

likdə Efraim adlı oğlan da var, on üç yaşlı bu oğlan bir qədər gicbəsər, tənbel idi, otaqda öz kölgəsiylə oynayırmış. O, qadının arxasında dayanıb əli ilə divara keçi kölgəsi düzəltmiş və birdən "Meee!" çığırmışdır. Bu vaxt qadın stuldan yığılıb ölmüşdür.

Mən uydururam, uryadnik isə gözünü məndən ayırmır. Axıra qədər mənə qulaq asdı, tüpürüb sarı bığlarını sildi, mənimlə küçəyə çıxdı, ölünün üzünü açıb baxdı və başını tərpətdi, sanki deyirdi: "Təmiz məsələ deyil". Mən ona, o mənə baxır.

— Hə, rəhmətliyi dəfn edə bilərsiniz, — uryadnik qabaylara deyir, — amma bu adamı saxlamalıyam, çünki həqiqətən onun qaynanası olduğunu və qorxudan öldüyünü yoxlama-
lıyam.

Bu sözləri eşidəndə gözlərimin necə qaraldığını siz təsəvvür edə bilərsiniz? Mən çevrilərək ağladım.

— Cavan oğlan! Nə üçün ağlayırsız? — balca boylu reb İosya mənə müraciət etdi və təskinlik verdi.

— Sarımsaq yemə, onda qoxu da olmaz, — reb Şepsəl zarafatla əlavə etdi.

— Allah köməyiniz olsun, qorxmayın! Bu rəis o qədər də pis deyil. Bir şey verin ona... və deyin ki, protokol məsələsini bitirsin. Bu, ağıllı rəisdir. O, yaxşı bilir ki, sizin danışdıqlarınızın bir quruş da əhəmiyyəti yoxdur.

Öz barmaqlarının köməyiylə reb Leyzer-Moşye mənə belə deyir. Əgər bacara bilsəydim mən onu siyənək kimi iki yerə parçalayardım. O, məni bu sürüşkən işə vadar etdi.

Mən daha danışa bilmirəm. Nə olduğunu həтта yada sala bilmirəm. Yəqin başa düşürsünüz ki, xırda pulumu da əlimdən aldılar və dama saldılar, məhkəmə oldu, amma bundan sonra, qaynatam və qaynanam biləndə ki, onların kürəkəni haradan gətirdiyi hansı bir ölüdən ötrü həbsdədir, qiyamət onda qopdu. Onlar tez gəlib qaynatam və qaynanam kimi öz-

lərini təqdim etdilər. Bir tərəfdən polis soruşur: "Əgər sənin qaynanan Yenta Gerşonova sağdırsa, onda bəs bu ölü kimdir?" Digər tərəfdən qaynanam yaxamdan yapışıb: "Mən sənə nə pislik eləmişəm ki, məni diri-diri basdırırsan?" Məhkəmədə mənim günahsız olduğum təsdiq edildi. Meyxanaçını öz uşaqları ilə gətirdilər və məni damdan buraxdılar. Qaynanamın tənələrini mən heç düşmənlərimə də rəva bilmirəm.

O zamandan rəhmət qazanmaqdan qaçıram.

ÜÇ SİMA

1

Əgər yazıçının qələmi rəssamın fırçasına və ya heç olmasa fotoqrafın aparatına çevrilə bilsəydi, onda mən sənə, dostum, əlligün bayramı münasibətilə nadir bir qrupun təsvir olunduğu rəsmi hədiyyə edərdim: bu rəsmdə üç qəşəng yeniyetmənin siması təsvir olunmuşdur ki, bunlar yoxsul, ayaqyalın, başıaçıq yəhudi uşaqlarıdır. Hər üçünün başında qıvrım saçlar var, sizə baxan iri parlaq gözlər sanki təəccüblə soruşurlar: "Nə üçün?" Siz isə bu simalara baxaraq heyran olursuz və onların qarşısında nəsə bir günah hiss edirsiniz: guya ki, onların dünyaya gəlməsində, üç artıq məxluqun peyda olmasında siz təsirkarsız.

Bu üç gözəl sima iki qardaşa — Abramçik ilə Moiseyçikə və onların kiçik bacısı Dvoyrkaya məxsusdur. Onların atası cild ustası Peysya oğlanları rus təriqilə Abramçik və Moiseyçik adlandırmışdır: əgər o, arvadı Pesyadan utanmasaydı və bu qədər yoxsul olmasaydı o özünü də cildçi Peysya əvəzinə, cildçi Petya adlandırırdı. Amma o arvadından bir az qorxduğuna görə və sizdən uzaq, lüt-üryan olduğu üçün köhnə adı ilə cildçi Peysya kimi qalmışdır. Bebelin dediyi kimi, Karl Marksın söylədiyi kimi və bütün ağıllı adamların dediyi kimi yaxşı zaman gözləyir ki, o vaxt hər şey dəyişəcəkdir. Bax, o vaxt hər şey başqa cür olacaq!.. O gözəl, xoşbəxt zamanlar gələnlə kimi dəzgahın arxasında dayanmaq, karton kəsmək və qutuları yapışdırmaq lazımdır... Və cildçi Peysya bütün günü ayaq üstədir, karton kəsir, qutuları yapışdırır. O, köhnə və yeni yəhudi və qeyri-yəhudi mahnıları ilə özünə kömək edir. Bunların çoxu bir az hüznü, bir az şən meleodiyalar ilə müşayət olunur.

— Bu mahnıları oxumaqdan nə vaxt əl çəkəcəksən? Başqa

dinə də bu qədər valeh olarlar? Böyük şəhərə köçəndən sonra-lar əsl pravoslav olmusan, bağışla ilahi...

2

Hər üçü — Abramçik, Moiseyçik və Dvoyrka — divar ilə sobanın arasındakı küncdə doğulmuş və böyümüşdülər. Hər üçü hər gün eyni şeyi görürlər: karton kəsən, qutuları yapışdıran və mahnılar oxuyan şən atanı və bişirib-düşürən, yır-yığış eyləyən, həmişə tələsən və heç vaxt da çatdırmayan dərddi, arıqlayıb qurumuş ananı. Hər ikisi həmişə məşğuldur: ana sobanın, ata dəzgahın qabağında. Bu qədər qutu kimə gərəkdir, bu qədər karton nə üçündür? Atanın qutuları yəqin ki, bütün dünyaya bəs edərdi. Bu üç gözəl sima belə düşünür, səbrsizliklə gözləyirlər ki, nə vaxt atanın yenə çoxlu-çoxlu, minlərcə qutusu olacaq və o, bunları zənbilə dolduracaq, birini başına, o birilərini isə hər iki əlinə alıb bazara gedəcək: evə isə qutularsız qayıdacaq, amma ana üçün pul, uşaqlardan ötrü bublik, krendel və konfet gətirəcəkdir. Onların gör nə yaxşı atası var, o qədər yaxşıdır ki, lap gözəldir! Ana da yaxşıdır, amma hirslidir, ondan ancaq şillə, dürtmə və şapalaq gözləyə bilərsən. Ana evdə qaydasızlığı sevmir, o istəmir ki, uşaqlar ata və ana kimi oynasınlar, o istəmir ki, Abramçik stolun üstündən düşən kartonları əzib töksün, Moiseyçik atasının yapışqanı ilə əlləşsin. Dvoyrka qumdan və sudan çörək bişirsin. Ana istəyir ki, uşaqlar dinməz, sakit otursunlar. Görünür, ana bilmir ki, bu üç sima çalışır, onların gənc qəlbi harasa uçur, uçur... Bunları çəkən nədir? Çəkən, əlbəttə, işıqdır, işıq — pəncərəyə can atırlar.

3

Cəmi bir pəncərə, tək bir pəncərə. Bu üç sima bu pəncərənin qabağındakı yeri tutmaq üçün mübahisə edirlər. Bu pəncərədən onlar nə görürlər? Divarı, hündür, geniş, boz və rütu-

bətli divarı. Bu divar heç vaxt, hətta yayda da qurumayır. Bəs günəş heç bu uşaqların üstünə öz şəfəqlərini salırmı? Əlbəttə, salır. Amma bütünlüklə yox, azca şəfəqləri düşür. Bu vaxt evdə bayramdır. Hər üç gözəl sima pəncərəyə yatıb yuxarı baxır və çox-çox yüksəklikdə ensiz, uzun mavi lentə bənzəyən uzun mavi zolaq görür.

— Bax, bax, bu səmadır!

Bunu Abramçik deyir, Abramçik bilir. Abramçik xederə gedir. O, orada hərfləri düzür. Xeder yaxında yerləşir, qonşu evdə, ancaq qonşu qapıdan girmək lazımdır. Ah, Abramçik xederə gedərkən necə gözəl şeylər görür! Abramçik danışır ki, o, özü görüb, böyük daş evdir, hər yeri, yuxarıdan aşağıya qədər pəncərədir: Abramçik and içir ki, özü görüb — uzun borudur və borudan tüstü çıxıb yayılır; Abramçik söyləir ki, özü görüb — maşın əlsiz özü tikir; Abramçik deyir ki, özü görüb — araba atsız yeriyir və bu vaxt o ananın dediyi kimi and içir: "Həmişə belə şeylər görüm." Moiseyçik və Dvoyrka qulaq asır və ah çəkirlər, ona həsəd aparırlar: Abramçik dünyada hər şeyi bilir, hər şeyi.

Məsələn Abramçik bilir ki, ağac göyərir. Doğrudur, o özü heç vaxt ağacın göyərdiyini görməyib. Onların küçəsində ağac yoxdur, yox. Ancaq Abramçik bilir ki, (o bunu xederdə eşidib) ağaclarda meyvə yetişir. Buna görə də bir meyvəni yeməmişdən əvvəl "ağacların meyvələrini yaradan" duasını demək lazımdır. Abramçik bilir ki, (o daha nələr bilmir!) məsələn, kartof və ya xiyar, və ya soğan, və ya sarımsaq yerdə yetişir, Buna görə də bunları yeməmişdən əvvəl "yerdə yaradılmışlar" duasını oxuyurlar. Abramçik hər şeyi bilir. Ancaq onu bilmir ki, bütün bunlar harada yetişir. Çünki Moiseyçik və Dvoyrka kimi, o da belə şey görməyib: çünki onların küçəsində nə tarla, nə bostan, ağac da yoxdur, ot da, yoxdur və yoxdur... Onların küçəsində böyük daş evlər, boz divarlar, tüstüsü yayılan uca bacalar var, hər böyük evdə çoxlu-çoxlu

pəncərələr var, onların küçəsində minlərlə pəncərə, əlsiz tikən maşınlar, atsız gedən arabalar var, daha heç nə, heç nə yoxdur. Hətta burada quş da az olur. Əgər bir sərçə qonub gəlsə, o da divar kimi bozdur. Dimdiyini boz divara döyəcək: "pi-pi..." səslənəcək — qanad çalib uçacaq. Quşa gəldikdə isə, bəzən şənbə günləri onlar toyuğun dördə birini görürlər ki, onun solğun ayağı uzana qalıbdır. Toyuğun neçə ayağı var? Əlbəttə ki, dörd. Necə ki atın dörd ayağı olur. Ən böyük olan Abramçik bu qərara gəlir, axı Abramçik hər şeyi bilir!.. Bəzən ana bazardan toyuq başı gətirir, uşaqlar onun örtülü gözlərinə baxır, böyük oğlan Abramçik deyir: "Ölübdür". Hər üçü iri qara gözlərilə bir-birinə baxıb ah çəkir.

Böyük şəhərdə, daş evdə, darısqallıqda, kimsəsizlik və yoxsuzluqda doğulub böyüyən bu uşaqlar heç vaxt canlı heyvan, quş, hətta inək də görə bilməmişlər, gördükləri ancaq bir pişik olub. Pişik də onların özününküdür, canlı, əsil boz pişikdir, rütubətli boz divar kimi. Pişik — onların yeganə sevincidir. Onlar pişiklə saatlarla oynayırlar, başına yaylıq bağlayırlar, ona ad verirlər və hey gülüşürlər! Ana bunu gören kimi uşaqların üstünə çıxır: kimi dürtmələyir, kimi şapalaqlayır, kimin qulağını burur. Və uşaqlar öz yerlərinə, sobanın arxasına keçirlər. Böyükləri, Abramçik nəşə danışır, kiçiklər, Moiseyçik və Dvoyrka qulaq asırlar, iri gözlərilə böyük qardaşa baxırlar. Abramçik deyir ki, ana haqlıdır, Abramçik deyir ki, pişiklə oynamaq olmaz, çünki pişik — murdar heyvandır. Abramçik hər şeyi bilir, hər şeyi, hər şeyi. Dünyada elə bir şey yoxdur ki, Abramçik bilməsin.

4

Abramçik hər şeyi bilir. Abramçik bilir ki, bir ölkə, uzaq bir ölkə var ki, onun adı Amerikadır. Orada, bu Amerikada onların valideyinlərinin çoxlu dostları və tanışları var. Allahın köməyiylə gələn il bütün ailə ora, bu Amerikaya köçəcək.

Şifskartsız Amerikaya getmək olmaz, çünki dənizlə üzmək lazımdır, dənizdə isə tufan olur və tufan hər yeri dağdır, bu, həyat üçün təhlükəlidir. Abramçik hər şeyi bilir, hər şeyi bilir.

Hər şeyi, hər şeyi. Hətta, o biri dünyada olanları da. Məsələn, o bilir ki, o dünyada, əlbəttə, xüsusi olaraq yəhudilər üçün cənnət var. Cənnətdə ən yaxşı meyvələri olan çoxlu ağaclar var, cənnətdə süd çayları axır, küçələrə almazlar və birlilyantlar səpələnmişdir, tənbellik eləmə ciblərini doldur. Nəcib yəhudilər gündüz-gecə dua edirlər və Allahın bərəkətindən ləzzət aparırlar...

Abramçik danışır, Moiseyçik və Dvoyrkanın gözləri parıldayır, onlar dünyada hər şeyi bilən böyük qardaşlarına həsəd aparırlar. Abramçik and içir ki, hər il iki dəfə: xoşanaraba gecəsi və əllincigün bayramı gecəsində göy parçalanır. Doğrudur, o heç vaxt göyün parçalanmasını görməyib, çünki onların küçəsində göy yoxdur, amma onun yoldaşları görüblər. Hə, onlar and içirlər ki, öz gözlərilə görüblər — onlar da göyün necə parçalandığını görsəydilər, — bu, çox yaxşı olardı, o zaman daha onlar görmədikləri şeyə and içməzlər, axı bu günahdır!" Heyif ki, bu küçədə göy yoxdur! Ancaq uzun ensiz mavi zolaq var ki, uzun nazik mavi lentə oxşayır. Bu kiçik parçada iki — üç ulduzdan və ayın bir hissəsindən başqa nə görmək olar? Öz kiçik qardaşı Moiseyçiki və kiçik bacısı Dvoyrkanı göyün həqiqətən parçalanmasına inandırmaq üçün, Abramçik anasının paltarından dartır.

— Ana, doğrudur ki, bu gün əllincigün bayramı gecəsi göy parçalanacaq?

— Sənin başını parçalayacam.

Abramçik anasından belə cavab alır. İndi ona atasını gözləmək qalır. Atası bir yığın qutu ilə bazara gedib.

— Hə, tapın görək ata bizə nə hədiyyə gətirəcək?

Abramçik belə deyir, üç sima da tapmaq istəyirlər ki, ata bazardan onlara nə hədiyyə gətirəcək. Onlar bazarda olan

şeyləri sayaraq barmaqlarını bükürlər, insan gözü nəyi görə bilirsə və ürəyi nəyi istəyirsə onu təsəvvür edirlər: bublik, krendel, konfet... Amma bu dəfə heç kəs tapa bilmədi. Cildçi Peysya nə bublik, nə krendel, nə də konfet gətirdi. O, göyərtiləri gətirdi — uzun, yaşıl ətirli, qəribə göyərtilər.

Üç gözəl sima atanı dövrəyə alır.

— Ata, bu nədir?

— Bu göyərtilərdir.

— Göyərtilər nədir?

— Bayram göyərtiləri . Bayramda yəhudilər göyərtilər yeməlidirlər.

— Onu haradan alırlar, ata?

— Necə yəni haradan alırlar? Hm... bazardan alırlar, bazardan...

Ata belə deyir və yaşıl ətirli göyərtilərini təzə yuyulmuş döşəməyə səpir və sevinir ki, otaqda yaşıl otlar var və bunlar ətir saçır, həmişəki kimi şən halda anaya deyir:

— Pesya, bayramın mübarək!

— Təbrik edirəm, evdə zibil az idi, indi də sən bu yetimlərin hər yeri zibil edəcəklər!

Həmişə narazı olan ana belə cavab verir və özünə məxsus tərzdə uşaqlara nəvaziş göstərir: birinə — dürtmə ilə, birinə — şapalaq ilə, üçüncüsünə — şillə ilə. Onların anaları qəribədir! Heç bir şey xoşuna gəlmir, həmişə narahatdır, heç atalarına oxşamır!

Və bu üç gözəl sima anaya baxır, ataya baxır, bir-birlərinə baxırlar, valideynlər üzlərini çevirəndə isə, döşəməyə atılırlar, ətirli otların üstünə düşürlər, göyərtilər adlanan ətirli otları öpürlər və bu otlar bayramda yəhudilərə lazım olur və onu bazardan alırlar...

Bazarda hər şey, hətta göyərtilər də var. Hər şeyi ata alır, hər şey yəhudilərə lazımdır, yəhudilərin hər şeyi, hətta göyərtiləri, hətta göyərtiləri də var!

KODNYANIN ƏN XOŞBƏXT ADAMI

— Bilirsiniz, qatarla nə vaxt səfərə çıxmaq xoş olur? Payızda, təxminən kuşa bayramından sonra.

Nə soyuqdur, nə isti. Siz nə tutqun səmanı görürsüz, nə də matəmə qərq olunmuş torpağı. Yağışın damcıları pəncərəni döyərək tərləmiş şüşə ilə lap göz yaşı kimi aşağı axır. Siz isə ağa kimi üçüncü dərəcəli vəqonda özünüzlə layiq adlı-sanlı adamların arasında oturub pəncərədən baxırsız. Siz uzaqda palçıqın içi ilə sürünən arabanı görürsüz. Arabada üçqat əyilmiş və başını kisə ilə örtmüş bir Allah bəndəsi görürsüz ki, o da öz acığını yenə Allahın yaratdığı zavallı atın üstünə tökür. Və siz Allaha şükür edirsiniz ki, özünüz bir damın altında və canlı adamların arasındasız... Bilmirəm, siz necə, amma mən payızda, — təxminən kuşa bayramından sonra qatarda getməyi çox sevirəm.

Mənim üçün əsas məsələ — yerdir. Əgər yer tutmuşamsa, özü də pəncərənin sağ tərəfində, deməli özümü kral kimi hiss edirəm. Portsıqarı çıxarıb bir-birinin ardınca papiros çəkirsən, elə bu vaxt baxırsan ki, səninlə gedənlər kimlərdir, kiminlə iş barədə bir neçə kəlmə danışmaq olar. Allaha şükür, sərnəşin o qədərdir ki, elə bil çəlləyə siyənək yığılıb. Saqqalları, burunları, papaqları, qarınları — hamısı adamlarda olduğu kimidir. Amma adam yoxdur. Ancaq dayanın, orada küncdə tək-tənha bir qəribə məxluq oturub. Bu adam başqalarına oxşamır. Bu barədə mənim gözümlə itidir. Qeyri-adi adamı yüzlərin arasından tapa bilirəm.

Yəni bu adi adam, bizdə deyildiyi kimi: "adi yəhudidir". Amma həqiqətən qəribə geyinib: nə kaftan kaftandır, nə xalata xalattır; bilmirsən ki, başındakı papaqdır, ya araqçın, əlindəki çətirdir ya çətir deyil, süpürgədir ya süpürgə deyil. Qəribə geyimdir!

Amma məsələ geyimdə deyil, insanın özündədir. Bu adam bir yerdə otura bilmir, — qurdalanır, ətrafa boylanır, siması isə fərəh saçır, sevincdən və səadətdən şəfəq yayır.

Elə bil lotereyası udub, ya da qızını ərə verib, bəlkə də oğlunu gimnaziyaya qoyub. O, hər dəqiqə atılır, pəncərədən baxır və öz-özünə deyir: "Stansiya? Hələ yox!" Yenə oturur, hər dəfə üzündə fərəh, şən və xoşbəxt ifadə ilə mənə yaxınlaşır.

Mən sizə deməliyəm ki, təbiətimə görə mən belə adamam: başqaları kimi adamın qəlbinə girməyi, nə və necə, deyər soruşmağı sevmirəm. Mən öz yolumla gedirəm: əgər bir adamın ürəyində bir şey varsa, özü bunu açıq danışacaq.

Həqiqətən belədir. İki stansiya keçdik və narahat adam lap mənə yaxınlaşdı, lap çox yaxın gəldi, — onun ağzı lap mənim burnuma yapışdı.

— Hara gedirik?..

Ancaq onun sualından, başını qaşımından, bütün görkəmindən başa düşdüm ki, mənim haraya getdiyim onun üçün o qədər vacib deyil, əsas məsələ onun hara gedəcəyini söyləmək istəməsidir. Mən onun sualına cavab vermədim və onun istəyinə uyğun olaraq soruşdum: "Bəs siz hara?"

Və başladı:

— Hara gedirəm? Kodnyaya, siz Kodnya barədə eşitmisiz? Mən oralıyam, kodnyalı. Buradan çox uzaq deyil. Üçüncü dayanacaq. Deməli, buradan üç stansiya... Hə də! Amma oradan Kodnyaya çatmaq üçün atla saatyarım getməliyəm. Tutaq ki, saatyarım — bunu elə belə deyirlər, əslində isə iki saatdır; bütöv iki saat, bəlkə də bir az artıq, o şərtlə ki, yol yaxşı olsun və faytonda gedəsən. Mən artıq teleqrafla sifariş vermişəm, depeşa vermişəm ki, stansiyaya fayton göndərsinlər. Elə bilirsiniz, özüm üçün? Narahat olmayın, mən özüm adi arabada da gedə bilərəm. Əgər yoxdursa, bir əlimə çətir, o birinə şeylərimi alıb — piyada bir baş şəhərə yollanıram. Bilirsiniz, faytona çıxmır. Öz gözəl işlərimə görə lap evdə

də oturmaq olardı. Hə? Nə dediniz?

Həmsöhbətim burada sözünü kəsir, nəfəsini dərir, sonra yenidən danışır, amma əvvəlcə ətrafa nəzər salır görsün bizə qulaq asan yoxdur ki, bu dəfə astadan, lap qulağıma deyir:

— Mən tək deyiləm... Professor ilə gedirəm... Mənim professorla nə əlaqəm? Əhvalat isə belədir. Siz heç Kaşevarovka barədə bir şey eşitmisiz? Belə bir yer var ki, Kaşevarovka adlanır. Bax burada varlı bir yəhudi yaşayır, lovğa, bəlkə tanıyırsız, Borodenko, İtsik Borodenko. Bu familiya xoşunuza gəlirmi? Əsil rus adıdır! Amma rus adıdır, ya yəhudi adıdır, nə fərqi var — onun pulu çoxdur! Çox pulu var, lap çox. Bir sözlə, bizim Kodnyada bu adama yarım milyon qiymət qoyurlar. Əgər siz çox təkid etsəniz, mən razı olaram ki, onun varidatı lap bütün milyondur. Əgər ki, bağışlayın, ona əclaflığına görə qiymət verilsə, bəlkə də o, iki milyonun sahibidir. Bu da sizə sübut. Sizi birinci dəfə görsəm də, hər halda başa düşürəm ki, qatarda siz məndən çox gedirsiniz. İndi siz mənə deyın görüm, heç eşitmisiz ki, bu Borodenko özünü əsil yəhudi kimi göstərib iri və ya hər cür sədəqə versin? Bizim Kodnyada hələ ki, belə bir iş olmayıb. Doğrudur, mən ağalardan hesab olunmuram, başqasının cibi hesabına dolananlar da çoxdur. Amma mən xeyriyyəçilikdən və sədəqə verməkdən danışmıram, mən insanlıqdan danışıram. Allah sənə kömək edib varlı olmusan, sən özünə professoru çağırmağı da rəva bilirsən: nə olardı ki, sənın sayəndə başqaları da bu fürsətdən istifadə edə biləydilər? Səndən pul istəmərlər, ancaq yaxşı söz gözləyirlər, onda nəyə görə özünü belə aparırsan. İndi qulaq asın...

Gərək belə bir iş olaymış! Bizim Kodnyada belə bir söhbət (bizim Kodnyada hamı bilir) gedirdi ki, sizə danışdığım Kaşevarovka dövlətlisinin, həmin bu İtsik Borodenkonun qızı xəstələnib. Siz bilən, nə xəstəliyə düşər olub? Boş bir şeydir-sevgi! O, bir rus oğlanına bənd olub, oğlan isə ondan imtina

edib və qız da zəhərlənib (bizim Kodnyada hamı bilir). Bu hadisə ancaq dünən olub. O saat qaçıb gəldilər, professoru, ən məşhur professoru ona təhkim etdilər. Belə varlı adama nə var ki? Bax, burada başımdan bir fikir keçdi: axı professor həmişəlik orada qalmayacaq, bu gün olmasa da, sabah geri dönəcəkdir. Gedərkən, mütləq bizim stansiyanın — Kodnyanın yaxınlığından keçəcək. Onda nə üçün qatardan o biri qatara kimi bizə, yəni mənim evimə baş çəkməsin? Bilirsiniz, sizdən uzaq olsun, mənim uşağım yatır. Sizcə ona nə ola bilər? Özüm də bilmirəm. Daxilində nə isə yaxşı deyil. Bəs ona nə olub? Üzü sap-sarıdır, milçək kimi zəifdir... Hamı ona görə ki, yemir. Heç nə! Necə heç nə. Hə, ağzına heç bir şey almır. Hərdən bir stəkan süd içər, özü də güclə; yalvarırsan, az qala ağlayırsan. Daha heç bir şey yemir; bir qaşığı da şorba, bir tikə də çörək. Ətdən danışmağa dəyməz. Ətdən zəhləsi gedir, həzm edə bilmir... Bu hadisə ağzından qan gələndən sonra başlayıb. Bu yay. Doğrudur, bir dəfə çox gəldi. Allaha şükür ki, daha görünmür. Amma uşaq elə zəifdir ki, təsəvvür edə bilməzsiz, ayaq üstə güclə durur. Zarafatdır, uşaq titrədiyqızdırır, od kimi yanır. Əllincigün bayramından sonra otuz doqquz beşdir, heç bir şeylə kömək edə bilmirsən! Bir neçə dəfə onunla doktorun yanında olmuşam. Amma bizim bu doktorlar nə bilirlər? Çox yemək, deyirlər, havada çox olmaq. Yeməkdən necə danışmaq olar ki, uşaq yemək adını eşitmək belə istəmir. Bəs hava? Bizdə hava var? Kodnyada hava! Ha-ha! Kodnya gözəl yerdir, əsil yəhudi məkandır. Allaha şükür ki, yəhudilər var, sinaqoq var, dua evi var, ravvin və sair. Ancaq Allah bizi iki şeydən xilas edib: qazancıdan və havadan. Hə, qazancıdan danışmağa dəyməz. İlahi, dərğahına şükür, biz bir-birimizdən qazanırıq... Havaya gəldikdə isə... Əgər bizə hava lazım olursa, mülkədar "malikanə"sinə yollanırıq. "Malikanə"də hava həqiqətən bol olur. Əvvəllər, Kodnya Polşa panlarına məxsus olanda, "malikanə"yə heç

burnunu da soxa bilməzdin. Panlar yaxın buraxmırdılar. Panlardan çox pan itləri. Amma Kodnya "malikanə"ləri yəhudilərin əlinə keçəndən sonra, itlər yoxa çıxıb, "malikanə"nin özü də tamam dəyişib. Ora getmək xoşdur...

İndi yenə də orada panlar, mülkədarlar olur, amma yəhudi mülkədarlar... Bizim kimi yəhudicə danışrlar, Yəhudi adətlərinə əməl edirlər və yəhudilərə hörmət bəsləyirlər. Bir sözlə, əsil yəhudilərdir. Amma onu deyə bilmərəm ki, çox mömindirlər, Allaha şükür, sinaqoqa o qədər çox can atmırlar. Bizim hamama isə — ondan da bətər. Şənbə istirahətini və qanununu pozmaqdan o qədər də qorxmurlar. Cücəni inək yağında qızartmaq — onlar üçün böyük günah deyil. Hə, saqqalı qırmaq, başı açıq gəzmək və sair — burada danışmağa dəyməz. İndi bu hər yerdə adi şeydir. Hətta bizim Kodnyada elə cavanlar var ki, papaq onlara ağırlıq edir... Bəli, Kodnyanın öz mülkədarlarına iddiası yoxdur. Bizim yəhudi panları öz şəhərlərinə yaxşı münasibət bəsləyirlər, özlərini yaxşı tərəfdən göstərməyə çalışırlar. Payızda yoxsullar üçün yüz-iki yüz kisə kartof göndərilər, qışda yanacaqdan ötrü saman ayırırlar, pasxaqabağı-matsadan ötrü pul verirlər. Bu yaxında sinaqoqa kərpic hədiyyə etmişlər. Bəs necə! Necə lazımsa, onu yaxşı, nəcib şəkildə, hər şeyi layiqincə edirlər. Kaş bircə cücənin yağda qızardılması olmayaydı? Elə düşünməyin ki, mən onları qınamaq istəyirəm. Əksinə, mənim onlara qarşı heç bir iddiam yoxdur. Bəli, onlar məni bir qazan borşa dəyişməzlər. Axı reb Alter (bu mənim adımdır, məni Alter çağırırlar) onlardan ötrü böyük bir şəxsdir. Şəhərdə onların bir şeyə ehtiyacı olan kimi dərhal reb Alterin ardınca adam göndərilər: məsələn, Yeni il münasibətilə təqvim və ya pasxa üçün matsa lazım olanda, kuşa bayramından ötrü pişpişi və yəhudilərin işlətdikləri bu cür şeylərdən ötrü məni çağırırlar. Və arvadımın dükanından (arvadım dükan saxlayır) çoxlu pul xərc-ləyərək duz, bibər, kibrit, hər cür şeylər alırlar. Bu mülkədar-

ların özləri! Onların uşaqları, tələbələr, — mənim oğlumdan ötrü can yandırırılar. Yayda, Peterburqdan qayıdan kimi oğlumla məşğul olurlar; günlərlə onunla kitab oxuyurlar. "Mənimki" isə, sizə deyim ki, kitabdan ötrü canını verər, atası ilə anasına rəhmi gəlməz. Deməyə qorxuram, amma mənə elə gəlir ki, elə kitablar onu bu hala salıb. Bütün bədbəxtçilik elə kitabdan başladı... Turalım, arvadım deyir ki, onun bu xəstəliyi çağırışdandır. Amma çağırışın buna nə dəxli? Çağırış məsələsini biz çoxdan unutmuşuq. Hə, yaxşı, nədən olursa olsun, kitabdanmı, çağırışdanmı, — oğlum yatır və solur, hamıdan uzaq olsun, yazıq, şam kimi əriyir. Ah, Allahın rəhmi gələydi!

Onun siması bir anlığa tutuldu, amma heç bir dəqiqə də keçmədi. Tezliklə günəş doğdu, buludları qovdu, yenə siması işıqlandı, gözlər parıldadı, dodaqları qaçdı. Budur, yenidən danışmağa başlayır:

— Hə, harada qaldıq? Bəli! Fikirləşdim ki, bir Kaşevarov-kaya, İtsik Borodenkonun, o dövlətlinin yanına gedim. Aydındır ki, yola elə belə yox, necə deyərlər, boş əl ilə çıxmadım. Başa düşürsüz, məktub götürdüm, məktub. Bizim ravvinin məktubunu (bizim Kodnya ravvini bütün dünyada məşhurdur). Gözəl məktub idi! "Böyük Allah sizin evinizə bərəkət nəsim edib və sizin professor çağırmaq imkanınız olduğuna görə və bizim reb Alterin, Allah uzaq etsin, oğlu ölüm yatağında olduğu üçün, sizin qəlbinizdə rəhm qığılcımı oyanarsa, siz öz yüksək rifahınızdan onun vəziyyətinə şərik ola bilərsiniz; bəlkə siz professoru razı sala bilərsiniz ki, o, geri qayıdarkən, — axı o, onsuz da Kodnyanın yaxınlığından keçəcək, — heç olmasa az bir vaxtda, qatardan qatara qədər, bizə baş çəksin, xəstəyə baxsın. Bu mərhəmətinizə görə Allah sizi, mükaflatlandırır..." və bu qayda ilə. Gözəl məktubdur!

Qəfildən fit verildi və biz dayandıq. Mənim yol yoldaşım yerindən atıldı:

— Aha, stansiya! Mən bir dəqiqəliyə birinci vqona baş çəkim. Professoru görüb qayıdıram, onda söhbətimi qurtarıram.

Yol yoldaşım qayıdarkən daha şən idi. Mən deyərdim ki, əgər belə ifadə etmək mümkünsə, onda bir Allah vergisi var idi. Əyilərək, elə bil kimisə oyatmamaq üçün qulağıma pıçıldadı:

— Mənim professorum yatır. Allah eləsin, yuxusunu yaxşı alsın ki, bizə açıq başla gəlsin... Bir sözlə, biz harada dayandıq, — Kaşevorovkada?

Deməli, Kaşevorovkaya gəlirəm və bir baş evə yollanıram, zəngi bir vururam, iki, üç. Yeyib doymuş, qırxıq bir sifət çıxır, pişik kimi dodağını yalayır və rusca soruşur: "Nə lazımdır?" Mən isə yəhudicə: "Deməli, lazımdır. Əgər "lazım" olmasaydı, mən Kodnyadan buraya sürünüb gəlməzdim." O, mənə qulaq asır, nəse yeyir, dodaqlarını yalayır və başını tərpədir. "Bizimkilər indi qəbul etmirlər. Yanlarında professor var..." — "Yaxşıdır ki, yanlarında professor var, elə həmin professoru görə mən bura gəlib çıxmışam." O isə mənə deyir: "Sizin professor ilə nə işiniz?.." Get ona de! Məktubu ona verirəm: "Sənə nə var ki, qapının o tərəfində danışırısan, mən isə burada, yağışın altında qalmışam? Bax bu sənədi, deyirəm, zəhmət olmasa, bu saat ağaya ver, özünə." Budur, küçədə dayanıb gözləyirəm ki, nə vaxt məni çağıracaqlar. Yarım saat, bir saat, iki saat gözləyirəm. Yağış elə bil vedrədən tökür. Heç yaxşı düşmür. O qədər özümdən ötrü yox, daha çox ravvindən ötrü. Axı məktub, hər halda uşaqdan deyil, ravvinin özündəndir. (Kodnya ravvini bütün dünyada məşhurdur!) ... Mən zəngi bir dəfə, iki dəfə vururam. Həmin sifət atılıb gəlir, qəzəblənərək çıxır: "Nə qədər həyasız olasan ki, bu cür zəng vurasan!" — "Bu həyasızlıq, deyirəm, adamı iki saat yağış altında dayanmağa məcbur edir". Qapıya tərəf gəlib içəri girmək istəyirəm. Hara! Qapını lap üzümə çırpır —

vəssalam. Hər halda nə edim? Nəse yaxşı olmadı. Boş-boşuna geri qayıdım, yaxşı düşmür. Birincisi, özümdən ötrü eyibdir. Necə olsa, Kodnyada bir adam sayılıram, dilənçi deyiləm... Sonra isə, adamın ürəyi partlayır: yazıq uşağım.

Amma Allah böyükdür. Baxıram — dörd atlı kareta gəlir və bir baş artırmanın qabağında dayanır. Mən sürücüdən: "Bu nə karetaadır, atlar kimindir?" Öyrənirəm ki, kareta Borodenkonundur, atlar da Borodenkonundur. Professordan ötrüdür, stansiyaya aparacaqlar. Əgər belədirsə, deməli, yaxşıdır. Çox yaxşıdır! Baxmağa macal tapmamış, qapı açılır və onun özü, professor peyda olur, balaca boy, qoca kişidir, üzünə baxanda, elə bil, mələkdir, göylərdən gəlmiş mələk. Dövlətli İtsik Borodenkonun özü onu yola salır, həm də papaqsız. Lap arxada isə qırıxıq sifətli o məxluq professorun çamadanını aparır. Az qala milyonu olan dövlətini görəydiniz! Bu sözlərimdən ötrü Allah günahımdan keçsin! Əynində adi diaqonaldan pəncək, bizim Kodnyada beləsini geyirlər, əllərini cibinə soxmuş, harasa əyri gözü ilə kənara baxır. Mən durub düşünürəm: "Göylərin sahibi! Bu məxluqun milyonları var!" İndi get, Allahla danış! Milyonçu məni görüb çəp gözünü mənə dikdi. Sonra soruşur: "Sizə nə lazımdır?" — Deyirəm ki, mən sizə ravvindən məktub gətirmişəm." O isə mənə: "Hansı ravvindən?!" Xoşunuza gəlirmi, o, hansı ravvindən gəldiyini bilmir. "Kodnya ravvinindən, deyirəm. Mən özüm də oradanam, yəni Kondnyadan. Mən xüsusi olaraq cənab professoru görməyə gəlmişəm — xahiş etmək istəyirəm ki, zəhmət olmasa, o vaxt tapıb Kodnyaya baş çəksin, qatarlar arası, cəmi on beş dəqiqə, mənim oğluma dəysin. Mənim uşağım, Allah göstərməsin, ölüm ayağındadır". Bax, ona elə bu cür dedim. Bir damcı da artırmıram, olanı deyirəm." Mən nə güman edirdim? Fikirləşirəm: "Adamın başına bəla gəlib — qızı zəhərlənib. Yəqin ki, ürəyi yumşalar, yoxsul ataya rəhmi gələr..." Heç elə şey olar! Cavab vermək üçün heç ağzını

da açmadı. Ancaq çəp gözlərilə qırmızısıfət zırpya baxdı, sanki dedi: "Bu yəhudini yoldan götürəydin." Bu vaxt mənim professorum çamadanı ilə karetağa mindi: Bir dəqiqə sonra-əlvida, professor! Nə edim? Lənət şeytana, nə olursa-olsun, qərara gəlirəm!... Uşağı xilas etmək lazımdır! Cəsarətimi topla-ıy və bir baş özümü atların ayaqları altına atıram. Atların ayaqları altında uzanmağın yaxşı olub-olmadığını — deyə bilmərəm. Yadımda deyil, çoxmu uzandım və ümumiyyətlə uzandım. Bəlkə heç uzanmadım. Onu bilirəm ki, bütün bu bir andan çox çəkmədi, bir də görürəm ki, professor başımın üstündə dayanıb: "Nə olub?" Sonra: "Əzizim!.." — deməli, mən ona hər şeyi danışdım, utanmadan və heç bir qorxu hiss etmədən, nə istədiyimi ona söylədim. Dövlətli kənarda dayanıb öz çəp gözlərilə mənə baxır, mən isə danışırım. Siz bilmə-lisiz ki, mən rusca danışmaqda o qədər də pərgar deyiləm. Amma bu dəfə Allah mənə kömək elədi və mən danışdım. Mən hər şeyi ona söylədim, ürəyimdə nə varda-sa, hamısını de-dim. "Belə, belə, cənab professor, bəlkə qismətmiş ki, siz, göylərin elçisi kimi mənim uşağımı, yeganə oğlumu xilas edəcəksiz... Əgər lazımsa, — deyirəm, — pul gerek olsa, buy-urun, iyirmi beş rublum var. Allah eləməsin, mənim deyil! Bu qədər pul mənim üçün haradan? Bu pul arvadımdır. O, şə-hərə mal almağa gedəcəkdi. Allah köməyi olsun, tək uşaq xi-las olsun!" Bax belə danışırım, kaftanı açıb öz iyirmi beş rub-lumu çıxarmaq istəyirəm. Ancaq qoca professor əlini çiynimə qoyur: "Eybi yoxdur!" və deyir karetağa minim. Oğlumu da belə sağlam görəydim, doğru sözumdür! İndi sizdən soruşu-ram: bu İtsik Borodenko heç professorun dırnağına dəyə bi-lər? Həmin Borodenko az qala məni lap bıçaqsız öldürsün! Yaxşı ki, hər şey səlamətlə qurtardı? Allah eləməmiş, əgər əksinə olsaydı? Onda necə? Hə?..

Birdən vaqondakı adamlar tərpəşdilər və həmsəhbətim konduktorun üstünə getdi:

— Kodnyadır?

— Kodnya.

— Səlamət olun! Yaxşı yol! Sizdən xahiş edirəm ki, kiminlə getdiyimi heç kəsə deməyəsiz. Mən istəmirəm ki, Kodnyada professoru gətirdiyimi bilsinlər. Hamı qaçıb gələcək.

Bir neçə dəqiqə sonra artıq qatar tərpənəndə, pəncərədən gördüm ki, iki arıq ata qoşulmuş üstüörtülü araba ləngər vuraraq stansiyadan ayrılır. Kiçik, lakin cavanlar kimi qırmızı yanaqlı çeşməkli, ağ saqqallı qoca bu araba ilə gedirdi. Mənim tanışım onunla üzbəüz oturmuşdu, daha doğrusu, elə bil ipdən asılmışdı, çala-çuxurda atılıb düşürdü və qocanın üzünə baxırdı, sifəti isə şəfəqlənirdi və sevinclənən elə bil gözləri hədə-qəsindən çıxacaqdı.

Heyif ki, mən fotoqraf deyiləm və özümlə fotoaparat daşıram. Bu anda tanışımı çəkmək olardı. Qoy hamı bilsin ki, xoşbəxt adam — Kodnyada ən xoşbəxt adam nə deməkdir.

AL, DADINA BAX

Pəncərənin qarşısında mənimlə üzbəüz gülümsəyən bir adam əyləşmişdir. Onun gülümsəyən gözləri, elə bil, lap sənin qəlbinə işləyir. Bu adam çoxdan mənə baxır, ancaq bir sözümlə gözləyir. Lakin mən susuram. Görünür, boş vaxonda mənimlə tək oturmaq və susmaq onun üçün darıxdırıcıdır. Və o, heç bir səbəb olmadan birdən güldü və mənə müraciət etdi:

— Siz soruşursunuz ki, nəyə gülürəm? Yadıma düşdü ki, mən Yequpetsi necə aldatdım. Ha-ha-ha. Hə, hə, mən Kone-la sakiniyəm, adım da Moyşe-Naxmendir, təngənəfəs oluram və öskürürəm, amma Yequpetsdə bir nömrə oynatdım. Özü də nə nömrə? Ha-ha-ha. Qoyun, bir öskürüm — Purişkeviçə belə öskürək qismət olsun! — sonra danışaram ki, orada mən nə törətdim.

Günlərin bir günündə Yequpetsə gəlirəm. Mənim kimi təngənəfəs və öskürəyi olan adam şəhərə nə üçün gələ bilər. Aydındır ki, professoru görmək üçün. Axı siz başa düşürsüz ki, təngənəfəsliyimə və öskürməyimə görə, mən Yequpetsdə tez-tez qonaq oluram, doğrudur, o qədər də fəxri qonaq yox. Mən, Kaneladan olan Moyşe-Naxmen Yequpetsə necə gedə bilər ki, heç mənim sakinlik hüququm da yoxdur! Amma əgər sən təngənəfəsliyin və öskürəyin varsa və professorun yanına getməlisənsə, — onda nə etməlisən? Gizlənəcəksən, əzab çəkəcəksən; səhər gəlib, axşam gedəcəksən. Əgər desən ki, "keçicisən", onda bir neçə vaxtdan sonra şəhərə gəlməlisən. Ancaq yatab ilə getməyəsən! Əgər yatabla gəlməli olsaydım, tab gətirməzdim, — yəqin ki, bircə xəcalətdən üç dəfə öldürdüm. Necə olsa, mən bizim Konelada, hər halda nüfuz sahibiyəm, özümün evim var, inəyim, iki qızım var — biri ərəddir, o biri ərə getməlidir. Ayrı cür necə ola bilər!

Beləliklə, Yequpetsə professorun yanına gəlirəm, daha doğrusu, professorun yox, professorların, — eyni zamanda üç professorun konsiliumuna. Belə qərara gəldim ki, birdəfəlik aydınlışdırım ki, görüm mənim xəstəliyim nədir. Yararlıyam, ya yararlı deyiləm? Məndə tənqənfəslik var, bunu hamı təsdiq edir, amma bundan necə yaxa qurtarmaq lazımdır — bu, başqa məsələ. Yazıqlar əlləşirlər, hər cür yoxlayırlar, əllərini bədənimdə gəzdirirlər. Budur, məsələn, bu qoca professor Stritselin yanına gəlirəm — sizə deyim ki, çox gözəl professordur, mənə "Kadeini Saxari pulveri" dərmanı yazır. Çox baha deyil, şirin dadı var. Başqa professorun yanına gəlirəm. Bu mənə "Tinktura opiy" yazır, damcıdır, zəhrimar kimidir. Üçüncü professor da damcı yazır, bu da murdar şeydir, amma onun adı "Tinktura opiy" deyil, "Tinktura tebiaka"dır. Elə bilirsiz ki, bununla qurtarır. Öz professorumun yanına yollanıram. Bu mənə acı bir dərman yazır ki, "Morfium akva amiqdalarium" adlanır. Siz təəccüblənirsiniz ki, mən latınca bilirəm. Siz ingiliscə bildiyiniz kimi, mən də latınca bilirəm. Amma adamın tənqənfəsliyi, öskürəyi, vərəmi bir yerdə olanda, o, istər-istəməz latıncanı öyrənir.

Beləliklə, mən Yequpetsə konsiliuma gəlirəm. Mənim kimi bir adam, şəhərə gələrkən harada dayanmalıdır, əlbəttə, nə mehmanxanada, nə də oteldə. Birincisi, adamın dərisini soyurlar, ikincisi, sakinlik hüququ olmadığı halda, oteldə necə qala bilərəm? Adətim üzrə, öz qaynımın evinə gedirəm. Qaynım şəhərdə olur, bədbəxt bir adamdır, uğursuz bir kəsdir, heç bu cür yoxsul tapmaq olmaz: — onun varı Purişkeviçə qismət olaydı! Ev uşaq ilə doludur: — Allah göstərməsin, rəhm etsin! Amma Allah rəhm etmiş və ona sakinlik hüququ vermişdir. Əsil sakinlik hüququ! Bunu haradan əldə etmiş? Bütün məsələ Brodskidədir. O, Brodskinin yanında qulluq edir. Yəni Allah eləməmiş, zavod direktoru deyil. O, Brodskinin sınaqoqunun zirzəmisində, dərzilərin dua otağında Töv-

ratın qiraətçisidir. Belə çıxır ki, "dini şəxsdir", necə deyərlər: — "mərasimçidir". Hə, madam ki, "mərasimçidir", deməli, bir vaxtlar polismeysterin olduğu Malo-Vasilkovskayada yaşamağa ixtiyarı var. Bax, o, Malo-Vasilkovskayada, keçmiş polismeysterin yaxınlığında yaşayır, özü də çörək və su ilə dolanır. Onun bütün ümidi mənədir. Qohumların arasında mən varlı sayılıram. Yequpetsə gəlib onlarda qalırım, günorta yeməyi, şam yeməyi alıram, mənim tapşırıqla, hamı birlikdə gedib alırlar, — görürsən ki, onlara da rubl və ya iki rubl qalır. Belə qazanc Purişkeviçə qismət olaydı!.. Bu dəfə gələndə gördüm ki, qohumlarım qəmlidirlər, başlarını itiriblər. "Nə olub?" — "Pisdir?" — "Axı nə olub?" — "Axtarışdır." — "Tfu!" — deyirəm. — Mən də dedim, Allah eləməmiş, nə olub. Axtarış — bu, köhnə yaradır, dünya yaranandan var". — "Yox". — deyə cavab verirlər, — axtarış axtarışın düşmənidir. İndi bir gecə də axtarışsız keçmir. Yəhudini yaxalayan kimi, kim olursa-olsun, — bir, iki — və yatab ilə yollayırlar." — "Bəs, pul?" — "Boş şeydir." — "Rubl?" — "Kömək etmir." "Üç rubl?" — "Hətta milyon." — "Əgər, həqiqətən belədirsə, deməli pisdir". — "Bundan da pisi olur, — cavab verirlər. — Əvvəlcə cərimə, sonra da — yatab. Bundan əlavə Brodskinin yanında biabır olursan." — "Yaxşı, bəsdır Brodskidən danışdız! Brodskiyə görə mən sağlamlığımdan keçə bilmərəm. Mən professorların yanına konsiliuma gəlmişəm. İndi geriye qaça bilmərəm!"

Amma söhbət söhbət yerində, gün isə keçirdi. Konsilium üçün professorların yanına getmək lazımdır. Amma nə konsilium? Hansı konsilium? Birisi çərşənbə nahardan əvvəl gələ bilər, digəri — bazar ertəsi nahardan sonra, üçüncüsü isə — gələn cümə axşamından tez gələ bilməz. İndi gəl başına çarə qıl! Əhvalat üç həftədən də çox çəkəcək. Onların nəyinə gərəkdir ki, Kaneladan gələn Moyşe-Naxmenin təngənəfəsliyi və öskürəyi var — Allah Purişkeviçə kömək olsun — o da

gecələr yatmır? Beləliklə, gecə düşdü. Şam eləyib yatmağa getdik. Təzəcə yuxuya getmişdim ki, eşidirəm — trax-tararax! Gözümü açıram: "Kimdir?" — "İşimiz bitdi" — deyə qaynım cavab verir. Yanımda durub, nə diridir, nə ölü, yarpaq kimi əsir. "İndi bəs nə edək?" — soruşuram. "İndi sən də görək, nə edək?" — o cavab verir. "Nə edə bilərsən? Pisdir. Çox acıdır." — Acı acıya düşməndir. Görünür çox öd yığışıb." Qapı isə elə: trax-tararax! döyülür. Kiçik uşaqlar oyanıb ağlaşırlar: "Ana!" Ana isə onları susdurmaq üçün ağızlarını qapayır. Maraqlı əhvalatdır! "Eh, fikirləşirəm, Koneladan gəlmiş Moysə — Naxmen, yaman ilişdin! Allah bunu Purişkeviçə qismət edəydi. Birdən başıma bir kombinasıya gəlir və qaynıma deyirəm: "Bax, Dovid, sən mən ol, mən sən!" O, key-key mənə baxır: "Neçə yəni?" — "Elə belə, deyirəm, bütün kartları dolaşmaq salağı. Sən mənə öz pasportunu ver, mən də sənə öz pasportumu. Sən olacaqsan Moysə — Naxmen, mən isə Dovid." Çox kütdür. Bu heyvan mənə baxır və heç nə başa düşmür. "Eşşək! — deyirəm ona. — Burada başa düşülməyən nədir? Balaca uşaq da başa düşər. Sən onlara mənim pasportumu göstərsən, mən də səninkini. Başa düşdün?"

Görünür, başa düşdü. Və biz dəyişildik: mən ona öz pasportumu verdim, o mənə — özününkünü. Qapı isə az qala sınır — trax-tararax! Trax-tararax! "Nə olub?" — deyirəm. — Vaxtınız yoxdur, nədir? Burada yanğın yoxdur!" Qaynımın isə yadına salıram: "Unutma, sənın adın Dovid deyil, Moysə-Naxmendir." Bundan sonra qapıya gedirəm: "Xoş gəlmisiz, əziz qonaqlar!" Yüksək rütbəli bir yığın adam içəri doldu. Necə deyərlər, göz dolan, kef elə!

Məlumdur ki, əvvəlcə qaynımdan yapışdılar. Niyə belə? Çünki mən özümü ləyaqətlə saxlaya bilirəm. Belə deyirlər: üzünə vur ki, yanaqların qırmızı görsənsin! Bəs o? Purişkeviçə qismət olsun! Yaxasından yapışıb soruşurlar: "Cənab yə-

hudi, haradan gəlmisiz?" Susur. Mən burada müdafiəçi sifə-tində çıxış edirəm və deyirəm: "Ay adam, nəyə susursan? Da-nış. Onlara de ki, sən Moyşe-Naxmen Koneladansan." Onla-ra isə yalvarıram: "Baxın belədir, zati-sakin hüquqi verənlər! Yazıq, bədbəxt qohumdur! Çoxdan görüşməmişik. Konela-dan gəlib." Özüm isə gülməkdən lap yığılıram. Ha-ha-ha! Ba-şa düşürsüz. Mən, Koneladan Moyşe-Naxmen, elə Moyşe-Naxmendən ötrü, yəni özüm-özümdən ötrü yalvarıram... Ha-ha-ha!

Bəla burasındadır ki, mənim yalvarışlarım səmərəsiz qaldı. Mənim dostumu tutub bütöv qaydalar ilə məntəqəyə apardı-lar. Məni də aparmaq istəyirdilər, hətta apardılar da, amma dərhal buraxdılar. Axı nəyə görə məni saxlamalı idilər? Axı mənim kağızlarımda dəqiq yazılıb ki, sakın olmaq hüququ-m var, Brodskinin sinaqoqunda "mərasimçiyəm". Əlbəttə. Hər şeylə birlikdə, rubllar da işə yaradı. "Yaxşı, — deyirlər mənə, — cənab "mərasimçi"! Sən hələlik evə get kudl ye. Biz sonra sənə göstəririk ki, Malo-Vasilkovskaya da kontrabandanı necə saxlamaq olar!"

Sonrasını da danışım? Konsiliumdan danışmaq mənasız-dır. Qaynımı xilas etmək lazım olduğu halda, nə konsilium ola bilər. Nədən xilas etmək? Yatabdan? Allah eləməsin. Heç bir şey kömək eləmədi. O, yatabla quzu kimi gedirdi. Elə ge-dirdi ki, — Purişkeviçə qismət olsun. Biz bu yazığın Kone-laya gəlişini çox gözlədik, nəzərlərimizi yoldan çəkmirdik. Yerinə gəlib çıxandan sonra başına yeni bəla gəldi: özgə pas-portu, özgə familiya, hamı bir yerdə! Daha soruşmayın! Onunla çox əlləşməli oldum. Bütün bu əhvalat mənə neçəyə başa gəldi, bunu heç üç aya da qazanmaq olmazdı. Bundan başqa, indiyə kimi mən ailəsinə-arvadına və uşaqlarına baxı-ram. Axı o, çıxır ki, mən onun evini yıxmışam, onu bədbəxt eləmişəm; mənim üzümdən o, sakinlik hüququnu və Brodski-nin yanındakı işini itirib və ola bilsin ki, o, burada haqsız

deyil. Ən əsası isə, ha-ha-ha, bu deyil. Əsas məsələ — bu tapıntıdır, mənim kombinasiyam! Siz başa düşürsüz? Bunun nə olduğunu başa düşürsüz? Təngənəfəslə və öskürəklə, hələ üstəlik vərəmlə olan konelalı, — Purişkeviçlə olaydı! — heç bir sakın hüququ olmadan Yequpetsə gəlir, Malo-Vasilkovskayada, polismeysterin evi yaxınlığında dayanır — al dadına bax!

"ALTMİŞ ALTI"

Bu söhbəti mənə qatarda altmış altı yaşlı, çox hörmətli bir yəhudi danışdı, o da mənim kimi komivoyajerdir, bəlkə də tacirdir. Onun söhbətini olduğu kimi, öz sözlərilə verirəm — son vaxtlar mən özüm üçün belə qayda qoymuşam.

— Bilirsinizmi, yolda tanış olmaq və bir az danışmaq üçün ancaq sərnişinlərə arxayın olsan, adam darıxdığından dəli olar.

Əvvəla, sərnişinlər müxtəlif olurlar. Elələri var ki, çox danışmağa, hətta həddindən çox danışmağa həvəsli olurlar, belə söhbətlərdən adamın başı çatlayır və qulaqları cingildəyir. Bəzən də, əksinə, eləsi olur ki, heç danışmır. Bir söz də! Nə üçün onlar danışmaq istəmirlər — məlum deyil. Bəlkə, başlarında xoşagəlməz bir şey var, bəlkə mədələri xəstədir, melanxoliya və ya diş ağrısı əziyyət verir. Bəlkə də evləri cəhənnəmdir — arvadı deyingən, uşaqları veyl, qonşuları pis, həm də işləri yaxşı getmir — özgənin ürəyindəkini necə bilərsən.

Doğrudur, siz deyərsiz ki, çıxış yolu var: əgər danışmağa bir adam yoxdursa, kitaba baxmaq, qəzet oxumaq olar. Ah, qəzetlər! Yolda — evdəki kimi deyil. Evdə mənim öz qəzetim var. Öz qəzetimə mən, məsələn, ev ayaqqabılarıma olduğu kimi adət etmişəm. Ola bilər ki, ev ayaqqabılarınız təzədir, mənimki isə köhnədir, ifadəmə görə bağışlayın, blinə oxşayır. Amma mənim ayaqqabılarımın bir üstünlüyü var ki, sizin kində yoxdur — bunlar mənimkidir...

Qəzetlər də elə ayaqqabı kimidir. Mənim qonşum var, mənimlə bir evdə yaşayır, bir mərtəbədə, qapılarımız üzbəüzdür. O, qəzet yazdırmışdır, mən də qəzet yazdırmışam. O — özünə, mən özümə. Bax, mən ona deyirəm: "Nəyə görə ayrıca qəzetə xərc çəkirsiniz və mən də ayrıca? Öz payınızı verin və

birlikdə mənim qəzetimi yazdırım". Mənə qulaq asaraq cavab verir: "Lap yaxşı, siz öz payınızı mənim qəzetimə verin". Onda mən deyirəm: "Sizin qəzet-zibildir, mənim qəzetim — əsl qəzetdir". — "Bunu sizə kim dedi ki, mənim qəzetim — zibildir? Bəlkə elə əksinədir!" — "Nə vaxt sizin qəzetlərdən başınız çıxmağa başlayıb?" — deyirəm. O isə cavab verir: "Nə vaxtdan sizin qəzetlərdən başınız çıxmağa başlayıb? — "Ey, — deyirəm, — siz lap həyasızsınız, sizinlə danışmağa dəyməz!"

Bələliklə, o, öz qəzetilə qaldı, mən isə — özümünkü ilə. Bununla da söhbət qurtardı.

Amma bir dəfə bir əhvalat oldu. Bizdən uzaq olsun, bu əhvalat Odessada vəba vaxtı olmuşdu. Və mənim və qonşumun Odessada işi var idi, mənim — öz işim, onun — öz işi. Necə oldusa, pilləkandan bir yerdə enirik və qəzet paylayana rast gəlirik; mən öz qəzetimi alıram, qonşu öz qəzetini. Deməli, gedirik, ayaq üstə qəzetlərə baxırıq, mən — özümünkünə, o — özününkünə. Hamıdan əvvəl qəzetdə nə oxuyursan? Əlbəttə, teleqramları. Mən Odessadan ilk teleqramı oxudum: "Dünən 230 nəfər vəba ilə xəstələnib, 160-ı ölüb. Tolmaçov əmr edib ki, yəhudi sinaqoqlarının bütün başçılarını yanına çağırınsınlar..." və sair, Tolmaçova və sinaqoq başçılarına gəldikdə — bu aydındır. Bu, mənim üçün təzə xəbər deyil. O, ona görə Tolmaçovdur ki, necə deyərlər, sinaqoqlarla maraqlansın. Məni isə Odessadakı vəba maraqlandırır. Öz qonağıma müraciət edirəm (o da bu səki ilə gedir; axı kobud olmaq yaxşı deyil?!)

— Odessanı necə görürsüz? — deyirəm. — Yenə vəba!

— Ola bilməz! — deyə cavab verir.

Bu, mənə toxundu: necə yəni "ola bilməz"? Odessadan mənim qəzetimdə çap olunan teleqramı oxuyuram: "Dünən vəba ilə 230 nəfər xəstələnib, 160-ı ölüb. Tolmaçov əmr edib ki, yəhudi sinaqoqlarının bütün başçılarını yanına çağırınsınlar..."

və sair. Qonşu mənə qulaq asır və cavab verir: "Baxarıq..." Və burnunu öz qəzetinə uzatdı. Bu mənə lap özümdən çıxardı. "Siz necə bilirsiniz, deyirəm, sizin qəzetdə başqa teleqramlar var?" — "Kim biliir" deyə burnunun altından cavab verir.

Bu mənə, əlbəttə, özümdən daha çox çıxartdı. "Bəlkə sizin qəzetdə başqa Odessadır, başqa vəbadır və başqa Tolmaçovdur?" — deyirəm.

Mənim bu sualıma heç bir cavab vermir, ancaq söylə öz qəzetində Odessadan teleqram axtarır. Gəl indi belə bir kütlə danış!

Yox! Yolda vaxtı keçirmək üçün daha yaxşı üsul var — kart, "altmış altı".

Ümumiyyətlə, deyirəm ki, kart adamı çox həvəsləndirir. Bunu, yəqin ki, bilirsiniz. Amma yolda kart — lap dərmandır. Qatarda kart oynayanda, heç bilmirəm ki, vaxt necə gəlib keçdi. Əlbəttə, bundan ötrü yaxşı kompaniya lazımdır, yoxsa bəlaya düşərsən, Allah eləməmiş. Əsas məsələ, qumarbazlar dəstəsinə rast gəlməyəsən, çünki onların fikri hərif tapıb onu soymaqdır. Xəspuşu ləyaqətli adamdan ayırmaq, adətən çətin olur. Əksinə, bu cür cavan oğlanlar çox vaxt pak körpələrə bənzəyirlər, sakit adam təsəvvürü yaradırlar, öz aralarında sözləşirlər, ta sizi oyuna cəlb edəne qədər, uduzanda özlərindən çıxırlar. Bu vaxt onlar sizə bir dəfə, iki dəfə, üç dəfə udmağa imkan verirlər, sonra isə kart sizdən üz döndərəndə və siz onların qurbanı olursuz. Arxayın olun, siz onlardan yaxa qurtara bilməyəcəksiniz, ta ki, saatınızı zəncirlə birlikdə, hər cür qiymətli olan şeyləri uduzmasaz! Siz hiss edirsiniz ki, xəspuşlar dəstəsinə rast gəlmisiniz, buna baxmayaraq, quzu kimi bir baş qurdun ağzına girirsiniz. Hə, mən belə xəspuşları tanıyıram! Mən bu elmi bilirəm, mənə çox baha başa gəlir!.. Mən bu barədə nə qədər istəsəniz, danışa bilərəm. Mənimlə gedərkən bu cür hadisələrdən çox şey eşidərsiz...

Məsələn, mən başqalarının pulunu, özü də xeyli pulunu

aparan bir kassirin əhvalatını bilirəm. O, belə bir kompaniya ilə oturub darmadağın edilmişdir, hətta özünü vaqondan atmaq istəyib.

Varşavada yaşayan cavan bir oğlan qaynatasının himayəsində yaşayırmış, bütün cehiz onun yanında imiş; cehizi qəpiyə qədər uduzandan sonra şüurunu itirərək yerə yığılmışdır.

Mən bir tələbənin əhvalatını bilirəm, bayram üçün evə, Çerniqov quberniyasına gedirmiş, özü ilə bir neçə rubl aparırmış, bu pulları dərs verməklə qazanmışdı. Evdə onu qoca anası və xəstə bacısı gözləyirmiş...

Görürsüz də, bütün bu əhvalatların eyni başlanğıcı və eyni sonu olur və heç kəs onları məndən yaxşı bilməz. Daha mənə aldada bilməzsən. Boş şeydir! Bir dəfə yanıbmışam — kifayətdir. Mən bu qardaşları bir verstdən tanıyıram, dərhal müəyyən edirəm ki, hansı yuvanın quşudur. Mənim belə bir qaydam var: tanış olmayan adamlarla kart oynamayım. Başıma qızıl töksən də, yolda kampaniya ilə kart oynamaram. Ancaq iki nəfərin oynadığı "altmış altıdan" başqa, "altmış altı", ah, böyük həvəslə oynayaram! İki nəfərlə "altmış altı" — hazıram, burada nə təhlükə ola bilər? Bundan əlavə — öz kartlarımla, kimdən qorxacağam? Mənim yanımda həmişə kart olur. Mömin yəhudinin geyimləri kimi, mənim də yanımda kart olur, ilahi, müqayisəyə görə bağışla.

Boynuma alıram, "altmış altı" xoşuma gəlir. "Altmış altı" — yəhudi oyunudur. Bilmirəm, siz necə, amma mən köhnə qayda ilə iyirmi və qırx ilə oynayıram. Doqquz dəyişir.

Nəcib işdir, elə deyilmi? Bütün yəhudilər belə oynayır. Biz evdə də, yolda da belə oynayırıq. Mənə gəldikdə isə, mən bütün günü nə gecəni, əlbət ki, yolda, otururub yorulmadan "altmış altı" oynaya bilərəm. Amma arxamda birisinin dayanıb kartlarıma baxmasından və mənə hansı kartı vurmağımı məsləhət görməsindən xoşum gəlmir. Bir də onu sizə deyim

ki, bizim yəhudilər, Allah məni bağışlasın, hər şeyi bilmək istəyən xalqdır. Yəhudilərin yanında "altmış altı" oynamaq çətinidir! Hər tərəfdən sizi əhatə edəcəklər, kartlarınıza baxacaqlar, necə getməyi sizə məsləhət görəcəklər, onların hamısı "altmış altı"nı oynamağı bilirlər. Onlardan heç yerdə gizlənə bilməzsiz, heç cür yaxa qurtarmazsınız. Hə, yaydakı milçəklər kimi! Nə qədər qovursan, qov, nə qədər istəyirsən acıqlan: "Sizdən soruşan var, balam?", "Bura baxın, sizi bura çağıran var?", "Sudar, başımın üstündə dayanmayın, sizdən iy gəlir!.." — heç nə kömək etmir, elə bil divara deyirsən!

Bir dəfə belə məsləhətçinin üzündən bəla baş verdi; yaxşı ki, bir təhər qurtardıq. Susa bilmirəm, gərək sizə danışım.

Hadisə qışda, yenə yolda olmuşdu, vaqon ağzına kimi dolu idi. Hamamdakı kimi istidir. Yer azdır, sərnəşin isə, göz dəyməsin, sayı-hesabı yoxdur. Göydəki ulduz qədər. Baş-başa oturublar, iynə atsan, yerə düşməz. Bu vaxt Allah mənə partnyor göndərir, "altmış altı" oynamaq olar. Bu sadə, laldinməz yəhudi idi, mənim kimi, onu da "altmış altı" oynamaq çəkməkdə idi. Biz kartları qoymaq üçün yer axtardıq, — amma, istəyirsən lap öl, yer yoxdur! Bu vaxt Allah köməyimizə gəldi. Bizimlə üzbəüz skamyada bir rahib quzu kürkündə üzü üstə uzanıb yatırdı. Elə xorna çəkir ki, Allah köməyi olsun, bütün vaqona səs salır. Mən partnyoruma bıxdım, partnyorum mənə, elə bil razılaşıdıq. Rahib işə kök idi, hamar idi, yeyib-içən adama oxşayırdı, kürkü də yumşaq idi, — onun üstündə "altmış altı" oynamağa Allah özü də razı olardı. Çox fikirləşmədən, kartları rahibin üstünə, həmin yerə düzdük və oyun başladı.

İndi yadımdadır ki, qaratoxmaq kağız idi: valet, qadın, kozır kral, xallı kozır tuz, buben kral məndə idi. Altıncı kart, altıncı kart... unutmuşam, bilmirəm qırmızıtoxmaq valet idi, yoxsa qadın. Bəlkə də, bunun əhəmiyyəti yoxdur. Əsas məsələ bu idi ki, mənim əlimdə gözəl kartlar var idi: təmiz qırx, xa-

lis üç xal! Məsələ ancan partnoyrun hansı kart ilə başlamasında idi. "Qırmızıtoxxmaq ilə başlasaydı, — deyə fikirləşirəm, — lap ağıllı iş görərdi! Bundan ötrü mən onu sevərdim".

Elə də oldu. Partnyorum düşündü, düşündü (ilhai, nə fikirləşir?) və elə onluqla getdi. Onu lap öpərdim! Amma mənim belə bir xasiyyətim var, mən "altmış altı" oynayanda, başqaları kimi qızıışmağı sevmirəm. Sakit və yüngülcə, hamıdan yaxşıdır! Vaxt kifayət edər! Bəzən məzələnməkdən xoşum gəlir. Alnımı silirəm, üz-gözümü turşuduram. Mənə nə var, qoy partnyorum sevensin, qoy elə bilsin ki, mənim işlərim pisdır... amma bilmirsən ki, arxanda hansı bir yəhudi isə dayanmışdır, sənın kartlarına baxır, gözü kor olsun! Xallı onluğu görən kimi, o, mənim əlimdən xallı tuzu qaparaq onluğun üstünə çırpdı, ovucunu rahibin üstündə olan kartlara vuraraq çıxırır: — Örtüldü!

Bundan sonra yaxamı rahibin əlindən qurtara bilmədim. O, bizə lənətlər yağdırdı, öz başına gəlsin. O, hədələdi ki, birinci dayanacaqda düşüb Purişkeviçin özünə teleqram göndərəcək. Hə, buna nə deyərsiz?

Amma məsələ bunda deyil. Mən ancaq sizə göstərmək istəyirdim ki, mənim kimi hərıs oyunçunun "altmış altı" partiyası üzündən yolda başına nə gələ bilər. Sizə danışmaq istədiyim əhvalat indi başlayır. Bir qulaq asın!

Hadisə qışda, elə bu vaxt, Xanuka bayramında, yenə qatarda baş vermişdi. Odessaya gedirdim, özümlə pul aparırdım, həm də az məbləğ deyildi, hər ikimizə ayda bu qədər qazanmaq qismət olaydı. Mənim belə bir qaydam var: əgər yanımda pul varsa yatmıram. Doğrudur, oğrulardan qorxmuram, çünki pulları, görürsüz, burada, yan cibimdə saxlayıram, özü də yaxşı bumacnikdə, iki qaytanla bağlayıram. Heç bir oğru onu görə bilməz. Lənət şeytana! Lakin bizim zamanda... quldurlar, soyğunçular, kim bilir? Deməli, tək oturmşam, yəni tamam tək deyiləm, sərnışinlər var, amma yəhudi

deyillər. Mənim onlarla nə işim? "Altmış altı" oynamaq üçün heç kəs yoxdur... bax, belə oturmuşdum, darıxıram və partnyor barədə xəyal edirəm. Birdən qapı açılır — hələ Odessaya çox stansiya vardı, — iki sərnəşin daxil olur. Və təsəvvür edin, gələnlər bizim qardaşlarımız — yəhudilər idi. Əsil rus kimi lap iyirmi bir dəfə geyinsələr də, nəinki rusca, hətta türkcə danışsalar da, mən yəhudiləri dərhal tanıyıram. Sərnəşinlərdən biri yaşlı, digəri isə bir az cavan idi və hər ikisi yaxşı xəz palto geymişdi və yaxşı papaq qoymuşdu, lap həsəd aparmalı idi! Çamadanlarını qoyub paltolarını çıxardılar, papiros çəktilər, mənə də təklif etdilər — və danışmağa başladılar. Əvvəlcə, adət üzrə rusca, sonra yəhudiçə. "Haradan gəlib, hara gedirsiniz?" — "Siz hara gedirsiniz? — "Odessaya". — "Mən də Odessaya". Belə çıxır ki, üçümüz də Odessaya gedirik. Belə-belə, söhbət başladı. "Bilirsiz ki, bu gün bizim hansı bayramdır?" — "Hansı?" "Doğrudanmı yaddan çıxarmısınız? Xanuka!" — "Ah, Xanuka! Xanukada kart oynasaq, Allaha xoş gedər, "altmış altı!" "Doğrudur!" Cavan oğlan qalxır, qocanın cibindən kartları çıxarır və ona deyir: "Atacan, Xanuka şərəfinə bir partiya "altmış altı".

Aha, deməli, bunlar — ata və oğuldur. Ata oğlu ilə "altmış altı"nı necə oynayacaq. Mən özüm də "altmış altı" oynamaqdan çəkinməzdim, amma uymaq olmaz. Başqalarının necə oynadığına baxmaq kifayətdir.

Çamadanı çevirib dizləri arasına qoydular və kartları payladılar. Beləliklə, birinci əl atanındır, ikinci əl oğulun, "altmış altı" oynayır. Kənarda oturub qocanın kartlarına baxıram. Qoca, elə bil ki, saymazyana məndən soruşur ki, "altmış altı" oynayıram. Əlbət ki, mən güldüm: yaxşı işmiş, demək olar ki, bu oyunu mən özüm fikirləşmişəm, o isə soruşur ki, mən "altmış altı" oynayıram. Mən kənarda oturub hər ikisinin, ata və oğulun "altmış altı" oyununa baxıram. Baxıram — özümü güclə saxlayıram: qoca elə gedişlər edir ki, gülməkdən

ölmək olar. Hə, təsəvvür edin: bu adamın doqquzluqla iki kozırı var — iki böyük qaratoxmağı və bir xalı, — sən xallı xaç-la gedə bilərdin, kozırı əlavə edərdin ki, qırx əldə edəsən, çox ola bilərdi ki, oyunu udardın. Yox, o kiçik qaratoxmaqla getdi, axmaq kimi, onluq qaratoxmaqla qaldı" Oğlu isə, gözəl oğlandır, aydındır ki, oyunu uddu, bir kozır, iki kozır ilə, onluq qaratoxmağı aldı, "iyirmi" elan etdi, vəssalam. Üç xalı ci-bində idi.

Atanın gedişləri isə!

O, ikinci partiyayı daha pis oynadı, lap adam dəhşətə gəlir! Qulaq asın: bu adamın ancaq altı xalı var, ancaq bir xal çatmır. Partnyorun isə, yəni oğulun cəmi iki xalı var. Fərsiz qocanın əlində bütöv üç kozır və "iyirmi" vardı. Budur o vurur və kozırları udmağa çalışmır, — yox, o dərhal "iyirmini" elan edir. Bu vaxt partnyor, yəni oğul, kozır ilə və hansı bir kart iləsə ondan "iyirmini" alır — və üç xal hazırdır. Bu, məni lap özümdən çıxarır: buna da Xanuka şərəfinə oynamaq deyirlər! Yox, daha mən dözə bilmirəm. "Bağışlayın, — mən bu qəribə qocaya müraciət edirəm, — özgəsinin oyununa qarışmaq mənim adətim deyil, buna baxmayaraq, bilmək istərdim ki, sizin oyunu başa çatdırmağın mənası nə idi? Yox, bir mənə deyın görüm, nəyi nəzərdə tuturdunuz? Əslində, əgər sizin partnyorunuzda müxtəlif kartlar varsa, onda sizin işiniz bitib. Bəlkə onda qızıl kart var? Qoy olsun! Siz nə itirirsiniz — bir xal, amma sizdə tam altısı var, onda isə cəmi iki! Yox, bu lap cinayətdir!" Qoca köpək süsür, oğlu, varisi isə gülümsəyir: "Elədir, mənim atam zəif oynayır, deyir, zəif, lap zəif oynayır. Atam "altmış altı" oynaya bilmir". — "Sizin atanızla, — deyirəm, — "altmış altı" oynamaq olmaz. İcazə verin, mən "altmış altı" oynayım! Amma bu qoca heyvan heç cür çəkilmək istəmir və oyunu davam etdirir. Elə gedişlər edir ki, lap partlamaq olar. Nəhayət, çox çətinliklə qoca şeytanı yola gətirirəm ki, iki-üç partiya oynamaq üçün mənə yer versin... ic-

azə verin, deyirəm, Xanuka şərəfinə yaxşı bir iş görüm".

"Neçədən oynayırıq?" — oğlan məndən soruşur. "Neçədən istəyirsiniz" — "Birdən?" — "Qoy birdən olsun, amma o şərtlə ki, — zarafatla deyirəm, — atanız sizin kartlara baxmasın, Allah eləməmiş sizə məsləhətlər verməsin..." Hamımız gülüsdük və oynamağa başladıq. Bir partiya, iki, üçünü oynadıq. Mənim əlim, gözə gəlməyim, yaxşı gətirdi. Mənim partnyorum qızıışdı. O, istəyir ki, qiyməti dörd dəfə artırsın. Dörd dəfə artırmaq istəyirsənsə, artır! Yenə oturdu. İndi o, lap özündən çıxıb — qiyməti artırmaq istəyir. Bu vaxt atası, bu "mömin" atılıb deyir ki, o buna yol verməyəcək. Amma oğlu, əlbət ki, ona heç fikir də vermədi. O, yenə uduzdu. Qoca özündən çıxdı, yerindən atıldı, yenə oturdu, mənim kartlarıma baxır, burnunun altında nə isə donquldanır. Mənim partnyorum isə qızdırmalı kimi yanır. Nə qədər çox uduzursa, daha çox qızışır, qızışdıqca da daha çox uduzur. Qoca özündən çıxır. Çığırır, söylür, mənim kartlarıma baxır, burnunun altında donquldanır. Oğlu isə — ağıllı uşaq — bir-birinin ardınca uduzur, nəhayət yanır. "Canım üçün, — ata ona deyir, daha oynamayacaqsan!" — "Ata, — oğul ona yalvarır, — ancaq bir partiya, çox yox, heç yerimdən durmayım, ancaq bir!" — "Ancaq bir partiya, — qoca əclafa deyirəm, — icazə verin ona daha bir partiya..."

Nə isə, kartlar paylandı, — hə, şükür Allaha, o uddu. Mən özüm də şadam ki, o udub. Amma o, demə bir partiya da oynamaq istəyir. Hə, nə olar! Madam ki, o belə uduzub, kobudluq etmək olmaz... Bu partiyadan sonra — daha bir, daha bir və daha bir. Sizə nə deyim, xoşbəxtlik üzünü ona çevirdi. "Hə, — qoca caniyə deyirəm, — bəs nəyə indi varisinizə acıqlanmırsınız?" — "Mən onunla evdə haqq-hesab çəkəcəyəm. O məni unutmayacaq!" — qoca xəspuş cavab verir, özü isə kartlarıma baxmaqdan əl çəkmir, donquldanır, boğazını təmizləyir, burnunu çəkir. Onun kartlara baxması, donqul-

danması, boğazını təmizləməsi, burnunu çəkməsi lap əvvəldən xoşuma gəlmirdi. Amma nə qədər ki, oyun gedirdi, mən buna fikir vermirdim. "Donquldan, boğazını təmizlə, burnunu çək!" İndi, xoşbəxtlik arxasını mənə çevirəndə, mən onun donquldanmasına, boğazını təmizləməsinə, burnunu çəkməsinə qulaq verirdim, bilirdim ki, bəlkə burada bir hiylə var. Bu vaxt kartlar yenə paylandı. Mən elə uduzuram ki, uduzuram. Kənara çəkilib yan cibimi açıram, bir-bir yüzlükləri çıxarıram. İş pisdir, hava işıqlaşır. Birdən qoca quldur əlimdən tutur. "And olsun, — deyir, — daha sizi oynamağa qoymayacağam, axı bu sizin axıncı yüz rublunuzdur!"

Aydındır ki, mən özümdən çıxdım: "Hardan bilirsiniz ki, axıncıdır?.." Və onun acığına bütöv yüzlüyü də qoyuram.

Bütün pulu qəpiyinə qədər uduzub tər-təmiz oldum, anamın doğduğu kimi çılpaq qaldım, oynamaq üçün heç bir şeyim yox idi, partnyorum isə bütün düymələrini bağladı (yanaqları qızarmışdı), ancaq onda mən baxmağa başladım — mən nə rəngdəyəm. Ürəyimdə hiss edirdim ki, bataqlığa düşmüşəm, torda ilişib qalmışam. Mənə elə gəlirdi ki, ata — heç də ata deyil və oğul da — oğul deyil. Onların baxışları da mənə şübhəli görünürdü, oğlanın qalxıb kənara çəkilməsi, atasının da onun ardınca getməsi xoşuma gəlmədi. Qoca, elə bil cavana nəsə pıçıldadı, cavan isə and içərəm, qocanın əlinə nə isə soxdu...

Ağlıma gələn ilk fikir bu oldu: "özümü pəncərədən atırmı?" Amma sonra fikirləşdim: "Yox, yaxşısı budur, boğazlarına bıçağı dirəyim, yada ürəklərinə bir güllə, bəlkə də onların üstünə düşüb, boğazlarından yapışib və boğum, boğum". Amma, burada nə edə bilərsən, mən tək, onlar iki nəfər? Qatar isə gedir, təkərlər taqqıldayır, başım gicəllənir, ürəyim yanır... İndi nə olacaq? Macal tapmamış biz Odessada olacağıq. Mən nə edəcəyəm? Hara gedim? Nə deyim?.. Baxıram, mənim dostlarım çamadanlarını götürürlər. "Biz haradayıq?"

— Odessa adlanan şəhərdə" cavab verirlər. Əlimi cibimə ararım — hambala verməyə də pul yoxdur! Məni soyuq tər basır. Gözlərim yaşarır, əllərim əsir. Qoca soyğunçuya yanaşıram. "Mənim sizdən xahişim var, deyirəm. Heç olmasa, iyirmi beş rubl..." — "Məndən nə üçün istəyirsiniz? Ondan xahiş edin!" — qoca quldur cavan oğlanı göstərərək cavab verir. Gənc xəspuş isə bığlarını eşir, özünü elə aparır ki, guya eşitmir. Paravoz fit verir. Stop — biz Odessadayıq. Siz özünüz də başa düşürsünüz ki, vaqondan birinci atılan mən oldum. Qışqırığı da mən qopardım: "Candarm! Candarm!" Bir saniyə keçməmiş candarm qarşımda dayandı, sonra ikisi, sonra üçü. Ancaq balaca əclaf qaçmağa macal tapdı, ancaq qoca kaftar qaldı, qaçmasın deyə, onun əlindən bərk-bərk tutdum. Hə, əlbət ki, bütün vağzalın adamları qaçıb bura toplaşdılar, elə bil qiyamət idi! Bizim hər ikimizi ayrıca otağa dəvət etdilər. Orada mən bütün əhvalatı başdan axıra qədər danışdım. Göz yaşlarımı da əsirgəmədim, ürəyimi açıb dedim. Mənim söhbətim, görünür, hamına təsir etdi, dərhal qoca oyunbazın yaxasından yapışdılar ki, bütün həqiqəti söyləsin! Nə deyirsiniz!" O, demə heç nə bilmir və heç bir şeydən xəbəri yoxdur. Mən mən deyiləm və at da mənim deyil! Nə "altmış altı"? Nə kartlar? Nə oğlu? Onun heç vaxt oğlu olmayıb. "Bu adamın ağılı yerində deyil", — qoca kələkbaz deyir, başına işarə edir ki, guya mən, sağlam deyiləm..." "Deməli belə, — söyləyirəm. — Onda üst-başını yaxşı-yaxşı yoxlayın". Onlar da onu axtardılar, bağışlayın lüt soyundurdular — nə kart var, nə pul. Cəmi iyirmi iki rubl yetmiş qəpik tapdılar. O, elə bədbəxt, elə günahsız quzu kimi görünürdü ki, mən özüm də ağılmanın yerində olduğuna şübhələndim. Bəlkə elə mən yuxu görmüşəm ki, onlar ata və oğuldur, mən onlarla "altmış altı" oynamışam və bu qədər pulu uduzmuşam? Bütün bunlar nə ilə qurtardı? Soruşmayın. Yaxşısı budur, bu qəmli fikirləri qovaq, Xanuka şərəfinə bir partiya "altmış altı" oynayaq...

Çox görkəmli, bəlkə də mənim kimi komivoyajer, bəlkə də tacir olan bu adam söhbətini belə bitirdi. Budur, kartlar artıq onun əlindədir, bunları qarışdırır, birinci gedişin kim tərəfindən ediləcəyini müəyyən edir. "Neçədən oynayırıq?"

Bu məxluqa baxıram — kartları çox zirək qarışdırır, çox zirək və sürətlə. Əlləri çox ağdır, həddindən artıq ağdır və incədir. Başımdan xoş olmayan fikirlər keçir.

Xanuka şərəfinə sizinlə həvəslə "altmış altı" oynayardım, amma, doğrudan da mən bilmirəm ki, bunu nə ilə yeyirlər. Əslində, bu "altmış altı" nə deməkdir?

Müsaibim düz gözlərimin içinə baxdı, azca gülümsündü, səssiz köks ötürdü, kartları yenidən cibinə qoydu.

İlk dayanacaqda yoxa çıxdı. Tənbəllik etmədən bütün vaqonları başdan ayağa qədər gəzdim, amma onun izi-tozu yox idi.

SÖZBƏSÖZ

...İndi yox, Allah eləməmiş, o vaxtları mən dövlət ravvini olmuşam. Yəni ravvin idim, amma "dövlət" ravvini...

Dövlət ravvini nə demək olduğunu, bizim adamlarımızın qarşısında izah etmək lazım deyil... Onlar öz təcrübələrindən bilirlər ki, bu necə heyvandır. Yaş kağızı vermək, nigahı və ya boşanmanı qeydə almaq, yeni doğulanı yazmaq — onun bir-başə vəzifəsidir... Onun dirilər və ölülər üçün dəqiq taksası var. Sinaqoqda ravvin sifətilə onun üçün ən şərəfli yeri var. Çara dua eləndə o, birinci qalxır. Böyük bayramlarda, adi günlərdə sinaqoqa təzə silindirdə gəlir və sinaqoq əhlinə rus dilində müraciət edir:

— Cənab sinaqoq əhli və nəcib qardaşlar!..

Desək ki, bizdə dövlət ravvinini çox sevirlər, bu, bir qədər şişirdilmiş görünər — ona dözürlər!.. Məsələn, pristav və ya digər rütbəli polis kimi!

Hər halda üç ildən bir, bir növ prezident kimi, bu vəzifəyə seçilir...

Və onu, təsəvvür edin ki, xalq seçir, yəni icmanın ünvanına belə bir kağız gəlir:

"Zati-aliləri Cənab qubernatorun göstərişi əsasında... əmr edirəm..."

Bizim sadə dildə bu, təxminən belə səslənir: cənab qubernator sizə, lənətə gəlmiş yəhudilərə təklif edir ki, sinaqoqda toplaşib özünüzə dövlət ravvini seçəsiniz...

Bundan sonra "seçkilər" — namizədlər, söyüş, araq, rüşvət başlayır... Bunun ardınca quberniya idəərsinə böhtanlar, donoslar gəlir. Seçkiləri ləğv edirlər və yeni seçki keçirməyi tapşırırlar və yenə "cənab qubernatorun göstərişinə əsasən" və yenə namizədlər, dedi-qodu, partiyalar, şərab və

rüşvət... yaşayırıq-hıqqanırıq!

Mən də kiçik bir şəhərcikdə dövlət rannini olmuşam — bu günahımı indiyə qədər xatırlayıram — bu sirr deyil! Hətta yerini də göstərə bilərəm — Poltava quberniyasında. Amma mən istədim ki, digər dövlət rannilərindən fərqli olaraq qabaqcıl olum və qərara gəldim: "Rədd olsun məmurluq!" Mən ictimai işlərə baxmağa, icmanın işilə: yoxsulların məktəblərilə, ssuda ilə, arbitracıla məşğul olmağa başladım, yaxşı məsləhətlər verdim.

Münaqişələri qaydaya salmaq, məsləhət vermək — mənə atamdan və babamdan keçmişdir... Onların, mənim əziz rəhmətliklərimin, adamların öz işlərilə onların başını dəng etməkdən xoşları gəlirdi.

Dünyada müxtəlif adamlar olur. Elə adamlar var ki, onları heç vaxt aldada bilməzsən. Siz onları aldada bilərdiniz, amma razı olmurlar. Əksinə, elələri də var ki, siz cəsarətlə onun başına minə bilərsiniz, dərhal yox, tədricən: əvvəlcə dizlərinin üstünə, sonra isə üzlü qaloşlarla bütün uzun qışı lap ürəyinin başına...

Bax, mən belə tipli dövlət ravvinlərindən idim və öyünə bilərəm, çoxlu qızgın vətənpərvərlər, pərəstişkarlarım var idi, heç bir xəcalət çəkmədən hər gün yanıma gələrdilər, ara vermədən qapını döyərdilər, gecə yarıdan keçənə qədər əyləşərdilər; onlar heç vaxt bir stəkan çaydan, mənim papirosundan imtina etməzdilər, qəzet və kitablardan danışmağa isə dəyməz... Bir sözlə — öz adamlarımız, hamısı burada!..

Bir dəfə qapı birdən açılır və cəmiyyətin ən hörmətli və iftixar doğuran dörd məşhur taciri, şəhərin demək olar ki, ən iri varlısı təşrif buyurur. "Sabahınız xeyir, ravvin!" Kimdir bunlar? Onlardan üçü bizim yerdə "üçlük" adlanır, çünki onlar daim borc alver edirlər, bir-birilə həmişə mübahisə aparırlar, bir-birindən şübhələniirlər, bir-birinin cibinə baxırlar və hər halda bir prinsipə görə ayrılırlar: "Əgər iş gəlirlidirsə və

şəriklər qazanırlarsa, nə üçün mən bu xeyirdən istifadə etməyim?.. Əgər iş batsa, sən də mənimlə bat!.."

Gör qadir Allah nə fikirləşib? Bu üç nəfərə dördüncüsünü qoşub. Bir ilə qədər bir yerdə alver ediblər və sonra düzəlişməyiblər. "Nə vaxtdan ki, Allah oğrularla, fırıldaqçılarla və xəspuşlarla məşğuldur, o belə oğruya, fırıldaqçıya və xəspuşa rast gəlməyib". Üç şərik dördüncü haqqında belə deyir. O, dördüncüsü, eyni şeyi onların haqqında deyir: "Nə vaxtdan ki, Allah oğrularla, fırıldaqçılarla və xəspuşlarla məşğuldur, o belə oğrulara, fırıldaqçılara və xəspuşlara rast gəlməyib". Bu dördüncü kimdir?

O, sakit bir adam idi, fəqir, səliqəli təsir bağışlayırdı, xoş siması var idi, qara qalın qaşlarının altından baxan gözləri hiyləgərliklə gülümsəyirdi və onu sanki bir adla Naxmen-Lokax çağırırdılar, lakin onun adı Naxmen-Nosn idi, amma Naxmen-Lokax çağırırdılar, çünki Lokax — o alır — mənası verir, Nosn isə — o verir — deməkdir. Bu Naxmen-Nosn ömründə heç vaxt verməyib, ancaq alıb... Və bu Naxmen-Nosn yeri gəldi-gəlmədi, iki söz deməyə adət etmişdi: "ona görə ki".

Həmin bu cənablar dövlət rəvviniyə, onların iddiasını dinləmək xahişilə müraciət etmişdilər, — bəlkə o, onların dolaşmaq işindən baş çıxartdı və onları barışdırdı. "Siz nə desəniz və nə qərara gəlsəniz, sizin sözlünüz bizim üçün qanundur..."

Üç şərik belə dedi, onların rəqibi isə yazıq sifətilə astadan təsdiq etdi: o, guya ki, tamam mənə inanır, bilir ki, heç bir günahı yoxdur...

Və o, küncdə oturub, arvad kimi qollarını sinəsində çarpazladı, qalın qaşlarını çatdı, hiyləgərcəsinə baxaraq gözlədi ki, onun şərikləri nə deyəcəklər...

Şərikləri bütün öz iddialarını stolun üstünə qoyandan sonra o, qalxdı, əlini qalın qaşlarına çəkdi, hətta bir dəfə də olsun rəqiblərinə baxmadı, amma gülümsəyən gözlərini daim

mənə dikmişdi, ustalıqla onların bütün iddialarını darmadağın etdi. Elə çıxdı ki, fırıldaqçı xəspuş, oğru və hiyləgər onlardır, onun üç şəriki, o, Naxmen-Lokax isə namuslu və ədalətli adamdır, onların avanturasının acı qurbanıdır, vəssalam! "Ona görə ki, sizin burada eşitdikləriniz ağ yalandır, bilmək də istəmirəm, xəbərim də yoxdur..." Və o, min fakt gətirdi — bütün dedikləri doğrudur və müqəddəsdir...

Naxmen-Lokax danışdığı zaman, "üçlük" özünə yer tapa bilmirdi... hər dəfə onlardan kimsə yerindən atılır və başını tutur və ya əlini ürəyinin üstünə qoyurdu, — yəni, harada görünüb ki, adam bu qədər əclafcasına yalan danışsın!..

Acıqdan onların rəqibin saqqalından yapışmaması üçün dövlət rəvvini çox əlləşməli oldu. Bu ürəkbulandırıcı dolayışqıdan yaxa qurtarmaqdan ötrü də az əlləşmədi, — aydın idi ki, onun qarşısındakı bu gözəl kompaniya, dörd nəfərin hamısı — xəspuş, oğru, fırıldaqçı, hələ üstəlik donosçudur... Onların hamısı cəzaya layiqdir.

Belə halda nə etməli? Yaxşı-yaxşı fikirləşəndən sonra deyirəm:

— Əziz dostlar, mənə qulaq asın! Sizin mübahisəniz barədə mənim qərarım artıq hazırdır! Amma belədir! Sizin hər biriniz mənim hökmümü tamamilə yerinə yetirəcəyiniz üçün iyirmi beş rubl girov qoymayana qədər mən sizə elan etməyəcəyəm.

— Ah, buyurun!... — bizim üçlük, onun ardınca Naxmen-Lokax cavab verdilər. Dörd nəfərin hamısı əllərini cibinə apardı və iyirmi beşliyi stolun üstünə qoydu. Mən pulları yığışdırıb stolun yeşiyinə qoyaraq bağladım. Bundan sonra bu dörd nəfərə müraciətlə öz qərarımı elan etdim:

— Hər iki tərəfin iddiasını dinləyərək və sizin hesablarınıza və işlərinizə dərinlikdən nüfuz edərək, mənim düşüncəmə və dərin inamıma görə, sizin dördünüz də haqsızsınız, — adamların öz işlərini belə aparması, saxta hesablar təqdim etməsi,

yalandan and içməsi və hətta bir-birindən xəbərçilik etməsi — biabırçılıqdır!.. Buna görə də şəhərdə yoxsul, əyin-başı cırcındır uşaqların, onların təhsil haqqının heç kəs tərəfindən ödənilməməsini, çünki sizdən mis quruş alanacan gözləriniz kəllənizə çıxır, sizin yüz rublunuzun xalq məktəblərinə verilməsini ağıllı və ədalətli hesab edirəm, siz isə evinizə gedin, sağ-səlamət olun və bu şərəfli ianənizə görə sağ olun — bizim yoxsul uşaqlarımız əyin-baş alacaqlar və sizə və uşaqlarınıza dua edəcəklər — amin.

Bizim bu üçlük hökmü dinləyərək bir-birinə baxırdı. Onların alnı tər içində idi, onlardan heç biri söz demək iqtidarında deyildi. Görünür, heç biri belə şey gözləməirdi. Təkcə onların rəqibi Naxmen-Lokax danışmaq qabiliyyətini saxlamışdı... O, qalxdı, əlini sıx qaşlarına çəkərək hiyləgərcəsinə gülümsəyən gözlərini mənə zillədi, əlini uzadaraq danışdı:

— Sizin bizə təklif etdiyiniz bu ağıllı qərarınıza görə hamımızın adından sizə, hörmətli ravvin, təşəkkür edirəm... Çünki belə qərarı ancaq Müdrik Süleyman verə bilərdi. Ancaq bir şeyi deməyi unutmuşam, şanlı ravvin: sizin ağıllı və namuslu qərarınıza görə, sizə nə çatacaqdır?

— Bağışlayın, amma siz düz ünvan seçməmişiniz!... Mən, diridən də, ölüdən də qazanan ravvinlərdən deyiləm... — əsl centlmen kimi mən ona bu cavabı verdim və öz növbəsində, Naxmen-Lokaxdan bu cavabı aldım:

— Əgər belədirsə, siz nəinki ağıllı, həm də tamahsız adamsınız. Əgər bir əhvalatı dinləsəydiniz, böyük lütfkarlıq edərdiniz. Bizim üçün çox xoş olardı ki, heç olmasa, maraqlı bir əhvalatı danışmaqla sizin əməyinizin haqqını vermiş olaq.

— Buyurun, istəsəniz, lap ikisi olsun.

— Onda, əyləşin hörmətli dövlət ravvini, bizi papirosa qonaq ediniz və mən sizə başıma gələn maraqlı və həqiqi əhvalatı danışacağam, çünki, özgələrin əhvalatlarını sevmirəm.

Papiros çəkdik, hamımız stolun dövrəsində oturmaq və reb

Naxmen-Lokax öz qalın qaşlarını tumarladı, gülümsəyən bic gözlərilə məni süzdü, yavaş-yavaş öz başına gələn həqiqi əhvalatı danışmağa başladı. Mən onun danışdığını sözbəsöz onun öz dililə söylədiyi kimi çatdırıram.

Bu hadisə yalan olmasın... bir sözlə o vaxtdan çox su axıb. O vaxt cavan oğlan idim və qəsəbədən bir az aralı, qatarın bir mənzilliyindəki kənddə yaşayırdım... Dolanırdım, fırlanırdım, karvansara saxlayırdım, pis qazanmırdım. Rotşild deyildim, amma çörəyə çatırdı... Həmişə olduğu kimi, məndən başqa vaqzalda on nəfərə qədər alverçi dolaşırdı, çünki, əgər bir adam öz işində az-çox bir şey qazanırsa, başqaları ona paxıllıq edir... Hamı əmindir ki, o qızılı kürək ilə çıxarır...

Amma iş bunda deyil!.. Mən sizə ancaq onu demək istəyirəm ki, ən qızgın zamanda, taxılın daşındığı vaxt, vaqonların bir-birinin ardınca gedərkən, qiymətlər getdikcə artarkən, bizim evin sahibəsi, mənim üçün oğul doğmaq fikrinə düşdü... Nə olar yaxşı yol!

Ömrinizlə, nə edim? Axı sünnət mərasimi lazımdır. Hələlik işlərimi atıb, nə gərəkdirsə almaq, həm də bütün alətlərilə moeli və sinaqoq xidmətçisini dəvət etmək lazımdır... Mənim hesabıma görə moel və xidmətçi ilə birlikdə gərək olan minyen toplanar, hələ artıq da qalar. Bəs nə olur? Kəndin köhnə sakinlərindən biri ağır xəstələnir və lap çarpayısı ilə gətirə bilsən də, təntənəyə gəlmir... O biri isə heç nədən yerindən qopub, bir söz demədən valideynlərinin ölümünün ildönümünü münasibətilə təcili şəhərə çapıb. Çox danışmağın nə mənası! Mən minyensiz qalıram, istəyirsən uzan öl! Bu tərəfdən də şənbə ərəfəsidir (görürsüz də, arvadımın cümə günü oğlan doğmaqdan xoşu gəlib), bundan əlavə, moel köməkçisinə aman vermirlər... Sinaqoq xidmətçisi az qala göz yaşı tökür: "Bizi bu qədər uzağa niyə gətirmisiz?.." Ancaq bədbəxtlikdir! Birdən başıma belə bir ideya gəldi və mən vaqza-

la qaçdım: birdən Allah bir şey yetirər, — nə qədər adam gedib-gəlir?!

Təsəvvür edin, qaçıb gəlirəm vaqzala, — kuryer qatarı indicə gəlib, bir an sonra yola düşəcək... Birdən görürəm ki, hansısa bir subyekt, görkəmli bir adam, qarnı da çıxıb, əlində yaxşı bir çamadan, pörtmüş halda — bir baş bufetə gedir!.. Görünür, ayaqüstü yemək istəyir. Amma yəhudi haram bufetdə nə tapa bilər?.. Gözlərilə axtarır, görsün ki, siyənək, ya da deyək ki, yumurta yoxdur ki, lap ağzının suyu axır. Adamın yazığı gəlir!

Bu vaxt mən onun qolundan yapışıb deyirəm: "Dayıcan, siz yemək istəyirsiniz?" Mənim bu sərnişinim gözlənilməz təklifdən diksindi: "Sizə kim dedi ki, yemək istəyirəm?" Mən də ona deyirəm: "Onu yox, hörmətli... Mən sizə demək istəyirəm ki, — deyirəm, — sizə yüz il yaşamağı arzulayıram... Sizə Allah özü bura göndərüb!.." Zavallı mənə baxır, heç bir şey başa düşmür. "Siz istəyirsiniz ki, deyirəm, rəhmət qazanasız və üstəlik qovurma yeyəsiniz, adamın ağzında özü əriyir, indicə sobadan çıxan təzə bulka ilə?" O isə mənə dəli olmuş kimi baxır: "Siz kimsiz və məndən nə istəyirsiniz?" Bundan sonra mən ona bütün əhvalatı danışırım və dərdimi deyirəm. "Oğlum olub, deyirəm. Hər şey var — sünnət ustası və sinaqoq xidmətçisi və yaxşı yemək. Amma bir şey — tam minyən üçün onuncu yəhudi çatmır" — "Bunun mənə nə dəxli var?" — sərnişin soruşur. "Belə dəxli var ki, deyirəm — sizdən xahiş edirəm onuncu siz olasınız, siz rəhmət qazanacaqsınız və yaxşı yemək yeyəcəksiniz" — "Sizin aqlınız başınızdadır? — deyir. — Necə ola bilər? Qatar gedəcək, özü də şənbə ərəfidir və mən iş dalınca gedirəm..." — "Burada çətin nə var ki? — deyirəm. — Siz sonrakı qatarla gedərsiz. İndi isə rəhmət qazanacaqsınız və Allaha xoş gələn yeməklərin — ərİştəli təzə bulyonun dadına baxacaqsınız — Allah hamına belə müqəddəs yemək qismət etsin..."

Bir sözlə, çox danışmaq nəyə lazım, halbuki qısa demək olar? Mən qalib gəldim. Yəqin ki, qovurma ilə əriştəli bulyon öz işini görmüşdü... Sərnişin lap dodaqlarını yalayır. Çox fikirləşmədən mən çamadanı onun əlindən aldım və ikimiz bizim evə yollandıq... və biz sünnət mərasimini keçirdik, Allah hamına qismət eləsin.

Qovurma əvvəldən özünü bildirmişdi, çünki ona sarımsaq vurulmuşdu. Belə bir qovurma, üstəlik təzə piroq, duzlu xiyar, bir şüşə pivə, yeməkdən əvvəl bir az konyak, yeməkdən sonra bir stəkan albalı arağı — nə demək olar! Bizim qonaq "və ürəyinizi möhkəmləndirin" andını bütünlüklə yerinə yetirdi, alnını tər basdı! Amma yenə iş çıxdı. Bir vaxt onda ayıldığ ki, gördük gün keçib. Fəlakət! Bizim qonağımız ayağa qalxdı və çamadanından yapışdı. "Hara tələsirsiz? — deyirəm. — Allah köməyiniz olsun!.. Birincisi, şənbə ərəfəsində sizi buradan kim buraxar, ikincisi, — deyirəm, — siz elə adamlardan deyilsiz ki, şənbə istirahətini pozasız. Şənbəni çöldə keçirməkdənsə, yaxşısı budur bizdə qalın". O isə inildəyir və ah çəkir: "Rəhm eləyin, siz məni niyə saxladınız? Mən sizə nə pislik eləmişəm? Və nə üçün bunu əvvəldən mənə demədiniz?" Qınamaq və qınamaq. Mən ona cavab verirəm: "Birincisi, şənbənin gəlişini sizə demək mənim vəzifəm deyil, çünki bunu siz də bilirsiniz, ikincisi, deyirəm, — nə biləsən? Bəlkə elə sizin taleyinizdə yazılıb ki, bayramı məhz bizdə keçirəsiniz və arvadımın bişirdiyi balığın dadına baxasınız... Sizi inandıraram ki, deyirəm, balıq balıq adlanandan sonra siz mənim arvadımın balığı kimi balığı heç yuxuda da görməmisiniz..." İnanırsızımı? Mən artıq bilirdim ki, bu adamı necə yola gətirmək olar. Doğrudan da, biz axşam duasını oxuyub şənbənin gəlişinə xeyir-dua edərək adama bir qədər içənəcən, mənim arvadım balığı stolun üstünə gətirdi, — mənim qonağımın burun pərləri genişləndi, gözləri parıldadı və uzun pəhrizdən sonrakı kimi balığın üstünə düşdü, tərifləyib onu göylərə qal-

dırdı, amma balıqdan əvvəl və balıqdan sonra bir qədəhdən imtina etmədi...

Sonra stola əriştəli şənbə bulyonu verildi, əriştə onun çox xoşuna gəldi, həmçinin sousu, souseyi, bir parça döş ətinə də tərifi — barmaqlarını yalaydı!

"Bilirsiz, deyir, mən sizə nə demək istəyirəm? Madam ki, belə bir hadisə olub, mən çox şadam ki, şənbəni sizdə qalmışam, mən çoxdan idi şənbədən bu qədər razı olmamışam". — "Çox şadam, — deyirəm, — amma gözləyin, sabah siz başqa şeylər görəcəksiz, çünki sabah şənbədir, mənim evimim sahibəsi şənbə xörəklərinin birinci dərəcəli ustasıdır..."

Elə də oldu. Sabahı gün, dua etdikdən və hamı qədəhləri bir-birinə vurduqdan sonra stola soyuq yeməklər gəldi: peçenye, doğranmış siyənək, qaz piyi soğan və turpla, doğranmış yumurta, qara ciyər cızdaqla. Sonra yenə soyuq balıq, döş əti və sarımsaqlı studen. Sonra sobadan pörtülmüş ət ilə kartofu çıxartdılar və bizim qonaq heyranlığından qalmırdı. "Bunlar, — deyirəm ona, — boş şeydir. Bir az gözləyin və siz bizim şənbə borşunun dadına baxarsız, ancaq onda biləcəksiniz ki, yaxşı xörək nə deməkdir..." Bizim qonaq gülür və deyir: "Sizin məşhur borşunuz hazır olanadək biz harada olacağıq!.." Mən də güldüm, həm də bizim qonaqdan bərk güldüm. "Təsəvvür edin, əziz dost, — deyirəm ona, — siz çox səhv edirsiniz. Əgər siz gecə getmək istəyirsinizsə, bunu başınızdan çıxarın, çünki, deyildiyi kimi, şənbə üçün yola çıxan, bütün həftəni evdə oturmağı olmalıdır".

Elə də oldu. Şam yeməyindən və nəğmə oxunduqdan dərhal sonra, şamlar yananda, bizim qonaq öz şeylərini yığışdırıb yola çıxmağa hazırlaşdı. "Ağlınız başınızdan çıxıb, nədir? Birincisi, bu gecə vaxtı sizi kim buraxar? İkincisi, — deyirəm, — indi qatarı haradan tapacaqsız?" — "Rəhminiz gəlsin, — deyir, siz məni lap öldürdünüz". Mən isə deyirəm: "Yaxşı ki, qatar gedib. Sabah tezdən başqa qatar olacaq. Siz, — deyirəm,

— yaxşısı budur iştahanızı saxlayın, lap indi borş stola gələcək! Ancaq bir şeyi sizdən xahiş edirəm, — deyirəm, — heç belə borş yemisiz? Amma doğrusunu deyin!" Nə demək olar, bu zavallı boynuna aldı ki, ömründə belə borşu ilk dəfə yeyir! O, həm də maraqlandı və bilmək istədi ki, bu borşu necə bişirirlər və maraqlıdır, nə üçün onu belə adlandırırlar və sair... Mən isə deyirəm: "Siz nəyə görə maraqlanırsız? Yaxşısı budur, bir bu şərabin dadına baxın və xahiş edirəm öz fikrinizi öldirin, tam doğrusunu, çünki mənim komplementdən xoşum gəlmir!.."

Bir sözlə, bir stəkan tökdük və daha bir stəkan və yatmağa getdik. Və bizim qonaq, arxayın olun, yatıb səhər qatarına çatmadı və çox qanı qara qalxdı, mənim üstümə düşdü ki, mən onu oyatmalı idim, mənim üzümdən o, böyük zərərə düşəcək, hətta nə qədər zərər olacağını bilmir. Bir sözlə, mən bu bədbəxtin başına çox bəla gətirdim. Onun sözlərini sakit dinləyib deyirəm: "Özünüz deyin, siz qəribəsiniz. Birincisi, nəyə belə mənasız əsəbiləşirsiniz? İnsan bu dünyada çoxmu ömür sürür? Bu, birincisi. İkincisi, siz unutmusuz ki, bu gün sünnət olunan vaxtdan üç gün keçir, sizcə bu boş şeydir? Bizdə belə adət var — deyirəm, — sünnətdən üç gün sonra sünnət gününküdən daha təmtəraqlı qonaqlıq olur! Heç ola bilər ki, siz bizim bu bayramımızı pozasız?"

Elə də oldu. Bizim qonaq özünü saxlaya bilmədi və hətta dərindən güldü: "Çox danışmağın nə əhəmiyyəti, — dedi, — görünür, siz, gənələrin gənəsisiz." — "Qoy elə olsun, — deyirəm, — tək stolun arxasında qonaq olsun".

Yemək vaxtı, biz əlimizə qədəhləri alanda, deyirəm: "Əziz qonaq, indi qulaq asın, bəlkə də südlü yeməklərdən danışmaq lazım gəlməzdi, çünki biz ət xörəklərilə məşğuluq, amma, hər halda sizin kəsmikli vareniklər barədə fikrinizi eşitmək istərdim." Qonaq gözlərini mənə dikərək, bununla nə demək istədiyimi başa düşmür. "Çünki, — deyirəm, — mən istərdim ki,

bugün axşam şam vaxtı bizim südlü, kəsmikli vareniklərin dadına baxasız". Bu vaxt qonaq özündən çıxaraq deyir: "Heç yaxşı iş deyil. Görürəm ki, siz məni daha bir sutka gecikdirmək istəyirsiniz. Sizin tərəfdən bu, heç yaxşı deyil..." Onun özündən necə çıxmasından başa düşürəm ki, onu çox dilə tutmağa ehtiyac olmayacaq, onunla sözləşmək təhlükəsi yoxdur, çünki o, öz iştahasından şikayətlənən deyil, bu adam yeməyi sevir...

Mən ona deyirəm: "Sizə vicdanla söz verirəm, bu da mənim əlim, sabah sizi səhər vaxtı oyadacağam ki, səhər qatırına çatasız. Bütün dünya çevrilsə də, sizi inandırıram ki, vaxtında gedəcəksiniz." Belə sözləri eşidəndə qonaq bir az yumşaldı. "Vicdanla verdiyiniz sözü yadınızda saxlayın! — o mənə müraciət edir. — Belə zarafat olmaz!" Sizə nə deyim, bizim arvad elə bir südlü şam yeməyi hazırladı ki, qonaq etiraf etdi: onun arvadı da vareniki hazırlamaqda ustadır, amma mənim arvadıma çata bilməz, göylə yer arasında fərq var!

Elə də oldu. Mən öz sözümə əməl etdim, çünki söz sözdür!

Qonağı səhər tezdən oyatdım, samovarı qoydum, o isə bu vaxt, yola hazırlaşarkən, mənimlə və bizim evimizdəkilər ilə qızgın vidalaşmağa başladı. Mən isə ona deyirəm: "Vidalaşmağa vaxt taparım, əvvəlcə haqq-hesab çəkmək lazımdır". O, məsələni başa düşməyərək mənə baxır. "Nə deməkdir, haqq-hesab çəkmək?" — "Haqq-hesab çəkmək, — deyirəm, — yəni yekunlaşdırmaq. Mən, — deyirəm, — sizin nə qədər ödəyəcəyinizin hesabını göstərəcəyəm, siz də, lütf edin, hesaba görə ödəyin..." Qonaq qızardı: "Ödəyim? Nədən ötrü ödəməliyəm?" — "Necə yəni, nədən ötrü, — deyirəm, — hər şeydən ötrü: yemək, şərab, yatmaq".

Burada qonaq daha qızarmadı, ağardı. "Mən sizi başa düşürəm, — deyir. — Siz məni oğlunuzun doğulması münasibətilə mərasimə dəvət etmisiniz. Vağzalda məni yaxalamısınız, əlimdən çamadanı qoparmısınız, hətta rəhmət qa-

zanmağı da vəd etmisiniz..."

"Doğrudur, hamı doğrudur. Lakin bütün bunların məsələyə nə dəxli? Sizin bizim bayramda qonaq olmağınızı ömrümüzün axırınadək unutmayaçağıq. Amma yemək, şərab və gecələmək, — deyirəm, — bunları havayı vermək mənim borcum deyil. Axı siz, mənim düşüncəmə görə, dünyagörmüş adamsız və özünüz başa düşürsüz ki, balıq neçəyədir və siz ən yaxşı şərab içmisiz, həmçinin pivə və albalı arağı və siz borşu tərifləyib göylərə qaldırdınız, barmaqlarınızı yaladınız, kəsmikli vareniklər də xoşunuza gəldi. Bunların sizə nuş olmasını ürəkdən arzu edirəm. Amma siz yəqin istəmirsiniz ki, sizin aldığınız ləzzət bizim zəhmətimiz və pulumuz hesabına olsun!"

Görürəm ki, bizim qonaq tər içindədir. Az qala iflic olacaqdır. O, atılıb-düşməyə, hay-küy salmağa, çıxırmağa və hiddətlənməyə başladı... "Bu lap əxlaqsızlıqdır! Daha pis. Belə əclafılığı mən hələ heç yerdə görməmişəm. Sizə nə qədər çatmalıdır?" Mən qalxıb kağız və karandaş götürürəm və yemək və içki və gecələmək, şənbə yeməyi, şərab və albalı arağı, pivə və ayrıca sifariş edilmiş kəsmikli vareniklər üçün ona hesab verirəm; hamı bir yerdə otuz rubldan bir az çox elədi, dəqiq yadımda deyil.

Bizim qonaq hesabı görüb saraldı və bozardı, əlləri əsdi, gözləri az qala kəlləsinə çıxdı və daha bərkdən çıxırmağa başladı: "Mən hara gəlib düşmüşəm? Meşə quldurlarının əlinəmi? Adamlar haradadır? Doğrudanmı, Allah da yoxdur?" Bu vaxt mən deyirəm: "Bilirsiz nə var, möhtərəm dayı, nə üçün çıxırırsız? Nəyə bunu ürəyinizə belə yaxın gətirirsiniz? Yaxşısı budur, gedək qəsəbəyə, yaxınlıqdadır, orada adamlar var, ravvin də ordadır... Gəlin, ravvindən soruşaq, — ravvin necə deyər, elə də olsun". Qonaq bu sözləri eşidəndə bir az yüngülləşdi və uzatmağa ehtiyac yoxdur, bir araba tutduq, hər ikimiz qəsəbəyə, bir baş ravvinin yanına gəldik.

Biz ravvinin yanına gələndə, o, duasını yenicə bitirmişdi və şeylərini yığışdırırdı. "Salam! — "Salam!" Xeyir olsun belə?" Bu vaxt bizim qonaq yerindən atılıb əhvalatı lap əvvəldən həyəcanla danışmağa başladı: o, bizim stansiyanın yanından necə təsadüfi keçirmiş, necə vaqzalda yemək üçün bir şey tapmaq istəyirmiş, — onun heç ağlında yoxmuş ki, o, təntənəyə gəlib düşəcək. "Birdən bu adam (mənim tərəfi göstərir) atılıb və ağlamsınaraq mənə yalvarır ki, onun təntənəsində onuncu olum, çünki Allah belə buyurub". Sonra qonaq çamadanı onun əlindən necə qapdığını, ailə təntənəsinə necə gəldiyini və dərhal yoluna davam etmək istəyini, mənim onu şənbə və bazar gününə, kəsmikli vareniklərə necə saxladığını danışdı. Bir sözlə, heç bir hadisəni buraxmadı və mənim verdim hesabı ravvinə göstərdi. Ravvin onu axıradək böyük diqqətlə dinlədi, sonra mənə müraciət etdi: "Deməli, bir tərəfi dinlədik, indi o biri tərəfi dinləyək. Siz nə deyərsiz?" — "Mənim əlavə etməyə bir sözüm yoxdur, — cavab verirəm, — bu adamın dediklərinin hamısı tamam həqiqətdir. Amma, qoy o vicdanla desin görək nə vaxt və hansı gün varid olub, şənbəni harada bayram edib, balıq yeyibmi, şərab, pivə, konyak və albalı arağı içibmi, mənim arvadımın hazırladığı borşu və kəsmikli varenikləri tərifləyibmi?" Burada qonaq əvvəlkindən çox həyəcanlandı, əl-qol atdı, titrədi, az qaldı ürəyi getsin. Ravvin ondan xahiş edir ki, həyəcanlanmasın və əsəbiləşməsin və bir daha balıq barədə, borş barədə, varenikləri soruşur, onun şərab, pivə, albalı arağı və konyak içdiyi doğrudurmu. Sonra ravvin çəsməyini geyir, hesabı yuxarıdan aşağıyadək yoxlayır, qəpiyinə qədər hər şey düz gəlir. Bu vaxt o, qısa danışaraq hökmü elan edir: qonaq hesaba əsasən mənə otuz rubl neçə qəpik verməlidir, gedib-gəlmək xərcləri və ravvinin haqqı hər iki tərəfdən yarıbayarı ödənilməlidir, — hər kəs qoy öz hissəsini versin.

Pörtmüş halda ravvinin yanından çıxan qonaq portmana-

tanıdan əlli rubl götürüb üzümə çırpdı: "Hesaba əsasən sizə çatacaq otuz rublu götürün və qalığını qaytarın". — "Nə qalıq, — deyirəm, — nə hesab? Hansı otuz rubl? Siz elə bilirsiniz ki, mən qulduram ya dəliyəm? Mən sizdən pul alım? Vağzalda tamamilə yad olan bir adamı tutmuşam, onu heç tanıyıram, kim olduğunu bilmirəm, əlindən çamadanını qapıram, istəndiyi halda onu oğlumun doğulması münasibətilə təntənəyə gətirirəm və onunla şənbəni keçirirəm, hamına qismət olsun, mənə göstərdiyi hörmətə və məni razı saldığına görə, indi ondan pul tələb etməliyəm?" Bu vaxt o, mənə dəli kimi baxdı: "Onda bəs nəyə başımı ağrıdınız və məni ravvinin yanına nəyin xatirinə gətirirdiz?" — "Qəribə adamsız! Bunu mən ona görə elədim ki, bizim ravvinin necə ağıllı olduğunu sizə göstərim, başqa bir şey üçün yox!.."

Bu əhvalatı danışandan sonra Naxmen-Lokax təşəxxüslə yerindən qalxdı, onun ardınca kompaniyaları da surtuklarını düymələməyə başladılar və getməyə hazırlaşdıqları vaxt mən onlara bir papiros da təklif etdim və Naxmen-Lokaxa dedim:

Deməli, siz mənə ravvinin əhvalatını danışdız. Lütf edərsinizsə, mən də sizə öz əhvalatımı danışım, o da ravvin barədədir, amma sizinkindən xeyli qısa olacaq?

Onların cavabını gözləmədən, mən məsələyə keçdim.

— Bu hadisə, — deyə əhvalatı danışmağa başladım, — bu yaxında, qəsəbədə yox, böyük şəhərdə, Qiyamət günü ərəfəsində baş verib. Dünyanı dolaşan səyahətçi — tacir birdən peyda olur. Sanki göydən düşmüşdü. Mal satır və pul alır. Əlini sinəsinə qoyaraq Yəhudi küçəsindəki məktəb həyatində gəzişir, ravvin ilə maraqlanır, onun harada yaşadığını soruşur. "Ravvin sizin nəyinizə gərəkdir?" — "Bunun sizə dəxli yoxdur..." Birindən soruşdu, ikincidən soruşdu, üçüncüdən və nəhayət ravvinin harada yaşadığını öyrənir. O, ravvinin yanına gəlir, yenə əvvəlki kimi əlini sinəsində tutur, xahiş edir ki, onları ayrıca otaqda tək buraxsınlar və gizli xəlvəti deyir:

"Reb, məsələ belədir. Mən səyahətçi-tacirəm, yanımda çox məbləğdə pul gəzdirirəm. Bu pullar mənim deyil, — əvvəl Allah, sonra adamlar, — özgə pullarıdır. Qiyamət günündə bunları yanımda saxlaya bilmərəm, mehmanxanada qoymağa qorxuram, həddindən çox məbləğdir! Lütfən bu pulları məndən alın və sabaha qədər sandığınızda gizlədin..."

Bu qədər pulu gören ravvin deyir: "Bağışlayın, amma siz məni tanımırsız, siz məni ilk dəfə görürsüz". — "Necə yəni — mən sizi tanımıram? Siz elə bir adam deyilsiz, ravvinsiniz". — "Yaxşı, mən ravvinəm. Amma mən sizin kim olduğunuzu bilmirəm..." Xeyli mübahisə etdilər. Tacir ravvinə: "Siz axı ravvinsiniz!" Ravvin isə cavabında: "Amma sizi tanımıram!" Vaxt isə gözləmir, Qiyamət günü yaxınlaşır. Nəhayət ravvin tacirdən pulu almağa razı oldu, amma bir şərtlə: şahidlərin yanında. Bəs bu şahidlər kimdir? Axı bu qədər məbləği hər adama etibar etmək olmaz! Və ravvin ən varlı və ən məşhur adamları, şəhərin böyüklerini çağırır və onlara deyir: "Məsələ belədir, bu adamda çoxlu pul var, onun deyil, özgələndir. Və o məndən xahiş edir ki, sabah axşama qədər bu pulları özümdə saxlayım. Odur ki, mənə nə qədər pul verdiyinin şahidi olun ki, sonra elə olmasın... Siz məni başa düşürsüz?" Və ravvin özünə əziyyət verərək şahidlərin yanında ona etibar edilən pulları üç dəfə sayır, səliqə ilə yaylığa bükür, yaylığı surquç ilə möhürləyir və buradakı adamlara göstərir. "Baxın — bu mənim möhürüm və yadınızda saxlayın ki, siz şahidsiniz!" Pul bükülmüş yaylığı ravvin arvadına verir ki, onu sandıqda gizlətsin və arvadı elə bir yerə qoysun ki, heç kəs bilməsin... Və hamı sinaqoqa yollandı, əməlli-başlı dua oxudular, o biri gün pəhriz saxladılar, pəhrizdən sonra yaxşı-yaxşı şam elədilər; tacir də gəlib çıxdı: "Həftəniz mübarək, gələcək bayramınız da!" — "Sizinlə birlikdə. Oturun. Nə buyurursuz?" — "Heç bir şey. Pullardan ötrü gəlmişəm." — "Hansı pullardan ötrü?" — "Nəqd pullardan ötrü" — "Hansı nəqd pullardan?"

— "Mən pullardan ötrü gəlmişəm." — "Hansı pullardan ötrü?" — "Mənim pullarımdan ötrü. Daha doğrusu bu pullar mənim deyil, əvvəlcə Allaha, sonra adamlara məxsusdur, — özgə pullarıdır. Mən bunları sizə saxlamaq üçün vermişəm..."

— "Siz mənə pulları saxlamaq üçün vermisiz? Nə vaxt?"

Bizim tacir gülür, elə bilir ki, ravvin zarafat edir. Ravvin isə onlan soruşur: "Nəyə gülürsüz?" O isə cavab verir: "Ravvinin təlxək olduğunu birinci dəfə görürəm!" Burada bizim ravvin inciyir. Bu vaxta qədər heç kəs onu təlxək adlandıрмаğa cəsarət etməyib. "Deyin görək, sizə burada nə lazımdır?"

Bu cür söhbəti eşidəndə tacirin ürəyi qopdu. "Siz nə deyirsiniz, reb? Allah xatirinə! Siz adamı bədbəxt etmək istəyirsiniz?! Mən axı sizə bütün varımı verdim — mənimki deyil, özgənin. Bu da sizə sübut, — deyir o, — siz mənim pullarımı yaylığa bükdünüz, surquçla möhürlədik, arvadınızın sandığında gizlətdiniz, tapşırdınız ki, açarları elə bir yerə qoysun ki, heç kəs bilməsin. Bundan əlavə bu vaxt sizin şəhərin ən hörmətli adamları şahidlik etdilər..."

Elə burada əvvəldən axıra kimi onların adlarını sayır, özünü isə, zavallını soyuq tər basır, boğazı tutulur və bir stəkan su istəyir.

Çox fikirləşmədən, ravvin xidmətçini şəhərin ən nüfuzlu adamlarının, cəmiyyətin qaymaqlarının ardınca göndərir. Onlar da dərhal gəlirlər. "Nə olub?" — "Bədbəxtlikdir! Böhtan! Zəhlətökən adam, bu tacir, — ravvin deyir, — iddia edir ki, guya saxlamaq üçün mənə Qiyamət günü ərəfəsində böyük məbləğdə pul verib və guya ki, siz də şahid olmusuz..."

Hörmətli sahibkarlar bir-birinə baxır, sanki deyirlər: "Bax, burada qazanmaq olar! Bu qədər məbləğ zarafat deyil... Məgər bu, fürsət deyil?" Və onların hamı tacirin üstünə düşür: "Heç eyib deyil ki, bizim ravvinə belə böhtan atırsız?!"

İşin bu dərəcəyə çatdığını görən tacirin əlləri yanına düşür.

O, boğulurdu, az qala huşunu itirəcəkdi.

Bu vaxt ravvin qalxdı, sandığa yanaşdı, oradan yaylığa sarınmış pulları tacirə uzatdı. "Allah köməyiniz olsun, həyəcanlanmayın! Bu da sizin pullarınız! Amma necə lazımsa, bu adamların qarşısında sayın. Gördüyünüz kimi möhürə toxunulmayıb, surquç bütövdür, hər şey necə lazımsa, elədir.

Zavallı tacirə elə bir yeni həyat verdilər. Əlləri əsdi, gözləri yaşardı.

"Reb, mənimlə belə zarafat sizin nəyinizə gərəkdi? Heç belə zarafat olar!" — "Mən ancaq sizə göstərmək istəyirdim ki, bu hörmətli adamlar nəyə qadirdirlər..."

BERL — AYZİK

Amerika möcüzələri

"Amerika — yalançılar ölkəsidir", "Amerika yalançıları..."

Yeni gələnlər orada belə deyirlər. Cavan olduqları üçün, həqiqətən özləri də nə dediklərini bilmirlər. Amerika Kaşrilovkanın heç ayağının altına da dəyməz və bizim Berl-Ayzik bütün amerikalı yalançıları cibinə soxar!

Berl-Ayzikin necə adam olduğunu ondan bilmək olar ki, adətən ağ yalançılar barədə "o boş şeylər danışır" deyərkən, bizim Kasrilovkada belələrini "Berl-Ayzikin sənə salamları var" sözlərilə kəsirlər və o, dərhal susur.

Bizim Kasrilovkada belə bir əhvalat danışrlar və bu, Berl-Ayzik haqqında tam təsəvvür yaradır. Xristianların belə bir adətləri var: pasxa həftəsində görüşəndə, biri o birinə şad xəbər verir ki, Məsiha dirilib, — "Xristos voskres" digəri ona cavab verir: "Voistinu Voskres", — yəni bu, tam doğrudur, o, həqiqətən dirilib... Belə bir hadisə olmalı idi ki, hansısa xristian diribaş bir yəhudi ilə rastlaşıb onu xoş xəbərlə sevindirsin: "Xristos voskres"... Yəhudi özünü itirir: necə etsin? Xristiana cavab versin ki: "Voistinu voskres" — deyə bilməz, çünki yalandır və yəhudi dininə ziddir. Ona desin: yox, dirilməyib, — belə sözlərdən ötrü cəncələ düşmək olar... Bizim yəhudi başını itirmədən xristiana cavab verir: "Həqiqətən, mən bugün bunu Berl-Ayzikdən eşitdim..."

Təsəvvür edin ki, həmin bu Berl-Ayzik Amerikaya yollanıb, neçə il orada qalandan sonra geriye, Kasrilovkaya qayıdıb. O, Amerika haqqında daha hansı möcüzələri danışmadı!

— Birincisi, ölkənin özü. Orada yerdən süd və bal axır. Adamlar böyük pullar qazanırlar, — yığıb-yığışdıra bilmirlər, lap qızıl çıxarırlar! İşə isə — oranın dili ilə "biznes" deyirlər —

o qədər var ki, adamın başı hərlənir! Nə istəyirsiniz, onu edirsiniz. Fabrika istəyirsiniz — bu da sizə fabrika, dükan açmaq istəyirsiniz — dükan açın, əl arabası çəkmək istəyirsiniz — əl arabası çəkin. Xoşunuza gəlmir — ayaqüstü alver edin, bu da olmasa, zavodda iş gedin — azad ölkədir! Siz orada acından şişə bilərsiz, küçənin ortasında düşüb qala bilərsiz — buyurun, heç kəs sizə mane olmaz, heç kəs bir söz deməz...

Bəs şəhərlər! Enli küçələr! Bəs evlərin hündürlüyü! Ordakı "evciklər" "volvort" adlanır, boruları buludlara və daha yuxarı qalxır; bu evciyin, fikirləşmək lazımdır, bir neçə yüz mərtəbəsi var. Çardağa necə girdiklərini bilmək istəyirsiniz? Belə bir pilləkanın köməyiylə, "eleveytor" adlanır. Əgər sizə, tutalım ki, yuxarı mərtəbəyə qalxmaq lazımdırsa, siz şəhər tezdən eleveytora minirsiniz və axşam, təxminən, axşamçağı dua vaxtı mənzilə çatırsınız.

Bir dəfə həvələndim və yuxarı qalxdım, orada nə olduğuna baxmaq maraqlı idi — heç peşiman olmadım. O şeyləri ki, orada gördüm, bir daha heç vaxt görə bilmərəm, başıma gələnləri təsvir etmək mümkün deyil. Təsəvvür edirsiniz, yuxarıda dayanıb aşağı baxıram, sol yanağımda nəsə qərribə sərinlik hiss edirəm, elə bil buza oxşayan hamar bir şey üzümə dəyir, buz olmasa da, sanki çox qatılaşmış studendir — nəsə sürüşkən və titrəyən bir şeydir. Ehtiyatla başımı sola döndərirəm, görürəm — aydır!

Onlar isə orada yaşayırlar. Bütün həyatları boyu ancaq onu bilirlər ki, tələsirlər, yüyürürlər, qaçırlar. Onlarda bu, "arı qop" adlanır! Hər şeyi tələsik edirlər, hətta yeməyi də gedə-gedə yeyirlər. Restorana qaçırlar, şərab gətirməsini istəyirlər, yeməyə isə... Mən özüm gördüm ki, birinə nimçədə nə isə təzə bir şey verdilər, tərپənirdi, o, bunu kəsməyə macal tapana qədər yarısı bir tərəfə, o biri yarısı isə digər tərəfə uçdu, mənim gördüyüm adam, belə hesab olunur ki, nahar elədi.

Buna baxmayaraq, bir görəydiniz ki, onlar necə sağlam bədənlidirlər! Pəhləvandırlar! Onların belə adəti var — stritdə,

yəni küçənin ortasında vuruşmaq. Bizdə olduğu kimi, onlar sizi, Allah eləməmiş döymək, öldürmək, gözünüzün altını qaraltmaq, dişinizi tökmək istəməirlər. Elə belə, səbəb olmadan qollarını çırmayıb bir-birinə zərbə vururlar, görək kim- kimi, maraq üçün. Onlarda bu — boks adlanır. Bir dəfə Bronksla gəzirəm, özümlə bir az mal aparıram, iki cavan mənə yaxınlaşır və məni davaya çəkməyə başlayırlar — mənimlə bokslaşmaq istəyirlər. Mən deyirəm: "Ser, mən boks etmirəm". Nə desəm də, məni buraxmaq istəməirlər. Mən acıqlandım — madam belədir, mən sizə göstərərəm, sonra peşiman olmayın. Öz şeylərimi yerə qoydum, kaftanımı çıxardım və elə başladım ki, bir neçə zərbə alandan sonra əllərimdən güclə qurtardım. Axı onlar iki idilər, mən isə bir! O vaxtdan, lap qızıl da versələr boksa getmirəm.

Hələ onların dili! Hər şey onlarda baş-ayaqdır, digər adamlarda olduğu kimi yox. Məsələn, əgər biz deyirikse — "mətbəx", onlar deyir "kiçn", əgər bizdə — "qəssab" deyilir, onlarda — "buçer"; bizim dilimizdə — "qonşu", onlarda — "neksdoriqer", qonşu qadın — "neksdoriqe", ev sahibəsi — "lendloruxa". Hər şey əksinədir...

Orda bizə, yəhudilərə çox hörmət edirlər! Heç bir xalq Amerikada yəhudi xalqı qədər sayılmır, hörmət edilmir, yüksəldilmir. Onlarda yəhudi — ən şərəfli şəxsdir, sən yəhudi olmağın iftixar predmetidir. Məsələn, siz Kuşa bayramında Beşinci avenüdə əslində lulev və ersoq olan yəhudiyə rast gələ bilərsiniz, həm də o, heç kəsdən qorxmur ki, onu həbs edə bilərlər. Sizə deyirəm — orada yəhudiləri sevirlər. Yəhudi saqqalı və peysi xoşlarına gəlmir. Onların dilində buna "viskes" deyirlər. Yəhudini viskes ilə görəndə, onun özünə toxunurlar, lakin onun saqqalından və gicgahdan uzanan saçından yapışb didişdirirlər, o da məcbur olur ki, qırxdırsın. Buna görə də orada yəhudilərin çoxu saqqalsız və bıqsızdır. Üzü nimçə kimi hamardır. Əgər saqqalı və yəhudi danışığı yoxsa, sən yəhudini necə tanıyaqsan?.. Ancaq onun iti yerişindən, bir də dañı-

şarkən əl-qol atmasından... Hər şeydə yəhudidirlər. Bütün əlamətlərinə görə. Bütün yəhudi adətlərinə əməl edirlər, yəhudi bayramlarını keçirirlər. Pasxa onlarda — Pesaxdır. Matsanı il-boyu bişirirlər, xaroysesı xüsusi fabrik hazırlayır, "fektorı" adlanır. Bu fektoridə minlərlə fəhlə oturub xaroyses hazırlayır. Oradakı yəhudilər Pesax yeməyinə acı ədviyyat qatmaqla heç də pis güzəran keçirmirlər — Amerika ilə zarafat olar?

— Əlbəttə, Berl-Ayzik, sənın danışdıqların həqiqətdirsə, bu, çox yaxşıdır. Amma biz bir şeyi də bilmək istədik: buradakı kimi, Amerikada da ölürlər, yoxsa orada əbədi yaşayırlar?

— Ölürlər, nə üçün ölmürlər? Amerikada ölməyə başlasalar, onda gündə min, on min, iyirmi min, otuz min öləcək. Orada bütün küçələrdə yığılıb ölürlər. Koyrax kimi, nə qədər şəhər yerin altında yox olur!.. Amerika ilə zarafat olar?

— Əgər elədirsə, onların nəyi başqalarından yaxşıdır? Deməli, onlar da bizdən pis ölmürlər!

— Elə olmağına, elədir, ölməyinə ölürlər, amma necə ölürlər — məsələ bundadır. Məsələ onda deyil ki, necə ölürlər. Hər yerdə eyni cür ölürlər — ölməkdən ölürlər. Əsas iş dəfndədir, budur məsələnin canı. Birinci, Amerikada elə bir qayda var, hər kəs əvvəlcədən bilir ki, harada dəfn olunacaq. Hələ sağ ikən qəbristanlığa yollanır — orada buna "semeteriya" deyirlər — özü yer seçir və qiyməti razılaşıdırana qədər danışiq aparır. Sonra o, arvadı ilə semeteriyaya gəlir və ona deyir: "Görürsən, mənim canım? Bax, burada sən yatacaqsan, burada mən uzanacağam, orada isə bizim uşaqlar". Bundan sonra o, dəfn bürosuna gedir və uzaq gələcək üçün (yüz iyirmi ildən sonra!) özündən ötrü, hansı dərəcədə istəyirsə, dəfn sifariş edir. Orada cəmi, nə az-nə çox, üç dərəcə var: birinci, ikinci, üçüncü. Birinci dərəcəli — varlılar, milyonçulardan ötrüdür, dəfnin qiyməti min dollardır. Heç nə demək olmaz, bu, əsil dəfndir! Günəş şəfəq saçır, gözəl havadır, dəfn xərəkləri gümüşü rəngdədir və qara katafalkda yüksəlir, atlar qara çul ilə örtülmüş və

ağ lələklərlə bəzədilmişdir. Ravvinlər, kantorlar və xidmətçilər də qara geyinmişlər, ancaq düymələri ağdır, onların ardınca isə ardı görünməyən karetlər gedir! Bütün dini məktəblərin uşaqları isə irəlidi gedirlər, var səslərilə oxuyurlar: "Allahın hüzurunda həqiqət dayanacaq..." Onların səsi bütün şəhərə yayılır! Min dollar — zarafatdır?!

İkinci dərəcə — bu da yaxşı dəfndir, beş yüz dollara başa gəlir, amma bu, o deyil. Hava da o qədər yaxşı deyil, necə deyirlər — o qədər də ürəkaçan deyil. Dəfn xərəkləri qara katafalkdadır, amma gümüşü bəzəyi yoxdur. Atlar və müşayətçilər qara geyinmiş, amma artıq lələk və ağ düymələr yoxdur. Arxada karetlər gəlir, amma o qədər çox deyil. Uşaqlar da cəmi bir neçə məktəbdən gəlmiş, səsləri də o qədər güclü deyil... İnilti ilə, əlbət ki, beş yüz dollara uyğun oxuyurlar...

Üçüncü dərəcə — bu, artıq yoxsul dəfndir, qiyməti cəmi-cümlətanı yüz dollar. Küçə sərinidir, tutqundur. Dəfn xərəkləri katafalksızdır. Cəmi iki at var, müşayətçi də ikidir, bir dənə də karet yoxdur. Uşaqlar təkcə bir məktəbdən gəliblər və qabaqda gedirlər, sözləri yeyirlər, artıq oxumurlar, ahəngsiz söz deyirlər: Allahın hüzurunda həqiqət dayanacaq...

Yuxulu, sakit, güclə eşidilir, — cəmi yüz dollar, bu yüz dollara bundan nə gözləmək olar?

— Bəli... Amma söylə, Berl-Ayzik, bəs bu yüzü olmayan neyləsin?

— Onun işi ağlamalıdır! Pulsuz hər yerdə pisdir. Yoxsul, is-tər torpağın üstündə olsun, ya altında!.. Amma səhv etməyin! Amerikada axırncı yoxsul da dəfn edilməmiş qalmaz. Onu pulsuz dəfn edirlər, bir sent də almırlar. Əlbət ki, çox kədərli dəfn olur. Heç bir mərasim keçirilmir, atlardan və müşayətçilərdən söz ola bilməz. Hər iki tərəfdən xidmətçi, ortada isə rəhmətlik, bu üç nəfər ta qəbristanlığa qədər sürünürlər... Eşidirsiz, pulsuz heç doğulmayasan — murdar dünya... Yəhudilər, kimdə artıq bir papiros var?

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Yazıcı haqqında bir neçə söz.....	4
-----------------------------------	---

SÜDÇÜ TEVYE (povest)

Cahil ləyaqətsiz	9
Xoşbəxtlik gəldi!	11
Xülya.....	31
İndiki uşaqlar	48
Qodl	70
Xava.....	90
Şprinsa	107
Tevye Fələstinə gedir	125
Kənar ol	149

HEKAYƏLƏR

Güvəc	167
Məsləhət ardınca	180
Rəhmət qazanmaq həvəsi	194
Üç sima.....	216
Kodnyanın ən xoşbəxt adamı	222
Al, dadına bax	232
"Altmış altı"	238
Sözbəsöz	250
Berl — Ayzik.....	267

